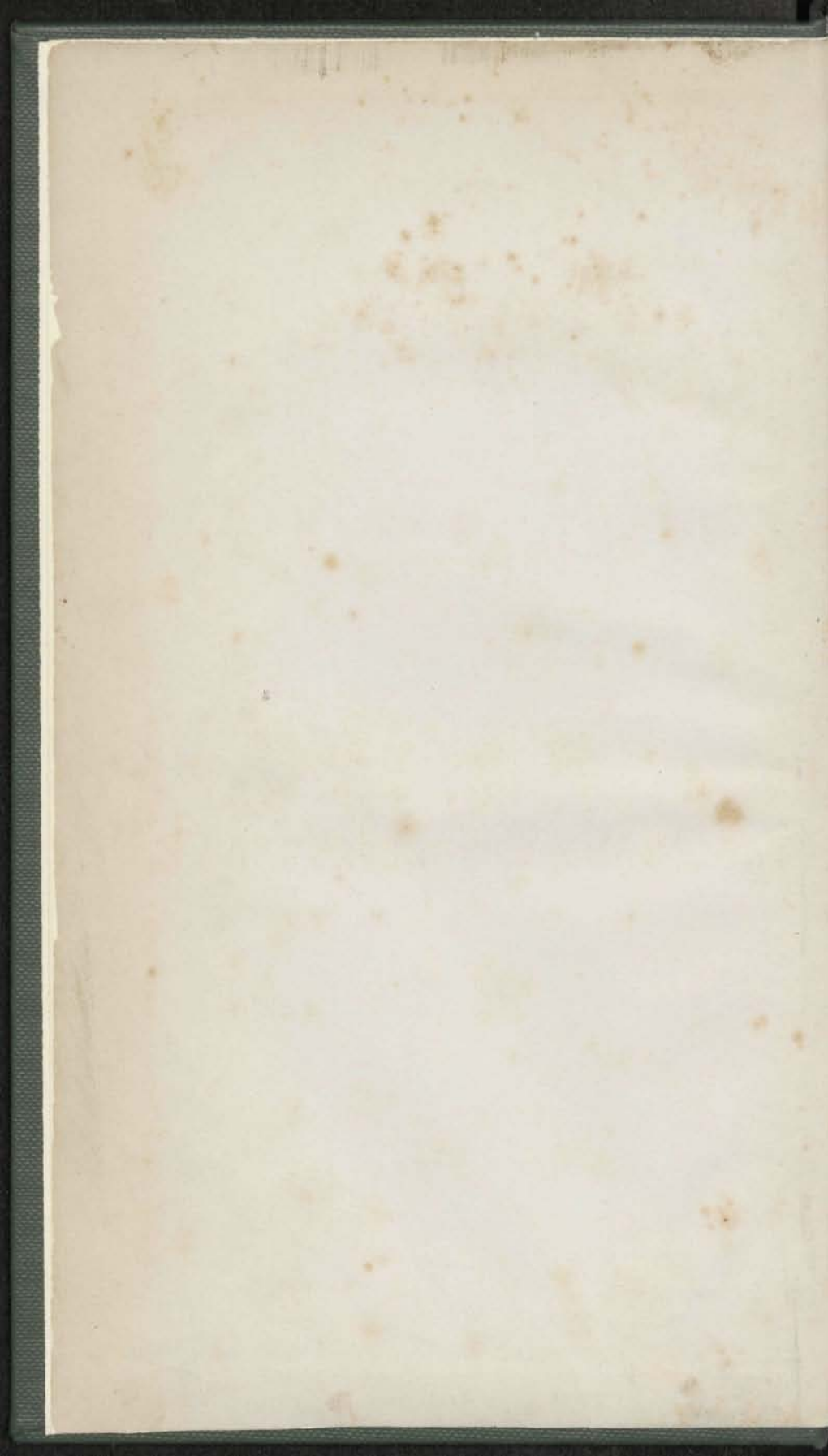

THE SCIENCE

OF THE

ARTS AND MANUFACTURES

TIJDSCHRIFT

VOOR

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

T. D. SCHMITZ

INDICER

TAFEL-LAND-IM-VOLKSKUNDE

T I J D S C H R I F T
VOOR
INDISCHE
TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE,

UITGEGEVEN DOOR HET
BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN;

ONDER REDAKTIE DER HEEREN
P. Bleeker, J. Munnich en E. Netscher.

DEEL V.

NIEUWE SERIE.

DEEL II.

BATAVIA,
LANGE & CO.

1856.

T. J. T. L. v.
d. V. (nauw)
d. I.) 1856

THE GREAT

INDIAN

LANDS

...

STATISTISCHES BUREAU
DES WETTERDIENSTES

...

...

...

...

...

...

I N H O U D

VAN

HET VIJFDE DEEL.

TWEEDE DEEL DER NIEUWE SERIE.

BLADZ.

1 ^e opgave der boekwerken waarmede de bibliotheek van het Bataviaasch genootschap van kunsten en weten- schappen is verrijkt.	1
2 ^e idem.	153
3 ^e idem.	319
De vestiging der Nederlanders ter westkust van Sumatra, door E. Francis, voormalig resident aldaar.	8
Eenige aantekeningen betreffende de goudproduktie in de Padangsche bovenlanden, door P. Th. Couperus, resident aldaar.	122

Verslag eener reis door een gedeelte der Lampongsche distrikten, door J. C. Köhler, civiel en militair gezaghebber aldaar.	132
Geschiedenis van het Hollandsch gouvernement op Java, door J. Hageman Jcz. (vervolg van deel IV, bladz. 379).	164
Aanteekeningen omtrent de landbouwkundige nijverheid in de residentie Padangsche bovenlanden, door P. Th. Couperus.	285
Fragment mijner reize door de Molukko's (Batjan en Makjan), door J. F. G. Brumund (met eene kaart).	323
Poeloe Si-Maloe (Hog-Island der engelsche zeekaarten), door F. H. J. Netscher.	397
Verslag van de Kommissie tot verbetering der Indische zeekaarten, omtrent de verrigtingen in het belang van de hydrografie van Nederlandsch-indie gedurende het jaar 1855.	407
De ruïne Panampikkan in Kediri, door D. C. Noordziek.	425
Aanteekeningen omtrent Bali. (Extrakt uit het dagboek van den ambtenaar P. L. van Bloemen Waanders, belast met eene kommissie in Beliling).	431

	BLADZ.
De stad Palembang, door F. J. B. Storm van 's Gra- vesande.	448
Verklaring van inskriptien op gouden ringen van Java, door R. H. Th. Friederich (met eene plaat).	471

B E R I G T E N.

Sieraden en munten opgedolven in Cheribon.	150
Oude martavanen met inskriptien.	151
De Batoe goeliga (bezoar), door F. Nix	"
Munt van Atjeh.	313
Oude javaansche munten en versierselen.	314
Photografische afbeeldsels van oudheden.	"
Battasche taalstudie.	315
De afstamming der bewoners van Nias, door H. von Ro- senberg.	316
Indische munten.	484
Oorspronkelijke munten van Cheribon.	485
Gouden Hindoemunt van Sumatra.	"

Photografische afbeeldingen van oudheden. 486

Ruïnen van Panataran, door H. Kleijn van de Poll (met
eene plaat). 487

Munten met chinesche stempels uit Cheribon, door C. F.
M. de Grijs. "

OPGAVE
DER
BOEKWERKEN

WAARMEDE DE

BIBLIOTHEEK VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IS
VERRIJKT.

Zoowel uit den in 1854 uitgegeven katalogus der bibliotheek als uit de latere Verhandelingen zal men met belangstelling hebben ontwaard, welke aanzienlijke vermeerdering de bibliotheek van het Bataviaasch genootschap heeft ondergaan. Voor zoo veel 's genootschaps middelen dit toelaten, wordt nog steeds voortgegaan met de aanvulling van de verschillende vakken van wetenschap door nog ontbrekende oudere werken en met eene aanschaffing der geschriften van den jongsten tijd.

Zeer verheugend is het daarbij die aanschaffing verligt te zien door de welwillenheid van menigen schrijver en vele geleerde genootschappen, die niet ophouden de door hen uitgegeven werken ten geschenke aan te bieden.

Wij meenen aan den wensch van velen, vooral van de leden

des genootschaps, te gemoet te komen, wanneer wij in elk nummer van ons tijdschrift eene opgave doen van de geschriften, die, sedert ons laatstvoorgaand nummer, bij de bibliotheek zijn ingekomen.

Voor *boekwerken* en *verhandelingen van geleerde genootschappen* hebben wij als punt van uitgang genomen den ver-
volg-katalogus, opgenomen in het ter perse liggend 26^e deel van 's genootschaps Verhandelingen, waar deze opgave zich dus aansluit.

Ten aanzien van de tijdschriften is het ons doelmatig voorgekomen, thans te beginnen met de jaargangen 1855.

Men zal niettemin voortgaan, in elk deel der Verhandelingen van het Bataviaasch genootschap eene lijst op te nemen van de sedert het voorgaande deel ontvangen werken.

Voor zooveel in ons vermogen ligt, zullen wij telkens eene nadere aanwijzing geven van hetgeen in de ontvangen tijdschriften als anderzins omtrent de taal-, land- en volkenkunde van Oost-Indië voorkomt.

Geschenkwerken worden met een teeken (*) en vermelding van den schenker aangeduid; de overige boeken zijn aangekocht.

Boekwerken.

- A. Kappler, Zes jaren in Suriname. Utrecht. 1854. Vol. I, II.
 C. A. van Sijpestein, Beschrijving van Suriname. 's Gravenh. 1854.
 C. W. M. van de Velde, Reis door Syrië en Palestina. Vol. I, II. Utrecht. 1854.
 M. J. Schleiden, Populaire voorlezingen over de plant en haar leven. Vert. door D. J. Coster. Amsterd. 1854.
 A. de Wilde, Nederduitsch-Maleisch en Soendasch woordenboek, uitgeg. door T. Roorda, Amsterd. 1841.

- W. v. P.s., Maleisch handboekje. Arnh. 1803.
 Javaansch spelboekje. Haarl. 1839.
 J. Kruseman, Het stelsel van kultuur en handel op Java. 's
 Gravenh. 1833.
 Pleitredenen in de zaak van P. Hoevenaar. Zalt-Bomm. 1854.
 Conclusie in bovenst. zaak. 's Gravenh. 1833.
 Tuinbouw-Flora van Nederland en zijne overzeesche bezittingen. Vol. I. Leijd. 1834.
 Handelingen van de Regering en de Staten-Generaal over de
 grondwets-bepalingen nopens de godsdienst enz. Vol. I-III.
 Schied. 1833—34.
 * N. J. van der Heijden, Extrait du nobiliaire de Belgique,
 concernant la famille De Kerckhove-Varent etc. Anvers,
 1834 (*v. d. Schr.*)
 Clr. Robin, Histoire naturelle des animaux parasites sur l'homme
 et sur les animaux vivants. Vol. I, II. Paris. 1833.
 Th. du Moncel, Exposé des applications de l'électricité. Vol.
 I. Paris 1833.
 Duhamel, Cours de mécanique. 2me édit. Vol. I, II. Paris.
 1833, 54.
 Callery et Yvan, l'Insurrection en Chine. Paris. 1833.
 E. Fraissinet, Le Japon. Vol. I, II. Paris (absq. ann.)
 Alexis Soltykoff, Voyages dans l'Inde et Perse. Paris. 1833.
 A. E. Cherbuliez, Etude sur les causes de la misère. Paris.
 1833.
 E. Chastel, Etudes historiques sur l'influence de la charité.
 Paris. 1833.
 Gemelli Careri, Voyage du tour du monde. Vol. I—VI.
 Paris. 1719.
 G. Dampier, Voyage aux Terres Australes etc. Vol. I, II. Am-
 sterd. 1703, 1712.
 Id., Nouveau voyage autour du monde. 2me édit. Vol. I—III.
 Amsterd. 1701. Id. 3me édit. Vol. I, II. Amsterd. 1711.

- Stanislas Julien, Histoire de la vie de Hiouen Thsang et de ses voyages dans l'Inde. Trad. du Chinois. Paris. 1833.
- E. Servan de Sugny, La Muse Ottomane. Paris. 1833.
- P. H. Gosse and R. Hill, A naturalists sojourn in Jamaica. Lond. 1831.
- A. Young, The natural history and habits of the salmon. Lond. 1854.
- Edm. and Th. Ashworth, A treatise on the propagation of salmon and other fish. Stockport. 1853.
- C. W. Payne, Ceylon, its products etc. Lond. 1834.
- Earl Grey, The colonial policy of Lord John Russell's administration. 2^d. edit. Vol I, II. Lond. 1853.
- A. von Humboldt's Kleinere Schriften. Vol I. Stuttg. u. Tübing. 1853.
- F. Faber, Naturgeschichte der Fische Islands. Frankf. a. M. 1829.
- W. v. Rapp, Die Fische des Bodensees. Stuttg. 1834.
- H. Zollinger, System. Verzeichniss der im indischen Archipel etc. empfangenen Pflanzen. Fasc. I. Zürich. 1834.
- G. H. von Langsdorff, Reise um die Welt in den Jahren 1803 bis 1807. Vol. I, III. Frankf. a. M. 1812.
- B. Seemann, Reise um die Welt in den Jahren 1845—1851. Vol. I, II. Hannov. 1853.
- J. R. Forster's Reise um die Welt. Berl. 1783.
- Ch. Darwin's Naturwissenschaftliche Reisen. Vol. I, II. Braunschw. 1844.
- A. Erman, Reise um die Erde. Vol. I—III. Berl. 1833—1848.
- J. Dumont d'Urville, Reise nach dem Südpole etc. in den Jahren 1837 bis 1840. Vol. I—III. Darmst. 1846—48.
- A. J. von Krüsenstern, Reise um die Welt in den Jahren 1803—1806, 2te Ausg. Vol. I, II. Atlas, Vol I. Berl. 1811, 12.
- S. Nilsson, Skandinavisk Fauna. Vol. I. Lund. 1847.
- Il viaggio all' Indie orientali del Padre F. Vincenzo Maria

- di S. Caterina da Siena. In Venetia. 1678.
- J. Th. Kleinii Ichthyologia enodata. Lips; 1793.
- A. Brink, Pengadjaran jang pendekh 'akan segala kabenâran 'agama Meséhij, etc. Bataw. 1829.
- H. Wester, Bârang panton etc. Bataw. 1829.
- Id., Kitâb Mîdras etc. Bataw. 1829.

—————

Handelingen van wetenschappelijke instellingen.

- Handelingen en geschriften van het Indisch genootschap te 's Gravenhage onder de zinspreuk: Onderzoek leidt tot waarheid." Zalt-Bomm. 1855. Jg. I. 3. 4.—Jg. II. 1.
- Verslagen en mededeelingen der Koninklijke akademie van wetenschappen. Amsterd. 1855. Dl. III. 1. 2.
- Verhandelingen van het Haagsch genootschap tot verdediging van de christelijke godsdienst. 's Gravenh. Jaargangen 1787—1822, 1826, 1827, 1829—1832, 1834, 1835. Nieuwe serie, jaargangen 1839—1852.
- * Werken van hetzelfde genootschap. Vierde reeks. Dl. I. Leiden. 1854. (*v. h. genootsch.*)
- * Verhandelingen van de kommissie belast met het vervaardigen eener geologische beschrijving en kaart van Nederland. Dl. II. Haarl. 1854. (*v. d. kommissie.*)
- Mémoires de la Société d' Histoire naturelle de Paris. Tom. I. III. Paris. 1823—27.
- Comptes rendus de l' Académie des sciences. Tom. XL. N°. 1-20. Paris. 1855. 1er sémestre
- Monatsbericht der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften zu Berlin. 1855. N°. 1—5.

Tijdschriften.

- Tijdschrift voor Indische taal-, land- en volkenkunde uitgegev.

- door het Batav. gen. v. k. en w. Nieuwe serie. Dl. IV.
1—4. Batav. 1855.
- Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek. Dl. XI. 7. 8.
Dl. XII. 1. Zwolle.
- Indisch schoolblad. Jg. 1854—55. N°. 8. Batav. 1855.
- De Indiër. Jg. 1855. No. 1—53. Zalt-Bomm.
- Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. Jg. XVII. No. 1, 5, 6,
Zalt-Bomm. 1855.
- Biäng-lala. Indisch lees kabinet. Jg. IV. No. 1—3. Batav. 1855.
- * Natuurkundig tijdschrift voor Ned. Indië Dl. IV. No. 1—4.
Batav. 1855 (*v. d. Nat. vereen. in N. I.*)
- Het regt in Ned. Indië. Jg. VI. No. 1. 2. Batav. 1855.
- De Gids. Jg. 1855. No. 1—7. Amsterd.
- Geneeskundig tijdschrift voor Ned. Indië. Jg. IV. No. 1—9.
Batav. 1855.
- Tijdschrift tot bevordering van christelijk leven in Ned. Indië
Jg. I. No. 1—4. Batav. 1855.
- * Journal of the Asiatic Society of Bengal. 1855. No. 1. 2. Cal-
cutta. (*v. d. Soc.*)
- The Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia. 1855.
No. 1—3. Singap.
- Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie. Bd. VII. H. 1. 2.
Leipz. 1855.
- Bonplandia. Jhg. III. No. 1—11. Hannov. 1855.

*Specificatie der in de bovenvermelde Handelingen van weten-
schappelijke instellingen en Tijdschriften voorkomende stuk-
ken, betreffende de taal- land- en volkenkunde van
Oost-indië.*

- I. Handelingen en geschriften van het Indisch genoot-
schap te 's Gravenhage.

Jg. I. 4. Levensschetsen van mr. S. C. Nederburgh, mr. H. W. Daendels, J. graaf van den Bosch, A. V. Michiels, J. J. Roeps, A. Chambry, mr. B. H. A. Besier.

Jg. II. 1. Levensschetsen van mr. A. R. Falck, jhr. D. F. van Alphen, mr. D. F. W. Pietermaat, C. F. E. Praetorius, F. G. Valck, J. B. baron de Salis.

II. De Indiër.

Jaar 1855. No. 3, 4, 5, en 6. Rapport van de engelsche staatskommissie over de opleiding van ambtenaren voor de dienst in Oost-indië.

III. Tijdschrift voor Ned. indië.

Jg. 1855. No. 1. De tripang-visscherij. No. 2. De executie te Goegoe-sigandang. No. 3, 4. De Karimon-eilanden. No. 4. Bijdrage tot de kennis der Zuidwester-eilanden. No. 5. Beschrijving van het eiland Soemba of Sandelhout. No. 6. Herinneringen eener reis van Soerabaja naar Ambou, door H. J. Lion. No. 7. Bijdrage tot de kennis der residentie Madioen. Herinneringen van de Zuidwester-eilanden.

IV. Biang-lala.

Jg. IV deel 1. De kajans in het noordwesten van Borneo. Eenige dagen in de residentie Pasoeroean. De dubbele moord, door W. L. Ritter. Oorspronk van de eerste heerschappij ofte de beginselen van de javaanse regering op het eiland Groot-Java.

V. De Gids.

Jg. XIX. No. 3, 4, 7, Het algemeen alfabet door dr. C. Leemans. No. 5, 6, 7, Het eiland Timor, door prof. P. J. Veth.

VI. Geneeskundig tijdschrift voor Ned. indië.

Jg. IV. No. 5. Geneeskundig topographische schets van Telok-betong en onderhoorigheden (Lampongsche distrikten), door G. F. Weinecke.

VII. Journal of the Asiatic society of Bengal.

Jg. 1855. No. 1. Notes on Assam Temple Ruins. No. 2. A tale bij Insha Allah Khan. A brief notice of the Subhashita Ratna Nidhi of Saskya Pandita.

VIII. The Journal of the Indian Archipelago.

Jg. 1855. No. 1, 2, 3. Ethnology of the Indo-Pacific Islands. Notices on Singapore. Notes to illustrate the genealogy of the malayan royal families. Translation of the Malayan laws of the principality of Johor. Sketch of the Rhio-Lingga archipelago.

DE VESTIGING DER NEDERLANDERS

TER

WESTKUST VAN SUMATRA

DOOR

E. FRANCIS,

Voormalig resident aldaar.

Het is bekend dat de toenmaals zoo ondernemende portugezen het allereerst, in het begin der zestiende eeuw, Sumatra hebben bezocht, en met dit eiland handelsbetrekkingen geopend, die zij bijna eene eeuw alleen meester bleven. Volgens Valentijn zoude Alvaro Talezo de eerste geweest zijn, die, bij toeval, Atjin ontdekte en die plaats in 1506 aandeed, terwijl de vlootvoogden Siguera en Albuquerque later, in 1509 en 1511, op de kusten van Pedir en Passe, handel hebben gedreven in peper, moettende ook in dien tijd door die natie, verbonden met de vorsten van Atjin, Pedir en Passe zijn aangegaan, die hun wel den alleenhandel waarborgden, maar ook tevens blootstelden aan het trouweloos en verraderlijk karakter der noordelijke sumatranen, hetwelk hun onderscheidene malen bloedig is gebleken, en waardoor zij dikwijls genoodzaakt zijn geworden van uit

Malakka, hunne toenmalige hoofdplaats, een fellen oorlog met Atjin te voeren.

In hoeverre de portugezen zich ook in dien tijd op het westelijk gedeelte van Sumatra hebben uitgebreid is mij niet met zekerheid bekend, ofschoon men in de benamingen van bouwvallen als anderzins eenige kenteekenen daarvan zoude kunnen zoeken; zoo beteekent Natal, kersnacht, Sinkoe, Poeloe Chinko, het getal vijf, en in de Duivelsbaai, tusschen Padang en dit eiland, worden nog overblijfsels aangetroffen van woningen en pakhuizen, in die tijden door de portugezen opgericht, waarvan de resident dezer kust, de heer Mac Gillavry, in zijn rapport omtrent den staat van den handel dd. 21 april 1830 no. 15 ook melding maakt.

Na deze korte aanteekening omtrent het bezoek der portugezen ter dezer kust, zal ik de geschiedenis der ondernemingen van de nederlanders alhier tot den jare 1833, volgens een door den ambtenaar Ritter, op mijnen last, gemaakt geschiedkundig uittreksel der voornamste gebeurtenissen, in eene kronijkmatige orde doen volgen, alzoo eene breedvoerige beschrijving hiervan buiten het bestek van dezen arbeid ligt.

In het begin dus der XVI eeuw deden zich de portugezen in Sumatra's wateren zien, terwijl de nederlanders eerst op het einde derzelve op dat eiland voet aan wal zochten te verkrijgen. Men vindt dit alles kortelijk aangestipt in Valentijns beschrijving, V deel, en in een manuskript, den titel voerende van Radikale beschrijving van Sumatra's westkust, door H. van Basel, beginnende met 1595 en eindigende met 1760, waarin, en wel in het tweede hoofdstuk, omstandig de geschiedenis onzer vestiging ter dezer kust wordt opgehaald, verkort op het volgende nederkomende:

In 1595 kwamen de vier eerste nederlandsche schepen op Sumatra's kusten aan. Op een derzelve bevond zich de eerste aanlegger des indischen handels Frederik Houtman, die de be-

trekking van kommies bekleedde. Zij liepen in het gezigt van het eiland Engano, bereikten straat Sunda, kochten eenige peper te Dampin en zeilden naar Bantam.

Drie jaren later kwamen twee andere schepen, door Balthazar Moncheron uit Zeeland gezonden, en waarvan men zich te Atjin wilde meester maken, zijnde daartoe door de portugezen opgehitst. Dit kostte aan eenige schepelingen leven en vrijheid.

Den 21 november 1600 kwam Paulus van Caarden te Atjin met twee schepen, na, zonder aldaar peper te hebben kunnen verkrijgen, Priaman, Tikoe en Pasaman te hebben aangedaan. Hij boezemde zooveel betere gedachten in omtrent de hollanders dan de portugezen gegeyen hadden, dat er dadelijk met den vorst een handelsverbond werd gesloten omtrent 1800 baren peper, met bepaling dat niemand eenigen inkoop zoude mogen doen, bevorens wij onze lading verkregen hadden. Een der gevangenen verkreeg zijne vrijheid, den anderen werd ze beloofd, geschenken over en weder en verlof tot het huren van een huis gegeven; over den prijs van de peper kon men het echter niet eens worden, en later bleek dat alles van de atjinesche zijde slechts veinzerij was, want, zich sterk uitgerust hebbende, liet de vorst eenigen der gevangenen, die hij vroeger vrij gegeven had, weder vervoeren, waarop Van Caarden eenige op de reede liggende suratsche, bengaalsche en portugesche schepen nam, Atjin de vijandelijkheden begon, Van Caarden drie zijner prijzen verbrandde, de vierde met de gevangenen en den brief aan den vorst terug zond, en in januarij 1601 naar Batavia zeilde, alwaar hij eene lading innam en daarna naar Nederland terugkeerde. In augustus van hetzelfde jaar kwamen twee schepen te Tikoe aan om te handelen, doch ondervonden den trouweloozen aarp der bewoners, zoodat zij, met verlies van 5 gesneuvelden en 12 gevangenen, moesten wijken, welk lot ook het schip de Zwarte Leeuw in februarij 1602 ondervond. Twee zeeuwsche schepen echter troffen het beter; hunne kommiezen Gerard de

Roij en Laurens Bikker werden den 14 december 1601 gunstig door den atjineschen vorst ontvangen, vol geladen, en keerden met twee afgezanten naar huis, waarvan een den 3 augustus 1602 te Middelburg is overleden en begraven, terwijl de andere, na aan prins Maurits voorgesteld te zijn en al het merkwaardige in Nederland bezigtigd te hebben, in 1603 weder naar Atjin is vertrokken.

In september 1602 ondervond Joris van Spilbergen, met drie schepen te Atjin gekomen, een goed onthaal. Hij vond er ook eenige bedienden van de zeeuwsche maatschappij, een fransch en twee engelsche schepen, kreeg een steenen huis ten geschenke en vertrok in maart 1603. Verscheidene nederlanders zijn later daar ten handel gekomen, zonder dat iets aanteekeningswaard van hen bekend is; alleen moet te Atjin in 1606 een vast kantoor geweest zijn.

In januarij 1604 sloot de admiraal Olivier de Vivere een verbond van koophandel en bijstand tegen vijanden, waaronder bedoeld werden de spanjaarden en portugezen, met den vorst van Atjin. Men weet echter niet, uit gebrek aan echte bescheiden, of hieruit eenig voordeel voor den lande is gevloeid, even min als men in staat is een aaneengeschakeld verslag te geven van het gebeurde in de volgende zestig jaren.

Djohor, door ons ondersteund, viel in mei 1613 in handen der atjinezen, die eenigen van de onzen gevangen kregen, doch ook weder ontsloegen. De voordeelen des handels waren schraal en in geen twee jaren schepen te Atjin geweest, zoodat de achting voor ons verloren ging. De koning, Malakka willende belegeren, verzocht den bijstand van een schip, hetwelk geweigerd worden- de, hem de bedreiging deed uiten van ons zijn land te doen ruimen. In november leed de maatschappij, door watervloed, eene schade van *f* 6000.

Onze resident werd in dien tijd, op last van den vorst, voor den olifant geworpen, omdat hij, zonder zijne toestemming, zich

naar een onzer schepen begeven had. Hij kwam echter met eenige trappen vrij, doch dit was oorzaak dat, in 1616, ons kantoor daar werd opgebroken, hetwelk evenwel twee jaren later weder is opgerigt, als wanneer ook de atjinezen Pahang, Keda en Pera veroverden.

In juni 1619 klaagde de resident geen geld te hebben om peper te kunnen koopen, waardoor de engelschen ons in den handel vooruit waren. In dit jaar verbrandde ook het schip van Willem IJsbrantz. Bontekoe, die, met eenigen van zijn volk, digt bij Atjin landde. De omstandigheden hiervan zijn te bekend om nader aangehaald te worden.

Atjin nam in de twee volgende jaren bezit van Singkel, Padang en de daar beneden liggende plaatsen, waardoor onze handel sterk achteruit ging. De vorst had ook het oog op Indragirii, Djambi en Palembang en wilde tot Bantam doordringen, waarom de Heeren Meesteren, bij brief van 24 oktober 1621, aanbevolen, den koning van Bantam niet te veel te verzwakken. Peper was er voor ons in dit jaar, op last van den vorst te Atjin, niet meer verkrijgbaar.

In 1622 werd besloten onze bedienden van daar te ligten, doch de groote voorraad peper belette dit, hoewel de Heeren Meesteren zulks bij brief van 23 oktober 1623 bevolen. De inzameling van peper ging even slecht, waarvan de engelschen de schuld hadden.

Tot 1632 weet men niets bijzonders te melden en toen onze bedienden aldaar in dat jaar terug kwamen, vroeg de vorst, waarom er in langen tijd geene hollandsche schepen geweest waren, verzocht om 200 stukken geschut, doch, 20 aangebragt zijnde, bood hij daarvoor zoo weinig, dat men genoodzaakt was dezelve terug te nemen. Hij bedankte evenwel de regering voor de hulp tegen de portugezen verleend.

In dien tijd kocht men ook weder peper in te Tikoe en Priaman, doch de engelschen waren daarin zeer hinderlijk, uit-

strooijende dat de soesochoenan Batavia had veroverd en daarom geene schepen meer gezonden konden worden. Te Indrapoera waren allen die ons genegen waren om hals gebragt en slechts 1400 à 1500 baren peper te bekomen, even als op Benkoelen slechts 250, terwijl wij het eerst van alle europeanen te Manjoeta ten anker kwamen. De chinezen kwamen te Sillebar om peper te koopen, dat wij met geweld beletten, even als te Tikoe; ook kwamen toen de deenen te Atjin ten handel, doch zonder veel op te doen. Twintig stukken geschut werden door ons den koning geleverd.

In 1636 overleed de vorst van Atjin, na 33 jaren wreed en geldgierig geregeerd te hebben. Zijne nalatenschap bestond uit 80 baren ongemunt goud, behalve het gemunte en de juweelen. Hij werd door zekeren sulthan Magob, vier en twintig jaren geleden te Pahang gevangen genomen en sedert met zijne dochter gehuwd, opgevolgd, die zijnen zoon en wettigen opvolger deed vermoorden, alle vreemdelingen vrijheid van tollens beloofde, doch den engelschen hun verzoek ontzegde om hunne loge, welke ons ten geschenke was gegeven, weder terug te mogen hebben.

De portugezen zochten intusschen de vriendschap van den nieuwen koning en beloofden hem als opperheer te zullen erkennen, als hij ons wilde verwijderen. Hij sloot integendeel meden kommissaris Johan Roelofs een verdrag, waarbij ons de alleenhandel werd toegekend, liet al het volk van een portugeesch vaartuig voor den olifant werpen, en verzocht ons op een ander te kruisen, hetwelk genomen werd, terwijl hij de portugezen, overal waar zij kwamen om rijst in te koopen, deed vermoorden.

Een jaar daarna beliepen ook de engelschen zijne ongenade en mogten niet meer met ons ten hove komen. Zijne achtting echter verminderde sterk voor ons, toen hij hoorde, dat wij met den koning van Djohor, ter vermeerstering van Malakka, in verbond waren getreden, waartoe hij zijne hulp had aangeboden. Hij

zocht daarom vriendschap te maken met de portugezen te Goa, en ontsloeg een huuner gezanten; zijne boosheid sproot voornamelijk voort uit het besef, dat wij hem, na de vermeerstering van Malakka, minder noodig zouden hebben.

De assistent Simon de Geus het beheer van den handel van het opperhoofd Van de Meulen overgenomen hebbende, gedroeg zich zoo ontrouw, dat men hem in hechtenis zette, waaruit hij ontvlugtte en zich onder 's konings bescherming stelde, die hem echter, uit vrees voor de maatschappij, geen mohamedaan wilde doen worden. In 1641 overleed die vorst en werd door zijne echtgenoot opgevolgd, die al onze regten bevestigde, doch eenige door haren gemaal bestelde diamanten niet wilde overnemen. In dat jaar werd de vrede tusschen Atjin en Djohor gesloten.

Door het groot ontzag voor onze magt verhinderde, in dit jaar, het opperhoofd Jakob Compostel, zoowel de aan de suratsche handelaren ingewilligde vrijheden, als eenigen handel der engelschen, die daardoor, met twee schepen, onverrigter zake van Tikoe moesten terugkeeren; in 1643 kregen zij echter verlof om een schip vol te laden en wij moesten ons de weigering, om een nieuw huis te mogen bouwen, getroosten.

In 1644 ging het der maatschappij niet veel beter, ofschoon de goudhandel te Priaman nog al van eenig belang was. Te Tikoe moest men geweld gebruiken om peper te verkrijgen. De koningin hierover gebelgd, wilde zich daarop met de engelschen tegen ons vereenigen en snaphanen van hen koopen, hetgeen men tegenging met het schenken van tien stukken geschut. Men kreeg ook verlof tin te Pera te verzamelen en, in 1646, de vrijheid om den handel van Indrapoera naar Selida te verplaatsen, zijnde de laatste plaats gezonder.

De koning van Pera ontzegde ons, in het volgende jaar, den handel, waarop wij, door het wegnemen van vaartuigen, vijandelijkheden begonnen met Atjin, Keda enz. De koningin van Atjin verhinderde echter ons voornemen, om onze loge van daar te

ligten, welke de opperkoopman Truitmans in 1649 sedert zes maanden naauw bewaakt vond. Hoewel zij geen verdere bezetting van Pera en Atjin wilde gedoogen, kwam zij echter tot andere gedachten en sloten wij een kontrakt met die van Tikoe, Priaman en Indrapoera, omtrent den alleenhandel van peper tegen lijnwaden, waarop wij een engelsch schip dwongen de lading te Indrapoera terug te geven, verlatende de engelschen daarop Atjin, na het bedrijven van eenige vijandelijkheden.

Truitmans bedong daarop in het volgende jaar de helft van den handel te Pera, welk verdrag te Atjin bevestigd werd, doch in 1654 werden eenigen onzer bedienden te Pera vermoord en anderen in de gevangenis geworpen, dat te Atjin niet euvel werd opgenomen, waar wel onze bezitting verbleef, doch ter welker kastijding de regering slechts een gunstig oogenblik afwachtte, en uit de toenmaals genomene resolutien schijnt het dat Atjin in 1654 ingesloten was.

De maatschappij besloot eindelijk de sumatranen te straffen, en de kommissaris Truitmans kwam in 1656 met twee schepen voor Atjin, medebrengende twee gezanten, door de koningin naar Batavia afgevaardigd en niet aan den wal willende stappen of die gezanten afgeven, voor dat onzen bedienden en goederen vrijen aftogt was verleend, hetwelk eindelijk geschiedde. Alle pogingen om Truitmans te vermurven waren vruchteloos; hij hield zich aan zijnen last om Atjin te bezetten en begon de vijandelijkheden door het nemen van al de vaartuigen die de reede opwilden, als ook die met padi geladen van Pedir kwamen, hoewel niet zonder geweldigen tegenstand der atjinezen, die hooghartig bleven tot 15 oktober, wanneer de koningin vredesgezanten met onze schepen naar Batavia wilde zenden. Truitmans maande haar aan daartoe een eigen vaartuig te bezigen, bleef tot het kenteren van den moeson voor Atjin en zeilde toen naar Pera.

De engelschen en makassaren onderkropen onzen peperhandel, en te Priaman nam men den koopman Van Voorst en de overige bedienden in de loge gevangen en sloeg hen in den ketting, hetgeen ook te Selida en Tikoe gebeurde, uit weerwraak voor onze vijandelijkheden te Atjin. Van Voorst wist zich te doen ontslaan en kwam met vijf schepen en drie sloepen van Batavia voor Selida; ontscheepte 11 april 1657 en heroverde de loge, al de peper en negen nederl. gevangenen. Hierop sloot hij een verdrag met de grooten en zeilde naar Priaman, waar hij echter geen vrede kon sluiten of aanlanden, uithoofde van de groote vijandelijke magt, en keerde naar Batavia terug; later voor Priaman terugkomende verklaarde hij, aan het einde van julij, hun den oorlog, op het weigeren van het afgeven onzer gevangenen. Hij joeg hunne vaartuigen op strand, bleef kruisen tot in oktober en keerde naar Indrapoera, alwaar hij, niettegenstaande deszelfs tegenstand, een engelsch schip noodzaakte die plaats te verlaten, na vuur op de peperweegplaats gegeven te hebben.

Volgens Valentijn was de reede van Atjin in 1657 weder bezet, werden aan eenige chinezen en maleijers van Batavia passen naar Sumatra's westkust verleend, en deden die van Sillebar een schendigen moord aan twee opvarenden der fluit Nieuwpoort.

In het jaar 1659 sloten de kommissarissen Balthazar Bort en Jacob de Keizer den vrede met de koningin en bedongen op nieuw de verdeeling van het tin tusschen ons en Atjin, benevens eene schadeloosstelling van 50000 realen, door die van Pera in tin aan ons te betalen. Atjin beloofde de schuldigen aan den moord te zullen straffen, 49518 $\frac{1}{2}$ realen schade, in 1656 geleden, te vergoeden, den peper alleenhandel langs de geheele kust en tolvrijheid jaarlijks voor 1200 balen peper. Bort ging hierop terug naar Batavia, Keizer vorderde de schulden langs de westkust in en de koopman Jacob Groenewegen, de

grondlegger onzer heerschappij ter Sumatra's westkust, bleef te Atjin.

Bort kwam in 1660, ter herstelling van den vervallen handel, andermaal op de westkust, sloot een nieuw verdrag met de hoofden van Sillebar en vertrok over Indrapoera, Padang en Tikoe, waar hij overal residenten liet tot bevordering van den handel, naar Atjin, vindende hij de regenten wel genegen dien te herstellen doch geenzins om hunne schulden afteleggen. Te Atjin en Pera kwam men de kontrakten niet na, krijgende de maatschappij geenzins de helft van het tin en wordende den engelschen vergund weder eene loge te Atjin opterigten en, tegen onze voorregten, te Indrapoera peper in te koopen.

Het jaar daarop volgende deed zich gelegenheid op tot wraak over deze handelwijze, daar de gouverneur van Atjins zijde te Priaman (panglima) den kommissaris Keizer zijne genegenheid om die kroon aftevalen te kennen gaf, gelijk ook alle lands inwoners de maatschappij als opperheer willende erkennen. Men zond vertrouwde lieden naar Batavia, maar de regering deed deze zendelingen terug keeren, en gelastte Bort de zaak rijpelijk te onderzoeken, hun hart in het lijf te spreken en van onze zijde kruid en lood ter verdediging toetezeggen.

De regering zond onder Groenewegen, in 1661, drie jagten naar de westkust met goederen om peper interuilen, keerende hij in april 1662 met 5670 pikols terug, van alle hoofdplaatsen gezanten medebrengende. Men leidde toen de laatste hand aan de afwerping van het atjinesche juk en met die gezanten werden verdragen aangegaan, waarbij zij zich ten eeuwigen dage onder de heerschappij der maatschappij begaven, die, voor den alleenhandel, hen tegen alle vijanden ter zee zoude beveiligen. Groenewegen vertrok hiermede in julij naar de westkust, doch vond de grooten zoodanig overhoop, dat hij er geen gebruik van kon maken, mistrouwende de een den ander. De inzameling van peper en goud gaf echter 75% winst en het kantoor

van Selida werd naar Poeloe Chinko verplaatst, omdat het daar gezonder en men meer voor vijandelijken aanval gedekt was. Onze kantoren te Atjin en Pera waren toen geligt.

De atjinezen waren op hunne hoede; de regering zond een schip en drie jagten met 300 soldaten onder den kommandeur Jacob Cauw. Deze trad in verbond met den sulthan van Indrapoera en verdreef de atjinezen van Selida, Padang, Tikoe, Priaman, Bajang en Pau, sloot verbonden met de hoofden, liet op Tikoe, Priaman, Padang en Poeloe Chinko vaste posten met 100 soldaten en vijf kruisers, keerde toen naar Batavia terug, wordende door de andere schepen gevolgd, die eene menigte peper, goud, benzoin en kamfer aanbragten.

Die van Tikoe betoonden hunne trouweloosheid reeds in het jaar 1665, zich door de atjinezen tegen ons latende opruijen en een onzer assistenten met twee soldaten vermoordende. Groenewegen wreekte dien moord door Tikoe te verbranden, versloeg ook vijfhonderd atjinezen hun ter hulpe gesneld en ontving Kota-tenga in ons verbond. Toen ging hij naar Manjoeta en verdreef van daar een zekeren radja Adil, die zich van dat land had meester gemaakt, den sulthan van Indrapoera in zijn regt herstellende. Zijn dood, 1 december 1665, bragt alles weder in onrust. De atjinezen wonden die van Kota-tenga op, welke op onze loge aanvielen, doch weder afgeslagen werden. De winzucht der kruisbevelhebbers bragt ook veel nadeel toe. Twee derzelve hadden geroofd, Ajer Bangies aangetast en onderscheidene personen waaronder twee zonen van den orangkaja van Kota-tenga vermoord. Men zond hen geboeid naar Batavia, doch deze handelwijze vervreemde de volken zoodanig van ons, dat Padang, alleen getrouw zijnde aan de maatschappij, door die van Atjin en Pau hoogstens in het naauw gebragt werd.

In 1666 kwam de kommissaris Jacob Gruis met eenige magt van Batavia, gierde te Indrapoera aan, liet daar eenige soldaten tegen meer gemelden radja Adil, zeilde naar Poeloe Chinko,

kwam den 26 april 1666 voor Padang en zocht nog dienzelfden dag, tegen het gevoelen der inlandsche bevolking, met 200 matrozen en soldaten en 42 inlanders den vijand op, slechts twee uren van daar gelegerd, en werd door denzelfden onverwacht aangetast. Zij weken echter weder in hunne werken en al het kruid en lood op zijnde, gaf de kommissaris last terug te trekken, waarop de vijand weder op kwam zetten, ons in de rijstvelden aanviel en 130 der onzen, waaronder de kommissaris en de meeste officieren, om hals bragten.

De opperkoopman Evert Michielsz, hiervan tijding zendende naar Batavia, hield de getrouwe sumatranen in verbond, tot dat eene nieuwe magt kwam opdagen, ofschoon hij bevorens reeds gestorven was. Die nieuwe magt bestond uit 300 europesche en 200 inlandsche soldaten onder den opperkoopman Verspreeet, die, den 1 september 1667 te Padang aangekomen, den pauwenaars vergiffenis aanbood, doch dezen zich hier aan luttel storende, zoo tastte Verspreeet hen aan, vernietigde hunne werken, verbrandde hunne huizen en bragt meer dan 500 om het leven, hebbende wij slechts 10 dooden en 20 gekwetsten. Men vreesde ons daardoor weder zoo spoedig, dat die van Tikoe, Priaman, VIII en IX kota's met ons in verbond traden en de uitsluitende handel voor de maatschappij bedongen werd. Als staatkundig middel om de westkust volken aan ons te verbinden werd toen de keizer van Manangkabau, gewezen opperheerscher van de kust doch daarvan door de atjinezen ontzet, weder als zoodanig door ons erkend, mits hij onze verbonden bekrachtigde en ons hoofd te Padang tot zijnen panglima of eersten stedehouder aanstelde.

In april 1667 keerde Verspreeet naar Batavia terug, na de geheele kust van atjinezen gezuiverd te hebben en gezanten medenemende, die de regering voor de spoedig gezonden hulp gingen bedanken. Jacob Joriszoon Pits bleef als hoofd te Padang, dat nu het hoofdkantoor was. De koophandel bloei-

de en bragt, niettegenstaande den last des oorlogs, nog een ton gouds op. Door afstand verkreeg de maatschappij Selida van Lonpo ten noorden, tot Painan ten zuiden.

Onze loge te Annai werd in 1668 uit gebrek aan winst weder opgebroken en het overschot der atjinezen door de padangers uit Tikoe en Priaman verdreven. De vlugtende atjinese panglima viel, met acht landsgrooten van Baros, in onze handen. Den eersten liet men gaan en de laatsten boden voor hunne vrijheid de onderwerping van hun landschap aan. Dit gelukte, Baros erkende den vorst van Manangkabau als opperheerscher en de maatschappij als beschermheer en beloofde den alleenhandel. Priaman volgde het voorbeeld van Baros, en Korintjie, eene bergachtige streek, verbond zich al het goud te Manjoeta te zullen leveren. Bij deze verbonden werd slechts bescherming ter zee en te land, voor zoo ver het der maatschappij gelegen zoude komen, beloofd.

Baros verlangde eene loge, die in 1669 gebouwd werd. Daar werd jaarlijks voor $\text{f} 60000$ omgezet en verkreeg men 100,000 R benzoin. Drie en dertig negorijen van Nias, de eilanden Maras en Inago en het landschap Ajer-bangies kwamen met ons in verbond. In den nacht tusschen den 7 en 8 augustus verbrande onze loge te Padang. Het opperhoofd Pits verkreeg den titel van opperkoopman en daarna dien van kommandeur.

Het volk van Kota-tenga werd weder ongehoorzaam en lag onze loge te Padang in 1670 in de asch, nadat zij den dag te voren, uit vrees van ongeval, op last van den raad verlaten was. Troesan, Bajang, Lonpo, Painan en de Sapoe-loh-boeah-bandhar tot Ajer-adji volgden dit voorbeeld. Twee honderd en vijftig soldaten van Batavia gekomen, boezemden ontzag in; den 27 julij werd Kota-tenga door Pits ingenomen en verbrand, gelijk ook een gedeelte der padangers zoodanig met Pau te werk gingen.

In het zuiden alles geregeld zijnde, kastijdde Pits Baros, dat

mede onze bedienden verjaagd had op het zien eener atjinesche vloot. Hij deed Tikoe, Priaman, Taboejong en Ajer-bangies aan, waar alles om vergiffenis smeekte; vreedzaam ging het ook te Baros te werk, waar de oude kontrakten werden vernieuwd en de handelsaangelegenheden geregeld; eene nieuwe loge werd daar gebouwd en met acht metalen bussen gewapend.

In oktober 1670 kwam de bergwerker Frederik Nikolaas Visscher met 8 gezellen om de goudmijn te Selida te bewerken. Hij deed schoone beloften, maar de ondervinding heeft het tegenovergestelde geleerd. In het volgend jaar zond men 785 R erts naar Batavia.

De kota-tengers als ballingen rondzwervende, werden, op voorspraak van den vorst van Manangkabau, den 8 oktober 1671 weder in genade aangenomen. Met den vorst van Indrapoera was een handelskontraakt aangegaan, het oude verbond met Priaman hernieuwd en daar eene faktorij opgericht; de regenten kregen daarbij vast inkomen, mits het planten van katoen, als geheel schadelijk voor den lijnwaadhandel, tegengaande, want de inlanders maakten daarvan hoofddoeken. Om dit aftelee- ren werd beproefd buitenlandsch katoen intevoeren, dat redelijk wel gelukte. De bedienden klaagden magtig over den sluikhandel in lijnwaden, gaande onder den dekmantel van zoutlading, hetgeen vrij was en voornamelijk door de chinezen werd bewerkstelligd. Het stond hun dus aan, dat het zout daalde tot 20 rijksdaalders het last en, als een groot beletsel nog, werd 10% inkomend regt daarop gesteld, hetgeen ons de padangsche hoofden vergunden te heffen.

Het landschap Singkel trad in maart 1672 op denzelfden voet als Baros met ons in verbond. In het mijnwerk te Selida ondervond men magtige zwarigheden; ongezondheid deed de bergwerkers ziek worden en sterven. Men kocht, als eene proef, slaven van Nias, doch vruchteloos; echter ging het werk zijnen gang en men dacht, bij diepe ingraving, veel goud te krijgen.

Radja Adil heulde ook met Bantam en wilde Manjoeta daar onder brengen, waarom de regering verbood passen aan bantammers naar de westkust te geven. Negen vaartuigen, zonder passen verschenen, werden aangehaald en verbeurd verklaard.

In het begin van 1673 besloot men te Baros, dat, zonder medeweten van de radja's, de resident geene passen zoude verleen en van alles, wat hij betrekkelijk het land aan den kommandeur zoude schrijven, hun kennis geven. De radja's zouden hunnerzijds hetzelfde doen en daardoor dacht men alle overbrievingen en verdenkingen te voorkomen. Door sterfte ging de goudhandel achteruit en men klaagde dat de bergman aan den oostkant van het eiland van lijnwaden werd voorzien, terwijl de peperplant boven wensch gelukte. Men maakte toen ook zeer arglistig het hollandsche pajement na, waardoor velen bedrogen werden.

Niettegenstaande in 1674 te Singkel, Baros, Priaman en Kotatenga onlusten ontstonden, was er echter een zoo groote toevloed van kamfer, benzoin en peper, dat alle lijnwaden te Padang aan den man geraakten. Te Selida bouwde men eene kleine redoute en zond uit de mijn aldaar 13 tail goud naar Batavia. Vroeger had men reeds gezonden en later zond men nog 84 tail, doch het gehalte was zoo slecht, dat het meer naar zilver geleek.

Men vatte daarop te Batavia het voornemen op, om dien aangaande eene proef te nemen en werden diensvolgens in 1675 102630 R uitgezochte erts overgezonden, die uitleverden 16 marken, 14 karaten goud en 182 marken en 10 karaten zilver, ter waarde van iets meer dan f 10000 en dus ver van de zware kosten goed te maken. Gebrek aan lijnwaden, door den oorlog met Frankrijk te weeg gebracht, veroorzaakte mede eene groote vermindering in de winsten, terwijl het rijk Manangkabau over eenen troonsopvolger geheel overhoop lag. Kotatenga en Padang waren handgemeen en anachoda Poetie,

panglima van eerstgenoemde plaats, versterkte zich in Pau en wilde zich niet voor den kommandeur vernederen, hetgeen, uit gebrek aan magt, met leede oogen moest aangezien worden.

Een honderd en twintig soldaten, in 1676 aangebragt, maakten, door de groote sterfte onder onze dienaren, daarin geene verandering. Zelfs Baros heulde met Atjin, zoodat de regering voorstelde om onzen post daar op te breken, hetgeen de kommandeur Pits echter verhinderde.

Omtrent de regering van Manangkabau verdroeg men zich in zoo ver, dat de zoon van den overleden vorst de benedenlanden en een neef de landen om de oost verkreeg.

Gelukkig voor onze onmagt dat anachoda Poetie in 1677 van zelf tot onderwerping kwam en door Melchior Hurdt, den opvolger van kommandeur Pits, op nieuw in verbond werd aangenomen. Ons koophuis te Priaman was toen ook toevaltig verbrand doch weder opgebouwd.

Om sluikerijen te voor komen, verbood men in 1678 de vaart aan partikulieren naar de westkust en ook de schepen komende van Coromandel mogten daar niet meer aandoen. De zaken bleven echter ten achteren, niettegenstaande dat Priaman, Selida, Sapoeloh-boeah-bandhar en Indrapoera het verbond vernieuwden. Baros bleef onrustig, tot dat het hoofd, radja Lella Wangsa, daarvan verwijderd werd. Anachoda Poetie van Kota-tenga, begon op nieuw, en de bajangers vervolgden die van Selida tot onder onze redoute, van waar het geschut hen echter verdreef. Zij sloten in januarij daarop volgende den vrede, stonden de mijn van Soengie-kapajang af, betaalden 1000 rijkdaalders boete en onderwierpen zich aan eenige bepalingen omtrent de vaart langs de kust.

Niettegenstaande de nutteloosheid door de padangsche bedienden werd aangetoond, kwam er echter last van Batavia om het mijnwerk met kracht voortzetten; uit het vaderland aangekomene bergwerkers en op nieuw aangebragte madagaskarsche

slaven werden daartoe gebezigd, doch met denzelfden nadeeligen uitslag als in vroegere jaren, toen men reeds f 139,000 daar aan besteed had. Te Baros lagen de hoofden overhoop en de koophandel stond daardoor stil, even als te Priaman, waar men ons kantoor daardoor lichtte. De veiligheid der wegen was belemmerd en de padangers, na vijf jaren vergeefs op onze hulp te hebben gewacht, verplicht tot eigen behoud met de kota-tengers en pauvenaars in oorlog te treden.

In maart 1680 trok de kommandeur Hurdt tegen die vijanden op en wel op het verzoek van den padangschcn panglima, doch, in eene hinderlaag gelokt, werd hij geslagen. Toen verscheen, in een oogenblik dat de maatschappij bijna overal oorlog had, de landrost Laurens Pit als kommissaris van Batavia, met 150 soldaten, hetgeen zoo veel vrees verwekte dat de meeste vijanden zich onderwierpen. De hoofden van Indrapoera, Manjoeta, Selida en Kota-tenga verschenen voor Pit hernieuwden de verbonden en deden afstand der gansche kust tusschen Katawan en Ajer-bangies, hetgeen de onwettigheid der engelsche bezitneming van Moko-moko en verder zuidwaarts aantoot.

De opperkoopman Joan Van Leene ging daarop in december met 118 soldaten naar Baros en bragt daar meest goedschiks de zaken tot regeling, wordende den hoofden eenige inkomsten op de uitgevoerd wordende benzoin verzekerd, terwijl men te Singkel ook het verbond van 1672 vernieuwde en aldaar drie sloepen ter bekrusing achterliet.

Na de mijnen onderzocht te hebben, keerde Pit in 1681 naar Batavia terug, den heer Van Leene als kommandeur achterlatende, zijnde Hurdt als zoodanig ontslagen. Het voordeelig verslag door hem over de mijnen gemaakt, kwam echter in geene deele overeen met dat van den berghopman Benjamin Olitz, die, bij zijn schrijven van 12 maart 1682, ronduit de nutteloosheid en verderfelijkheid van dit werk bewezen heeft, doch kort daarna overleden is.

Bajang en Ajer-bangies begonnen intusschen weder de vijandelijkheden tegen Selida en Troesan, en een togt tegen hen ondernomen slecht afgehoopen zijnde, werden zij nog stouter, zoodat de regering 300 europeanen en 400 inlanders ter versterking zenden moest. Met deze magt trok de heer Van Leene in 1682 tegen hen uit, vernielde hunne woningen en stelde zekeren radja Palawan tot panglima aan.

Kota-tenga en Pau ondergingen ook dit lot, nadat anachoda Poetie te Padang om het leven was gebragt, hetgeen zoo veel invloed had, dat Tikoe, Priaman, Oelakan, VII, VIII en IX kota's weder nieuwe verbonden aangingen — ook de boven V, de XIII en XX kota's werden onder onze bondgenooten opgenomen, te Troesan een post van 10 soldaten gelegd, en te Padang als hoofd der chinezen vooreerst een luitenant aangesteld.

In 1683 gingen de zaken goed, ofschoon men, door den invoer van veel katoen en het aanplanten van hetzelfde in de X Boeah-bandhar, vreesde voor achteruitgang van den lijnwaadhandel. Een engelsch fregat verscheen in september 1683 te Padang en verzocht tot den peperhandel te worden toegelaten, hetgeen geweigerd werd. Het ging daarop naar Priaman en Ajer-bangies, maar werd ook daar door onze magt in dat voornemen verhinderd. Reeds drie jaren vroeger had de hoo-ge regering gelast alle vreemde natien af te wijzen, willende daardoor hare regten op deze kust verkregen ten volle handhaven.

Tikoe, in haar weerbarstig gedrag immer voortgegaan zijnde, werd door den panglima van Padang, versterkt door twee van onze sloepen, in 1684 tot gehoorzaamheid gebragt. Hierop werd een nieuw handelsverbond met die plaats gesloten, waarbij zij aan eenige strikte bepalingen werd onderworpen. De zoon van den getrouwen padangschen panglima werd als hoofd daar aangesteld en ook met Priaman een zoodanig verbond aangegaan, hetgeen op nieuw de plaatsing van een resident en

eenige soldaten daar ten gevolge had. De bajangers nog als ballingen rondzwervende, mogten hunne woningen weder oprigten; Lonpo werd onder vier eigene panghoeloes en het toezicht van het bestuur van Poeloe Chinko gesteld, en de mijnen onder het regelregt gezag van Padang geplaatst.

Het jaar 1685 was merkwaardig door den afval van Mohamad-sjah, sulthan van Indrapoera. Terwijl hij tegen de manjoeters was uitgetrokken kwam daar eene engelsche sloep, die, op aanhitsen van twee neven, gewapender hand bezit nam van de handelplaats. De sulthan en zijne grooten werden naderhand door geschenken ook tot hunne partij overgehaald, sloten een verbond met hen, waarbij zij zich en den alleenhandel in peper aan de engelsche maatschappij overgaven en welk voorbeeld door de IV soekoes, X boeah-bandhar, en Manjoeta gevolgd werd.

Zoodra men hiervan de tijding te Batavia kreeg, kwam Jacob Couper den kommandeur Van Leene, over wiens gedrag in deze men ontevreden was, aflossen, bragt 150 soldaten mede, met last eigendommen en bondgenooten te beschermen, doch zich in geen regelregt geschil met de engelschen vooreerst in te laten, maar de afvalligen door minnelijke wegen van hunne nieuwe vrienden te zoeken af te trekken. De regering zond dus een protest aan de engelschen en een brief aan Mohamad-sjah en zijne grooten, om hen tot hunnen wettigen heer terug te doen keeren, doch te vergeefs; zij verklaarden zich niet van de engelschen te kunnen scheiden en klaagden over den kommandeur Van Leene, die den sulthan magtig in zijne regten had verkort.

De gekommitteerden, die dit bescheid terug bragten, toonden ook de gelegenheid aan om den engelschen eene menigte peper aldaar afhandig te maken, waartoe de inlanders genegen waren behulpzaam te zijn, doch waarin Couper echter niet treden wilde, zich aan den letterlijken zin zijner instructie houdende, om met de engelschen in geen geschil te komen, hetgeen de

hooge regering evenwel zoo euvel opnam, dat hij naar Batavia terug ontboden en de opperkoopman Van Meehelen afgezonden werd, met last het verzuimde zoo veel mogelijk te herstellen. De vaart naar de Westkust kwam toen weder open. Ajer-adji werd bezet en de Sapoeloh-bocah-bandhar weder in gehoorzaamheid aangenomen.

De engelschen drongen in 1686 al verder voort, wilden te Kambang post vatten, doch, dit mislukkende, zeilden zij om de noord en haalden Oelakan, Kota-tenga en Priaman tot hunne partij over. Door het overlijden van Van Meehelen was Couper in het gezag gebleven en bestrafte hen zoodanig, dat hij al hunne woningen verbrandde, na onderweg eerst eene prauw, die brieven van de engelschen aan boord bragt genomen en den opvarenden, zes in getal, het leven benomen te hebben.

Hun voornemen te Priaman mislukkende, even als het oprigten van eenen pagger te Pengasan (X boeah-bandhar) zoo plaatsten zij eenig volk te Batang-kapas, vier mijlen beneden Poeloe Chinko, terwijl wij schuins hier over eenen post vestigden en dezen eenige jaren, met dien der engelschen, door de inlanders reeds dat jaar daaruit verdreven, bezet hielden.

Het bewijs waarop de engelschen hun bezitregt op Batang-kapas en de X boeah-bandhar grondde, was een giftbrief van twee zwervers, zich uitgevende voor zonen van den vorst van Manangkabau en bekend onder den naam van radja Doea Silas, die voor eenige geschenken de opdracht dier landen aan hen gedaan hadden.

Doch de vorst van Manangkabau zelf was daartoe niet gerechtigd, want het waren of onze landen, of die van onze bondgenooten.

Even zoo had een verdreven hoofd van Priaman, Maharadja genaamd, ten onregte van dat land afstand gedaan aan de engelschen, als nimmer het allerminst gezag aldaar uitgeoefend hebbende, terwijl de gezamenlijke regenten, in 1662, 1664,

1670, 1682 en 1684 zich bij plegtige verbonden aan ons onderdanig gemaakt hadden.

In oktober 1686 vertrok Couper naar Batavia, het gezag voorloopig latende aan den koopman Abraham Boudens, die in de XII kota's zekeren roover, Bekopi genaamd, deed aanvallen en naar het gebergte vlugten, terwijl zijne sterkten ingenomen en verbrand werden.

Indrapoera bleef op de zijde der engelschen, die ook de gemelde radja's Doea Silas als wettige keizers van Manangkabau erkenden. Op eenen landtocht bragt Boudens de X boeah-bandhar weder onder onze gehoorzaamheid, staande zij hunne landen aan de maatschappij af; zelfs vielen de gemelde radja's hem in handen, welke hun verbond met de engelschen afzwoeren en een nieuw met ons aangingen, dat de hooge regering met regt als geheel noodeloos afkeurde, daar toch hunne handelwijze met de engelschen geen grond had en dus van zelve verviel. In julij 1687 kwam Abraham Le Sage als kommandeur te Padang en gaf die radja's, op de deswege door hem gedane opeisching, aan den vorst van Manangkabau over, die hen echter weder op vrije voeten stelde.

De handel, vooral in zout, leed onder dat alles veel, wordende er op verscheidene plaatsen zout gekookt; om dit te voorkomen werden de zoutkokerijen vernield en den hoofden tot schadeloosstelling veel zout gegeven.

IJverig zette men ook het werk in de goudmijnen van Selida voort, echter met schade; het bleek dat sints 1671 uitgegeven waren / 486,996,-13,-12, terwijl de waarde der uitgegravenen erts slechts / 348,688,-8,-12 bedroeg, zijnde bij de onkosten de soldijen der werkers, vijf en veertig in getal, niet in rekening gebragt.

Met het teinde van 1687 kwam Jacob Lops als kommissaris, die met de X boeah-bandhar op nieuw een verdrag sloot, waarbij onder anderen het eilandje aan den mond der rivier Troe-

san aan de maatschappij in eigendom werd afgestaan. De inzameling van kamfer en benzoin bleef gering en ontstond hierin groote smokkelarij met de atjinezen, om welke te voorkomen men de vaart van Selida tot Singkel voor de bataviasche ingezetenen open zette, doch waardoor ook tevens de zoutprijs magtig daalde. De goud- en peperhandel bleven even voordeelig; de laatstgenoemde vond in deze jaren sterk met de bevolking van Manjoeta plaats.

Vrees echter voor de engelschen deed dien handel weder spoedig verloopen, ofschoon wij eens zooveel geld daarvoor besteedden dan zij. Radja Adil, die ons genegen was, werd door sulthan Mohamad-sjah van Indrapoera van Manjoeta verwijderd, waarover hij verbitterd, de grooten aanzocht om weder onder onze gehoorzaamheid te keeren. Rondom Padang plantte men veel peper, doch in de Sapoeloh-boeah-bandhar katoen, als meer voordeel gevende, om hetwelk te beletten men zware tollen op den invoer te Padang hief. De zouthandel daalde tot niets, waarom geen zout meer mogt aangebragt worden, dan waarvoor men eene even groote teruglading in peper nam.

Niet veel bijzonders dan eene kleine beweging te Poeloet-poeloet en Pau had in 1690 plaats. De keizer van Manangkabau verzocht schatting te Padang te mogen heffen, maar dit werd hem beleefd geweigerd. Men had weinig ontzag voor dien vorst en in het afgelopen jaar reeds naar Batavia berigt, ter gelegenheid dat een gezantschap naar 's keizers verblijfplaats werd voorgeslagen, dat zulks onnoodig en zijn paleis naauwelijks van de armoedige hutten zijner onderdanen te onderscheiden was.

Sulthan Mohamad-sjah vermoeijelijkte het den engelschen in 1691 te Indrapoera ten ergste en verzocht onze hulp om hen te verdrijven; men zag dit nog eenigen tijd aan en deed hun onderhands zoo veel afbreuk, dat zij eene bezending naar Padang deden om levensbehoeften, die hun beleefdelyk geweigerd werden.

Ten onregte ondersteunde men ook den koning van Troesan met 120 soldaten tegen Segontor, hetwelk zijne magt niet erkennende, geheel vernield werd, doch weder in 1691 in bescherming genomen, toen het bleek dat Segontor een onafhankelijk volk was, dat door zijn eigen panghoeloe geregeerd werd, zonder ooit onder Troesan behoord te hebben.

De handel ging intusschen destijds onvoordeelig en de lasten stegen boven de winsten. De selidasche mijnen waren een kancker; de winsten beliepen in 1690 en 1691 op den naar Nederland gezonden erts *f*160,300, de uitgaven *f*566,100 zonder inkoop en uitrusting der slaven. Men besloot echter voorttegaan tot nieuwe bevelen van heeren meesters in het moederland en verminderde alleen het aantal bedienden en slaven.

Pau, sedert 1682 onder den panglima van Padang gesteld, begon nu in 1692 het hoofd weder optesteken en bedreef zoo veel moedwilligheid, dat de padangers zulks niet langer konden verdragen, maar met onze toestemming die plaats aanvielen en verwoestten. De zwakheid onzer bezetting belette hulp te verleenen en daarenboven had de hooge regering gelast om zich slechts als bemiddelaars met de geschillen der inlanders te bemoeijen, ten zij ons regt of eigendom werd aangetast.

De kommandeur Le Sage werd door Abraham Boudens afgelost en de sulthan van Indrapoera, wars van der engelschen groothartigheid, verzocht onze hulp om hen te verdrijven, welke echter de kommandeur en padangsche raad niet vermeenden te kunnen verleenen. Het hoofd en de tweede van Poeloe Chinko Zacharias Coenraads en Antonie van Heijst als ook de padangsche fiskaal Van Uil vermeetten zich op eigen gezag met eenig volk te Manjoeta en Bantal post te vatten, zonder echter eenige vijandelijkheden tegen de engelschen te plegen. Men was hierover te Batavia in het geheel niet te vreden en ontbood hen derwaarts op.

In het jaar 1693 de engelschen verschil gekregen hebbende

met die van Indrapoera, zoo braken zij van Manjoeta op en daar hun alle toevoer was afgesneden en hunne landgenooten te Benkoelen zich niet om hen bekommerden, zoo waren zij genoodzaakt hulp te Padang te verzoeken, van waar een klein vaartuig werd afgezonden om hen aftehalen, gaande zij van daar naar Batavia. Onze posten in die streken werden toen ook om het gering voordeel ingetrokken en de bezetting te Baros tot 12 man verminderd. Hier werd een chirurgijn door den zoon van radja Di-hoeloe vermoord en op Nias een vaandrig en drie soldaten door radja Ibrahim, hoofdregent van Tikoe, zoon van den panglima van Padang, zijnde deze gezonden om hen, als der bevolking te grooten overlast aandoende, terug te roepen. Voor onze wraak beducht vlugtte hij naar Atjin.

Te Baros werd eene eenhoofdige regering ingesteld, daar de radja Di-hoeloe, immer vijandelijk, verdreven werd en radja Di-ilier alleen het oppergezag bekwam. Om den kwijnenden handel optebeuren werden er verbonden gesloten met Natar, Ajer-bangies, Pasaman, Sekarbouw en Sekilang, en de hoofden van Nias kwamen op nieuw onder onze heerschappij.

Tegen het gevoelen van den kommandeur Boudens werden, ter vermindering der lasten, in 1694 onze paggers te Ajeradji, Troesan en Priaman ingetrokken, hetgeen onze achtigheid onder de inlanders kwetste. Men was genoodzaakt eenig volk en eene kruissloop naar Nias te zenden om daar de rust te herstellen en de engelschen gingen voort ons de peper van Manjoeta te ontvreemden.

In 1695 verjoegen zij zelfs den sulthan Mohamad-sjah en radja Adil van Manjoeta, doch de hooge regering kreeg andere gedachten over dit indringen der engelschen en weet zulks niet meer aan de inlanders, maar wel aan onze bedienden en voornamelijk aan den kommandeur Boudens, die geheel geriefelijk tegen en voorkomend omtrent hen was. De regering werd hierin versterkt door het schrijven over dit onderwerp van den

panglima van Padang, die voornamelijk van Baros gewag maakte, alwaar de engelschen alle vrijheden genoten, en riep daarom Boudens naar Batavia op, hem door Cornelis Beernink doende vervangen, die de vervallene zaken weder herstelde en den handel eenigzins deed opluiken.

In 1696 kwam uit Holland de last om het werk aan de mijnen van Selida te staken. Van 1 augustus 1690 tot 31 mei 1694 waren uitgegraven 217,619 E erts, verkocht voor ruim f174,000. De lasten bedroegen ruim f276,000 behalve de jaarwedde van zeventig europesche bedienden bij dit werk.

Te Manjoeta waren de engelschen weder met open armen ontvangen; men vertrouwde weinig op Indrapoera en werd er dus te Ajer-adji weder een post opgerigt.

In 1697 werd de mijn van Selida onder zekere bepalingen verpacht, doch dit bragt weinig op en in maart 1698 werden zij door de werkers, uithoofde der groote sterfte en het luttel voordeel, verlaten. De goud- en peperhandel namen echter toe en de voorraad van peper zoodanig, dat men de aanplanting niet meer aanmoedigen mogt en den prijs verminderen moest.

De vorst van Troesan geraakte in 1699 in onmin met zijne panghoeloes, vlugtte naar Padang, doch verzoende zich weder met hen, toen men zich aan zijne zaak niet gelegen liet leggen. De moordenaar radja Ibrahim, die, om zijns vaders wille vergiffenis gekregen had, kwam weder te Padang.

De gezaghebber Beernink werd in 1700 door Antonie Ducamp afgelost, die reeds dadelijk het ongeluk had van den pangdangsch en panglima door den dood te verliezen. Al de hoofden uit de omstreken vereenigd zijnde, zoo viel de keus op een zusterszoon, radja Alam genaamd, die ook met zijne dochter getrouwd was. Het verlies van den ouden panglima liet zich echter spoedig gevoelen toen de bedienden den prijs der lijnwaden wilden verhoogen en al de goudhandelaars zich daartegen verzetten, waarin radja Alam niet durfde spreken. De grooten

van Troesan kwamen ook weder in onrust en het hoofd van Segontor, zich naauwelijks onderworpen hebbende, begon zijne rooverijen op nieuw.

De muitzucht openbaarde zich echter eerst in 1701. De bekende radja Ibrahim begaf zich naar Indrapoera en vermoordde daar, bij verraad, onze geheele bezetting op één man na. Volk gezonden ter weerwraak vond niets dan ledige huizen om aan de vlammen op te offeren; de muiters waren naar het gebergte gevlugt. Bij Padang begonnen de pauwenaars ook weder, waarop de gezaghebber Ducamp uittrok om hen met geweld tot rust te brengen, doch met zijne magt, bestaande uit nederlanders en pauwenaars, geslagen werd. Hierop vielen Priaman, Tikoe Naras, Oelakan, Kota-tenga, V, VII, VIII en IX kota's af. Bij dit alles kwam, gedurende twee jaren, eene zware sterfte onder de bevolking, zoodat de handel kwijnde. Partikulieren betaalden ook het goud duurder en gaven hunne lijwaden op krediet, dat op het intrekken der passen deed aanhouden. Ook smokkelden de engelschen voor het eerst amfioen in dit jaar.

Bij den aanvang van 1702 moest de bezetting van Priaman, uit vrees van overmand te worden, dien post verlaten, en de koopman Jordaan Teding, die den overleden kommandeur Ducamp was opgevolgd, sloot wel op last der regering, die den minnelijken weg wilde ingeslagen hebben, eenen vrede met de muitelingen, doch de ondervinding deed spoedig hunne trouweloosheid kennen.

De pauwenaars, opgestookt door eenige oproerige panghoeloes van Padang, bégonnen in 1703 weder en haalden die van Bajang over om mede te doen. Selida werd vernield en zelfs een aanval op onze redoute gewaagd. Die post werd echter verlaten, het geschut te Poeloe Chinko geborgen en de bajangers verbrandden daarop onze redoute. Zij verdeelden zich toen in twee partijen, waarvan zich de eene met de pauwenaars vereenigde en de andere onze bondgenooten aan den kant van Troesan plaagde. De koop-

man Steur, den overleden kommandeur Teding opvolgende, vond echter middel hen te doen bedaren, ondersteunde de padangers met soldaten en de pauwenaars werden geslagen. Noordelijk stond het niet voordeeliger, want Kota-tenga, Priaman en Tikoe bekreunden zich niet meer om de maatschappij en laatstgemelde plaats heulde openlijk met de atjinezen.

Men zag dit met ongeduld te Padang aan, omdat men in 1704 van de Hooge regering in last had gekregen de inlanders te laten uithollen. De luitenant Kerkhoven verbrandde een vijandelijken pagger in de rivier Ganting (Indrapoera), en, om der engelschen wil, kreeg Ajer-adji weder bezetting.

Toen kwamen in oktober de opperkoopman Abraham Schepmoes en de kapitein der bataviasche maleijers Wan Abd'oe! Bagoes, om, op last der regering, alle geschillen der hoofden te onderzoeken; men ontbood hen allen en het gelukte een stilstand te bewerken, waarop W an Abd'oe! Bagoes in maart 1705 weder naar Batavia vertrok om verslag te doen.

De haat, welke de naburige hoofden den padangschen panglima wegens zijne slechte behandeling toedroegen, was oorzaak van al deze onlusten, waarom de regering besloot de Westkust volken, zonder opperhoofdigheid van Padang, door hunne eigene regenten hunne belangen bij onze kommandeurs te doen behartigen. Daarenboven werd de padangsche panglima radja Alam ontzet en zekere Maharadja Indra te Batavia aanwezig, doch uit een oud padangsch geslacht, als zoodanig aangesteld, maar twee dagen daarna vermoord zijnde, zijn broeder Moori Laoet benoemd. De redoute te Selida werd weder opgebouwd, doch van die te Priaman moest men afzien, daar de bevolking zich daartegen gewapenderhand wilde verzetten.

De handel luikte een weinig op; om den sluikhandel met de atjinezen tegen te gaan werd de vrije vaart weder geopend, dat voordeeliger en veiliger geoordeeld werd dan het uitzenden van kruisers, wier baldadigheid vrij dikwijls de gemoederen

der inlanders verbitterde. Het zout daalde hierdoor weder in prijs en de heffing van 10% inkomend regt werd op nieuw ingevoerd.

In 1706 smeulde het vuur onder de asch en de wederspannige priamanners en tikoeërs dreven handel met Atjin. Toen werd er ook een sluikhandel met de engelschen ontdekt, waarin verscheidenen onzer eigene dienaren deelnamen, die daarom naar Batavia werden opontboden.

Het volgend jaar zochten de engelschen eene faktorij te Priaman op te rigten, doch vruchteloos, hoewel hun verscheidene regenten daar niet ongenegen waren. De handel ging den kreeftengang en de lasten overtroffen de winsten. Om hierin verbetering te weeg te brengen ontsloeg men den afgeleefden gezaghebber Schepmoes en stelde den kommandeur Cornelis de Heijde aan, die echter zeven maanden daarna overleed, niet zonder verdacht geweest te zijn van deel genomen te hebben in den morshandel.

Pieter Barker volgde hem in 1708 op en, in 1709 als kommandeur bevestigd, kreeg hij stelligen last om het smokkelen met de engelschen tegen te gaan en zich niet dan in de hoogste noodzakelijkheid met de inlandsche geschillen in te laten blijvende de zaken in 1709 aldus gaande en wordende, uithoofde van den grooten voorraad, geene benzoin ingekocht, waarover de inlanders bijzonder klaagden.

Barker overleed in 1710 en zijn opvolger was Koenraad Frederik Hofman. De vrije vaart werd gesloten, doch onze bedienden schreven niet hieraan maar aan het smokkelen der atjinezen, bantammers en onze eigene ingezetenen het plaats hebbend verval toe. Ook de smokkelarij der engelschen in lijwaden was sterk. De peperteelt werd verwaarloosd; op andere tijden schreef men het verval weder aan de vrije vaart toe en men is het nooit goed over dit onderwerp eens kunnen worden.

In 1711 werd de prijs der peper verminderd en deed men

bezendingen naar Ajer-bangies, Pasaman, Natar en andere rijke peperplaatsen om onze bijna vervreemde belangen te hervestigen, hetwelk gelukte, terwijl er groote belofte van getrouwheid en ijver voor de peperplanting gedaan werd.

Manjoeta werd toen door de engelschen verlaten, doch de hoofdregent verzocht te vergeefs onze hulp, daar wij met die mededingers in geene openlijke vijandelijkheid wilden geraken; echter werd onze post te Ajer-hadji tot 35 koppen versterkt, te meer daar men ontdekt had, dat de inlandsche bezetting de europeanen wilde vermoorden en daarna tot de engelschen overgaan.

Kortstondig schenen in 1712 zich de zaken, vooral met de noordelijke hoofden, te schikken, doch de trouweloosheid van sommigen en vooral van die van Oelakan brak eindelijk uit. Met de VII en IX kota 's overvielen zij den panglima van Padang, tot afdoening van eenige geschillen te Priaman gekomen. Ontvlugt zijnde, beproefde deze te vergeefs hen met 6000 man te straffen. De zuidelijke bondgenooten wilden wel helpen, doch de gezaghebber Hofman, uit vrees van te groote opschudding, bedankte daarvoor, tot dat op een dag drie schepen van Batavia en twee van Perzie ter reede Padang aankwamen. Men maakte gebruik van de hierdoor ontstane ontstentenis en tastte den vijand overal aan; Priaman het eerst, daarna Tikoe, wordende hunne verschansingen ingenomen en hunne huizen verbrand, met dat gevolg, dat ook Naras, VII kota's, Soenoer en Oelakan in onderwerping volgden.

Hiermede was alles echter nog niet beslist. De verdreven hoofdregent van Pau, radja Poetie, had een neef van den keizer van Manangkabau, radja Soeroeasso genaamd, opgehitst, die met eene geduchte magt uit het gebergte kwam, zich met de pauwenaars vereenigde en Padang, den 24 februarij, bij klaren dag aanviel, doch terug geslagen werd, waarop Pau in onze handen kwam en verbrand werd, terwijl men den volgenden dag

de sterkten op eene bijkans ongenaakbare klip gelegen innaam en voor altijd slechte.

De aanhangers van Soeroeasso nam men weder in genade aan, maar de panglima van Padang van ontrouw en knevelarij beschuldigd, werd met eenigen zijner panghoeloes naar Batavia gezonden en van daar naar Banda verbannen.

De handel bleef bloeiende, maar de prijs van het zout verminderde, waarvan de vele zoutkokerijen langs het strand oorzaak waren, die om hun voordeel aan de bergvolkeren door de hoofden verhuurd werden.

De VII, VIII en IX kota's onderwierpen zich en de beide verdreven hoofdregenten van Priaman en Oelakan werden door het bestuur weder in hunne negorijen hersteld.

Een andere manangkabausche prins, radja Gagar Alam, kwam primo 1714 onze schans te Priaman, die dat jaar door de prop van een afgeschoten stuk ook gedeeltelijk verbrandde, bestoken, doch moest met verlies terugtrekken. Men sloot ook een verdrag met de XIII kota's, vriend- en bondgenootschap ten doel hebbende, en maakte eenige schikkingen met de regenten van Baros over het leveren van benzoin.

Na verkregene vergiffenis plaatsten zich de uitgewekene pauenars in 1715 en 1716 op de hun aangewezen plaatsen. De sulthan van Indrapoera verzocht om eene sterkte, waarin de regering te Batavia niet wilde treden, en om af te zien van het intrekken en derwaarts verplaatsen van den post te Ajer-hadji, zoo als het padangsch bestuur voorstelde. Men gaf slechts verlof eenige soldaten te Indrapoera te leggen; te Manjoeta en Ajerbangies wilde de regering zulks niet toestaan, niettegenstaande de engelschen een fort te Moko-moko bouwden, iets beoorden Manjoeta.

In 1717 plaatsten zij zelfs eenige boeginezen te Manjoeta, en de meeste gevlugte inwoners, zich niet door ons beschermd ziende, keerden derwaarts terug. In dit jaar, anders rustig,

viel eene groote verandering onder de bedienden voor. Zij werden meest van partikulieren handel verdacht en door den tot het onderzoek deswege gekomen kommissaris, voormalig kommandeur Schepmoes, naar Batavia opgezonden en daar voor den raad van justitie teregtgesteld. Hier onder was ook de kommandeur Hofman. Hierna keerde Schepmoes naar Batavia terug en liet Abraham Patras als gezaghebber achter.

Singkel werd in 1718, wegens smokkelhandel met de engelschen, door ons, vereenigd met die van Baros gekastijd, doch met luttel gevolg, daar zij hetzelfde jaar den eigen misslag weder bedreven. De maatschappij had overigens ruime winsten, vooral door de goudinzameling, doch de zoutkokerijen hadden weder eene verdelging noodig, dat echter door de regering te Batavia werd afgekeurd.

In 1719 geraakten de engelschen met de inwoners van Benkoelen overhoop en werden, bevorens hunne sterkte Marlborough daar was afgebouwd, genoodzaakt dat land te verlaten, even als zij ook te Bantal deden; doch te Moko-moko hielden zij stand, en beseften zoodanig het gewigt hunner bezettingen, dat zij reeds in 1720 weder bezit namen van die verlatene plaatsen en hunne sterkten afbouwden. Bij ons bleef het in die twee jaren rustig. Eenige pauwenaars werden van tijd tot tijd verhinderd hunne oude sterke woonplaatsen weder te betrekken en eenige zoutkokerijen bij Kota-tenga verwoest.

De gezaghebber Patras ging in januarij 1721 naar Batavia en liet Abraham de Groot, zijn secunde, als opvolger. De bergmeester Mettenius, de mijnen van Selida onderzocht hebbende, diende een berigt in, dat dezelve jaarlijks vijf tonnen schats konden opleveren, doch de ondervinding heeft het tegenoverstelde geleerd, stellende hij daarenboven eene buitensporige uitgaaf voor, eischende niet minder dan 1300 koppen zoo aan mineurs, soldaten, zeevarenden als anderzins. Een ander bergmeester, Christiaan Kieling, slechte gedachten van Selida heb-

bende, bewerkte de mijnen van Soengi-pisang, doch liet dat werk ook al varen en beproefde de bergen over de rivier van Padang gelegen, die hij vermeende zeer rijk te zijn, en niet aan Mettenius willende toegeven, begrootte hij de winst op f600,000; doch het werk was te belangrijk om ondernomen te worden. Hij wilde ook de mijnen van Ajer-bangies, Pasaman en Natar opnemen, doch om het gevaarlijke van den weg werd dit tot gelegener tijd uitgesteld.

In 1724 bezocht hij toch die van Ajer-bangies, doch vond het de kosten niet waard. Mettenius bouwde woningen bij de mijnen na even te Batavia geweest te zijn, doch begon uit gebrek aan werkvolk nog geen erts te graven. Vreedzaam stonden anders de zaken. Eenige klagten tegen den gezaghebber de Groot werden door zijnen opvolger Edmond Buik in augustus 1724 bemiddeld, waar op eerstgemelde kort daarna overleed.

De berglieden of batakkers, tegen den vorst van Baros opgestaan, bevredigde men in 1725. Volgens den vrede van 1724 mogt de landstreek Pan niet meer bewoond worden; eenige pauwenaars beproefden dit echter en werden met geweld verdreven, waarop sommige hoofden naar het gebergte vlugten en met de XIII kota's zamen spanden om de nederlanders van Padang te verdrijven.

Gelukkig verkreeg men in 1725 versterking van Batavia, waardoor men de reeds naar de benedenlanden afgezakte oproelingen konde te gemoet trekken en verstrooijen. Vele padangers waren echter medepligtigen; de panglima met zijnen rijksbestierder werden, als hiervan overtuigd, opgevat en naar Batavia verzonden. De nieuwe panglima was niet beter en vlugtte naar het gebergte. Men bouwde toen te Kampong-doeri drie mijlen van Padang, eene kleine schans om hunne strooperijen tegen te gaan, die echter weder afgebroken werd, toen in het volgend jaar, door gebrek aan zout, waarvan men den verkoop opzettelijk gestaakt had, de padangsche panglima, de pausche panghoeloes

en de hoofden der XX en XIII kota's zich onderwierpen, verzoekende in hunne waardigheden hersteld te worden. Een rebel genaamd Maharadja Lello deed te vergeefs een aanval op Priaman en de strandvolken klaagden over den last, dien zij van de bergbewoners leden, wegens de zoutkokerijen, die daarom dan ook van Kota-tenga tot voorbij Priaman vernield werden. De mijnen van Selida bragten, op nieuw jaren lang bewerkt, niets op, en men gaf den lastigen Mettenius verlof naar Batavia op te komen. Kort was de rust met de pauwenaars, die reeds het volgend jaar weder afvallig werden, zich op de verboden plaatsen ter woon nederzetten, het water afleidden en de afkomende handelaren belemmerden. Men moest dit vooreerst aanzien, omdat men geene magt had het tegen te gaan, tot in 1729, als wanneer er ook vijandelijkheden met Tobo en Oelakan ontstonden.

Te Baros spoelde onze loge door een grooten watervloed weg en werd daarna op eene andere plaats herbouwd.

De mijnen van Selida werden in dit jaar voor 80 rijksdaalders aan den panglima verpacht, omdat dit werk geen voordeel opbrengende, de heeren meesters gelast hadden, hetzelfde te staken, hoewel zij in het volgende jaar bevolen nog eene laatste poging te doen bewerkstelligen.

In 1730 werd de gezaghebber Edmond Buik wegens smokkelhandel naar Batavia opgeroepen en hoewel hij overleed, echter zijn gansche mede opgeroepen raad voor den raad van justitie aldaar teregt gesteld. De opperkoopman Frederik Hendrik Mumme was zijn opvolger.

De sluikerijen der engelschen en atjinezen, vooral met die van Natar, vermeerderden dagelijks, hoewel zij met de eerstgenoemden in onmin waren geraakt en een hunner vaartuigen hadden helpen plunderen. Zij kwamen er echter spoedig weder. Een klein verschil te Poeloet-poeloet en Bajang in 1631 had mede niet veel om het lijf.

Het volgende jaar maakte men eenige schikkingen over de gangbaarheid van verschillende muntspecien en, volgens nieuw bekomen last uit Nederland, werd het mijnwerk te Selida weder aangevangen, komende, onafhankelijk van Padang, de opperkoopman Willem Maurits Bruijnink met verscheidene andere bedienden en vijftig soldaten te Poeloe Chinko aan, krijgende hij ook dit kantoor onder zijn gezag. Men deed mede slaven van Madagaskar komen, doch dit werk bleef even nutteloos als in vorige jaren.

De VII kota's waren der bevolking van Priaman geweldig lastig, waarom de gezaghebber Mumme met 500 europeanen en inlanders tegen hen uittrok, al hunne negorijen verbrandde en de zoutpannen van Tikoe tot Padang vernielde. Dit deed men ook op het eiland Menselaar, waar men zoo veel zout maakte, dat te Baros niets meer werd verkocht en de bevolking den akkerbouw liet varen, om zich op de zoutkook toe te leggen, waarom, uit vrees voor gebrek aan granen, de bedienden verlof gaven drie maanden na den oogst zich daarmede bezig te houden, waarvoor vroeger twee dagen in de week vergund waren geweest.

De heer Bruijnink den gezaghebber Mumme in 1734 vervangen hebbende, brak er een gevaarlijke opstand, door ophitsing van eenen prins van Manangkabau Jang di pertoean en een mahomedaansehen paap, onder de noordervolken uit, zijnde die van Sorkam, Korlong en Tapanoeli, waarbij zich Baros, na den trouwen radja eerst om het leven gebragt te hebben, voegde. De luitenant Joost Hermans met 100 soldaten gekomen, verstrooide hen echter spoedig en bragt, behalve Sorkam, alwaar zich die Jang di pertoean bleef ophouden, hen weder tot onderwerping, terwijl ook die plaats zich in 1735 aan den stuurman Reinier de Klerk overgaf. Het opperhoofd van Chinko kastijdde de negorij Tanpoeni, waar hij meer dan 200 huizen verbrandde, terwijl men uit inschikkelijkheid den noordervolken

weder het koken van zout op den ouden voet toestond.

De kommandeur Bruijnink werd in 1736 door George Frederik Haverman afgelost, die vreedzamer tijden beleefde, nadat gemelde Jang di pertoean voor de tweede maal van Sorkam was verdreven. De mijnen van Selida, die vijf jaren weder bewerkt waren doch niets opgebracht hadden, werden nu verhuurd voor 160 rijksdaalders in het jaar.

De vernieling van eenige zoutpannen was hetgeen in de twee volgende jaren voorviel, als wanneer men sterk klaagde over de verregaande stouthed van Natar. Het gevangen volk van een daar achterhaalden sluiker had een onzer pantjalangs in den brand gestoken, waarvan de natarezen het geschut opgevischt en op hunne batterijen geplaatst hadden. Men verzocht toen militaire magt om hen daarvoor te tuchtigen, doch de oorlog met Makasser verhinderde die te zenden, bevelende de regering enkel, zich zoo min mogelijk met den inlander in geschil in te laten.

In 1740 was alles zoo rustig, dat de hooge regering er op bedacht was om onzen omslag te verminderen, waartegen echter het uitbreken van eenen opstand onder zekeren Abd'oeel-djalil, voorgevende te zijn een manangkabausche prins, een groote hinderpaal was. Pau, Kota-tenga en Soenoer vielen hem toe; zij tastten de veldschans te Priaman aan, doch werden afgeslagen, ofschoon wij genoodzaakt waren, uit zwakte, die schans te verlaten. Het zuidelijk gedeelte dezer kust viel hem mede toe, zoodat men te Padang bevreesd, de bezettingen van Ajer-adjí en Selida introk.

Abd'oeel-djalil hierdoor stout geworden, stelde om de noord nieuwe regenten aan. Indrapoera zocht bescherming bij de engelschen; slechts het kleine Lakitan in de Sapoeloh boeah bandhar bleef ons getrouw. De kommandeur Christiaan Willem van der Feltz, in 1742 den heer Haverman opvolgende, kwam met versterking van Batavia, vernielde Batang-kapas,

bragt zoo veel schrik onder de sumatranen, dat de geheele zuidkust zich onderwierp; Kota-tenga werd weder in genade aangenomen en de XIII kota's vernieuwden hun verbond. Er kwam ook weder verlof om Ajer-adji en Priaman te bezetten, en door de rust vermeerderde de winst ontzaggelijk, zoodat er geene lijnwaden voor de sleet genoegzaam aanhanden waren.

In de beide volgende jaren maakte men te Kambang, Serantie en Prianpara eenige opschudding, doch deze was spoedig gestild. De gedachten van het bestuur over de vrije vaart werden toen ook gevraagd, doch men werd toen, even min als in vroegere tijden, het hierover eens. Men wilde ook het in de zuidelijke streken geplant wordende katoen voor rekening der maatschap pij inkoopen, doch dit kwam te duur; er werden ook eenige den inlander bevoordeelde bepalingen voor den peper- en benzoinhandel gemaakt.

Die bepalingen waren echter niet zoodanig voldoende, dat dezelve niet weder in 1748, bij de komst van den heer Christiaan Elzevier, veranderd moesten worden. Natar en Tapanoeli bleven steeds de voornaamste loopplaatsen der smokkelaars, en twee vaartuigen, van passen van den gouverneur van Benkoelen voorzien, werden door een onzer kruisers bij Singkel genomen, bij welke gelegenheid onder de opvarenden een schendige moord is geschied, die drie jaren later naar verdiensten is gestraft; overigens was het te Padang zeer vreedzaam, Oelakan verkreeg vergiffenis, men beijverde zich op den handel; te Ajer-adji werd een pennist gesteld, ook om op de peper te Indrapoera te letten, en vele andere regelingen ten behoeve van den handel, die geheel werd vrij verklaard, daargesteld. Men schafte ook het vernielen der zoutkokerijen af, en bood den engelsen te Benkoelen aan, mits zich aan de bepalingen onderwerpende, te deelen in de voordeelen van den opengestelden handel. Deze gingen echter voort om ons bezitregt ter dezer kust te ondernijnen en klaagden zelfs over gewaande ge-

weldenarijen aan hunnen handel toegebracht in Europa, hetgeen krachtdadig werd wederlegd. Een engelsch schip kwam in 1745 voor Priaman, om daar handel te drijven, en eene welbemande sloep, derwaarts gezonden van Padang, moest onverrichterzake terugkeeren. De handel vooral te Indrapoera, alwaar de sulthan zich weinig aan ons scheen te storen, leed veel onder al dit woelen, en de zich te Natar ingedrongen hebbende regenten dreven denzelven openlijk met de engelschen. De nieuwe commandeur, Meijert Joan van Jasinga, verzocht dan ook, door middelen van geweld die wederspanningen tot hünnen pligt te mogen brengen en daarna eene kleine bezetting daar op te rigten.

Dit alles hielp weinig, evenmin als het kruisen om de noord, als wanneer Tapanoeli gekastijd werd, maar het strand overal goed versterkt en de inlanders wel van geschut voorzien zijnde, zoo kon er wezenlijk niets worden uitgerigt. Het voornemen om de engelschen in te roepen was reeds bepaald en deze namen dus in 1751, zonder acht te slaan op onze protesten hier tegen, bezit van Natar, wierpen daar eene vastigheid op en schreven naar Padang, dat zij, uithoofde van een zeker verdrag met dat vrije volk, zoo als zij het noemden, gesloten, aldaar post gevat hadden, en dit was de oorzaak hunner vestiging in het noorder gedeelte van Sumatra's westkust, waardoor de maatschappij later zoo veel schade heeft geleden.

Eenige vijandelikheden door den manangkabauschen vorst van Pagger-roejoeng tegen Priaman gepleegd, werden dadelijk verhinderd en de ontrouw gewordene hoofden met bannissement gestraft.

Ook werd er in dit jaar, als voorgekomen zijnde het beste middel tegen den smokkelhandel te wezen, eene handel sociëteit opgerigt, aan welke bij uitsluiting voor drie jaren het regt werd afgestaan, om in alles te mogen handelen, wat voorheen

den partikulieren handelaren was vergund, waaromtrent verscheidene bepalingen werden gemaakt, onder anderen ook, dat de vaartuigen, der societeit toebehoorende, ook op de smokkelaars zouden moeten kruisen.

Deze societeit heeft echter ook het doel niet bereikt, ofschoon hare hoofdsom in het volgende jaar reeds tot 72000 rds. was aangegroeid. De vestiging der engelschen te Natar bleef onzen handel onderkruipen en men vreesde toen reeds voor het verlies van Tapanoeli, dat evenwel eerst vier jaren later voorviel. De verdreven hoofdregent van Natar, Maharadja Lello, hield op onzen bijstand aan, maar de regering wilde zulks niet openlijk doen en gaf, bij vertrek van den heer Timon Frederik van Herzele in 1755 als kommandeur herwaarts, last hem onder de hand te ondersteunen, doch de engelschen konden hierdoor niet verdreven worden.

Beter gelukte in 1755 het vernieuwen der oude verbonden met al de hoofden van deze kust, behalve die van Singkel, die bescherming verzochten tegen die van Atjin, terwijl de engelschen voortgingen om ons, overal waar zij konden, te benadeelen, ofschoon zij door den door ons ondersteund worden Maharadja Lello eenig verlies hadden geleden. Zij onderkropen onze regten op Nias en namen zelfs, voor het einde van 1755, het reeds lang vooruitgezien bezit van Tapanoeli. Het protest daartegen ingediend, had geene uitwerking en alleen onze vestiging te Ajer-bangies verhinderde hen verder zuidwaarts te dringen; ook bragt de herstelling van onzen handel te Ajer-adji veel nadeel aan den hunnen te Moko-moko toe.

Het jaar 1757 liep zonder iets merkwaardigs af, als alleen dat er, ter wering der engelschen, een kleine post te Goenoeng Sitoli op het eiland Nias werd opgericht. Men verzocht bijstand tegen die natie, doch het was ongeraden het anders dan onder de hand te doen, ofschoon de hooge regering eenig

krijgsvolk zond om des noods het verder indringen tegen te gaan. De handel societeit tot twee malen verlengd, werd weder vernietigd en de vrije vaart voor ieder, met uitsluiting van vreemdelingen, opengezet. Ook werden er toen eenige nadere bepalingen omtrent de benzoin en, in 1758, omtrent den zout-handel gemaakt, welk zilt op den ouden prijs werd gebragt.

Herzeele overleden zijnde, zoo kwam de secunde Frederik van de Wal aan het hoofd, op wiens vertoog de post te Ajer-bangies als nutteloos verminderd en die van Goenong Sitoli op 8 mei geheel ingetrokken werd. In 1759 was men ook genoodzaakt voor het indringen der engelschen een kleinen post te Tikoe te plaatsen.

In 1760 verschenen twee fransche fregatten op de kust, onder den graaf d'Estaing, die al de engelsche bezittingen te Natar, Tapanoeli, Benkoelen en langs het zuidelijk gedeelte van Sumatra's westkust innam en de eerstgenoemde plaats opdroeg aan den wettigen regent Bagindo Maharadja Lello, die zich daarop weder plegtig onder de gehoorzaamheid der maatschappij heeft begeven.

Tot dus ver loopt de beschrijving, die de heer Van Basel van Sumatra's westkust heeft gegeven; moeijelijk valt het, uit-hoofde der onvolledigheid van de noodige bescheiden, hierop een geregeld vervolg te leveren, en men zal zich dus met dat weinige moeten vergenoegen, wat uit eenige stukken in het archief alhier getrokken kan worden.

In den jare 1760 is de kommandeur van de Wal door C. L. Senff als zoodanig vervangen; het bestuur van den laatst genoemden schijnt in de beide eerste jaren nog al vrij rustig geweest te zijn. In 1762 echter begon de vorst van klein Pasaman, gewoonlijk Soetan di Kenali genoemd, het hoofd optesteken, den bergvolkeren van Rau te beletten hun goud naar Padang ten handel te brengen, en met de engelschen, die van Natal weder bezit schijnen genomen te hebben, te

heulen, ten minste werd hij verdacht gehouden van brieven naar Benkoelen gezonden te hebben, om hun te verzoeken zich daar te komen vestigen. Het bestuur te Padang hiervan onderrigt, nam maatregelen; er werd door den onderkoopman en resident te Ajer-bangies Boudewijns, den 10 september 1768, eene overeenkomst gesloten met de hoofden van groot Pasaman, om op hun land, aan den mond der rivier, eene versterking aan te leggen en onze vlag te hijschen, waardoor de engelschen alle gelegenheid tot dat doel werd benomen en hetwelk, bewerkstelligd zijnde, die van klein Pasaman zoodanig belgde, dat zij besloten dien post te vernietigen; doch die aanval werd afgeweerd en het hoofd door Boudewijns tot op zijn grondgebied vervolgd en in zijne hoofdnegorij Kenali belegerd.

Voor dit echter gebeurde was de kommandeur Senff in 1763 tot directeur van Suratte benoemd, en de heer Hendrik van Staveren in zijne plaats gekomen als kommandeur. Boudewijns had intusschen een aanval op Kenali gewaagd, doch afgeslagen was hij in zijne vorige standplaats terug gedreven, zoodat men genoodzaakt werd versterking, zoo in manschappen als in geschut, van Padang derwaarts te zenden, terwijl de bondgenooten in den omtrek eene vrij dubbelzinnige onzijdigheid aan den dag legden.

Dit deed dan ook het bestuur te Padang overgaan tot het vragen van hulp van Batavia, doch in dien tusschentijd heerschten er in het legertje voor Kenali zoo vele ziekten, dat de resident Boudewijns, daardoor aangetast, genoodzaakt was met een aantal zieke soldaten naar Padang terug te keeren, hetgeen der zaak veel nadeel deed, daar de bondgenooten, zoo wel hierdoor als door de vroeger geleden nederlaag ontmoedigd, begonnen te verlooopen en Boudewijns spoedig zich weder derwaarts moest begeven, om een geheel verloop te voorkomen. Hij dekte daarop zijne stelling zoodanig met zijn grof geschut dat hij alle hoop kon voeden van de zaak spoedig haar vol beslag te zullen geven.

Te Batavia de tijding dezer onlusten ingekomen zijnde, zoo besloot de regering, op 6 oktober 1766, tot het zenden eener militaire magt van 300 manschappen, waarvan een derde europeanen, onder den kapitein van Poppelman benevens eenige artilleristen, aan wier gemis men deze nederlaag had toegeschreven. Dan, bevorens gezegde hulp was aangekomen, werden de troepen die de belegering van Kenali uitmaakten, onverhoeds en door aanstoking en medewerking of eigenlijk verraad onzer bondgenooten zoodanig aangevallen en geslagen, dat zij, met achterlating van hun grof geschut en verdere ammunitie, de vlugt moesten nemen en in den berooidsten staat te Maratandjong aankwamen.

Hierop werd de vaandrig Lehman, met zoo veel hulp als men te Padang bij een kon krijgen, derwaarts gezonden en de post te Priaman, uithoofde der nabijheid van het oorlogstooneel, met 25 inlandsche burgers versterkt.

Hoe berooid ook de terugkomst van den resident Boudewijns mogt geweest zijn, zoo hield zij toch onze magt staande en de zoo ligtelijk tot opstand gereede strandbewoners voldoende in dwang; dan men bevond zich, alvorens de beloofde hulp van Batavia aangekomen mogt zijn, te zwak om op nieuw eenig gewigt aan de onderneming tegen Kenali bij te zetten en die plaats op eene geregelde wijze te belegeren. Men vergenoegde zich dus vooreerst om den post te Maratandjong, die den meesten aanstoot lijden kon, zoodanig te versterken dat de vijand gewis bij eenen aanval het hoofd daarvoor moest stooten. Men plaatste dan daarin 50 europesche en boeginesche militairen onder het bevel van den vaandrig Lehman, terwijl op de reede een gewapende chaloep verbleef en de resident Boudewijns naar Ajerb-bangies vertrok, ook deze plaats in staat van tegenweer stelde en van daar aan het bestuur te Padang schreef, dat de soetan van Kenali niets gewigtigs meer ondernam, maar zich tevreden stelde, met het vernielen van alle wegen en

doortogten, welke de komst in de omstreken zijner hoofdne-
gorij konden vergemakkelijken, zoodat men, niettegenstaande de
geleden nederlaag, meester bleef van de eenige plaats en rivier,
waardoor men met vrucht den engelschen kon beletten zich met
den soetan van Kenali te vereenigen en wij de bergvolkeren
van het Ophir-gebergte konden beschermen.

In december 1766 verscheen de in die tijden zoo geduchte
magt van 300 militairen van Batavia op Padang en, ingevolge
last der Hooge regering, nam de kommandant, de kapitein
militair Poppelman, zitting in den politieraad, als wanneer de
middelen werden beraamd om den vijand tot gedweehed te
brengen. Eerst wilde men de troepen eenigen tijd tot verver-
sching en wapenoefening te Padang doen verpoozen, dan eene
van Mara-tandjong ontvangene tijding, dat onze bondgenooten
op nieuw aan het weifelen waren en gemelde soetan onzen post
aldaar aan de zuidzijde wilde aantasten, waardoor alle gemeenschap
met Padang zou afgesneden zijn, deed besluiten om onmidde-
lijk den luitenant Seltz met 50 boeginesche soldaten te wa-
ter en een serjantschap dier natie met al de aanhanden zijn-
de maleijers over land naar Pasaman te zenden, om den vijand
in dit plan te verhinderen, waarin men ook geheel slaagde, ver-
trekkende daarop het overige gedeelte der troepen en ammuni-
tie, met het schip Vlissingen, onder Poppelman derwaarts, heb-
bende hij in last zich in alles dienaangaande met den resi-
dent van Ajer-bangies Boudewijus te verstaan. Het vertrek
derwaarts vond plaats op den 18 december 1760 en alles
werd op de reede van Pasaman den 22 daaraanvolgende ont-
scheept.

Ten dien tijde ontving men ook van den te Baros geplaatsten
resident Selben het berigt, dat de atjinesche zeeroovers van dag
tot dag sterker werden en zoodanige vijandelijkheden begonnen
te ondernemen, dat hij zich buiten zijne pagger of versterking
niet meer veilig achten en in dezelve zich ter naauwer nood

staande houden kon. Er werd dus te Padang besloten ook derwaarts voorloopig eenige militaire magt te doen vertrekken, tot dat de afloop der pasamansche expeditie de handen ruimer zoude doen hebben, om met meer nadruk in eens een einde aan die rooverijen te kunnen maken. Selben deelde ook het bestuur te Padang mede, dat, uit hoofde van den lagen prijs die de maatschappij daarvoor besteden wilde, de bergvolkeren geen reukgommen (benzoin) meer afbragten en dus deze tak van handel, waardoor tot dus ver de meeste uitgaven van Baros gedekt waren geworden, geheel zou verloren gaan, zoo zij daaromtrent de inzamelaars niet meerder te gemoet kwam.

De berigten, die men op den 14 januarij 1767 van den oorlog in klein Pasaman ontving, waren zeer voldoende; de ontscheping der goederen en ammunitie had met den meesten spoed plaats gehad en men was weder den post Sitoca meester geworden, die, met een vaandrig en 120 boeginezen bezet, den opmarsch der troepen en de aanbrenging van derzelve behoeften zoodanig vergemakkelijkte, dat men weldra de vijandelijke negorij Kenali weder bereikt had en den hoofdoproerling in zijn eigen nest op nieuw kon bestoken.

Zware ziekten namen echter toen de overhand en veroorzaakten dat men niet met dien spoed en geestdrift kon voortgaan als wel in deze zaak vereischt werden. Men was ook genoodzaakt op nieuw versterking van Batavia te vragen, doch schijnt eindelijk het doel bereikt te hebben, hoewel hier van niets omstandigs in het archief bekend gesteld te vinden is en de overleveringen dienaangaande zeer verward en duister zijn. Zoo veel schijnt zeker te wezen, dat de vijand, hoewel zich moedig verdedigende en verscheidene malen onze aanvallen gevoelig en met vrucht afgeslagen hebbende, op het einde door ons zwaar geschut zoodanig benaauwd werd, dat hij den laatsten storm niet afwachtte, maar op een' zekeren nacht met de noor-

derzon verhuisde, met achterlating van vele wapenen en goederen, kunnende in hij zijne vlugt niet meer achterhaald worden. Bij den storm, die (onbewust dat de vijand reeds geweken was) in den morgen ondernomen werd, was een der padangsche panghoeloes het eerst op de batterij, doch werd onder het wenken aan zijne medestormers, door den eenigen persoon die zich nog in de vijandelijke plaats bevond, met een kogel in het voorhoofd getroffen, zoodat hij dood nederzeeg. En hiermede eindigde deze bloedige, in deze oorden ongehoord lang geduurd hebbende oorlog, die der maatschappij niet alleen veel volk gekost had, maar waarin het ook den vijand gelukt was, zich met vrucht tegen onze magt, die voorheen niet was te wederstaan, te verzetten en dezelve verscheidene malen terug te drijven.

De landen den soetan van Kenali toebehoorende, werden toen als een wingewest aangemerkt en ter besturing van dezelve, in stede van den oproerling, een manangkabausche vorst aangesteld, met wien, op den 13 julij 1767, als onze stedehouder eene overeenkomst werd gesloten. De aldaar toenmaals aangelegde posten schijnen ook nog tot 1776 bezet te zijn geweest, doch in dien tijd door de maleijers afgeloopen. In latere tijden, toen de sekte der padries van dag tot dag meer veld won, zijn deze landen het eerst onder hunne heerschappij gekomen en daaronder verbleven, tot dat in 1832 Bondjol en Alahan-pandjang onze troepen hebben binnen geroepen.

In dien onrustigen tijd is de kommandeur Hendrik van Sta-
veren aan het hoofd der zaken gebleven, en eerst in 1771 door het opperhoofd Roeland Palm in die betrekking vervangen. Deze kwam in 1776 te overlijden en in zijne plaats werd Johannis Siberg benoemd, die, in 1779 als gouverneur van Java naar Samarang vertrekkende, het gezag op Sumatra's westkust in handen liet van den nieuw benoemden kommandeur Jacob van Heemskerk.

Het bezetten van Baros was wel in die dagen het grootste punt van bezwaar en ongerustheid. Te ver verwijderd van het middelpunt der nederlandsche magt op de Westkust, van waar nog zelden of ooit eenige hulp, uit eigene zwakte, kon worden toegezonden, was die post immer blootgesteld aan de woelingen der bergvolkeren, de strooperijen der atjinesche roovers en het indringen der engelsche smokkelaars, die zich toen reeds in het nabij gelegen Tapanoeli gevestigd hadden, en van daar den handel in den geheelen omtrek meester geworden waren, hetwelk een geheel verval van den onzen te Baros ten gevolge had en waarom dan ook besloten werd dien post te ligten, hetwelk in 1778 werd bewerkstelligd. Ook ter bezuiniging van uitgaven, waarop men uit Nederland jaarlijks aandrang, werd de residentspost te Ajer-bangies in dat jaar ingetrokken en daar slechts een boegineesch serjant ter bewaking van de vlag geplaatst.

De vrede werd, zoo wel op deze kust als in het algemeen, bewaard tot in het jaar 1781, wanneer de oorlog tusschen Engeland en Nederland uitbrak. De regering van Batavia had, op den 13 julij van dat jaar, den kommandeur van Heemskerk aangemaand, ingeval hij door den vijand aangetast mocht worden, zich wel te verdedigen en gaf hem te kennen, omtrent een door het engelsch opperhoofd te Benkoelen aan het onze te Padang gedaan voorstel, om gedurende den oorlog onzijdig te blijven en dienaangaande een kartel te sluiten om elkander in de wederzijdsche bezittingen op Sumatra's westkust in rust en vrede te laten, dat zij twijfelde of dat opperhoofd wel de bevoegdheid had, om een zoodanig voorstel te doen, laat staan, eens aangenomen zijnde, de opvolging te waarborgen, daar toch de bevelvoerders der engelsche vloten zich niet aan zoodanige overeenkomsten zouden storen, waarom dan ook, om onze bezittingen aan geene gedurige ongerustheid ten prooi te geven, hij gelast werd zich geheel en al van dusdanige on-

derhandelingen te onthouden en meer op zijne eigene kracht te vertrouwen.

De ondervinding bewaarheidde ook spoedig, dat de vooruitziening der regering te Batavia niet zoo bekrompen was als die van den heer van Heemskerk, want reeds op den 15 augustus 1781 daaraanvolgende vertoonde zich op de reede van Padang de engelsche kommissaris sir Henry Botham met vijf schepen en twee brikken, aan wien Padang met al haren omvang, goederen en gelden, der Maatschappij toebehoorende, zonder slag of stoot werd overgegeven, terwijl de kommandeur van Heemskerk, de overige dienaren en al de militairen krijgsgevangen verklaard en als zoodanig naar Engeland opgezonden werden.

De engelschen, zoo als gezegd is, alles wat der maatschappij toebehoorde zich toeëigenende, palmden ook de uitstaande schulden in, die eene groote som beliepen, hoewel velen der handelaren naar het gebergte gevlugt waren en niet weder afkwamen dan toen de nederlanders het gezag hernomen hadden. Dan juist toen maakten zij gebruik van de gelegenheid en gaven voor hunne schulden aan de engelschen te hebben moeten voldoen, zoo dat de Maatschappij ook hierdoor honderd duizende gulden verloor.

De bevolking van de XIII kota's kwam ook, gedurende den tijd dat de engelschen meester waren van Padang, met hen niet in aanraking, en de hoofden zelfs weigerden aldaar af te komen om van hen de geschenken te ontvangen, welke zij gewoon waren jaarlijks van de nederlandsche Maatschappij te verkrijgen.

Het eerste werk der engelschen bij hunne aankomst te Padang was geweest, de forten aldaar, te Poeloe Chinko en Ajeradji te doen springen, die sedert niet weder zijn herbouwd. Destijds was radja Djalial panglima van Padang, die echter, bij de komst van den heer Chris als kommandeur, vervangen

schijnt geworden te zijn door radja Djohan. Eerstgenoemde moet in alle tijden eene dubbelzinnige inborst aan den dag gelegd hebben en ofschoon door de Maatschappij in latere tijden onderhouden wordende, werd er echter een waakzaam oog op zijne levenswijze gehouden.

In 1783 werd de heer Chris door den heer Millard vervangen en in het volgende jaar moeten de engelschen Padang ontruimd en de burgerij aan haar eigen lot overgelaten hebben, met medeneming van alles wat maar eenigzins tot hare verdediging zou hebben kunnen dienen.

De burgers Zacharias Bastijns, Boudewijns en Oland namen met den panglima en den panghoeloe in rapat vergaderd het gezag op zich, maar de toestand der christenbewoners was haghelijk en zij geheel aan de willekeur, moord- en plunderzucht der inlanders bloot gegeven.

Die toestand kan zich eer laten beseffen dan afschilderen en de schildering, die de kommandeur von Eratts daarvan gaf in zijn verslag aan den gouverneur generaal en raden van Indie van den 21 december 1790, toen hij zijne vertoogen inbragt tegen den door de bewindhebbers in Nederland geuiten wensch om den omslag van Padang op te breken en die bezetting in te trekken, is te treffend om hier niet woordelijk over te nemen.

Na vooraf eenen staat van alle christenbewoners dier plaats te hebben overgelegd, zegt hij onder § 360.

„Deze 184 christenzielen dan hebben allen een klein huis-
 „je en een stukje land, waarvan zij hun sober onderhoud
 „vinden. Is het dat zij dit verliezen, dat zij de vruchten daar
 „van missen moeten, dan hebben zij geen ressource om op
 „eene andere manier hun onderhoud te vinden, maar staan weer
 „geëxponceerd aan zoodanigen hongersnood als zij hebben moeten
 „lijden toen zij door de engelschen onder het gezag van
 „den heidenschen regent alhier gesteld waren, toen deze
 „den oogst uit hunne velden nam, waarvan zij leven moesten,

„toen menig arm ouder honger leed om dien van zijn kind te
 „stillen, toen de zuigelingen schreiden omdat zij in de uitge-
 „teerde borsten hunner moeders geen voedsel meer vinden
 „konden”.

En aan welke dweepzucht zij blootgesteld waren blijkt uit
 § 365, waarin von Eratts zegt.

„Durfde reeds in het korte tijdstip van slechts een jaar, toen
 „de engelschen dezelve alhier onder het gezag der mohame-
 „daansche regenten gesteld hadden, een priester uit de gebergten
 „afkomen om in de plaats te dringen, om die ingezetenen te
 „besnijden en tot de mohamedaansche religie te brengen”.

En werkelijk, in dien tijd, toen de engelschen de christen
 bewoners van Padang zonder eenige middelen van tegenweer aan
 hun eigen lot hadden overgelaten, vatte een bovenlandsche priester,
 genaamd toankoe Aphir, het voornemen op om al die verlatenen
 tot het islamisme te bekeeren en, bij weigering, door geweld daartoe
 te dwingen. Hij kwam ten dien einde met drie à vier duizend
 bergbewoners tot in de nabijheid van Padang, dan de christen
 bevolking, geen ander middel overblijvende om dit lot te voor-
 komen dan eene eensgezinde zelfverdediging, sloeg de handen
 in een en riep de hulp in van eenige daar gevestigde en ten
 handel zijnde chinezen, die eenige kleine stukken geschut in
 hun bezit hadden. Deze leende men en plaatste dezelve op vlugtig
 opgeworpen batterijen, die op den bazaar achter het oude fort
 waren aangelegd en van waar de bekeerders komen moesten.
 Deze werden zoo hartelijk ontvangen, dat hun de lust
 tot bekeeren in eens verging en zij weldra met bebloede
 koppen de vlugt nemen moesten. Te gelijker tijd vertoonde
 zich aan den zeekant een dertigtal atjinesche vaartuigen, die
 eene landing wilden beproeven om gemelden priester in zijn
 doel behulpzaam te zijn, doch de burgers, de handen aan den
 wal ruim gekregen hebbende, bemanden onderling eene kleine
 chinesche brik en eene wakang en staken daarmede in zee,

ontmoetende de vijandelijk gezinde prauwen in de nabijheid van Poeloe Sau, ongeveer $1/2$ mijl van Padang. Hier leverde men slag; de atjinezen delfden het onderspit; tien of twaalf prauwen werden in den grond geschoten en overzeild en de overigen reddden zich met moeite door de vlugt, waarop de burgers, naar hunne haardsteden teruggekeerd, van deze bekeerders geen overlast meer hadden, hoewel immer in dien onrustigen door willekeur en geldafpersingen zich kenmerkenden toestand verblijvende, tot dat men, na het eindigen van den oorlog, te Batavia besloot weder bezit van Padang te nemen, en deswege den koopman Christiaan Hendrik von Eratts als opperhoofd derwaarts zond, die daartoe reeds in 1784 de bevelen ontving, doch eerst op den 19 augustus 1785 te Padang verscheen. De magt, die door hem werd medegebragt was zeer gering en in het geheel niet berekend naar het mistrouwen, hetwelk omtrent dezelve, na de overrompeling door de engelschen, onder de inlanders geboren was geworden, hoewel onze nieuwe bezitneming zonder eenige botsingen schijnt plaats gehad te hebben en van lieverlede alles weder op den ouden voet geraakte. Gemeld opperhoofd was ook van eene geheime instruktie voorzien, hoedanig te handelen ingeval de engelsche regering te Benkoelen zwaarigheid mogt maken omtrent de overgave van Padang of dat hij die zwaarigheid op deze plaats zelve mogt ontmoeten, hebbende hij alsdan in last niet het minste geweld te bezigen, maar van de tegenstreving behoorlijk protest te doen aantekenen, zelf zich met geen bestuur in te laten, dan alleen over 's lands dienaren en burgeren, de koopmanschappen en noodzakelijkste behoeften te doen ontschepen, doch de militairen, om alle aanleiding tot verschillen te voorkomen, aan boord te doen verblijven en, indien de engelschen verklaarden dat dezelve niet mogten landen, alsdan ze allen met het schip de Vrede, waarmede hij zich derwaarts begaf, terug te zenden.

Aan deze instructie behoefde von Eratts geen gevolg te geven en, na zooveel mogelijk met de geringe magt die hij mede bragt, te Padang zelve de zaken hersteld te hebben, vernieuwde hij den post te Poeloe Chinko en, zoo als het schijnt, ook de anderen, welke onder Padang behoord hadden.

Bij geheime missieve van 16 mei 1786 werd het opperhoofd door de regering bedankt voor het voorzigtig en kordaat gedrag dat hij bij het gevangen nemen van den panglima radja Djohan en zijnen broeder maharadja Besaar had aan den dag gelegd, welke van verraad beschuldigd, zich aan moord en booze bedrijven hadden overgegeven en naar Ceilon gebannen werden, krijsende hij tevens in last een waakzaam oog te houden op den ouden panglima radja Jallier en deszelfs geheel onze natie hatend wif, hoewel aan denzelven een jaarlijksche onderstand werd toegelegd.

De engelsche resident te Natar deed ook pogingen in dat jaar om overeenkomsten met de vorsten van Groot en Klein Passaman te sluiten, doch door het opperhoofd von Eratts daarover ernstig onderhouden zijnde, zoo zag hij van dit voorneemen af. De regering wilde ook niet treden, noch in het herstellen van den post te Baros noch van eenige anderen om de noord van Ajer-bangies gelegen, te kennen gevende, dat de engelschen door hunne vestiging te Natal en Tapanoeli te veel veld gewonnen hadden, dan dat men hierdoor hun eenige verhindering of schade zou kunnen toebrengen of dat de inzameling van een weinigje benzoin, den omslag en kosten dier posten zou kunnen goed maken. Evenwel werd vergund op Tikoe, zoo zuinig mogelijk en indien zulks zonder gevaar van afgehoopen te zullen worden konde geschieden, een uitkijkpostje in het belang van onzen handel aanteleggen.

In het laatst van 1787 of het begin van 1788 staken die van de XIII kota's het hoofd op en verklaarden het opperhoofd von Eratts dat de nieuw gedane keus van radja Mang-

soor tot panglima van Padang hun zoodanig mishagde, dat zij in geene vriendschappelijke aanraking met de Kompagnie meer komen wilden, alvorens hij van die betrekking ontzet en een ander persoon daartoe verkozen was. Werkelijk stopten zij dan ook alle wegen en beletten daardoor de bergvolkeren op Padang ten handel te komen, hetwelk eene gevoelige neep was voor de Kompagnie, en daar nu von Eratts zag dat zij noch door geweld te dwingen, noch door vriendelijkheid te overtuigen waren, zoo besloot hij, tot herstel der rust en in het belang des handels, toe te geven, ontsloeg daarop radja Mangsoor uit zijnen post, doch maakte daarbij de voorwaarde, die vrijwillig door de bevolking der XIII kota's werd aangenomen, dat zij genoeg zouden nemen in de keus welke hij nader doen zou. Dit schijnt echter van geen groot gevolg geweest te zijn, want in zijn geheim schrijven van den 20 januarij 1790 meldt het opperhoofd onder anderen aan de regering te Batavia:

„ Omtrent de XIII kota's heb ik sedert eenigen tijd eene „ groote onverschilligheid gebruikt en volstrekt geene brieven „ of mondelinge boodschappen van dezelve meer geaccepteerd.

„ Hoewel dergelijke behandeling regelregt strijdig is tegen „ zoodanige maximes als eenige overgeblevene oude dienaren „ alhier mij, van mijne eerste komst af, op den bij hun gezochten „ raad ingeboezemd hebben, zoo heb ik niet gehesiteerd de „ proefneming daarvan te doen, door dien Uw HoogEdelheden „ mij bij § 3 van hoogmelden brief kwalifikatie gegeven heb- „ ben om na beste kennis te doen hetgeen ik voor de Maatschap- „ pij het nuttigste mogt oordeelen.

„ Daar nu alle vriendelijke behandelingen vruchteloos bleven „ heb ik niets over gehad dan te onderzoeken van welke uit- „ werking eene zeer onverschillige behandeling zijn mogt.

„ Het blijkt aan de gedane inzameling van goud, hetgeen thans „ met betrekking tot dit hoofdkantoor toch voor het grootste ge-

„deelte uit de XIII kota 's komen moet, dat ik niet alleen
 „in het geheel nog daarmede verslimmerd maar integendeel
 „grootere progressen daardoor gemaakt heb dan anders.

„ Van dag tot dag gevleid wordende met de hoop dat de we-
 „gen in Kota-pilian open zullen gaan, zal ik het in diervoe-
 „ge provisioneel nog houden op den voet waarop ik thans ben,
 „in afwachting wat er verder van komen zal, dan wel welke
 „nadere orders Uw HoogEdelheden mij daaromtrent mogelijk te
 „geven behagen zal.”

De regering hechtte bij missive van 24 juni 1790 hare goedkeuring hieraan, hoewel het niet blijkt dat dit eenig gunstig gevolg gehad heeft.

In dien tijd hadden de engelschen ook onaangenaamheden te Moko-moko, dan het opperhoofd kreeg strenge bevelen zich dienaangaande onzijdig te houden en zelfs niet te dulden dat de prins van dat land, die voortvlugtig was, zich over onze grenzen begaf en zijn verblijf in 's Kompagnies land vestigde.

Overigens schijnen de hoofden, met welke de Maatschappij in 't verbond stond, zich in dien tijd nog al vrij rustig en stil gehouden te hebben, ten minste leest men niet meer van hunne herhaalde tegenstrevingen, waarvan in van Basels geschiedenis bijna bij elk jaar melding gemaakt wordt. Alleen klaagde men over die van Bajang, welke den bergvolkeren van tijd tot tijd het afkomen naar Poeloe Chinko verhinderden, doch op het verschijnen van kleine militaire kommando's, vergezeld door een politieken kommissaris, de horens in de schelp trokken. De handel werd wel magtig daardoor gestoord, doch die kon buiten dien niet meer op dien voet gevoerd worden als voorheen, dewijl de oorlog met verscheidene europesche volken eene groote stremming te weeg bragt in de handelsbetrekkingen met de vaste kust van Azie, van waar de meeste goederen en lijnwaden voor 's Kompagnies handel te Padang komen moesten, en welke belemmering zich zoodanig gevoelen

liet, dat, niettegenstaande den kleinen omslag, de bewindhebbers in de Nederlanden er onophoudelijk op aandrongen om Padang te verlaten, waartegen zich de kommandeur von Eratts echter geweldig aankante, met dat gevolg dat op Batavia de zaken slepende en de bewindhebbers in het moederland met schoone beloften en hoop op betere tijden gepaaid werden.

Intusschen werden er toch middelen beraamd, om der Maatschappij eenige winsten te bezorgen, waardoor men de uitgaven zou kunnen dekken en dacht men die te vinden door op nieuw den handel naar de Westkust voor iedereen, ja zelfs voor vreemdelingen, tegen betaling van een bepaald inkomend en uitgaand regt open te zetten. Ook hierin vond von Eratts eene reeks van bezwaren, die echter veelal den stempel van eigenbelang droegen, doende hij onder anderen het voorstel om het opperhoofd, tegen betaling van eene jaarlijksche retributie aan de Maatschappij, die hij voorloopig of f 10000 's jaars stelde, den alleenhandel toe te staan, met uitzondering van eenige artikelen, welke aan het algemeen zouden worden overgelaten. Al de omslag en kosten van onderhoud als anderzins, zouden dan door hem opperhoofd hebben moeten worden gevonden uit de winsten voor hem uit dien alleenhandel te trekken, terwijl de Kompagnies dienaren, die hij tot eene goede administratie en politie benoodigd had, als dan, voor den tijd dat zij op Sumatra's westkust verbleven, in zijne dienst overgingen, hoewel met behoud van hunne voorregten als Kompagnies dienaren. De regering te Batavia vond echter geene aannemelijkheid in deze eigenbelangzuchtige en ongerijmde plannen en, even na het vertrek van den heer von Eratts, werd de handel op de Westkust vrij, en daarvan bij publikatie van den 7 september 1792 den volke kennis gegeven.

In datzelfde jaar is ook de post te Ajer-bangies, alwaar, gelijk vroeger gezegd is, ter bewaking van de vlag slechts een boegineesch serjant geplaatst was, geheel ingetrokken en heb-

ben kort daarna de engelschen zich op die plaats gevestigd en dezelve tot in het jaar 1825 bezet gehouden.

In het jaar 1791 werd de heer von Eratts door mr. P. H. J. van der Stengh vervangen en keerde hij, rijk aan middelen, naar het moederland terug. Men was te Batavia echter over zijne gehoudene administratie ter Westkust van Sumatra zoo weinig tevreden, dat hij, alvorens te kunnen vertrekken, eene groote som als borgtogt stellen moest, die dan ook bijna geheel door hem opgelegde administratieve en geldelijke belastingen is ingesmolten en aan de Maatschappij gekomen.

Van onze wederverstiging af (na de overrompeling door de engelschen) had de Maatschappij aangenomen om te Padang, onder het opperhoofd, een onderkoopman als secunde aan te stellen, welke betrekking de heer Van der Stengh lang had bekleed en toen hij zelf tot het hoogste gezag kwam, opgedragen werd aan Dirk ter Hoeff, die slechts korten tijd te voren van Batavia was aangekomen.

Het bestuur van Van der Stengh was echter niet van langen duur; in den beginne had ook hij te worstelen met de stremming die in den handel bestond en de aanmaningen ter bezuiniging, die hij elk oogenblik van Batavia ontving en zelf nog overdreef, waardoor hij zich vele vijanden op den hals haalde.

In het begin van het jaar 1792 werd hij, in het belang van het algemeen, door het tweede hoofd Ter Hoeff, in overeenstemming met eenige der voornamen Kompagnies dienaren, van zijne betrekking ontzet en in zijne woning gevangen gezet, waarop hij eensklaps, benevens zekere Matheo en Arij, van Padang verdween, zonder dat men ooit te weten is kunnen komen wat van deze personen geworden is.

De secunde Ter Hoeff, die inmiddels, met toestemming der andere dienaren, het gezag op zich genomen had, briefde dit alles naar Batavia over en verzocht tevens tot opperhoofd benoemd te mogen worden, doch de regering besloot hieromtrent

anders, en zoud het gewezen opperhoofd van Japan P. F. Chas-sé, welke daar den rang van opperkoopman had, als gezaghebber naar Sumatra's westkust, wordende hij, wjl daaraan slechts de rang van koopman verknocht was, tot zoodanig en het daaraan toegekend inkomen terug gesteld.

Zonderling was het, dat het eerste werk, na den verbroddelden boedel van Van der Stengh eenigzins geregeld te hebben, van dit opperhoofd was, aan de regering op te geven, dat de schade welke de bevolking der XIII kota's den handel door hare wederstrevige handelingen toebragt, sedert 9 jaren bij de brieven te hoog was opgevijseld, hetwelk te Batavia met bevreemding doch tevens als een bloot verschil van gevoelen der zich opgevolgd hebbende opperhoofden werd aangenomen.

Men vestigde in die dagen ook eene bijzondere aandacht op de peperplanting en werden de scriba Van Bessel en boekhouder Oland in kommissie gesteld om al de pepertuinen op te nemen, hetgeen de inlanders sterk aanmoedigde, om zich daar weder op toe te leggen. Ook het even buiten Ajer-bangies gelegen eiland Poeloe Pandjang werd daartoe weder door het opperhoofd ingerigt, doch de regering te Batavia merkte hierop aan, dat zij geenzins voornemen was hare bezittingen op nieuw en verder uittebreiden, en werd daarom alleen goedgekeurd dat aan het hoofd van Ajer-bangies eene vlag was ter hand gesteld, om het regt der Maatschappij daardoor te bewaren.

In 1792 werd de laatste slag aan den bloei van Indrapoera toegebracht en wel door eene kleine omstandigheid. De vorst of radja van dit landschap had immer en van onheugelijke tijden af een soldaat tot ordonnance gehad, die alstoen door den posthouder te Ajer-adji werd terug geëischt, doch waaraan de radja niet voldeed, verzoekende dat zulks den kommandant te Padang bekend mogt worden gemaakt. De serjant posthouder echter, over deze weigering vergramd, trok

met zijn kleinen troep naar Indrapoera, om den ordonnance met geweld te halen; dáár komende gaf hij vuur op eenige mantris en andere personen en doodde negen man. De radja vlugtte naar Moko-moko en van daar naar Benkoelen, waar hij door de engelsehen wel ontvangen werd en eerst in 1824 overleden is.

In het midden van 1793 bestonden er ook onlusten tuschen de VII kota's en Oelakan, zoodat het hoofd van laatstgenoemde plaats zijne toevlugt naar Padang moest nemen, alwaar het bestuur de zaak zoodanig bemiddelde, dat dezelve zonder ernstige gevolgen bleef.

Men vindt ook opgeteekend, dat in dien tijd twee inlanders van Batavia op Padang met een schip, gevoerd door Johannis de Treijn, waren aangekomen, welke verdacht werden van te hebben behoord tot het komplot van den vroeger vermelden priester toekoe Aphir. Zij zaten beiden gevangen, doch op een morgen naar de rivier gebragt wordende zonder sterk gebonden te zijn, ontweldigden zij ieder een der geweren van de hen vergezellende manschappen der wacht voor de kommandeurs woning, sloegen die manschappen daarmede ter neder en trachtten daarop het huis van het opperhoofd in te dringen, doch alvorens hiertoe te geraken, werden zij door den serjant der wacht Van Reeborn ingehaald en voor de deur neder gesabeld.

Eenigen tijd daarna deed zich evenwel een gevaarlijker tooneel op, dat ernstiger gevolgen had. Het is bekend dat het toenmalig fransche gemeenebest in oorlog was met het onze en het eerstgenoemde alles in het werk stelde om ons in den indischen archipel afbreuk te doen. In het begin van de maand december 1793 verscheen dan ook een fransch schip, genaamd La ville de Bordeaux op de reede van Padang, voerende 48 stukken geschut en onder het bevel staande van den kapitein Le Mesme, terwijl de daar aan boord zijnde soldaten werden aangevoerd door een officier La Garde genaamd, die den titel

van generaal aannam. Evenwel schijnt dit vaartuig niets anders geweest te zijn dan een groote kaper; het aantal opvarenden bestond, volgens de opgave van het opperhoofd Chassé, uit 7 à 800 man, hoewel partikuliere berigten dit aantal slechts op 300 stelden. Op den 7 december 1793 ondernamen zij eene landing en wel van de zijde van Ajer-manis. De weg daar werd hun aangewezen door zekeren Bergman en een gevangen inlandsche visscher, zijnde het schip waarmede de eerste naar Batavia was opgezonden in straat Sunda door dezen vijand genomen. De weg om Padang van daar te bereiken liep door de kloof tusschen den Apenberg en Boekiet Padang. Hier stonden vele zware, zelfs 18 pd. stukken geschut in batterij, doch alles in den slechtsten toestand, daar in geen twee jaren iets aan het onderhoud was gedaan. Het bevel was aanvertrouwd aan zekeren korporaal Van den Akker, die, voorzeker om de weinige magt welke hij bij zich had, bij het aankrukken der franschen de vlugt nam en naar Padang terugtrok, waar de vijand dan ook weldra verscheen, van de zeezijde ondersteund wordende door eenige gewapende sloepen die de rivier indrongen. Hier was men wel tot eenigen tegenweer voorbereid, doch deze kon, bij de weinige magt, welke uit nog geen 50 europesche militairen bestond, niet hevig wezen, hoewel het getal doode en gekwetste franschen, in vergelijk van de onzen, doet zien, dat, zooveel de omstandigheden toelieten, men zich kloekmoedig verdedigd heeft, en alleen genoodzaakt is geweest voor de overmagt te wijken, waarom dan ook de regering te Batavia goed vond de overwinning van Padang en het verlies van 's Kompagnies goederen en effekten onder de rampen van den oorlog te begrijpen en daarin te berusten.

Het opperhoofd was echter nog zoo gelukkig eene kapitulatie te kunnen sluiten, waarbij al die goederen en effekten aan de franschen werden overgegeven en het Kompagnies bestuur ontbonden. Over den inhoud dier kapitulatie wasmen later

te Batavia niet zeer tevreden en vooral niet over het 4^e artikel, waarbij den vijand alle mogelijke hulp werd toegezegd, moettende hij zich daar op, zoowel als op het bij geregelden inventaris overgeven der goederen nader verantwoorden.

De franschen hielden zich echter weinig aan die kapitulatie; zij roofden, plunderden en vernielden waar zij maar konden; alle archieven werden door hen vernietigd en, behalve dit ruwe huishouden, werd der christen en chinesche bevolking ook nog eene zware brandschatting opgelegd, welke betaald zijnde, hen tot het vertrek deed overgaan, verlatende zij deze plaats op den 23 december, dus 16 dagen na dezelve gewelddadig genomen te hebben; sommigen der oude hollandsche militairen volgden hen, doch verre de meesten bleven, die door het opperhoofd Chassé onmiddelijk weder in dienst genomen werden, omdat de bergvolkeren en andere inlanders, na het vertrek der franschen, in den omtrek van Padang allerlei gewelddadigheden pleegden en de affuiten der groote batterij in de kloof (1) verbrandden, zoo dat, bij den verlaten toestand der christen ingezetenen, wel eene dubbele waakzaamheid benoodigd was.

Het opperhoofd Chassé nam dan ook weder het gezag op zich en stelde meest al de andere dienaren weder in dienst, echter zonder gage of kostgeld, omdat, om hierin te voorzien, het aan alles ontbrak en men eerst goedkeuring van Batavia moest afwachten, die dan ook op den 26 augustus 1794 benevens eenige provisien aankwam.

De toenmalige panglima radja Di-ilier liep niet vrij van de verdenking, van met den vijand geheuld te hebben, hem in alles zeer bevorderlijk geweest te zijn, waarom dan ook in den vervolge een waakzaam oog op hem gehouden werd. Te

(1) Waardoor de weg naar de bovenlanden loopt.

gelijker tijd dat de franschen aldus Padang overweldigd hadden, werd ook door den kaper L'hirondelle de engelsche bezetting van Natal overrompeld.

Poeloe Chinko had intusschen geen overlast van de franschen geleden, doch de resident aldaar, genaamd Zugel, de inname van Padang vernemende, werd zoodanig ongerust, dat hij de plaats aan zich zelve overliet en met de weinige dienaren die zich daar ophielden naar Indrapoera vlugtte, van waar zij met eene geschikte gelegenheid naar Batavia vertrokken.

De heer Zugel had zich echter zwaar te verantwoorden over dit verlaten van zijnen post, vooral toen er over de wijze waarop zulks had plaats gehad, en waaruit voor de Kompagnie veel schade was voortgesproten, hevige klagten door het opperhoofd Chassé werden ingebracht. Deze had ook dadelijk, na dat de franschen Padang verlaten hadden, dien post weder doen bezetten en, uit gebrek aan voldoende magt, derwaarts gezonden den oppermeester Ruis met twee europesche militairen, twee padangsche panghoeloes, een papanger en twee boeginezen om er de Kompagnies vlag te doen waaijen en op het smokkelen te letten. Het schijnt niet dat eenige der andere buitenposten weder zijn hersteld, zelfs niet Ajer-adji hetwelk te gelijker tijd met Poeloe Chinko was verlaten en waardoor onze gemeenschap met de zuidelijke afdeeling eene groote stremming onderging. Even als te voren, toen de engelschen Padang veroverd hadden, vlugtten de handelaren naar het gebergte, en toen zij terug kwamen gaven zij voor hunne schulden aan de Maatschappij reeds aan de franschen voldaan te hebben.

Naauwelijks evenwel had het opperhoofd Chassé, die inmiddels door de toen op Batavia aanwezige kommissarissen generaal in zijnen rang en gage als opperkoopman was hersteld, de zaken te Padang weder op eenen enigzins geregelden voet gebragt, of tijdingen door hem van Batavia vernomen, als of hij de oorzaak was van het verlaten van Poeloe Chinko, het-

welk aldaar door den gewezen resident Zugel werd uitgestrooid, deden hem besluiten ter zijne verantwoording zich zelf derwaarts te begeven en verliet hij dus, op den 28 april 1794, Padang, het gezag ter dezer plaatse in handen latende van den, secunde Dirk ter Hoeff.

Deze behield dit gezag echter niet lang, want de oorlog tusschen Engeland en Nederland op nieuw uitgebroken zijnde, zoo verscheen er eene geringe magt der eersten, in het begin van 1795, voor Padang, onder den heer Edw. Cooles, die, in naam van den prins van Oranje, erfstadhouder der Vereenigde Nederlanden, zich alstoen in Engeland gevestigd hebbende, de plaats opeischte en aan wien dezelve ook door den secunde Dirk ter Hoeff onmiddelijk werd overgegeven. Padang is van dien tijd, tot in mei 1819, in handen en onder het bestuur der engelschen verbleven.

De secunde Dirk ter Hoeff begaf zich kort daarop naar Benkoelen en van daar naar Batavia, waar hij als lid van den raad van justitie moet zijn gestorven.

Minder behoort het tot ons bestek in eenige uitweiding over het engelsch tusschenbestuur te treden; hetzelfde werd op eene zeer eenvoudige wijze uitgeoefend en bestond uit een resident, ondergeschikt aan dien van Benkoelen, en een ontvanger, benevens eenige inlandsche militairen. Ontstonden er eenige onlusten met de inlandsche bevolking in de beneden- of bovenlanden, dan werd hiervan kennis gegeven te Benkoelen, van waar dan eenige versterking werd gezonden, die weder vertrok nadat de zaken afgelopen waren.

Met de VII kota's is er ook eene slepende vijandelijkheid onder het engelsch bestuur voorgevallen.

Dezelve sproot voort uit de weigering van het opperhoofd dier kota's, om voor den resident te verschijnen en in handelsbetrekkingen met hem te treden, beroepende hij zich op zijn oud regt om zijne zaken te Priaman af te doen. Eene

kleine expeditie tegen hem afgezonden om hem met geweld te halen, delfde het onderspit, verloor twee veldstukken en de VII kota's daardoor stout geworden, hielden de engelschen en inwoners van Padang gedurende jaren in zoodanigen staat van onrust, dat de eerstgenoemden op den Apenberg een fort lieten bouwen met groote loodsen, om des noods de christenbevolking in te nemen, zijnde dit fort altijd voor zes maanden van alle benoodigde levensmiddelen voorzien.

Op den 10 februarij 1797 had er, des avonds ten 10 ure, eene zware aardbeving plaats, die vele huizen deed instorten. De schok was zoo hevig dat de grond er van openspleet; dezelve deed zich in dien nacht bijkans van half uur tot half uur gevoelen en gedurende vijf maanden werden die schokken, hoewel al flauwer en flauwer wordende, bespeurd.

De zee liep ook op dien tijd dat de eerste schok gevoeld werd, tot drie malen, zoo hoog op, dat zij een derde van den Apenberg, die derzelve kracht nog eenigzins brak, bereikte en al de op de reede buiten de rivier zich bevindende vaartuigen op het drooge wierp. Eene engelsche brik van 180 à 200 tonnen aan het hoofd gemeerd liggende, werd 's morgens achter de bazaar Boerong terug gevonden. De kant der rivier was bedekt met visschen en al de huizen aan de zijde onder water geloopt. Gelukkig dat dit verschrikkelijk weder weinig of geen menschelijke slagtoffers heeft gekost. Oude lieden verzekerden dat 40 jaren te voren eene nog zwaardere aardbeving had plaats gehad.

De engelsche residenten, welke gedurende dit tusschenbestuur te Padang met het gezag belast geweest zijn, waren genaamd:

Edw. Cooles,	van	1795 — 1796.
Waters,	. . . "	1796 — 1798.
Griffith,	. . . "	1798 — 1800.
Waters,	. . . "	1800 — 1801.

Cooles, . . .	van	1801 — 1802.
Holloway, . .	"	1802 — 1803.
Cooles, . . .	"	1803 — 1807.
Grant, . . .	"	1807 — 1814.
Holloway . . .	"	1814 — 1816.
Salmon, . . .	"	1816 — 1817.
D. de la Motte	"	1817 — 1819. in welk laatste

jaar de overgave aan het nederlandsch bestuur heeft plaats gevonden.

Het merkwaardigste in die tijden voorgevallen was eene reis door den luitenant gouverneur van Benkoelen sir Thomas Stamford Raffles in de padangsche bovenlanden gedaan. De kolonel De Stuers, gewezen resident van Sumatra's westkust, zegt dienaangaande in eene memorie omtrent de inlandsche grooten ter westkust van Sumatra:

„Sir Thomas Stamford Raffles is de eerste europeaan, die bekend staat tot de padangsche bovenlanden te zijn doorgedrongen. In 1818 ging hij derwaarts; hij trok met veel moeite over den toen ongebaanden weg van Pau; verder door of langs de XIII kota's, hetwelk met kracht van geld en giften ging; toen langs de XX kota's tot Samawang en tot bij Soeroeasso.

„Hij vond het land in oorlog; de maleijers vroegen hem om hulp; hij liet 12 bengalesche soldaten te Samawang, beloofde meer te zullen zenden, hetgeen ook geschiedde, en een ambtenaar, die zich in de geschillen tusschen de padries en maleijers zou stellen, maar die wel benoemd doch nooit verschenen is. Alle pogingen van sir Raffles om toen met de padries in aanraking te komen, zijn vruchteloos afgevoerd en alleen heeft hij door eenen volger, Mara Siediek, een brief weten te bezorgen, die deze ergens op een bamboezen paal heeft gestoken en waarop is geantwoord dat de padries verzochten dat men het geloof deed invoeren.”

De voor de bovenlanden benoemde ambtenaar of resident was de heer Salmon, die destijds als zoodanig te Padang zelve werkzaam was. Hij heeft zich echter, zoo als boven gezegd is, uit vrees voor de magt der padries, nimmer derwaarts begeven en de gewapende troep door de engelschen daar gelaten, die later tot 100 manschappen klom, werd door die dweepzieken gedurig in onrust en oorlog gehouden.

Niettegenstaande sir Raffles den hoofden van de XIII kota's zijn voornemen had te kennen gegeven, om door hun land te reizen, hetgeen zij nimmer voorheen en later ook niet meer hadden toegestaan, wilde men echter op verscheidene plaatsen hem niet laten door gaan en moest hij zich door groote sommen of zoogenaamde giften den doortogt koopen.

Zijn voornaamste doel met deze reis was zoo wel om het land te leeren kennen, als met het hoofd der padries van Lintouw in aanraking te komen, zoo mogelijk zich van het bestuur over die sekte meester te maken en in de bovenlanden eene afzonderlijke residentie daartestellen, die niet bij de spoedig te voorziene teruggave van Padang aan het nederlandsch gouvernement aan hetzelfde zoude worden afgestaan, maar onder het engelsch beheer verblijven. In Bengalen echter vonden deze plannen geen' bijval en had dus de verwezenlijking geen plaats; men kan echter zeggen, dat dezelve den grondslag hebben gelegd tot onze verdere bemoeijenissen met de binnenlanden.

Deze reis kostte ruim f 16000, die later het nederlandsch gouvernement bij de teruggave van Padang ten laste gebragt en door hetzelfde voldaan zijn. Het gezelschap, deze reis doende, bestond uit vijf europeanen, waaronder mevrouw Raffles, een vijftigtal bengalesche soldaten, de twee gebroeders vorsten van Soerocasso en eenige andere inlandsche hoofden.

Na den val van Napoleon Buonaparte een algemeene vrede in Europa gesloten en daarbij ook bepaald zijnde dat de

meeste der nederlandsch indische bezittingen, welke gedurende den oorlog in handen van de engelschen waren gevallen, aan ons gouvernement zouden worden terug gegeven, zoo had de overname van Java in 1816 plaats en werden van lieverlede ook de buitenbezittingen overgenomen. Diensvolgens vertrok Z. M. korvet Wilhelmina in het laatst van 1818, den steven wendende naar Padang, van Batavia, aan boord hebbende als kommissarissen den heer Du Puij en den kapitein ter zee Dibbetz en eene kompagnie europesche flankeurs met een klein detachement artilleristen. Te Benkoelen aangekomen, weigerde echter de luitenant gouverneur sir Stamford Raffles, onder het voorwendsel van dienaangaande van Bengalen geene bevelen te hebben ontvangen, de overgave van Padang te doen plaats hebben, zoodat die expeditie onverrigter zake te Batavia terug kwam.

In februarij 1819 werden evenwel dezelfde kommissarissen, zijnde tevens de heer Du Puij tot resident van Padang bestemd, met de vorige magt op dat fregat herwaarts gezonden, zich in de maand mei regelregt naar Padang begevende, alwaar de overgave op den 22 dier maand plaats greep; terwijl ook te gelijker tijd Priaman, Poeloe Chinko en Ajer-adji door ons werden bezet. De kommissarissen deden ook pogingen om Ajer-bangies, waar de engelschen na ons opbreken in 1792 eenen post gevestigd hadden, over te nemen, doch de engelsche resident van Padang verwees hen naar dien van Natal, onder wiens beheer deze post zich alstoen bevond. Dit bragt eene briefwisseling voort met laatstgenoemden, die echter zonder gevolgen bleef, daar men van de zijde der engelschen steeds weigerig was dien post overtegeven, dewijl deze vroeger door ons verlaten was geworden.

In dien tijd verkreeg ook het nederlandsch gouvernement het eerste goed en zakelijk denkbeeld over den staat van zaken in de binnenlanden en de in die oorden eerst sedert eenige jaren

ontstane sekte der padries, die, door eene dweepzieke veroveringzucht bezield, zich van een groot gedeelte dier landen hadden meester gemaakt en het oude Manangkabausche rijk niet allen op deszelfs grondvesten hadden doen waggelen, maar ook geheel vernietigd, hebbende zij zelfs de stoutheid gehad om Padang zelf in het vorige jaar te willen afloopen, waarin zij door eene bij tijds aangekomene hulp van Benkoelen werden verhinderd. De vestiging van den engelschen post te Samawang, hier vroeger omschreven, had hen toch eenigzins in toom gehouden en het liet zich aanzien, dat bij de intrekking, die bij de overname van Padang plaats had, de padries op nieuw hunne vijandelijkheden zouden voortzetten, waartegen van onze zijde, door de geringe magt van Batavia medegebragt, niets kon worden gedaan.

Bij die overname hadden de kommissarissen twee inlandsche kommissien, bestaande uit panghoeloes van Padang, uitgezonden om deze mare onder de bevolking te verbreiden. Eene dier kommissien trok noordwaarts, de andere naar het zuiden, en van alle zijden ontving men de ondubbelzinnigste bewijzen der vreugde, welke de bevolking over den terugkeer onder ons gouvernement aan den dag legde. Alleen gedroeg zich de vorst van Indrapoera zeer weifelachtig, doch onder zijne bevolking niet bemind zijnde, zoo was zijne vlugt naar Moko-moko, onder het engelsch bestuur van Benkoelen, geen zwaar verlies en zijn afval, door zijn karakter, geen groot onheil.

Overigens was de toestand van Padang zelve in het geheel niet aangenaam voor den resident, en zijn schrijven aan den gouverneur generaal van Nederlandsch-indie dd. 13 juni 1819 no. 22 duidt ten klaarste aan, met welken onrustigen en toemelloozen geest een groot gedeelte der christenbevolking bezield was. Immers in dien brief zegt hij, na het overleggen van een register van al de europeanen en afstammelingen van dien, inwoners zijnde van deze residentie, waarvan velen van hollandsche afkomst: » dan er zijn eenige personen, die zich

„thans onder de ingezetenen rekenen, alhoewel vreemde on-
 „derdanen zijnde en sommigen zelfs zonder verlof van het
 „vorige bestuur zich hier nedergezet hebbende. Deze personen
 „noemen zich allen kooplieden, schoon meerendeels bestaande
 „uit gewezenen schippers of stuurlieden van koopvaardij vaartui-
 „gen, die, om hunne krediteuren op de vaste kust van Indie
 „te vermijden, zich hier ophouden, alwaar dezelve buiten het
 „bereik der engelsche regtbanken zijn.

„Dit gedeelte van de bevolking heeft zich door deszelfs on-
 „rustig en gemeen gedrag zeer lastig gemaakt voor den engel-
 „schen resident, die met geene genoegzame magt bekleed was
 „om hen in toom te houden of hunne ongeregeldheden te
 „straffen, vooral daar het gouvernement van Benkoelen zich
 „omtrent deze plaats weinig gelegen, liet leggen en het is in
 „de laatste tijden zoo ver gegaan dat de afgetreden resi-
 „dent om die reden alleen zijn ontslag verzocht had.”

De resident verzocht dan ook de noodige bevelen aan het
 gouvernement, om hem met eene genoegzame magt te beklee-
 den, ten einde deze onstuimige burgers tot een goed gedrag te
 kunnen noodzaken, en uit zijne briefwisseling in de beide eerste
 jaren blijkt duidelijk met hoeveel onaangenaamheden hij dien
 aangaande te worstelen had; doch de meerdere klem door ons be-
 stuur, in vergelyk met het vorige britsche aan den dagelegd, deed
 ook die onrustigen spoedig inzien, hoe nutteloos al hunne pogin-
 gen waren om zich hier tegen te verzetten en zoo als in vroe-
 gere dagen hun eigen zin en hoofd te volgen. Velen verwijder-
 den zich dan ook van zelve, anderen stierven, en zoo geraakte
 Padang van lieverlede weder tot die rust en gehoorzaamheid,
 waardoor hare christenbevolking zich immer in vorige tijden
 heeft onderscheiden. Dan er bestond eene reden, welke hierin
 in vervolg van tijd nog vele hinderpalen zou hebben te weeg-
 gebracht en botsingen veroorzaakt. De vreedzame, wat nog
 meer de onrustige burgers, die geheel en alleen door den han-

del bestaan moesten, konden toch niet met leede oogen aanzien, dat zij in den resident en de andere gouvernements ambtenaren de grootste wetijveraars vonden, want dezen was het juist ook, en bijna op den voet als onder de O. I. kompagnie, vergund handel te drijven. Gelukkig dat de regering dit nog bij tijds inzag en dien handel der ambtenaren verbood, waardoor in eens vele onaangenaamheden en tegenstrevingen van de zijde der christenbevolking werden uit den weg geruimd.

De VII kota's schenen ook den staat van onrust door hen onder het vorig bestuur aan den dag gelegd te willen verlen- gen, en in de maand november 1819 hadden er werkelijk van hunne zijde op de grenzen van het priamansche zoodanige aanrandingen plaats, dat men genoodzaakt was een gedeelte der militaire magt van Padang derwaarts te zenden. Diegenen, welke te land gingen, konden echter in de eerste dagen niet door- dringen, daar zij op hunnen togt Soenoer zoodanig versterkt vonden, dat zij daarop geen aanval durfden wagen; doch eenige dagen daarna van onze zijde versterking gezonden zijnde, zoo ver- liet de vijand die plaats en werden er in de maand december verscheidene verschansingen op zijn eigen grondgebied door de onzen overmeesterd. De vijand, onder wien buitendien veel verdeeldheid heerschte, hierdoor afgeschrikt, kwam tot onder- werping, en zelfs de radja bood in de maand februarij aan, om te Priaman te komen ten einde de bestaande geschillen uit den weg te ruimen, waardoor dan ook alle verdere ongerustheid over die zaak, welke vooral voor onze naauw plaats gehad heb- bende wederverstiging op Sumatra's westkust zeer netelig had kunnen worden, zich van zelve oploste.

Intusschen begonnen nu de zaken in de binnenlanden een ernstiger aanzien te verkrijgen. De engelschen hadden kort na onze terugkomst den post te Samawang in- en de daar in bezetting liggende manschappen teruggetrokken. De onder- drukking der padries werd evenwel daardoor te heviger, de-

wijl zij zich nu juist wilden wreken over den wederstand, welken de maleijers dier plaats en derzelver omstreken, door de hulp der engelschen in staat geweest waren aan hunne ondernemingszucht te bieden. Dit alles had een' nadeeligen invloed op de algemeene rust en vooral op de handelsbetrekkingen van de padangsche benedenlanden, en het was dus niet te verwonderen dat al de inlandsche hoofden zich tot den resident verwoegden en verzochten door zijne tusschenkomst den staat van zaken een meer gevestigd aanzien te doen verkrijgen. Deze was echter, zoowel om de geringheid zijner magt als om de vele botsingen, die hij daarin voorzag, huiverig in dit verzoek te treden en wees in den beginne alle aanzoeken van de hand, niet dan schoorvoetende in den jare 1820 er toe overgaande om op nieuw, ter vergezelling van de beide broeders tocanke's Soerocasso, twaalf inlandsche soldaten naar Samawang te zenden.

Deze beide broeders gaven voor te zijn de wettige erfgenamen van den manangkabauschen troon, die alstoen bezeten werd door een' vorst genaamd Toeankoe Nan Toeah, welke voor de overmagt der vijandelijke padries had moeten vlugten en zich aan den oostkant van het eiland schuil hield. Het is waar dat zij tot dien tak dezer vorstelijke familie behoorden, die sedert onhengelijke jaren eenig gezag voerde in het landschap, dat Soerocasso wordt genoemd, en volgens de overleveringen, een der steunpilaren was van het rijk van Manangkabau; doch eigenlijk waren zij niet eens de ware opperhoofden van dat oord, alwaar de gewoonte het medebragt dat immer eene vrouw moest regeren. De toenmalige zoogenoemde vorstin werd genaamd Tocankoe Gadies, was vroeger gehuwd geweest met den gevlugten manangkabauschen vorst alstoen op Pager-roejong gevestigd, doch na hare scheiding weder naar Soerocasso teruggekeerd, alwaar zij stil en rustig, zonder eenige bemoeienis met de zaken leefde. Sir Stam-

ford Raffles had haar aldaar gevonden en uitgenoodigd naar Samawang te verhuizen, dat zij dan ook gedaan had, doch de engelschen dien post weder verlatende, zoo was ook zij naar Soeroeasso terug gekeerd.

Reeds sedert vele jaren was het de gewoonte dat zich iemand der manangkabausche vorstelijke familie te Padang als gevolmatigde van den vorst of destijds zoogenaamden keizer van Manangkabau ophield, om op deszelfs belangen bij de O. J. kompagnie te letten. Deze werd immer met de grootste eerbewijzingen en achting behandeld. De beide gebroeders Soeroeasso in deze genoemd hadden de sluwheid van zich als zoodanig gevolmagtigden, zoo van dien vorst als van de Toeankoe Gadies bij het toenmalig engelsch bestuur voor te doen en te doen erkennen, en hun aanzien steeg in top, toen zij door sir Stamford Raffles verkozen werden om hem op zijne binnenlandsche reis te vergezellen en door hunnen meer of minderen invloed, dien zij natuurlijker wijze in die oorden door hunne geboorte bezitten moesten, veel tot het gemak dier reis en het eenigzins slagen van het doel derzelve toebagten. Het vestigen van den post te Samawang was wel voornamelijk op hunnen aandrang, en niet onduidelijk was hun voornemen om zich van lieverlede van deze oorden meester te maken, ja zelfs door eene leugenachtige opgave hunner afkomst, zooals nader gebleken is, eene aanspraak te doen gelden op den troon van Manangkabau.

De luitenant gouverneur van Benkoelen scheen hun toch op den duur zijn vertrouwen te schenken en had hen, die reeds van wege het engelsch bestuur bezoldigd werden, naar Benkoelen opontboden, waar zij zich nog bevonden, toen het nederlandsch gezag weder te Padang gevestigd werd. Zij kwamen dan ook spoedig van daar terug, hoewel niet op den onderscheiden voet van de zijde der engelschen, als men wel door hunne onderlinge betrekkingen zoude hebben kunnen verwachten,

en de resident Du Puij was werkelijk bij hunne komst te Padang verlegen, hoedanig met hen te handelen, daar men in dien tijd geenzins den lossen en waggelenden voet kende, waarop hunne voorgeving en aanspraken steunden. Hij bezorgde hun dus ook van de zijde van ons gouvernement eenig inkomen, en deed hen de eerbewijzingen genieten, welke in den tijd der O. I. kompagnie aan de gemagtigden (wakils) van den vorst van Manangkabau geschonken werden. Weldra vielen zij hem ook lastig met de hulp van het gouvernement te verzoeken om de manangkabauers van het juk der padries te verlossen en de wettige gebieders van dat rijk te herstellen, hoewel er geen twijfel bestaat of hunne eigene grootheid stond hier op den voorgrond. De weinige kennis echter, die men alstoen van de innerlijke gesteldheid der padangsche boven- en binneulanden had, deed den resident huiverig zijn om hieraan gehoor te geven, en hoewel bevroedende, dat de herstelling der rust in die oorden van eenen grooten invloed moest zijn op de handelsbetrekkingen op Padang, de grootste bron van inkomsten voor het gouvernement te dier plaatse, bepaalde hij zich echter in het eerst bij het zenden der meer gemelde 12 inlandsche militairen om post te vatten te Samawang en de beide gebroeders Soeroeasso, die van daar hunnen invloed op de bevolking zouden doen werken, te beschermen.

Men ontwaarde evenwel te spoedig, dat eene zoo niets beïdende bezetting van geene uitwerking kon zijn en dringend waren ook dien ten gevolge de verzoeken van die beide opperhoofden en van onderscheidene andere, die zich niet met de strenge en dweepzieke levens- en handelwijze der padries kunnende vereenigen, van daar gevlugt, zich in de benedenlanden ophielden, om meer hulp en bijstand. Zelfs de vermoedelijke erfgenaam van den manangkabauschen troon, voerende den naam van sulthan Alam Begagar Sjah, hield hierop aan en vervoegde zich tot ons gouvernement, waarop de re-

sident, ziende dat alle afwering hunner verzoeken onmogelijk was, besloot dien post te doen versterken tot op 100 manschappen en met 2 stukken geschut, die dan ook in februarij 1821 derwaarts trokken, nadat vooraf door al die hoofden eene overeenkomst was geteekend geworden, waarbij een afstand van alle manangkabausche landen aan het gouvernement werd bekend gesteld.

Onze troepen te Samawang aangekomen, bepaalden zich niet tot het stelsel van verdediging, hetwelk, om eerst in een onbekend oord kennis van land en volk te verkrijgen, zoo noodig zoude geweest zijn, maar handelden dadelijk aanvallender wijze. De eerste pogingen waren echter ver van gelukkig. Een aanval op Soli-ajer mislukte en aan den kant van Si Pinan werd men terug geslagen. De nood drong tot het vermeerderen der militaire magt. De indische regering te Batavia was geenzins gediend met deze vijandelijkheden en toonde een' afkeer van alle verdere, doch de militairen door vechtende en overal afgeslagen wordende, zoo was men dáár wel genoodzaakt, de staat van zaken opengelegd zijnde, om hulp herwaarts te zenden, waardoor men verwachtte spoedig de padries uit het door hen overwonnen, als nu aan ons afgestaan land te verdrijven, en werd het beleid der expeditie opgedragen aan den jongen, verdienstelijken luitenant kolonel Raaff, sous-chef van den algemeenen staf van het leger in Nederlandsch-indie. De hem vergezellende magt bestond uit ongeveer 180 europeanen, die met de zich op deze kust bevindende troepen eene hoeveelheid, beschikbaar om te veld te trekken, uitmaakten van ruim 400 manschappen. Onmiddelijk na zijne aankomst te Padang, in de maand december 1821, deed hij eerst eene sterke militaire verkenning over Priaman, om daardoor zijne plannen te kunnen beramen, met dit gevolg, dat in januarij 1822 de geheele magt te Samawang was vereenigd. Ook hij begon zijn operatie tegen het meer vermelde Soli-ajer, doch werd, even als

de geringe magt vroeger, daar gevoelig terug geslagen. Hij wendde zich vervolgens op Belimbing, Goerong, Pager-roejong en Soeroeasso, allen plaatsen gelegen in het midden van het manangkabausche rijk en het zwaar bevolkt distrikt Agam uitmakende, en veroverde dezelve met weinig verlies ofschoon de verdediging vrij hevig was. Eenige duizende maleijers rukten met hem voorwaarts, doch hun bijstand was van luttel beteekenis, tenzij er na het gevecht te rooven en te plunderen viel, dat zij alsdan geheel voor hunne rekening namen, terwijl zij zich in het heete van den strijd eerst vertoonden als de kans ten onzen voordeele begon te neigen. In de maand maart nam de luit. kolonel Raaff bezit van Batoe-sangkar, waar hij den grondslag legde van het tegenwoordige fort Van der Capellen en zulks bestemde om eene der hoofdplaatsen der binnenlanden te worden, daar de ligging van Samawang daartoe in het geheel geene voordeelen aanbod. In al de kampongs die door onze wapenen veroverd werden, herstelde men de vorige hoofden of diegenen, welke zich als zoodanig voordeden, en menige ongeregeldeheid is later voortgevloeid, uit het voorbarig en achteloos te werk gaan hieromtrent.

De hoofdrol onder de padries speelde in dien tijd de vroeger genoemde Toeankoe Passaman, die in het Lintouwsche distrikt het gezag voerde en van daar, door de groote magt welke hij op de been kon brengen en ruim 20000 weerbare mannen beliep, niet alleen als een gevaarlijk nabuur voor de pas door ons overwonnen landen kon worden aangemerkt, maar ook van daar immer trachtte zijne overwinningen voort te zetten en het geheele land onder zijn bedwang te brengen, om hetwelk te beletten juist de oorlog veroorzaakt was. De luitenant kolonel Raaff besloot dan de wapenen tegen hem te wenden en een der hoofden bood aan hem naar de hoofdplaats van dat distrikt te geleiden. In een donkeren nacht deed men den togt over Ajer-betomba, doch men werd daar

zoo hevig ontvangen dat men met verlies van verscheidene manschappen genoodzaakt was terug te trekken, kunnende men zich te naauwernood redden. Het bleek nu ook duidelijk dat het hoofd, hetwelk zich als geleide had aangeboden, een spion en eerst den vorigen dag uit de vijandelijke verschansingen gekomen was om onze troepen te misleiden, waarom de luitenant kolonel Raaff hem ook op de plaats zelve liet dood schieten. Alstoen werd op Soeroeasso een klein fort gebouwd en het nieuwe fort Van der Capellen met kracht afgewerkt, waarna op nieuw pogingen gedaan werden om Soli-ajer meester te worden, hetgeen deze maal gelukte, wordende hij, met eene aanzienlijke magt over Soeroeasso naar Ganting gerukt zijnde, van dien kant wel ontvangen, terwijl twee priesters den eed van getrouwheid aan het nederlandsch gouvernement deden en de luitenant kolonel Raaff daardoor in de verbeelding geraakte dat dit landschap zich aan hem had onderworpen, hoewel de ondervinding dit later hem anders deed gevoelen.

De veelvuldige gevechten hadden een groot aantal dooden en gekwetsten aan onze zijde te weeg gebragt, en de door de zware vermoeijenissen ontstane ziekte onder de troepen was mede eene der oorzaken waarom de luitenant kolonel kommandant der expeditie dringend verzocht om versterking van Batavia. Hij breidde echter, die versterking afwachtende, zich uit op Goenong en Kota-lawe, zich daarop van Rau-rau en Salimpawang, allen groote manangkabausche, door de padries overwonnen landschappen meester makende. Eenige panghoeloes van laatstgenoemde plaats hadden hem daartoe overgehaald, hetwelk hij bijna zwaar had moeten bekostigen, daar hij, met eene geringe magt van nog geen 300 geweerdragers, door ruim 3000 padries van alle kanten en onverwachts werd aangevallen en overal te gelijk het hoofd moest bieden. Het gelukte hem echter den eersten aandrang hunner woedende aanvallen te weerstaan, en daardoor zelf aanvallenderwijze kunnende hande-

len, bleef hij weldra meester van het slagveld. Om den gewonnen grond te behouden rigtte hij eerst te Rau-rau en later te Tandjong Alam een fort op.

In julij kwam de lang verwachte versterking van Batavia aan, bestaande in een honderdtal manschappen, waardoor men in staat was ook een post te Goegoe Sigandang opterigten. Het voornemen bleef altijd, Lintauw te veroveren en rukte daarom de expeditie van Tandjong Alam naar Tjilatang en Kapau. Bij beide plaatsen hadden zware gevechten plaats, vooral bij de laatste, waar men ruim vier en twintig uren bezig was, van drie kanten te gelijk aanviel, meer dan 80 dooden (waaronder de verdienstelijke en moedige, jonge 2^e luitenant Van der Veen) en gekwetsten verkreeg, en eindelijk met verlies van een stuk kanon (6 pd.) in eens op alle punten te gelijk terug geslagen werd. De luitenant-kolonel deed den volgenden dag wel pogingen om dit stuk terug te krijgen, doch te laat, en deszelfs verlies had een nadeeligen invloed op onze reeds wankelende bondgenooten, die zulks tot dus ver immer als onmogelijk hadden beschouwd, terwijl de moed des vijands daardoor sterk vermeerderde. De neep, door die nederlagen aan onze magt toegebracht, was ook te groot om voor het oogenblik meer te velde te kunnen trekken en was men blijde te kunnen behouden wat men had, die landschappen zooveel mogelijk regelende, om het inwendig bestuur op een meer gelijk werkenden en der bevolking minder drukkenden voet te brengen, die buitendien reeds zoo veel door den oorlog te lijden had. De luitenant-kolonel kommandant handelde hierin in overeenstemming met den resident, die zich voor eenigen tijd in de bovenlanden had gevestigd, en voornamelijk was het houden van algemeene vergaderingen van al de distrikts-hoofden, die om de 14 dagen plaats vonden en waarbij al hunne belangen en die hunner onderzaten in eens werden geregeld, van eene goede uitwerking, daar hierdoor van lieverlede

de rust werd hersteld en der bevolking meer vertrouwen ingeboezemd, als ziende hare eigene wetten en gebruiken immer op den voorgrond gesteld en dus verwezenlijkt, hetgeen de civiele en militaire autoriteiten bij het indringen in de bovenlanden beloofd hadden, namelijk bescherming en vrijheid.

Intusschen was eene zoodanige regeling te meer noodzakelijk, daar verscheidene der ons toegedane hoofden, in troebel water visschende, zich aan allerlei buitensporigheden en knevelarijen der bevolking schuldig maakten. Bijzonder muntten daarin uit de gebroeders Soeroeasso, en van dag tot dag werd het den luitenant-kolonel kommandant der expeditie duidelijker, in welken graad zij het gouvernement bedrogen en daardoor in bijna onoverkomelijke zwarigheden gewikkeld hadden. Men wachtte dus slechts op de gelegenheid om zich van hen te ontdoen. Hunne brandschattingen, geldafpersingen, knevelarijen, doch vooral de door verscheidene personen tegen hen ingebragte beschuldiging van moord aan een ander hoofd gepleegd, gaven daartoe weldra het middel aan de hand. De luitenant-kolonel liet beiden gevangen nemen en naar Padang brengen, waar zij onder het opzigt der politie gesteld werden en nimmer weder vergunning verkregen om zich naar de bovenlanden te begeven.

In de maand december 1822 verscheen er eene nieuwe versterking van troepen, ruim 200 europeanen in aantal, wordende met Z. M. fregat *Melampus* en de korvet *Zwaluw* aangebragt. De mariniers van eerstgenoemd vaartuig ontscheepten ook om mede te velde te trekken, terwijl de matrozen Padang bezetten en het garnizoen daardoor naar de bovenlanden kon gaan. De *Zwaluw* werd in de omstreken van Tikoe geposteerd, ontscheepte ook daar eenige manschappen en gaf daardoor eenige afleiding aan de groote zaak.

Ondertusschen was de luitenant-kolonel kommandant genoodzaakt het hoofd te bieden aan herhaalde aanvallen, die op zijne linien te Kota-lawe en Tandjong Alam door de vijandelijke

padries gedaan werden, en zag hij zich genoodzaakt laatstgenoemde plaats, uit gebrek aan voldoende magt te verlaten. Van lieverlede kwamen echter de nieuwe troepen in de bovenlanden, en zijne middelen alstoen vereenigd ziende, besloot de luitenant-kolonel in eens, door het overmeesteren van Lintauw, een einde te maken aan den onrustigen staat, waarin zich die landen nu sinds twee jaren bevonden. Hij rukte dus met zijne geheele magt, voerende zelf het bevel over den linkervleugel, terwijl dat van den regter aan den majoor Laemlin was toevertrouwd, het gebergte bij Tandjong Soengian in, doch vond den vijand op den Marapalm in zoodanig groot aantal en zoo goed versterkt, dat het verder voortrukken onmogelijk werd. Het vechten begon hier op den 13 april 1823 en duurde onafgebroken door tot op den 17 daaraanvolgende, als wanneer ons groot verlies aan dooden en gekwetsten, het opraken der oorlogsbehoeften en derzelver slechte hoedanigheid, vooral der granaten, die nimmer sprongen en dus ook geene uitwerking deden, niettegenstaande den moed en het beleid waarmede onze troepen herhaalde malen tegen de versterkte linie van den vijand werden aangevoerd, den luitenant-kolonel noodzaakte eene achterwaartsche beweging te maken, waarop de vijand een woedenden uitval deed, welke wel door den linkervleugel wederstaan werd, doch die den regter geheel verstrooide, waardoor vier stukken geschut in zijne handen vielen. Deze vijfdaagsche strijd kostte ons aan dooden 2 officieren, 19 manschappen, en aan gekwetsten 10 officieren en 127 gemeenen, waarvan velen nog naderhand aan de gevolgen overleden, zoodat die strijd ook wel de noodlottigste en bloedigste was, die nog in de bovenlanden had plaats gehad. De luitenant-kolonel, aldus in eens zijne magt ontzenuwd ziende, moest van zijne vorige plannen afzien, alweder de overmeestering van Lintauw uitstellen, en zich bepalen met de eenmaal in ons bezit zijnde landen tegen den nu op nieuw moed gekregen hebbenden vijand

te verdedigen, waartoe die middelen nauwelijks toereikende waren, daar men bijna van alle zijden besprongen werd. Hij verzocht ook de Hooge regering te Batavia om nadere bevelen omtrent het al of niet voortzetten van den oorlog te mogen hebben en kreeg last om denzelfden voorloopig te staken en zelf zoo mogelijk naar Batavia te komen, om te beramen wat het doelmatigst in den vervolge in dezen staat van zaken zou kunnen worden gedaan. Den majoor Laemlin met het kommandement der troepen belast hebbende, vertrok hij derwaarts in de maand augustus 1823 en kwam in december 1823 als resident en militaire kommandant van Padang terug, waarop de Heer J. du Puij, na het gezag te hebben overgegeven, naar Batavia terugkeerde. Gedurende de afwezigheid van den luitenant-kolonel Raaff waren onze troepen echter niet stil geweest en hadden veel moeite gehad zich staande te houden. Ook in de noordelijke benedenlanden ontstonden onlusten, daar de padries van Bondjol, Alahan Pandjang enz. zich tot Massang en zelfs tot dicht bij Tikoe uitstrekten. In januarij 1824 sloot de resident, militaire kommandant, door middel van een inlandsch koopman, genaamd Peto Mago, en den gewezen assistent-resident Van den Berg, te Massang eenen vrede met de padries van Bondjol, waarbij zij zelfs als bondgenooten werden opgenomen, doch deze vrede is nooit tot zijn beslag gekomen, want het kon dien nieuwen bondgenooten geen ernst zijn, hunne mede padries van andere oorden te beoorloggen om onzent wille, en toen wij weder op de vroeger afgevalen Kota-lawe aanvielen, dezelve vermeesterden, van daar onze beweging doorzetten en voortrukten tot dat men eindelijk den geheelen omvang van den vuurberg tot Tandjong Alam besloeg, toen beschouwden zich die padries miskend, daar hun van deze onderneming geen kond was gedaan, en toen zij op dien halven cirkel eenige posten gevestigd zagen, waarvan Kota-toeah de voornaamste was, toen zonden zij de vredeakte terug

en vermoordden zelfs een zendeling, niettegenstaande zij zich verbonden hadden om Lintauw te zullen helpen bevechten. De oorlog met hen begon dan ook weder op nieuw, en dit geheele jaar werd dezelve wisselvallig en in verscheidene oorden gevoerd.

De resident en militaire kommandant had bij zijne komst van Java verschillende nieuwe bevelen, meestal op zijne inlichtingen en voorstellen gegeven, medegebragt, aan wier uitvoering hij alstoen de hand sloeg. Eerstens werd dus het land, dat het lot van den oorlog nu onlangs aan ons onderworpen had, en datgeen wat reeds sedert ruim 11½ eeuw ons toebehoorde, op den voet als op Java plaats vindt, in regentschappen en distrikten verdeeld, waarover regenten, distrikts- en kampongshoofden werden aangesteld, niet altijd gekozen uit de zoo groote menigte zich in deze landen bevindende en daarop aanspraak hebbende panghoeloes, hetwelk dadelijk aanleiding gaf tot afgunst en dit nieuw gebouw op deszelfs grondvesten deed waggelen. Tweedens had hij in last het landelijk stelsel in te voeren, doch, indien dit ergens onmogelijk is te doen, dan is het zeker in een maleisch land. Men dringe slechts in het soekoebestuur, men sla een oog op de verdeeling der velden, op de inborst der bevolking, en men zal spoedig ontwaren, dat het niet na den dag onzer intrede in een zoodanig land is, dat men een dergelijk stelsel kan invoeren. Zijne pogingen daartoe waren dan ook vruchteloos; men kan zelfs zeggen dat hij persoonlijk er niet mede heeft kunnen beginnen, want, na eene reis in de zuidelijke afdeeling en eenig vertoeven te Indrapoera, kwam hij ziek te Padang terug en stierf in een 28 jarigen ouderdom aan de gevolgen eener rotkoorts, die men zegt vooral ontstaan te zijn door de vuile dampen welke hij in de oude goudmijnen te Selida, op zijnen last en ter zijner bezigtiging geopend, ingeademd had. Algemeen betreurd, stierf hij te vroeg voor zijn vaderland en zijne betrekkingen en de op algemeene kosten ter zijner nage-

daachtenis aan het strand te Padang opgerigte grafnaald, getuigt nog van de liefde en achting, welke dezen verdienstvollen, moedigen en bekwamen hoofdofficier door iedereen werden toegedragen.

Ook zijn opvolger ad interim, de assistent-resident Baud, kon de vroeger gemelde bevelen niet doorzetten en bleef dus intusschen alles in statu quo, tot dat de nieuw benoemde resident en militaire kommandant, de kolonel H. J. L. J. de Stuers in december 1824 te Padang aankwam.

In dat jaar was ook de oude vorst van Manangkabau, toankoe Nau-toeah ook radja Moening genaamd, waarvan vroeger is vermeld dat hij der dweep- en moordzucht van de padries was ontvlugt, te Pagerroejong van zijn verblijf te Loeboe Djambie terug gekomen en door de bevolking met vreugde ontvangen. Hij schijnt echter weinig invloed op het bestuur dier landen gehad en stil en rustig geleefd te hebben. Het veelvuldig schrijven van den luitenant-kolonel Raaff had hem tot die terugkomst genoopt.

Hoewel nu op den 1 januarij 1825 een gedeelte van het oude manangkabausehe rijk bezet was door 625 man troepen, waarvan 429 europeanen, in 6 à 7 forten of verschansingen, hoewel door het aanwezen dier troepen de bovenlanden in eene gestadige spanning gehouden werden, was het echter te Padang zelve en in die omstreken veel rustiger geworden, en vele landschappen, die in vroegere tijden of jaren immer op de been en oorlogzuchtig waren, bragten nu veel toe tot de verlevendiging van den handel; evenwel ontstonden er groote ongeregelheden. Door verschillende omstandigheden werd een groot gedeelte der maleische bevolking onwillig, door het benoemen van een regent van Tanab-datar en een regent in Agam vermeenden de hoofden van andere landschappen miskend te zijn. De invoering van de belasting op de bazaars, waarover nader zal gehandeld worden, de uitbreiding van de opiumpacht, de

vermindering van kochiegelden, veroorzaakten eenige tegenwerking, die toenam omdat het bestuur zulks ongestraft liet. Verscheidene landschappen, waaronder Soempoer, Batipoe, Soengei-bakau enz. onttrokken zich aan het nederlandsch gezag, en door den invloed der hoofden dier plaatsen en eenige ontevreden en drong dit kwaad door tot in de benedenlanden. De overtocht van den berg Ambatjang, den eenigen sleutel der bovenlanden, werd door de bevolking van Kajoe-tanam en dus de gemeenschap tusschen boven- en benedenlanden gesloten. De bevolking van Sintoe-loeboe-along verzette zich ook tegen het bestuur en vermoordde den onderpachter der amfioen, en hoewel de gemeenschap door de kracht der wapenen weder hersteld en Kajoe-tanam en Loeboe-along gestraft werden, bleef echter het kwaad aan den oorsprong doorgaan, voornamelijk te Batipoe, Soempoer, Malala en in het landschap XX kota's.

Dan desniettegenstaande dit alles, begreep de nieuwe resident en militaire kommandant, dat het oogenblik nog niet daar was om den oorlog met vrucht te kunnen doorzetten en werd hij hierin, toen hij door het doen eener binnenlandsche reis die landen had leeren kennen en onze betrekkingen en toestand aldaar kon nagaan, versterkt. Met 1 januarij 1825 werden dan ook alle bewegingen van onze zijde verboden, de ellendige forten in staat van tegenweer gebragt en zoodanig ingerigt, dat de soldaten daar binnen konden rukken en niet meer genoodzaakt waren in hunne ongezonde hutten buiten dezelve te blijven wonen, hetwelk tot vele ongeregdigheden aanleiding gaf. De vijandelijkheden waren dus veel minder dan te voren en de maleijers daardoor magtig in hunne hoop teleurgesteld, die geheel vervloog, toen, in november, op eene door den resident deswege aan de regering te Batavia gedane voordragt, een vrede met de padries van Lintauw, Talawa, 50 kota's en Kamaganagam te Padang zelve werd gesloten, waarbij zich die van Bondjol echter niet voegen wilden. Om met deze wantrouwi-

gen in aanraking te komen, bediende de resident zich van eenen arabier met name said Salim al Haffrid, die aannam naar Lintauw te gaan, en, hetgeen niet weinig opzien baarde, na eenige weken afwezen, te Padang terugkwam, medebrengende:

Toeankoe Kramat van Lintauw met 15 padries,

Toeankoe Nan-lale van Talawa met 21 padries,

Toeankoe Ojang van de 50 kota's met 11 padries,

Toeankoe Bawa-tabing van Kaman-agam met 13 padries.

Na twintig dagen te Padang te zijn verbleven, waar zij even als te fort Van der Capellen met eerbewijzingen en salutschoten ontvangen waren, en nadat op den 15 november ter sekretarie de vredeakte door de vier toekoe's plegtig was bezworen en onderteekend, onder het doen van een salut van 20 schoten, keerden zij naar hunne haardsteden terug, zijnde aan elk der gemagtigden der vier landschappen bij die gelegenheid een kachet van wege het gouvernement gegeven.

Den resident de Stuers was bij zijne benoeming, in oktober 1824, ook opgedragen, met voorzigtigheid en beleid te onderzoeken, of het ontworpen stelsel van bestuur en belasting, waarvan vroeger is melding gemaakt, kon worden ingevoerd, zijnde hem ten dien einde toegevoegd den kollekteur der landelijke inkomsten Verploegh en den assistent-resident E. Francis; dan het bleek duidelijk dat deze landen er nog in het geheel niet vatbaar voor waren. Over het algemeen waren de maleijers zeer ondankbaar voor de opofferingen van het gouvernement en beschouwden zij zich in geenen deele als onderdanen, zich weinig bekommerende om den afstand van het land, vroeger door eenige gevlugte hoofden, om hulp tegen de padries te erlangen, gedaan.

Men beproefde in 1825 echter niet één middel, om te zien in hoever het volk in de padangsche bovenlanden geschikt was, om aan eenige belasting, die deze opofferingen konden vergoeden, onderworpen te worden. Er werd op ruim 40 bazaars of

markten een tol geheven van alle goederen, daar te koop gebragt wordende, doch men bemerkte spoedig dat de aard van het bestuur geenzins deze inning toeliet. Op de meeste bazaars werden de gaarders, chinezen, verjaagd en de geheele opbrengst was, in evenredigheid der grootte van de bevolking waarover zij zich uitstreckte, van luttel beteekenis.

Bij het verdrag gesloten te Londen op den 17 maart 1824, was ook de overname van alle engelsche bezittingen op Sumatra's westkust door het wederlandsch gouvernement bepaald en werden door de Hooge regering te Batavia tot kommissarissen voor de overname benoemd de kolonel, resident en militaire kommandant te Padang en onderhoorigheden, en de gemelde kollekteur Verploegh. Deze beide namen, in mei 1825, in persoon Benkoelen over, terwijl op hetzelfde tijdstip den assistent-resident Francis werd opgedragen, om aan de overname van Ajer-bangies, Natal en Tapanoeli gevolg te geven, zoodat al de oude bezittingen weder onder ons bestuur terugkwamen en onder eene residentie werden gebragt. De resident verkreeg alstoen den titel van opperhoofd en de heer Verploegh werd, ondergeschikt aan hem, als resident te Benkoelen geplaatst. Ook waren er in de maand april 550 man troepen van Batavia aangekomen om te dienen tot bezetting dier overgenomenen plaatsen, zoodat alstoen de sterkte op de geheele kust ruim 1400 man bedroeg.

Dan deze staat van zaken duurde niet lang, en de uitgebreide voet waarop geheel het personeel der residentie was gebragt, werd magtig bekrompen, toen, in 1826, door de verordeningen van den kommissaris-generaal voor Nederlandsch-indie Du Bus de Gisignies, de grootste bezuiniging plaats vond, vele traktementen verminderd, verscheidene betrekkingen ingetrokken en zelfs noodzakelijke uitgaven afgeschaft werden, hetgeen een nadeeligen invloed had op den nauwelijks ontloken bloei, waarmede deze residentie, niettegenstaande de zware kosten door

den oorlog veroorzaakt wordende, zich voordeed. Het opperhoofd kreeg weder den titel van resident, de resident van Benkoelen dien van assistent-resident, beider inkomen werd sterk besnoeid, en verschillende nuttige ondernemingen, als het voltooien der wegen in de bovenlanden, waartoe het gouvernement reeds eene groote som geld had toegestaan, werd gestaakt, omdat die fondsen daartoe niet meer mogten gebezigd worden.

Steunende op den vrede met de padries in de bovenlanden gesloten, werden ook de troepen daar sterk verminderd en van 600 op 300 man gebragt, die gelegerd bleven in de forten Van der Capellen, Socroeoasso, De Kock en Tandjong Alam, benevens eenige kleine tusschenposten. Zij hadden den striksten last niets te ondernemen, hoewel men over de handelwijze der padries in het opvolgen van het vredeverbond vele redenen tot klagen had. De oude vorst van Manangkabau, radja Moening of toankoe Nan-toeah, kwam ook in het jaar 1826 te overlijden. Zijn neef, sulthan Alam Begagar Sjah, was als regent van Tanah-datar opgetreden en toankoe Samet, een zoon van een der eerste instellers der padriesche sekte, als regent van Agam, zoodat het gezag, dat te voren in een persoon was vereenigd, als nu verdeeld ten uitvoer werd gebragt, hetgeen een zeer doeltreffende maatregel is geweest, dien de ondervinding in de toekomst heeft gewettigd.

Gedurende het bestuur van den resident en militairen kommandant de Stuers, hetwelk tot in het midden van 1829 heeft geduurd, werden dus de vijandelijkheden in de bovenlanden niet zoo openlijk gevoerd als voorheen, echter was het er verre van af, dat de gesteldheid daar zoo rustig was als het zich wel liet aanzien.

Eerstens is het ook nog te betwijfelen, of de gemagtigden, die door de voormelde vier toankoe's naar Padang gezonden waren, zich wel gemagtigd vonden een zoodanig verbond aantegaan als door hen gedaan is. Uit deswege bestaande brief-

wisseling blijkt het duidelijk, dat de toeankoe van Lintauw verlangde, dat het gezag over deze landen door geene ongeloofigen gevoerd werd, maar dat dezelve geregeerd werden door een geestelijk persoon hunner godsdienst, naar de voorschriften van den koran, vermeenende hij geen geschikter daartoe te kunnen aanbevelen dan onzen onderhandelaar zelf, gemelden said Salim al Haffrid, als ziende in hem een afstammeling van hunnen profeet. Hun verlangen was ook altijd het uitbreiden der godsdienst onder de maleijers, hunne verregaand overdrevene uitleggingen daar onder verstaande, geloovende zij ook, dat het bestuur gemelden arabier daartoe wilde bezigen, en, ontwarende dat dit geen plaats vond en hetzelve zich met geene geloofs-zaken, waartoe het zich bij de overeenkomst niet verbonden had, inliet, zoo schreeuwden zij luidkeels, dat het gouvernement zijn woord verbrak door hen niet behulpzaam te zijn de maleijers te dwingen het padriesch geloof aantenemen en dus hun gezag te erkennen.

Dan, verondersteld dat werkelijk die gemagtigden zoodanige overeenkomsten konden aangaan, zoo leerde toch de onder-vinding, dat de rust daardoor niet hersteld kon worden, dewijl toen reeds hunne onderlinge verdeeldheid voor het verbreken derzelve vreezen deed, en met regt, want op hetzelfde oogenblik dat die vrede te Padang werd gesloten, deden de padries in Agam, ondersteund door die van Alahan-pandjang een aanval op de IV kota's, die alleen door onze wapenen gevoelig werd afgeweerd, en die, ingeval hij gelukt was, ons geheel Agam had kunnen doen verliezen. Een hinderpaal te meer om een onbepaald vertrouwen in dien vrede te stellen was de grondstelling hunner godsdienst, dat zij duizende meeneedige beloften en duizende keeren bedrog aan een ongeloofige mogten doen, indien zij eindelijk slechts het doel, het uitbreiden dier godsdienst, al was het ook door eene aaneenschakeling van gruwelen, bereiken kunnen.

Deze stelling nimmer verloochend wordende, heeft men, na den vrede, de padries telkens op de maleijers zien aanvallen, zonder zich aan de gemaakte overeenkomsten te storen, en, dank alleen zij aan hunne onderlinge verdeeldheid, dat men zich, bij de geringe magt toen in de bovenlanden tegenwoordig, staande kon houden en zij tot geene algemeene, vereenigde aanvallen overgingen. Konden slechts twee hoofden of toankoe's het eens worden, lieten zij nimmer na gewelddadig tegen de omliggende maleijers te werk te gaan, of deze tegen diegenen te ondersteunen, welke onder ons gezag stonden, om daardoor en den ongeloovigen (christenen) en den in hun oog wederspannige maleijers in eens afbreuk te doen, dewijl, gelijk reeds gezegd is, de eerstgenoemden zich niet, huns inziens, aan het verbond hielden en de maleijers niet tot het geloof der padries overhaalden en dwongen, waartoe hun de belofte dikwerf moet zijn gedaan en wel voornamelijk door den zendeling said Salim al Hafriid, welke zich alleen door het herhalen van die belofte nog zoo lang heeft staande gehouden, tot dat zij eindelijk, meenende die belofte nimmer vervuld te zien, hem met den dood daarvoor straffen, zijnde hij in de maand april 1829, op last, zoo als men zegt van toankoe Pasaman van Lintauw, in dat landschap het slagtoffer geworden van zijn allezins moeilijken en neteligen toestand. Men wil ook, dat niet die toankoe maar wel de regent van Tanah-datar, sulthan Alam Begagar Sjah, hem om het leven heeft doen brengen, voornamelijk uit ijverzucht, als bevreesd dat het gouvernement hem eens het gezag over al de binnenlanden zou opdragen; hoe dit ook zij, zeker is het dat hij op de grenzen van Lintauw omgekomen en zijne nagedachtenis nog bij de padries in zegening is.

Van onze zijde werd er tegen de aanvallen der padries tegen de maleijers niets beslissends ondernomen. De bevelen door de kommanderende officieren in de verschillende posten

gekregen, om zich in de geschillen der maleijers niet te mengen en enkel op eigen verdediging bedacht te wezen, en dan slechts, als de vijand te vermetel zich in de nabijheid dier posten vertoonde de tanden te laten zien, zonder hem echter, na gelukkige verdrijving, te vervolgen of aanvallender wijze te werk te gaan, waren des te doelmatiger, daar de geheele bezetting uit de bovenlanden uit nog geen drie honderd manschappen en dat nog meest inlandsche soldaten bestond. De last ook, op den 13 augustus 1827 ontvangen, om zoo veel troepen ter beschikking voor den oorlog naar Java te zenden als mogelijk, waardoor in eens 566 manschappen vertrokken, bragt hier veel toe, dan het is niet te ontkennen, dat, hoe wijselijk ook die bevelen waren ingerigt en hoe juist de kolonel de Stuers het evenwigt door een bedaard en kloekmoedig karakter in alles wist te behouden, echter dit alles van lieverlede ons aanzien in de binnenlanden moest doen dalen en onze aanhangers verminderen.

Het jaar 1827 was daarenboven noodlottig geweest voor onze troepen. In januarij trok de 2de luitenant Bergman, civiele en militaire kommandant te Priaman, met 4 europ. en 15 inl. soldaten uit het garnizoen dier plaats door de VII kota's en werd daar aangevallen en vermoord met al degenen die hem vergezelden, terwijl in de maand december 1827 de luitenant kommandant van Ajer-bangies met den europeschen korporaal Prins door achttien half kast bengalezen, het garnizoen aldaar uitmakende, werd vermoord, nemende de schuldigeu onmiddelijk de vlugt.

De oorzaak van het eerste is later verduidelijkt en uit een dienaangaande gehouden onderzoek gebleken, dat de luitenant Bergman algemeen in het regentschap Priaman was gehaat door een opvliegend karakter, vorderende hij van den sumatraan eene onbepaalde gehoorzaamheid, waardoor hij in vele twisten verviel. Die haat vermeende hij vrees te zijn, en in

dat denkbeeld maakte hij te veel gebruik van aanhalingen, opvattingen van hoofden in hunne negorijen, waartoe het straffen van Loeboc-along onder zijn bestuur mede veel toebragt. Eene oproeping van den radja en de panghoeloes der VII kota's gedaan hebbende, om hun te bevelen den grooten weg door hunne hoofdnegorij aanteleggen, waartoe zij niet genegen waren, zoo verschenen verre de meesten niet, die dan ook uit vrees van hiervoor gestraft te zullen worden, zich ten hunnen versterkten. De heer Bergman stoorde zich hier niet aan, maar wilde zijn voornemen met geweld doordrijven; doch ten dien einde met eene gewapende magt verschenen, ondervond hij een onverwachten tegenstand door eene bijna uit alle distrikten te zamen gevloeide menigte, die, na het sneuvelen der manschappen, de wapenen onder zich verdeelde.

De benedenlanden werden ook weder daardoor in onrust gebragt en verbleven jaren in dien toestand, waarmede ook de vijand zijn voordeel dacht te doen. De hoofden van Priaman, Naras, Pakadangan en anderen veroorloofden zich alle bevelen te wederstreven en, hoewel zij plegtig beloofd, ja zelfs bezworen hadden geen bewoners der VII kota's in hunne landschappen te dulden, verkeerden zij echter in de grootste vriendschap met dezelve, daar, door het niet straffen dier kota's, de laatste schemering onzer magt als het ware was uitgedoofd.

In den nacht tusschen den 3 en 4 december 1829 werd ook Tapanoeli, of eigenlijk het eiland Pontjang door atjinesche zeeroovers afgeloopen. Het plan tot die overrompeling was beraamd geworden door zekeren sisi Mara, een gouvernements onderdaan, die te Natal, verdacht van deelgenoot te zijn in eene zamenzwering, in hechtenis was gezet, daaruit ontvlugt, uit weerwraak eener onregtvaardige behandeling, zoo als hij vermeende, zich bij de atjinesche zeeroovers had gevoegd en in dit plan door den vorst van Troemon werd ondersteund. Hij bewerkstelligde dat bij regenachtig weder, met

slechts eene prauw en 10 à 12 menschen, landde zonder gezien of gehoord te zijn en stak de schildwacht aan den ingang van het fortje overhoop, hetwelk gerucht makende, geene verdere verdediging maar eene verspreiding van het zwakke garnizoen ten gevolge had. Sidi Mara bleef nog eenige dagen op het eiland, vernielde het fortje, vernagelde de stukken geschut die hij niet kon mede nemen, verbrandde de gouvernement's gebouwen, verwoestte de kampong en keerde toen naar zijne schuilplaats te Baros terug. Intusschen was men te Padang, op het vernemen dier tijding, dadelijk bedacht geweest om dien post te hernemen, en werd er dus een ravaartuig met een klein detachement troepen gezonden om Sidi Mara te verdrijven en het eiland Pontjang weder te bezetten, doch, zooals gezegd was hij reeds vertrokken en eene vervolging tot op Baros liep vruchteloos af, door het wel gerigte vuur van den vijand, hetwelk de onzen noodzaakte te wijken. Treurig was het deze gesteldheid van zaken aantezien; overal won de vijand voet, aan den zee-kant zoowel als in de binnenlanden. Geheele landschappen, vroeger onder ons gezag, werden door de padries daaraan onttrokken, aan hunne heerschappij onderworpen, de bloeiendste streken door hen vernield en ontvolkt, de schoone koffijtuinen van Soengi-terap door hen vernield, de kampongs verbrand, menschen en vee weggeroofd en zelfs uit de door hen gemaakte veroveringen en overwonnen distrikten ons nieuwe vijanden berokkend, terwijl op het zien van al die door ons ongestraft gebleven vijandige bedrijven, weder andere landstreken zich zelven van ons gezag wisten onafhankelijk te maken.

Te gelijker tijd braken de padries in de versterkte linien der maleijers te Agam tusschen onze forten De Kock en Tandjong Alam door en maakten daardoor de gemeenschap op den grooten weg onveilig; zelfs nestelden zij zich tot onder ons geschut op de laatste plaats en deden stoute aanvallen op de omliggende

de kampongs, van waar zij echter door de maleijers, onder dekking van ons geschut, werden terug gedreven.

Op den 23 februari 1830 overleed te Padaug radja Mangsoor Alam Sjah, die van 1809 de waardigheid van panglima had bekleed.

In april 1830 liep een aanval, door meer dan 10000 maleijers op de padriesche kampong Kota-baroe, een punt van gewigt om de bovengemelde gemeenschap en slechts door eenige honderden dier sekte bezet, vruchteloos af, en wel door de onderlinge verdeeldheid en afgunst der maleische hoofden.

In mei 1830 plunderden de atjinesche zeeroovers het eiland Eli (om de noord van Natal) en vermoordden onze onderdanen op hetzelfde. Een aanval echter op Natal zelve, welken zij in den zin scheenen te hebben, werd door tijdige komst van hulp verijdeld.

Intusschen werkte het eenigzins tot onze rust en zekerheid mede, dat zich onder de padries eene nieuwe sekte opdeed, die, onder den naam van hadji's en kortelings eerst van Mekka aangekomen, een gematigder stelsel aankleefde dan de wahabitische beginselen, die door de padriesche toekoe's werden gevolgd en waarin zij groote vorderingen maakten. Deze hadji's waren in briefwisseling met den resident en tot onze belangen overgehaald, hetgeen zooveel invloed had, dat de oorlog van de zijde der padries, gedurende eenigen tijd, niet met die hevigheid werd voortgezet als men wel verwachten kon.

De groote weg bleef door de padries van Agam bezet en zij hadden zich zelfs in de kampong Lanba, aan denzelfden gelegen, versterkt. Die van de 50 kota's passeerden in den nacht van den 30 mei het fort Tandjong Alam, beschoten het en drongen tot den vuurberg door; zij hadden zich in de tuinen der soldaten, onder de werken dier sterkte gelegen, geworpen, doch waren verplicht voor ons schroot en onze granaten de vlugt te nemen.

Oogenschijnlijk deed ook in dien tijd de toankoe Pasaman van Lintauw afstand van zijn padriesch geloof en voegde zich tot dat der hadji's, doch de ondervinding leerde hoe onopregt hij dienaangaande was. De resident beproefde daarom de eensgezindheid tusschen Tanah-datar en Lintauw te herstellen en trad hierover met de hadji's in onderhandeling; er werd eene overeenkomst gesloten, welke vrede en goede gezindheid ten gevolge moest hebben, doch de gekrenkte eigenliefde van toankoe Pasaman van Lintauw deed deze goede zaak weder afspringen. De L kota's echter begonnen zich ook langzamerhand naar de leerstellingen dier hadji's te voegen. De resident, toen zelf in Agam zijnde, deed eenige troepen bij elkander rukken en een groot aantal maleijers bijeen komen, met het oogmerk om bij Lanba eene versterking op te werpen, ten einde de padries het verder indringen langs den grooten weg te verhinderen. Deze was spoedig te Biroe gereed, gelijk ook eene uitgestrekte, versterkte, door de maleijers zelven te bezetten linie, die een groot gedeelte van het land doorsneed. Dit geschiedde echter niet zonder tegenstand van de zijde der padries, die, zich zelfs tot onder ons fort wagende en dikwerf hunne aanvallen herhalende, gevoelig werden afgeslagen, doch het hoofddoel was ook bereikt en de afgesneden gemeenschap tusschen fort De Kock en Tandjong Alam, die zoo veel ongerustheid had gebaard, weder hersteld.

Deze zaken eenigzins geregeld zijnde, zoo begaf zich de resident naar het fort Van der Capellen, waar hij den staat van zaken veel erger vond. De padries drongen daar des nachts achter het fort door en beproefden meermalen de digtbijgelegene kampongs Tabeh en Pallah in brand te steken. Vooral was het de bevolking eener sterke padriesche kampong, Kota-gadies, die zich daaraan schuldig maakte en wilde men de, om het verlies hunner vrouwen, kinderen, woningen, rijstvelden en vee, met regt moedeloze maleijers dier landschappen beletten tot den vij-

and overtegaan, dan was het noodig een duchtig voorbeeld te geven en Kota-gadies te vernielen. De resident en militaire kommandant maakten daartoe dan ook de noodige toebereidselen, en niettegenstaande al de padries uit de L kota's en van alle kanten, om zoo te zeggen, opkwamen om die plaats te beschermen, werden zij echter in den nacht van den 14 julij door onze geregelde en hulptroupen van alle kanten zoo gevoelig aangetast, dat die kampong, hoewel eerst na een dapperen tegenstand, in ons bezit geraakte, de verdedigers in dezelve hun graf vonden en van de ter hulpe toegeschoten padries velen hunne vermetelheid met het leven boetten. Van onze zijde waren slechts twee militairen en drie maleijers gesneuveld en negentien der laatsten gewond.

Kota-gadies werd verwoest, en de schok die de magt der padries daardoor kreeg was zoodanig, dat, indien er op dat oogenblik troupen genoeg aanwezig geweest waren, de rust in de bovenlanden spoedig hersteld en de vrede daargesteld zou geweest zijn. Onze zedelijke kracht was bij de padries en maleijers door deze overwinning als het ware geheel hernieuwd en zij zou de schoonste gevolgen voortgebragt hebben, waren van onze zijde, uit gebrek aan magt om verder te overwinnen terrein te behouden, niet genoodzaakt geweest zich bij deze onderneming en het herstellen der onderlinge gemeenschap te bepalen.

Belangrijke diensten werden hierin door den assistent resident van de Padangsche bovenlanden Landré bewezen, daar de goede uitslag der oprigting van het fort te Biroe en het herstellen der zaken te Tandjong Alam, veelal aan zijn onvermoeiden ijver te danken was. De resident deed in oktober en november 1837 ook eene reis om den noord, welke zich tot Troemon uitstreekte. Met den vorst, wiens onafhankelijkheid van Atjeh hij erkende, werd door hem een kontrakt van vriendschap en handel gesloten, dat door het gouverne-

ment nimmer bekrachtigd of door dien vorst nageleefd is geworden.

Het straffeloos woelen echter der VII kota's hield de benedenlanden immer in roering en indien ons gezag in de nabij gelegene distrikten in stand gebleven is, had men zulks meer te danken aan hun onderling wantrouwen dan aan den invloed van ons bestuur.

Voor al toonden zich in die laatste tijden Pekandangan, Sintoe en Loeboe-along afkeerig van ons gezag en schenen slechts eene geschikte gelegenheid af te wachten om met de opstandelingen eene lijn te trekken, hen reeds heimelijk ondersteunende en eene houding aannemende die onzen toestand steeds bedenkelijker maakte, daar wij daardoor ten eenenmale van de bovenlanden konden afgesneden worden, en was het den resident niet gelukt bij tijds in Pekandangan eene militaire bezetting te werpen, zoo zouden zij zich openlijk voor vijanden hebben verklaard. Het vermoorden van onze zieke soldaten, het zamenscholen op de grenzen van hun distrikt van allerlei slecht gespuis en de onveiligheid der wegen, waren duidelijke bewijzen hunner kwade gezindheid.

Gelukkig dat men in tijds daarvoor had gezorgd, want in december 1830 brak er een geweldig oproer in Priaman uit. Een der hoofden van Naras, Nan Tjerdiek genaamd, najverig op het gezag van den toankoe Nando van Mangong, toonde zijne verraderlijke inborst, door, in weerwil van zijn afgelegden eed, met de VII kota's te heulen. Hij begon zijne wederregtelijke handelingen door het vermoorden van een chineeschen onderamfioenpachter en, hoewel zulks om de omstandigheden door de vingers werd gezien, weigerde hij echter op het opontbod van de civiele autoriteit te Priaman op te komen.

De toegevendheid, waarmede hij aanvankelijk werd behandeld, maakte hem slechts stoutmoediger, en na den gewaagden maar mislukten stap, om hem door den assistent resi-

dent van Padang met een militair detachement te doen ophigten, voerde de tweemaal herhaalde maar vergeefsche aanval, de laatste met 190 bajonetten, op de versterkte kampong Naras, den cuvelmoed onzer vijanden zoodanig in top, dat het er eindelijk op aankwam slechts op het behoud van Priaman bedacht te wezen.

Bij den eersten dier aanvallen sneuvelde de dappere 2^e luitenant ter zee Van den Broek, die aan het hoofd van een 50 tal, tot dat einde van de op de reede liggende korvet Pollux ontscheepte mariniers en matrozen, het eerst de batterij beklom.

De bovenlanden waren toen zoo rustig dat een detachement van 100 man uit dezelve, onder de leiding van den assistent resident Landré, naar Priaman kon worden gezonden, dat na den mislukten tweeden aanval zoo daar als te Kajoe-tanam verbleef.

Evenwel hadden de inlanders in langen tijd onze wapenen niet zoo krachteloos zien voeren; dit deed dan ook hunnen moed dermate stijgen, dat zelfs de XIII kota's zich verstituten tegen ons op te staan.

Dit was een vreemd verschijnsel. Sedert wij bezit namen van Padang (1666) hadden zij het bestuur slechts door het sluiten hunner wegen en het belemmeren des handels gekweld. Vruchteloos hadden zij zulks onder den kolonel De Stuers en dezen resident te werk gesteld, welke zich om hunne onbillijke eischen niet bekreunden, en te minder daar de handelaren andere wegen zochten om den handel voort te zetten en, werden zij hierin gedwarsboomd, in de XIII kota's zelve, onder de magtelooze hoofden oneenigheid en nieuwe onlusten berokken-den. Onder deze omstandigheden van onze zwakheid en overal miskend gezag waanden zij het eene geschikte gelegenheid om ons gewapender hand te komen afdwingen, wat zij, door het aanwenden hunner verouderde kunstgrepen, niet hadden kunnen erlangen.

Vier en zeventig hunner panghoeloes met eenige hoeloebalangs verzamelden zich in januarij 1831 met eenige deserteurs, weggelooopen bannelingen en slecht volk, in een woord een hoop struikroovers, langs twee wegen te Limau-manis en Loebocilangen, ruim twee uren van Padang, verwondden den amfioen pachter, verbrandden zijne kit en deden een aanval op het suikeretablisement van de heeren Van den Berg en co. De tijdige aankomst van den resident met den militairen kommandant en een honderdtal bajonetten dreven wel dien woesten hoop op de vlugt, maar de schrik en ontsteltenis waren te Padang zoo groot, dat sommige inwoners gereed stonden deze plaats te verlaten en eenige chinezen hunne goederen op zeilree liggende vaartuigen borgen. De geheele burgerij was onder de wapens, en uit vrees voor de tigablassers en bergvolkeren, welke de oude bazaar bewonen, was er zelfs een stuk geschut voor dezelve geplaatst om die lieden in bedwang te houden.

Niet minder ongunstig was de staat van zaken in de noordelijke afdeeling. De wateren van Tapanoeli tot Ajer-bangies werden door de atjihnesche zeeroovers zoo onveilig gemaakt, dat geen eerlijk handelaar zich daar wagen dorst. De padries van Bondjol en Alahan-pandjang hielden het strand van Tikoe tot Ajer-bangies onder hun geweld en breidden, na Batahan, Taboejng en Sinkoean overmeesterd te hebben, hunne heerschappij uit tot in de binnenlanden der batta's en de stranden bij Tapanoeli, welke oorden geweldig door hun fanatisme geleden hebben.

In dien tijd belegerden zij ook ons fort te Ajer-bangies, verbrandden onze kampongs en blokkeerden door atjihnesche rooverspraauwen de rivier. De kommandant van het fort sneuvelde en de bezetting, uit 20 militairen bestaande, was weldra, hoe moedig zij zich ook gedroeg, tot het uiterste gebragt en zou bezweken zijn voor de duizenden haar omringende padries, indien niet een te Padang gevestigd boeginees, anakoda Lankap

genaamd, met zijne wel gewapende prauwen van poeloe Pinger ter hulpe was gesneld, die onverschrokken de zeeroovers aantastte, verdreef en daardoor de schrik verspreidde onder de belegeraars, die spoedig vlugten.

Al die omstandigheden noodzaakten den resident Mac Gillavry uit de kleine bezettingen langs de stranden nog zoo veel militairen te ligten, als eenigzins mogelijk om de hoofdplaats te dekken, en werkelijk was de toestand dezer residentie nimmer zoo hagehelijk geweest als in die dagen. Indien er immer eene verbrokkeling onzer met zoo veel moeite en geldelijke opofferingen gekochte overwinningen plaats vond, was het zeker toen, in de maand maart 1830, de luitenant kolonel C. P. J. Elout als benoemd resident en militaire kommandant te Padang verscheen, het gezag van den heer Mac Gillavry overnam, en uit de van Batavia medegebragte troepen een gedeelte af zond om Natal te versterken. Dit belette echter niet, dat kort daarna 3000 padries van de landzijde en sidi Mara met zijne rooversprauwen van den zeekant die plaats aantastten en overal schrik en verwoesting verspreidden; dan andermaal verscheen de gevreesde anakoda Lankap, verdreef ook toen de roovers, en eene van Padang, onder den kapitein der artillerie Helwig aangebragte hulp, ontzette het fort en dreef den vijand op de vlugt.

Dan al die oorlogzuchtige pogingen onzer vijanden, welke niet immer ten hunnen nadeele uitvielen, bragten in onze onderhoorige distrikten van Pau, Troesan en Bajang eene aan onafhankelijkheid grenzende spanning te weeg, die men met leede oogen moest aanzien. De vorst van Troemon trok met de bondjollers en zeeroovers eene lijn, niettegenstaande het vroeger hier boven vermeld met hem gesloten kontrakt, en toonde daardoor ongeveinsd de onverschilligheid welke hij voor het gouvernement koesterde. Zijne vaartuigen verschenen in de wateren van Pasaman, leverden daar geschut, kruid en lood aan

onze vijanden en ondersteunden zelfs Nan Tjerdiek en Naras met ammunitie. Hij dreef een uitgebreiden handel in opium, zout, lijuwaden, ruw katoën, ijzer enz. met Bondjol en Alahanpandjang, dat straffeloos ingesmokkeld en verruild werd tegen goud en andere voortbrengselen. De atjinezen speelden langs de geheele kust de baas. Naras was de stapelplaats der ingesmokkelde goederen. Nias, door hen overmeesterd, leverde hun talrijke slaven. Poeloe Mansalar (voor Tapanoeli) werd een rooversnest en de inwoners van het eiland Rongawan bij Natal, verpandden zich aan den vorst van Troemon, onder beding van al de peper in die streken vallende, aan hem te zullen leveren. De geheele noord leverde een bajert van verwoesting en ellende op, waarbij zich de atjinezen van den geheelen handel hadden meester gemaakt.

Onder zoodanige omstandigheden verdwenen alle welvaart en eerlijke handel. De gemeenschap was overal gestremd, de wegen waren onveilig, de kampongs ontvolkt, de persoonlijke veiligheid ondermijnd en werkelijk waren er de ernstigste maatregelen noodig, om onzen invloed en ons gezag weder te herstellen en landbouw en handel op te beuren.

Het gouvernement te Batavia had dit ten volle ingezien, en nadat door den nieuwen resident en militairen kommandant te vergeefs alle zachte middelen waren beproefd, om met onze vele vijanden tot eene algemeene en minzame bevrediging te komen, werd de noodige krijgsmagt ter zijner beschikking gesteld om de oproerigen in de benedenlanden te straffen en de verlorene bezettingen in de bovenlanden te hernemen.

De schrik door de aankomst onzer troepen verspreid, deed het bovenlandsch distrikt Batipoe vrijwillig in onderwerping komen, maar Naras werd met geweld ingenomen en tot den grond geslecht, de V en VII kota's opvolgend getuchtigd, onderworpen en de hoofden in genade aangenomen, behalve den hardnekkigen panghoeloe orangkaja Besaar, die met toekoe

Naan Tjerdiek naar de bondjolsche padries vlugtte. De vijandelijke gezindheid van Pekadangan, Sintoe en Loeboe-along verdween, en de onverschilligheid van de andere distrikten veranderde in ontzag. Ook der binnenlanden schonk men toen geene verademing. Krachtvol herstelde men daar de eer onzer wapens, vooral door de roemvolle bedrijven van de kapiteins De Quaij en Veldman.

Eerstgenoemde had vernomen dat de lintauwers, hoewel onderling oneenig en oogenschijnlijk meer vredegezind, echter immer hunne oude grondstellingen aanklevende, stout geworden op de door wijlen den luitenant kolonel Raaff aldaar in 1823 geleden nederlaag, de belangrijke positie van den Marapalm, den sleutel hunner landen, achteloos bewaakten, voor ons omtrent die sterkte geene vrees koesterende, in de meening dat wij in de benedenlanden onze handen vol genoeg hadden. De kapitein De Quaij kwam dus op den inval om hen eene gevoelige neep toetebrengen en ondernam, in den nacht van den 5 en 6 augustus 1831, met den onverschrokken kapitein Veldman, den luitenant Dick en een honderdtal kloeke militairen, onder geleide van twee padriesche hoofden, dien post te overrompelen. Na een bij uitstek moeilijken marsch gelukte het hen den post zonder bloedvergieten te bemagtigen, terwijl een tiental padries, die daar de wacht hielden, hals over kop de vlugt namen en twee, die in onze handen vielen, op vrije voeten werden gesteld.

Deze overwinning, zoowel als het overweldigen van Soli-ajer in het laatst van augustus, had ten gevolge de vrijwillige onderwerping van het overig gedeelte der XX kota's, Talawa en andere plaatsen, hetgeen den moed der met ons bevriende maleijers zoodanig aanwakkerde, dat zij de padries in de IV kota's eene gevoelige tuchtiging toebragten, terwijl daarenboven de XIII kota's een veel gematigder toon aannamen en met het bestuur in nadere aanraking zochten te komen.

Tapanoeli werd weder door atjilmesche zeeroovers aangestast, doch de meesten en daaronder een berucht hoofd, panglima Matawe genaamd, werden door de onzen omgebragt. Van onze zijde sneuvelde daarbij de luitenant Everts.

Op het laatst van september 1830 werden de drie hoofden Madjo di radja, toekoe Moeda van Tikoe, Madja-lelleo, toekoe der XII kota's en bagindo Tan Alam, gewezen djaksa in de padangsche bovenlanden, benevens vijf maleijers, die deelgenooten waren aan den moord van den luitenant Bergman in 1827 en het oproer van Nan Tjerdiek, om politieke redenen naar Batavia opgezonden.

In oktober 1831 werden Padang-loeah en Padang-lawas in Agam, die geweigerd hadden onze troepen in te nemen, door dezelve zonder eenigen tegenstand bezet.

Verscheidene handelaren van Bali-boekiet, te Padang ten handel gekomen, klaagden geweldig over de belemmeringen door den vorst van Indrapoera hun aangedaan, waarom het bestuur te Padang een plakkaat aan de hoofden der zuiderafdeeling gerigt uitvaardigde, waarbij hun gelast werd zich van zoodanige handelingen te onthouden.

Den 5 november 1831 kwamen, onder den majoor Michiels, ongeveer 400 man troepen van Batavia, om eene expeditie te doen naar Katiagam en de noordelijke smokkelplaatsen.

In december 1831 werden weder vijftien personen, als gevaarlijk voor de rust, om politieke redenen naar Batavia verzonden.

Den 26 december 1831 vertrok de majoor Michiels met 70 militairen op de schoener Circé en twee kruisprauwen om den noord te zuiveren.

In het begin der maand februarij 1832 kwam de majoor terug van zijne zending, na te Tanong, Taboejang en op andere plaatsen de vijandelijke padries uit hunne sterke punten verdreven en de kust alzoo gezuiverd te hebben, als ook na eene

naauwkeurige opname van den staat van zaken te Ajer-bangies, Natal, Tapanoeli, noordelijker langs de kust tot Baros en Tapoes, en op het eiland Nias. In deze maand is ook eene kommissie, bestaande uit den gezaghebber Wobben met den schoener de Vlieg, den toankoe Bandara en twee panghoeloes van Padang naar Bajang gezonden om de rust daar te herstellen, dit oord de vorige gehoorzaamheid aan het gouvernement weder in te prenten en den invloed der XIII kota's te vernietigen. Oogenschijnlijk bereikte men dit doel.

De onderhandelingen om met de padries vrede te sluiten sprongen door de onderkruipingen van Nan Tjerdiek af. In maart begaf deze zich naar de bovenlanden, en in korten tijd waren al de padries gereed om vereenigd ons van daar te verdrijven, dan de komst van den resident en militairen kommandant met eenige troepen verhinderde dit. Zij hadden zich echter met eenige duizenden bij Tikoe (benedenlanden) verzameld, doch werden daar onverwachts door den kapitein De Sturler met zoo veel woede aangetast en verdreven, dat zij met verlies van een zestigtal dooden, 150 geweren, 120 lanssen en 500 ponden buskruid het slagveld verlieten. Ook was de vijandelijke post te Pasaman door den gezaghebber van den schoener de Vlieg aangetast geworden en verbrand.

Toankoe Nan Tjerdiek, die bij deze worsteling niet tegenwoordig was geweest, maar zich bezig hield, met een gedeelte der padries, de XII kota's aan te randen, den ongelukkigen afloop der zaken vernemende, was naar de bovenlanden gevlugt en had zich, vereenigd met het hoofd der agamsche padries, toankoe Di Massian in de negorij Kapau geworpen, die gedeeltelijk padriesch en gedeeltelijk maleisch was. Hier werd hij op den 4 april door de kapiteins Gennet en De Quaij gevoelig aangetast en, na eene handnekkige verdediging, genoodzaakt, zooals men toen zeide, regelregt naar Bondjol de vlugt te nemen. Een doode en tien geblesseerden, waaronder de luitenant

Maxwell gevaarlijk gewond, kostte ons deze overwinning, die den volgenden dag gevolgd werd door de onderwerping van het distrikt Silatang en de kampongs Baroe en Mage; den 8 des morgens is men die laatste kampong ingerukt, zonder dat dezelve eenigen wederstand bood, en werd daar wedergevonden de metalen zesponder, in 1822 door wijlen den luitenant kolonel Raaff voor die plaats verloren. Dit stuk werd in een planken huisje bewaard en was met de affuit in goede orde gehouden.

Op den 10 april onderwierp zich een der meest beruchte hoofden der padries, genaamd toankoe Nan Gassiam, aan den civielen en militairen kommandant der Padangsche bovenlanden. Een kleine metalen eenponder, te gelijker tijd met den vermelden zesponder verloren, werd in Kapau terug gevonden en beide stukken naar het fort Van der Capellen gezonden.

De luitenant kolonel militaire kommandant zond daarop den kapitein der artillerie Helwig naar Batavia om deze overwinningen ter kennisse te brengen van den gouverneur generaal van Nederlandsch-indie, de noodige inlichtingen te geven omtrent den staat van zaken, en versterking te verzoeken, om in eens de zaken der Padangsche bovenlanden te kunnen regelen. Die kapitein vertrok den 14 april.

In mei 1832 zond de resident weder negen inlanders, waaronder eenige hoofden, ter verdere verwijdering naar Batavia. Vier hunner waren brandstichters in het priamansche en vijf anderen hadden het eiland Pandjang voor Ajer-bangies willen afloopen.

In juni werd op nieuw eene kommissie uitgevaardigd naar Bajang, bestaande uit den assistent resident van Padang en den 1ⁿ luitenant ter zee, kommandant van Z. M. schoener Circé, tot vernietiging van een opiumsmokkel-etablisement, hetwelk de XIII kota's daar hadden opgerigt. Men slaagde daarin geheel.

Op den 25 dier maand kwamen te Padang aan ongeveer 400

man troepen onder het bevel van den luitenant kolonel Vermeulen Krieger en ruim 300 javanen van het korps van alibassa Prawiro-dirdjo, onder het bevel van dit hoofd, in den oorlog op Java met een gewapenden troep van ongeveer 800 man tot ons overgekomen en thans naar Sumatra gezonden om in den oorlog jegens de padries gebezigd te worden.

De last van het gouvernement omtrent den oorlog was als nu, denzelve met kracht tegen Lintauw, Bondjol en de XIII kota's door te zetten, niet te eindigen voor dat al die streken onderworpen en bevredigd waren en zelfs, zoo mogelijk, met het eigen doel tot in de Battalanden door te dringen.

Spoedig begon dan ook de togt tegen Lintauw en werd de verdedigingslinie van dat rijk bij den Marapalm, op den 21 juli, door de luitenant kolonels Elout, Krieger en den kapitein Veldman vermeesterd, bij welke gelegenheid de dappere kapitein Schenk is gesneuveld. Het indringen in Lintauw duurde tot op den 25, als wanneer men die streek geheel meester was, doch er bestond toen bijna geene kampong meer, want de onze troepen vergezellende maleische hulpbenden, duizenden sterk, verbrandden, verwoestten en roofden alles, niet tegenstaande de strikte bevelen van den resident en militairen kommandant, die zelfs op hen liet schieten en een der brandstichters doodde, zonder dat zulks eenigen indruk op hen maakte. In de kampong Tapi-sella werden ook weder hernomen de vier metalen stukken, die de luitenant kolonel Raaff bij de affaire tegen Lintauw in 1823 verloren had. De toeanhoe van Boeah, een afstammeling van het manangkabausche huis en die veel invloed had, kwam bij die gelegenheid tot ons over.

In den nacht van den 29 juli deed de luitenant kolonel Krieger een gelukkigen aanval op Boekiet-kaman, het eenigst agamsch distrikt, dat zich nog niet had onderworpen. Het werd op den 30 juli geheel veroverd. Bij dezen aanval onderscheidde zich de alibassa persoonlijk.

In augustus verlieten de bondjolsche padries de door hen in de noordelijke afdeeling bezette streken Batahan, Linga-bajo en Sinkoean, liggende ten zuiden van Natal.

In deze maand onderwierp zich ook aan het nederlandsch gezag de beruchte muiter toeancoe Nan Tjerdiek, gelijk ook later het hoofd der padries, toeancoe Di Massian. Beiden werden wel en met onderscheiding ontvangen, en men spande alle vermogens in om hun die onderwerping dragelijk en aangenaam te maken.

De kommandant van Z. M. schoener *Circé* berigtte, in september 1832, dat de kampong Sasak en derzelve hoofd, toeancoe Peto Magei, zich aan het gouvernement hadden onderworpen, zoodat van Batahan tot aan Tikoe, langs het strand, al de volkeren op nieuw het gezag van het gouvernement erkenden.

In diezelfde maand rukte de luitenant kolonel Vermeulen Krieger door tot de IV en XII kota's (bovenlanden) en vermeersterde, met eene kolonne van ongeveer 300 bajonetten, Andalas, bij welke gelegenheid hij zelf zwaar gewond werd. De luitenant Engelbert van Bevervoorden, civiel en militair kommandant van Priaman, hield, met eene toereikende militaire magt en maleische hulptroepen uit het regentschap, de bondjolsche padries in den Danau bezig, ontzette eindelijk dat landschap van het padriesch beheer en vervolgde de bondjollers op hun eigen grondgebied. De vijandelijke magt stond onder de bevelen van de toeancoe's Imam en Moeda van Bondjol. Zij verdedigden den toegang tot het land van de zijde der benedenlanden tegen onze troepen, die door den luitenant kolonel Elout zelve werden aangevoerd. Doch de wettige hoofden en bevolking van Bondjol, gebruik makende van de afwezigheid hunner onderdrukkers, wierpen het padriesch juk af en begaven zich vrijwillig onder onze bescherming, zoodat, bij het inrukken onzer troepen, huizen en goederen gespaard werden.

Te gelijker tijd onderwierp zich de geheele landstreek Rau en Mandheling, wordende door den kapitein Helwig de eerste berend en door onze troepen bezet. De luitenant kolonel Elout had het bevel over zijne kolonne in de benedenlanden aan den kapitein Helwig gelaten, met last de groote rivier batang Massang over te steken en in het bondjolsche te rukken. Deze kolonne kwam op den 21 september te Bondjol aan en zette toen den marsch naar Loeboe-sikaping, hetwelk zich mede onderwierp. De luitenant kolonel Elout nam het bevel der kolonne van den gekwetsten luitenant kolonel Vermeulen Krieger op zich, drong tot aan Kota-tinggi in de XII kota's door, die geheel werden veroverd, zoodat men, zonder eenig noemenswaardig verlies, meester werd van dit uitgestrekt en vruchtbaar land.

De hoofden van Bondjol, die zich met de vlugt in de wildernis gered hadden, kwamen daaruit terug en in onderwerping. Tocankoe Imam moest zich in den vervolge van alle wereldsch gezag onthouden en mogt zich alleen met godsdienstige zaken afgeven. Zijn luitenant, toekoe Moeda, werd regent, onder het toezigt van een civielen gezaghebber, waartoe de luitenant Engelbert van Bevervoorden werd benoemd. Dit alles werd in het begin der maand oktober geregeld. Over de landschappen Rau en Mandheling bekwam de luitenant Engelbert van Bevervoorden insgelijks het civiel gezag. De sterkte, die men binnen Bondjol opwierp, verkreeg den naam van fort Marsden. Te Rau werd eene redoute opgeworpen, die door den luitenant kolonel en resident Amerongen werd genaamd. De redoute, die in de bovenlandsche XII kota's werd opgeworpen, verkreeg den naam van fort Vermeulen Krieger.

De luitenant kolonel Elout zich in Rau bevindende, kwam in aanraking met zekeren toekoe Tamboesi, hoofd van een kleinen onafhankelijken staat, liggende benoorden Rau en een gedeelte der vroegere overwinningen van toekoe Imam, die hem het gezag

daarover had opgedragen, doch wien hij, na het doen eener bedevaart naar Mekka, om zoo te zeggen geheel had verzaakt, zijne leer als strijdig met de beginselen hunner godsdienst en als te wreed en onverdraagzaam afkeurende, doch tevens onder zijne schijnheilige gevoelens zijn eigene grootheid bedoelende.

De luitenant kolonel Elout verzocht dit hoofd tot hem te komen. Schoorvoetende werd hieraan voldaan, en die hoofdofficier zegt van hem, dat hij een allergevaarlijkst man kon worden, zijnde hij valsch en heerschzuchtig en zich in zijne brieven noemende gevolmagtigde van den Imam Sapii te Mekka. Hij verzocht dat onze troepen naar het strand zouden terug trekken, zullende hij de zaken in de binnenlanden wel redden. Ook stookte hij de hoofden van Rau tegen ons op, en, waren wij daar niet voor hem geweest, zoo zou men zeker tegenstand geboden hebben. Om zijnen invloed op de Battalanden te vernietigen kreeg de posthouder van Tapanoeli, Bonnet, in last zich met deze volken bekend te maken en te beproeven, onder belofte onzer bescherming tegen de hen verdrukkende padries, verdragen met hen te sluiten, mits zij beloofden en ook nakwamen om geen menschen vleesch, om welke redenen of oorzaak ook, meer te zullen eten.

Gedurende deze uitbreiding onzer magt in het noordelijk gedeelte, hield zich de civiele en militaire kommandant der Padangsche bovenlanden onledig met door onderhandelingen de L kota's over te halen, tot ons over te komen en ons gezag te erkennen. Verscheidene dier kampongs waren daartoe genegen, en openden hun land voor onze troepen; doch de padries, welke zich te Allaban ophielden, dezen afval vernemende, overvielen en vernielden twee dier kampongs, bedreigende de overigen hen spoedig weder onder het juk te zullen brengen. Gemelde kommandant kwam dus met den overste Krieger overeen, om de allabansche padries zelven aantetasten, ten

einde dit hun voornemen te verhinderen, en daarna de L kota's gewapender hand in te trekken, hetgeen met het gelukkigste gevolg bekroond werd, dewijl op den 10 oktober, met een gering verlies, de vijandelijke linie bij Tandjong Alam ingenomen, de vijand overal verdreven en van daar den gang gewend werd naar de L kota's. Het verlies der padries was groot; alleen in eene kleine redoute lieten zij 22 dooden achter, en bij eene algemeene charge zes, iets zeer ongewoons onder hen, dewijl zij altijd hunne uiterste krachten inspannen om hunne dooden en gewonden mede te voeren. De kampong Biroe werd toen bezet en gedurende de 2 dagen die de gemelde kapitein kommandant De Quaij aldaar verbleef, onderwierpen zich 21 kampongs der L kota's aan hem, waaronder eene die 1000 geweren bezat, 300 paarden op de been kon brengen, en eene bazaar had waar men dagelijks 25 karbouwen slagtte. In eene andere kampong, genaamd Kota-tinggi, onderwierp zich de toekoe Nan Rentje, welke als de hoofdstichter van de padriesche godsdienstleer kan worden aangemerkt, een oud, leelijk, uiterlijk geen het minste vertrouwen inboezemend man, benevens eenige andere voorname padriesche hoofden. De kampong Toekan wilde zich ook onderwerpen, doch werd hierin verhinderd door twee hardnekkige padries, die zich met een 300 à 400 hunner geloofsgenooten daar ophielden en van geene overkomst wilden hooren. De kapitein De Quaij tastte hen den volgenden dag aan, dreef hen op de vlugt en ook deze plaats werd de onze.

Dagelijks onderwierpen zich meer en meer kampongs, en op den 13 oktober 1832 rukte men, niet zonder veel moeite, hoewel het tot geene dadelijkheden kwam, de hoofdplaats der L kota's, genaamd Paja-komba, binnen, hetgeen de rijkste, grootste en schoonst gelegene negorij was, die men tot dus verre nog had aangetroffen. De huizen alleen, welke de bazaar omringden, waren zoo menigvuldig in aantal, dat de ge-

heele kolonne daarin gelegerd kon worden; overal heerschte de grootste netheid; de bevolking kon meer dan 2000 geweren aanbrengeu en bezat een groot aantal rijpaarden. Om derzelver belangrijkheid werd dan ook besloten, hier eene bezetting te leggen en daartoe de noodige toebereidselen gemaakt.

Al de omliggende dorpen haastten zich nu om hunne onderwerping te komen betuigen, en zelfs Allaban, hetgeen zich onlangs nog zoo hardnekkig tegen ons verzet had, ging daartoe over. De overal verdreven wordende padries verloren van lieverlede het terrein, dat zij hadden bemagtigd, en waren nog alleen meester van de versterkte linie van Gadoe, alwaar zij zich meest allen vereenigden, en waarop vooral de lintauwsche hoofden zich geworpen hadden.

De luitenant kolonel, resident en militaire kommandant, dezen afloop van zaken vernemende, begaf zich spoedig van Rau over Bondjol naar de L kota's. Eenige dagen te Paja-kombo verbleven zijnde en de noodige inlichtingen omtrent de positie van Gadoe ingewonnen hebbende, trof hij zoodanige maatregelen, dat, op den 23 oktober, van alle punten troepen kwamen aanrukken en die versterkte linie, den 24 in den morgen, zoo met het grof geschut als met de bajonet zoo hevig werd aangevallen, dat, niettegenstaande eene hardnekkige verdediging van eenige uren, de vijand geheel uit het veld geslagen werd en ook deze zijne laatste wijkplaats, welke hij dubbel versterkt had (zoodat toen men eene linie had veroverd men nog niets tot het doel genaderd was) moest verlaten. Van de geregelde troepen en de barisan waren 15 personen gesneuveld, waaronder 5, en 54 gewond, waaronder 18 europeanen. Het verlies der maleische hulptroupen was 40 dooden en gekwetsten. Dat der vijanden kon niet worden nagegaan, doch was, volgens hunne eigene opgave, zeer zwaar en geheel den moed benemend om aan eenige verdere tegenweer te denken. Gevoelig was echter het verlies voor ons van den 1ⁿ luitenant der artillerie Van der

Weide, die aan eene verkregene wonde eenige dagen later overleed. Aan zijnen moed toch was, volgens de getuigenis van den luitenant kolonel Elout, de overwinning te danken in een treffen, hetwelk zoo afdoende was, dat den volgenden dag de toankoe van Allaban en de overige hoofden van het lintauwsche hunne onderwerping aanboden en ook zoodanig aangenomen werden, zoodat de oorlog met de padries kon worden beschouwd als geëindigd en al het door hen bezeten land gebragt onder de bescherming van het gouvernement.

Wel is waar stak hier en daar nog de een of andere kwaadwillige het hoofd op, en sommige kampongs, welke eenigzins ver gelegen waren, draalden in hunne onderwerping, doch de onvermoeide inspanning van den luitenant kolonel en de kapiteins De Quaij en Veldman regelde alles van lieverlede op zoodanigen voet, dat het zich liet aanzien dat de vrede onverbreekbaar was bevestigd, terwijl ook, in de maand november, het laatste padriesch hoofd van eenigen invloed, genaamd toankoe Bangsan van Boekiet, zijne onderwerping aanbood.

In de maand november kwam nog het overschot der barisan van den ali-bassa, dat zich te Batavia bevond, benevens zijne vrouw te Padang aan. In de affaire in Gadoe had de kavallerie van dit korps veel dienst gedaan en tusschen de beide borstweringen in op den vijand met de pistool in de vuist ingedrongen, terwijl hun opperhoofd de ali-bassa en zijne officieren zich in alle gevechten, waaraan zij deel genomen hadden, manmoedig hebben gedragen.

Ingevolge den gegeven last door den gouverneur generaal werden nu met allen spoed op de plaatsen, die ter onzer vestiging waren uitgekozen, kleine sterkten opgeworpen, die ter zelfverdediging van onze wijd en zijd verspreide troepen moesten dienen.

De luitenant kolonel, resident en militaire kommandant zond toen, in december 1832, den kapitein De Quaij naar Batavia om

Z. E. den gouverneur generaal bekend te maken met den gunstigen staat van zaken en hoogst deszelfs bevelen te vragen voor eene volgende regeling der kust, wordende, gedurende zijne afwezigheid, het civiel en militair bestuur der bovenlanden opgedragen aan den luitenant kolonel Vermeulen Krieger.

Deze oogenschijnlijk gunstige staat van zaken duurde echter niet lang. Reeds in december 1832 broeide er een opstand, zoo onder de overwonnen volken als onder diegenen, welke ons reeds van den beginne waren toegedaan. Het bleek later dat toekoe Tamboesi daarin voornamelijk de hand had. De luitenant kolonel Krieger ondervond het eerst de gevolgen daarvan. Die hoofdofficier had zich, in het begin van januarij 1833, naar Pisang begeven, om onderzoek te doen naar den moord van twee jagers van zijn bataillon. Aldaar vernam hij dat de luitenant De Wautier, civiele en militaire kommandant te Bondjol, dien hij van daar had ontboden, op zijn terugtogt was vermoord, even als geheel het detachement dat te Bondjol lag. Hij zond daarop een brief naar het fort Van der Capellen om ammunitie en vivres, doch het eskorte van dien brief werd buiten Pisang aangevallen en met verlies van twee dooden terug gedreven. Er bleef dus den luitenant kolonel niets over dan zoo spoedig mogelijk terug te trekken. Dit ging allermoeijelijkst, langs eenen van alle zijden gedomineerden, ongebaanden weg door de VII loerah's. De brug over de Mas-sang was reeds vernietigd en de vijand volgde hem op de hie-len. Van den bij hem zijnden troep, ongeveer 70 man sterk, sneuvelden 17 en werden 51, gewond, eer hij, na eenige dagen marsch en de grootste ontberingen en vermoeijenissen, Agam bereikte.

De oorzaak van dien algemeenen opstand is te zoeken in de te groote uitbreiding onzer magt in het uitgestrekte land, bij de weinige middelen, voorhanden om de overwonnen landen behoorlijk te besturen, en den inlander die billijke behandeling te

doen ondervinden, welke een door den oorlog geteisterd land zoo zeer behoefde om onzen invloed te vestigen.

Treurig waren dan ook nog de verdere gevolgen van dezen opstand. De officier van gezondheid De Groot werd met 40 zieken in de infirmerie te Loeboe-sikaping ellendig vermoord; te Bondjol 24 manschappen en de luitenant De Wautier, zoo als boven gezegd is, met 9 man op weg omgebracht. De verdienstelijke luitenant Engelbert van Bevervoorden sneuvelde op den weg van Rau, ter hoogte van Alahan-mati, met 28 madu-rezen, hebbende tegen over zich den regent van Bondjol, toeankoe Moeda, den toeankoe Imam en den radja van Koempoelan. Verscheidene andere kleine posten, als te Trantangan-tongan, te Loeboe-ambalo, te Loender, werden afgeloopen en waren dus van dezen onverwachten opstand drie officieren en 124 manschappen de slagtoffers.

In Agam was men gereed hetzelfde te doen, doch de spoedige komst van den luitenant kolonel en resident Elout stuitte dit voor een oogenblik. Volgens zijn schrijven had hij hierin alstoen veel te danken aan de medewerking van den hem verzeggenden ali-bassa en toeankoe Nan Tjerdiek.

Toeankoe Tamboesi deed toen met zijnen aanhang ook een aanval op het fort Amerongen bij Rau, doch werd genoodzaakt, met achterlating van 30 dooden, vele goederen en zelfs een zijner paarden, de vlugt te nemen. De luitenant Poland versterkte dien post in persoon met 33 militairen en de geest der rauwenaars en mandhelingers bleef ons steeds genegen, leverende zij de noodige levensmiddelen voor het garnizoen voor drie maanden, zijnde 30000 ponden rijst, 30 karbouwen en de benoedigde olie en hoenders.

De regent van Rau, die zich te Ajer-bangies ophield, werd echter bevonden met den vijand in briefwisseling te zijn en daarom aldaar in hechtenis genomen. Zich daarbij verdedigende werd hij gewond en overleed. Een ander hoofd, genaamd toeankoe

Ali, zich eveneens gedragende, werd aan boord der *Ciróé* opgehangen. 2000 batakkers uit Mandheling kwamen onze troepen te Rau, onder het bevel van den onderadjutant Schultz, civielen en militairen kommandant te Ajer-bangies, ter hulp, hebbende deze verzocht hen derwaarts te geleiden.

De toekoe Moeda, regent van Bondjol, was in de gevechten met eene lans (men zegt door zijn eigen volk) gewond en overleden. Toekoe Iman herkreeg daardoor weder geheel zijn ouden invloed.

Op het laatst van februarij kwam de kapitein De Quaij, wegens bijzondere verdiensten benoemd tot majoor, met eene versterking van 250 manschappen van Batavia terug en nam het civiel en militair gezag der bovenlanden weder op zich.

Ter zelfder tijd werd het den resident en militairen kommandant ook duidelijk, dat de ontwerpen tot dien opstand geheel bekend waren geweest aan den ali-bassa, aan den regent van Tanah-datar, toekoe Pagerroejong, en aan toekoe Nan Tjerdiek.

De eerste had daarin eene groote rol gespeeld en, in het algemeen door het bestuur op een te grooten voet en met te veel ontzag behandeld wordende, hoewel hieromtrent van den gouverneur generaal de striktste bevelen bestonden, had hij te veel eigendunk verkregen, de noodzakelijkheid van het verblijf zijns persoon op Sumatra op den voorgrond stellende en denkelijk vermeenende door eigene handelingen het doel, van eens opperregeerder dezer landen te worden, te kunnen bereiken, waarom hij zich stil met die ontevredenen ingelaten, briefwisseling met hen gehouden en zelfs beloften van bijstand en hulp tegen ons gedaan had. De luitenant kolonel oordeelde het best hem te verwijdereu en lokte hem, onder het voorwendsel der noodzakelijkheid van in persoon troepen voor zijne barisan op Java te gaan werven, uit de bovenlanden naar Padang, van waar hij, kwanswijs om dezelfde reden, naar

Batavia vertrok. Zijne troepen bleven echter op Sumatra en werden daar op een beteren voet voor 's lands dienst geregeld.

Men vatte ook de gedachte op, om den jang di pertoean van Pagerroejong te verwijderen, doch dit werd tot gelegener uur uitgesteld.

De regent van Batipoe was de eenige, waarop men in de bovenlanden het stelligste rekenen kon, hoewel de overige landstrecken in schijn zich onderworpen hadden. Bedenkelyk werd dit echter in Agam omtrent zes distrikten, vooral Kamang, Mage, Kota-baroe en Salo, die een geheel anderen toon begonnen te voeren. Zij sloten hunne bentings en barrikadeerden de groote wegen, terwijl de jang di pertoean van Pagerroejong immer voortging met de vonken in het geheim aantebazen, ten einde ook in die oorden den opstand te doen uitbreken.

Hij verbeeldde zich, dat indien wij genoodzaakt waren naar de stranden terug te trekken, het hem gemakkelijk zou vallen het oude manangkabausche rijk weder op te rigten en zelfs uit te breiden. Baatzucht en eigenbelang waren de drijfveren zijner handelingen.

Toeankoe Nan Tjerdiek, overtuigd van deelgenoot te zijn in die onlusten, werd opgevat en als staatsgevangene naar Batavia opgezonden.

Het gelukte den majoor De Quaij, in het begin van april 1833, de zes afvallige distrikten van Agam door eene ferme houding en militaire magtsvertooning oogenschijnlijk tot inkeer te brengen en hen weder in onderwerping te doen komen. De toeankoe van Allaban en de hoofden der L kota's hadden daartoe bijzonder veel bijgedragen.

De resident was ook meester geworden van een door zekeren in Kaman wonenden toeankoe Alam ontworpen, door den jang di pertoean van Pagerroejong en den toeankoe Imam van Bondjol onderteekend stuk, waaruit bleek, dat niet alleen

de zes genoemde distrikten, maar ook een gedeelte der XII kota's (bovenlanden) en de vier radja's van Koempoelan in beweging werden gesteld, om zich tegen ons te verzetten, duidelijk het onderling met den ali-bassa en toeankoe Nan Tjerdiek ontworpen plan aanduidende, om de europeanen van Sumatra's westkust te verdrijven, en waaruit bleek dat er eene vereeniging van alle inlanders tegen ons plaats vond, bestaande uit den toeankoe van Bondjol met toeankoe Tamboesi, sommige toeankoe's uit Agam met toeankoe Alam aan het hoofd, den toeankoe Nan Tjerdiek in de bovenlanden tegen ons werkende, den ali-bassa en den jang di pertoean van Pagerroejong uit zucht naar grootheid.

Er werd te Biroe eene groote vergadering van alle hoofden belegd, waaronder ook de jang di pertoean van Pagerroejong, en waarin toeankoe Alam van zijn misdrijf overtuigd, des doods werd schuldig verklaard en den volgenden dag onthalsd. De jang di pertoean naar Tanah-datar terug gekeerd, werd door den resident dáár over zijn gehouden gedrag onderhouden, in hechtenis genomen, naar Padang gezonden, waar hij eenigen tijd in de civiele gevangenis verbleef, tot dat er gelegenheid was om hem naar Batavia als staatsgevangene op te zenden.

Men had gevreesd dat deze opvatting nog meer moeilijkheden zou hebben doen geboren worden, doch vooreerst bleef het daarbij, alleen de regent van Boeah, een broeder of eigenlijk een bloedverwant van den jang di pertoean, nam eene andere houding aan. Vele moeite had hij den 1sten luitenant Hendriks, civielen en militairen kommandant aldaar gegeven, doch de voorzigtige handelwijze van dezen hem buiten de gelegenheid gesteld om zijn masker aftelgten, tot dat de verwijdering van den jang di pertoean van Pagerroejong hem die daartoe aanbod, zijne toevlugt nemende tot verraad, niettegenstaande de luitenant kolonel en resident nog eenige dagen vroeger bij hem geweest was, om zich van zijne gehechtheid aan het gouver-

nement te verzekeren. Hij liet door eenige doebalangs den luitenant Hendriks op den 12 mei, gedurende eene wandeling, overvallen, doch deze ontvlugtte wonderdadig naar het fort, waardoor het ontwerp om te Boeah een tweede bondjolsch bloedbad aanterigten verijdeld werd. Van dat oogenblik tegen ons vijandig, trachtte hij Lintauw tot zijne ondernemingen mede te slepen, maar eene geduchte magt, vooral uit dat oord, uit de L kota's en Allaban vereenigd zijnde, werd hij met goed gevolg daarvoor gestraft, hetgeen te noodzakelijker was, daar de gisting in Agam ten top was gestegen, hetwelk ook dadelijk in vollen opstand sloeg en aan het muiten geraakte. Ook daar was geen tijd te verliezen; al onze forten waren omsingeld en een derzelve dadelijk afgehoopen.

Dit was het fort te Goegoe-sigandang, alwaar onze bezetting, onder den luitenant Thomson, wreedelijk werd vermoord en alles verbrand.

De dappere kapitein Veldman ter hulpe toegesneld, kwam te laat en zag slechts de laatste vlammen. Te voorzigtig om zich in het midden van den vijandelijken drom te wagen, posteerde hij zich met de weinige magt die hij bij zich had te Tambangan, om daardoor den berg Ambatjang, over welken toenmaals de groote weg liep, en dus de gemeenschap met de benedenlanden te dekken. De luitenant kolonel Elout was zelf in het fort De Kock ingesloten en ook het fort te Koeriri omsingeld. De kapitein Veldman verzamelde alle vlugtelingen, trok van andere posten eenige troepen tot zich, en daardoor eene grootere magt bijeen gekregen hebbende, waagde hij het den vijand, die het fort De Kock omzet hield, aantetasten, en verjaagde denzelfden van daar. Van lieverlede wonnen wij weder meer voet en in de maand junij was de gemeenschap tusschen al onze posten op nieuw open.

De hoofdaanleggers van den moord te Goegoe-sigandang, vijftien in getal, werden allen, om een voorbeeld te geven, op één dag geëxecuteerd of omgebracht.

Gelukkig daagde ook in de maand juni de zoo lang verwachte hulp van Batavia op en de generaal majoor Riesz verscheen als kommissaris en opperbevelhebber ter dezer kust, met eene expeditie van 1100 manschappen, die ontscheept zijnde, onmiddelijk den togt naar de bovenlanden aannamen. Men ontving toen ook, de zekerheid dat Z. E. de kommissaris generaal van Nederlandsch-indie Van den Bosch spoedig volgen zou om de regeling der sumatrasche zaken „een vol beslag te geven.”

EENIGE AANTEKENINGEN
BETREFFENDE
DE GOUDPRODUKTIE
IN
DE PADANGSCHE BOVENLANDEN.

DOOR

P. TH. COUPERUS,

Resident aldaar.

Zoo al in alle afdeelingen van de residentie Padangsche bovenlanden goud wordt aangetroffen, is zulks in de afdeelingen Agam en de L kota's echter van zoo weinig beteekenis, dat ten aanzien dezer beide landschappen, geene berigten zijn ingewonnen kunnen worden.

Wel is zulks het geval in de afdeelingen Tanah-datar, XIII kota's en onderhoorigheden; vooral in de laatstgenoemde, waarvan in deze aantekeningen dan ook meer bijzonder sprake zal wezen.

Het zij hier vooraf aangemerkt, dat gebrek aan geologische en mineralogische kennis oorzaak is, dat wanneer er van steen- of aardsoorten gesproken wordt, veelal de benamingen zijn opgegeven waar onder zij bij den inlander bekend staan, en dat, ofschoon aan deze opgave hoegenaamd geen wetenschappelijke

waarde kan worden toegekend, hiervan later welligt eenig nut te trekken is, bij het doen van speciale geologische of metallurgische onderzoekingen in deze residentie.

I.

Ligging en uitgebreidheid der mijnen.

In de afdeeling XIII kota's en onderhoorigheden worden de volgende mijnen bewerkt.

a. In het distrikt XIII kota's.

Moengoe Tanah,

Tambang Gadang, en

Loeboe Sclasi.

Deze drie mijnen liggen allen in de omstreken van de kampong Batang-baroes in de laras Goegoe en wel in het zuidwestelijk gedeelte van het distrikt.

Hare uitgebreidheid wordt respektievelijk op + 7875, 7937 $\frac{1}{2}$ en 10240 □ rijnl. roeden begroot. In dezelfde laras Goegoe bestaat nog eene goudwasscherij, genaamd tambang Baleoe, doch van weinig betekenis.

b. In het distrikt Soepajang.

In dit landschap bevinden zich 158 mijnen en even zoo veel wasscherijen. Het geheel zuidoostelijk gedeelte van dit distrikt kan als een goudveld worden beschouwd.

Bij de later te vinden opgave van de vermoedelijke hoegrootheid der goudproduktie in de afdeeling XIII kota's o. a. zal het blijken, dat het kleine distrikt Soepajang daarin voor meer dan de helft deelt.

c. In het distrikt Alahan-pandjang.

Ook hier bevinden zich eenige mijnen, ten getale van 13. De goudhoudende gronden liggen in het oostelijk gedeelte van het distrikt.

d. In het distrikt Soengei-pagoe.

De eenige goudmijn in het distrikt heet Sampan-toean en ligt oostelijk van de kampong Soengei-pagoe. Hare uitgebreidheid wordt op $1\frac{1}{4}$ □ psal geschat.

De Sumatra paal 1832 nederl. ellen zijnde, zoo beslaat deze mijn eene oppervlakte van ± 4287 □ nederl. mijlen. Van de afdeeling Tanah-datar zijn alleen uit het distrikt XX kota's berigten ingekomen.

In de laras Soli-ajer, vooral in de daartoe behorende negorij Boekiet-kandong wordt eenig goud gevonden. Bijzondere namen worden daar niet aan de bewerkte mijntjes gegeven. Zij zijn echter van weinig beteekenis, daar, volgens geloofwaardige berigten, in het geheel 500 menschen, grootendeels vrouwen, in de ontginning dier mijntjes een sober bestaan vinden.

II.

Bewerking der mijnen.

Wanneer in het distrikt XIII kota's de plaats is uitgezocht, alwaar men eene goudmijn wil ontginnen en tusschen de arbeiders de noodige overeenkomsten gemaakt zijn, wordt de arbeid aangevangen door de oppervlakte van den grond weg te graven, tot dat men eene steensoort vindt, die roode, gele en zwarte aderen heeft en batang karangan wordt genoemd. Daar onder vindt men de steensoort, karang boelansi genaamd, waarin het goud wordt aangetroffen. De karang boelansi wordt in stukken van een tot vijftig amsterdamsche ponden zwaarte aangetroffen. De opgedolven steenen worden niet op de plaats zelve verbrijzeld, maar zulks geschiedt eerst in de woning der arbeiders. Bij het verbrijzelen der karang boelansi steenen maakt men gebruik van ijzeren koevoeten. De karang boelansi wordt dan op eene bereide runder- of geitenhuid gelegd, waar-

onder weder steenen zijn geplaatst. Nadat de ertsbrokken goed fijn verbrijzeld zijn, wordt het gruis gezeefd en het goud daaruit gezocht.

Het goud dat uit de karang boelansi wordt gewonnen, is over het algemeen van minder gehalte dan dat wat men door wassing verkrijgt. Zoo het mogelijk is voert men water door den grond, welke reeds bij het opdelfen der karang boelansi is los gemaakt. De door dat water losgemaakte stoffen worden dan met eenigzins holle houten bakken opgeschept en in het stroomend water geschud, tot dat alle aardstoffen zijn wegspoeld en alleen de gouddeeltjes achterblijven.

Op gelijke wijze wordt ten aanzien der eigenlijke goudwascherijen gehandeld.

In de distrikten Soepajang en Alahan-pandjang worden wezenlijke galerijen gemaakt, die, naarmate men vordert, door houten stijlen en daarover gelegde dwarsbalken worden ondersteut, om het instorten te voorkomen. De uitgegraven erts en aarde wordt buiten de mijn behandeld op de wijze, als ten opzichte van het distrikt XIII kota's is vermeld.

De soengei-pagoesche goudzoekers laten de bovenste aarden kleilagen door water afspoelen. De alsdan ontbloote erts wordt met ijzeren hamers en koevoeten verbrijzeld, om er het goud uit te halen.

Bij de bewerking der goudhoudende gronden te Boekiet-kandong (distrikt XX kota's, afdeeling Tanah-datar) gaat men op de volgende wijze te werk.

Wanneer enig spoor van goud in de opperste grondlaag wordt gevonden graaft men op die plek een mijnput. Die putten bereiken soms eene diepte van 50 nederl. ellen, doch wanneer men op eene steenlaag stuit, wordt het graven in eene vertikale rigting niet verder voortgezet. Onderstelt de mijnwerker, dat de goudhoudende grondsoort zich in eene horizontale rigting verder uitstrekt, dan graaft hij, van uit den put, in

die rigting eene galerij, waarvan de hoogte gewoonlijk niet meer bedraagt dan eene ned. el. Een lampje verlicht hem bij het onderzoeken van den grond.

De uitgegraven aarde, zoo uit de putten als uit de galerijen, wordt op een uitgeholden houten bak (garei) gewasschen, tot dat het goud dat zich daarin bevindt alleen overblijft.

Hier wordt het goud in diluviale gronden, dus niet als erts aangetroffen.

III.

Produktie der goudmijnen en wasscherijen.

Het is niet doenlijk een middencijfer optegeven van de hoeveelheid goud, welke uit een bepaald gewigt erts of goudvoerende grond wordt gewonnen.

Er zouden, volgens het zeggen van inlandsche hoofden, voorbeelden bestaan, dat in het distrikt Soepajang stukken goud van 8, 10 tot 300 à 400 tail (een tail is 39.225 grammes) zwaarte zijn gevonden. En een inlandsch hoofd van het distrikt Alahan-pandjang heeft verklaard, dat hij stukken goud van 2, 3, 50 tot 100 tail zwaarte zou hebben gevonden (1).

De jaarlijksche opbrengst van de goudmijnen en goudwasscherijen in de afdeeling XIII kota's en onderhoorigheden wordt berekend te bedragen, als volgt:

XIII kota 's	6 tail
Soepajang	300 id.
Alahan-pandjang	200 id.
Soengai-pagoe	70 id.

te zamen 576, tail, waarvan de

(1) Zoo veel is zeker, dat de ondergeteekende, uit de mijnen gelegen in de afdeeling XIII kota's, geheele klompen goud ter zwaarte van 3 à 5 tail heeft gezien.

geldswaarde ad f 60 reapis het tail, waarvoor het goud aldaar wordt van de hand gezet, de belangrijke som van f 34,560 reapisen bedraagt.

Deze opgaaf berust geheel op de eigen mededeelingen der inlanders. Het is algemeen bekend, dat zij in dergelijke gevallen de werkelijke hoeveelheid eer verkleinen dan vergrooten. De wezenlijke opbrengst kan dus veel hooger worden geschat. Neemt men nu in aanmerking dat deze uitkomst door de inlanders met hun volslagen gebrek aan technische opleiding en met hunne allergebrekigste gereedschappen verkregen wordt, dan lijdt het geen twijfel dat men zal moeten besluiten, dat de goudproduktie der afdeeling XIII kota's e. a. nog ongelijk veel grooter zou kunnen worden, indien de bewerking harer mijnen en wasscherijen door deskundigen konden worden geleid en met geschikte gereedschappen plaats vond.

IV.

Grondsoorten waarop de goudhoudende laag rust.

In de distrikten XIII kota's, Soepajang en Alahan-pandjang rusten die lagen op eene rots van min of meer donker blaauwe kleur en hier en daar gemengd met glimmer, terwijl ook de grond op sommige plaatsen met eene geelachtige kleiaarde overdekt is.

De grond waaruit het goud in Soengei-pagoe wordt gewonnen, bestaat, zoo men zegt, geheel uit steenen en roode klei.

In de laras Soli-ajer (distrikt XX kota's, Tanah-datar) rust de goudvoerende laag op eene weeke steensoort, gelijkende naar thoonaarde.

V.

Door wie de mijnen bewerkt worden.

In de afdeeling XIII kota's en onderhoorigheden, alwaar

de gronden, waaruit het goud wordt gezocht, over het algemeen partikulier eigendom schijnen te zijn, gebeurt het zelden dat de eigenaars dier gronden zelven tot het exploiteren daarvan overgaan.

Bijna altijd geschiedt dit door vreemdelingen, die dan met den eigenaar eene overeenkomst aangaan. In de meeste gevallen bepaalt die overeenkomst, dat de eigenaar van den grond de arbeiders van voedsel en de noodige gereedschappen, namelijk koevoeten (oeréh), breekijzers (besi batang), schoppen (soddo), hakmessen (lading ook parang), en handbijlen (pepatil) moet voorzien, en dat het te verkrijgen goud zoodanig worde verdeeld, dat de eigenaar even veel bekomt als ieder arbeider. Bij aldien dus b. v. 4 arbeiders de mijn ontginnen, wordt het gevonden goud in vijf gelijke deelen verdeeld, waarvan de eigenaar en ieder arbeider een deel bekomt.

Somtijds staat de eigenaar den grond ter ontginning af, onder voorwaarde dat de arbeiders, die in dat geval geheel in hunne eigene behoeften moeten voorzien, van ieder tail gewonnen goud vijf koepang ontvangen. Een soekoe of koepang is gelijk aan een $\frac{1}{64}$ tail, sprekende van gewigt in goud.

In het distrikt XX kota's (Tanah-datar) maken de goudhoudende gronden geen individueel eigendom uit, maar worden dezelve als gemeentegronden aangemerkt.

Ieder inwoner van de negorij (gemeente) binnen wier gebied die gronden liggen, mag daar goud zoeken en mijnen ontginnen, en het goud dat hij vindt is zijn persoonlijk eigendom.

VI.

Kenmerken, waardoor aan de goudzoekers het aanzijn van dat metaal wordt aangewezen.

Behalve eene menigte bijgeloovige praktijken, welke in

het distrikt XIII kota's worden aangewend, bestaat er ook in den grond een kenmerk, dat door de inlanders als een zeker indice van het aanwezen van goud wordt aangemerkt, en hetwelk, volgens hun zeggen, bijna altijd hunne verwachting heeft bekrond. Dat kenmerk is de karangan, waarvan in § II reeds is gewag gemaakt, en eene steensoort die rood, geel en zwart gaderd is, doch waarvan het geel somtijds sterk naar wit overhelt. De karangan heeft altijd eene horizontale strekking en wordt door de inlanders bij eene gespannen lijn vergeleken. Het is welligt daarom, dat men in de distrikten Soepajang en Alahanpandjang den naam van tali (touw) heeft gegeven aan eene steensoort van blaauwe klei, die ook eene horizontale strekking heeft en door de goudzoekers aldaar als een zeker teeken wordt beschouwd, dat daaronder goud wordt gevonden.

In de XX kota's (Tanah-datar) kent men geen bepaalde indices.

Bijzonderheden.

Het volgende moge tevens strekken als eene bijdrage tot de kennis van de zeden en gewoonten der inlanders.

Wanneer eene vereeniging van goudzoekers nieuwe mijnen wil ontdekken, hecht zij aan de volgende verschijnselen veel waarde en gelooft dat die een zeker teeken zijn, dat zij op de plaats, waar ze zich voordoen, goud zal vinden.

Vooreerst let zij op zekere des avonds licht gevende diertjes, die op muggen gelijken. Wanneer nu daar waar die diertjes gezien zijn een heestergewas, si hadoedoe genoemd, gevonden wordt, dan maakt dit een der teekens uit waardoor de goudzoekers zich laten leiden.

Ten tweede. Op die zelfde plek moet nog aanwezig zijn een heestergewas, welks stam langsgewijze groeit, dat een rond zwart blad heeft en soentieng-soentieng wordt genoemd.

Ten derde. In de nabijheid behoort water gevonden te worden, waarvan de kleur geel is met een rooden gloed. Dat water wordt tjiri nagau genoemd.

Ten vierde. Een geluid moet waargenomen worden, dat titi-titi-galang wordt genoemd en gelijk is aan dat van een arbeir denden goudsmid. Men kan echter niet bespeuren van waadit geluid komt.

Ten vijfde. Men heeft nog twee andere geluiden, si tjoetjoer en pantatradjoe genoemd, waarvan het laatste vooral als een gunstig teeken wordt aangemerkt.

Als alle hiervoren beschreven teekens zijn waargenomen, is het zeker, zegt de maleijer, dat daar goud aanwezig is. Men houdt alsdan twee nachten de wacht om die teekens verder waar te nemen. In den morgen volgende op dit tweede nachtwake legt men 3 stuks sirihbladen neder op de plaats, waar dezelfen zijn gezien en gehoord, en welke sirih in dit geval koe-lansi wordt geheeten.

Het nederleggen daarvan dient als eene kennisgave aan de onzichtbare magten, die de zoo even vermelde geluiden hebben voortgebracht. Het hoofd der goudzoekers geeft zich dan aan overdenkingen over, ten einde zich tot den aanvang van den arbeid voor te bereiden.

Die overdenkingen duren tot den avond, als wanneer het hoofd zich huiswaarts begeeft.

Daar begint hij op nieuw te overdenken en wenscht dat hij moge droomen, dat op de door de teekens aangeduide plaats goud aanwezig is. Al spoedig begint hij te droomen, dat er iemand voor of achter hem komt staan. Zegt nu de persoon, die hem in den droom verschijnt: „verkiest gij daar te werken, dat is goed; wij vergunnen het u; maar gedenk dat daar geene onreinheid worde gebracht” dan mag tot den arbeid worden overgegaan. Wordt er niet gedroomd, dan mag ook de arbeid begonnen worden, maar zulks is niet het geval, indien de persoo die het hoofd der mijnwerkers in den droom verschijnt, tot hem zegt: „het water is troebel en de steenen wentelen zich om; daarom mag hier geen goud gegraven worden.”

Voor dat nu eindelijk met het werken een begin wordt gemaakt, wordt nog het volgende in acht genomen.

Het hoofd der mijnwerkers brengt de benoodigde gereedschappen ter aangeduide plaats, voorts eene kip, mannoe genoemd (de eigenlijke benaming van de kip (ajam) mag bij de mijnen niet worden gebezigd, daarom zegt men mannoe; de namen der gereedschappen te noemen is eveneens verboden) een groot bord gekookte, geel gemaakte rijst (nasi koening), een bord geroosterde rijst en een bord witte rijst. Is dat nu alles gereed, dan begeven zich alle personen, die aan het werk zullen deel nemen, benevens hunne vrouwen, zusters, kinderen en verdere bloedverwanten, vergezeld van eenen priester, naar de plaats waar de ontginning zal plaats hebben. Daar gekomen zijnde worden de gereedschappen op matjes uitgespreid, men slagt de hiervoren vermelde kip en besproeit de gereedschappen met haar bloed. De ingewanden worden bij een kolenvuur geroosterd en het overige gebraden. De gele en geroosterde rijst, de ingewanden en een gedeelte van het lichaam der kip worden nu in bladeren gewikkeld, en dan met de witte rijst, die ook in bladeren gewikkeld en waarbij sirih gevoegd is, en al de gereedschappen naar de plaats gebracht, waar het goud, volgens de teekens, aanwezig is. Zulks geschiedt bij wijze van offerande en met het doel om een gelukkigen gouddoogst te vragen.

Daarna wordt nog eenmaal sirih aangebragt en rondgestrooid, en wanneer dat een uur heeft geduurd keert al het volk terug naar de plaats, waar vroeger de gereedschappen werden uitgespreid. Daar wordt dan gegeten en gedronken, en wanneer ook dat is afgelopen, begint de beraadslaging over de wijze waarop het te vinden goud zal worden verdeeld. Zijn de belanghebbenden het eens geworden, dan bidt de priester en spreekt zijn zegen uit over het aan te vangen werk, hetwelk dan nu eindelijk ook werkelijk begint.

V E R S L A G

EENER

REIS DOOR EEN GEDEELTE DER

LAMPONGSCHE DISTRIKTEN,

DOOR

J. C. KÜHLER,

Civiel en militair gezaghebber aldaar.

Ofschoon een gedeelte van het distrikt Sekampong het vorige jaar door mij is bezocht, bleef echter nog een voornaam gedeelte over en wel dat, hetwelk meer bepaaldelijk door het gunstige zijner ligging voor den handel in aanmerking komt.

De distrikten Sekampong en Telok-betong beslaan te zamen nagenoeg eene oppervlakte van 1460 □ engelsche mijlen.

Het eerstgenoemd distrikt maakt het riviergebied uit der Sekampong, waaraan het zijnen naam ontleent, zoomede van een gedeelte der oostkust tot aan den Varkenshoek. Het wordt oostelijk bespoeld door de Javazee, grenst noord en westelijk aan de distrikten Sepoeti en Samangka, en wordt zuidelijk bepaald door het distrikt Telok-betong, zijnde de waterscheiding ook tevens de natuurlijke grens tusschen deze distrikten.

Het distrikt Telok-betong beslaat de kuststreek der Lampong-baai, wordt ten oosten en noorden begrensd door het distrikt Sekampong en ten westen door Samangka.

Het Sekampongsche, dat over zijne geheele lengte door de rivier van dien naam doorsneden en aan de oostzijde door de Javazee bespoeld wordt, telt bovendien nog de rivieren Maringai, Nibong en Njellei, welke op de oostkust in zee uitwatern en het landschap Maringai doorloopen, terwijl de marga's Negara-ratoe en Dantaran dat gedeelte van het distrikt beslaan, dat zich tot aan den Varkenshoek uitstrekt, en waar men aan de zijde der Zutphen-eilanden nog eenige kleine havens aantreft.

Door deze gunstige ligging biedt dat distrikt veel gemak aan voor den afvoer van handelsartikelen, die van daar worden uitgevoerd.

Wanneer men bij Tiganennang-selatan den grooten weg verlaat en zijne schreden oostwaarts rigt, komt men langs een voetpad, dat op eenigen afstand in de rigting van den regteroever der rivier Sekampong voortloopt, in nagenoeg drie uren te Poeloe Iwa, eene kampong met 22 huizen en 311 inwoners, die bestaat uit 6 sockoes. De bevolking behoort tot den stam of kaboewai Terega.

Het voetpad loopt door bosch van hoog opgaand geboomte, en is, in den tegenwoordigen tijd, zeer goed en te paard bruikbaar.

Op een afstand van een half uur van Poeloe Iwa splitst zich de weg, gaande de regterarm naar bovengenoemde kampong terwijl de linker doorloopt tot de kampong Djedjoer, gelegen op ruim een uur van Poeloe Iwa.

Djedjoer telt slechts 5 huizen met 78 inwoners en staat met de kampong Moearah-poetih onder een hoofd, dat is, een gedeelte van de bevolking heeft zich met onderling goedvinden verplaatst. Beide deze kampongs behooren tot den stam of kaboewai Koennang en tellen te zamen 16 sockoes.

Van Djedjoer loopt een voetpad naar Moearah-poetih, doch de kommunikatie geschiedt veelal te water; stroomafwaarts heeft men, met den tegenwoordigen waterstand, in de rivier drie en een half uur noodig.

Moearah-poetih telt 15 huizen en 158 inwoners; het ligt op den linkeroever der rivier Sekampong, in eene vlakte, welke bij hoogen waterstand onderloopt; de grond is er vruchtbaar, doch alleen in de omstreek eenigzins bebouwd. Ruim 1000 passen van den oever wordt het terrein heuvelachtig, bedekt met hoog opgaand geboomte en struikgewas. Men vindt hier veel kistang, eene goede houtsoort.

De bevolking van Moearah-poetih woonde vroeger eenige uren stroomopwaarts, aan de andere zijde van Djedjoer, op den rechteroever, in eene kampong van denzelfden naam, doch de grond was daar minder goed en aanhoudende sterfte deed haar besluiten van woonplaats te veranderen. Volgens mededeeling van het hoofd had hij daar, in 20 jaren, ongeveer 800 zijner bevolking door ziekte verloren.

Wanneer men van Moearah-poetih tot Gedong, nagenoeg dertien uren, per prauw de rivier Sekampong stroomafwaarts volgt, komt men voorbij de kampongs Bajor, met 9 huizen, bewoond door 71 inwoners, en Negri-djimanten, met 24 huizen en 286 inwoners, op den linkeroever der rivier.

Bajor heeft een afzonderlijk hoofd, doch de bevolking behoort onder Negri-djimanten; beide deze kampongs behooren tot den stam of kabowai Blijoe. Bajor telt 2 en Negri-djimanten 5 seekoes. De bevolking is tamelijk welvarend en het jeugdige hoofd van Negri-djimanten heeft ijver voor den landbouw en spoort zijn volk daartoe aan. Zij planten peper, boomwol, rijst, djagong, suikerriet, tabak, enz. Alleen de twee eerste artikelen komen in den handel; de overigen plant men voor eigen gebruik. De pepertuinen liggen op een grooten afstand der kampong aan de rivier Batang-hari, welke tot het

stroomgebied behoort der Sepoeti, en zijn thans in verval. Vroeger bedroeg de peperoogst 10 barra's of 50 pikols, doch is tegenwoordig door verwaarloozing der peperkultuur terug gebragt op 2 barra's. Men is echter reeds begonnen nieuwe tuinen aan te leggen.

Tusschen genoemde kampongs, langs de oevers der rivier, is het terrein boschrijk. De bevolking vindt daarin niet alleen alle benoodigde bouwmaterialen, als hout, bamboe, rotting en boomschors, doch ook die artikelen welke tot hare welvaart bijdragen, als verschillende harssoorten, gom elastiek en was. Meer binnenwaarts, van de rivier verwijderd, waar het terrein hooger wordt, vindt men ladangs.

Gedong, mede op den linkeroever der rivier, telt 20 huizen en 327 zielen, bestaat uit 8 soekoes en behoort tot den stam of kaboewai Boesok; het is eene welvarende kampong, onringd door vruchtbare gronden, terwijl het nabij zijnde bosch veel boommen telt, die gom elastiek leveren.

Van Gedong naar de meer landwaarts van den linkeroever der Sekampong verwijderde kampong Toeba, een afstand van ongeveer twee uren, loopt het voetpad door dicht bosch, wordt door eenige beken doorsneden en is in goeden staat en zelfs te paard bruikbaar. Toeba telt 10 huizen en 84 inwoners, bestaat uit 4 soekoes en behoort tot den stam of kaboewai Penamba.

Van Toeba tot de kampong Batoe-badak, op den linkeroever der Sekampong, een afstand van ruim vier uren gaans, loopt de weg langs de oemboel Tjoerop, met 6 huizen en 52 inwoners. Deze bevolking behoort tot de kampong Toeba.

Boedjong, met 11 huizen en 59 inwoners, bestaat uit 1 soekoe en behoort tot den stam of kaboewai Prelang.

Goenong-sogi, met 30 huizen en 221 inwoners, bestaat uit de stammen of kaboewai's Besoesan, Dagang en Peletja en telt 6 soekoes.

Vervolgens passeert men de oemboels Mando-wana, Negara-

boemi, en de kampong Goenong-raja met 20 huizen en 312 inwoners; deze bestaat uit drie stammen of kaboewai's Dagang, Penamba en Besoesoen en telt 3 soekoes.

Verder gaat de weg voorbij de oemboels Kanjong-kawa, Tenga en kampong Pamangan met 21 huizen en 121 inwoners, behorende tot den stam of kaboewai Penambar en tellende 3 soekoes.

In de nabijheid der kampongs Boedjong, Goenong-sogi, Goenong-raja en Pamangan vindt men oude pepertuinen. De wegen zijn hier breeder dan elders, daar de bevolking gebruik maakt van pedaties om den oogst van het veld te halen. Over het algemeen heeft dit gedeelte van het distrikt Sekampong een meer bewoond aanzien.

Batoek-badak ontleent haren naam aan een grooten steen welke aldaar in de rivier ligt en in de denkbeelden van den lamponger de gedaante heeft van een rhinoceros. De plaats telt 17 huizen en 96 inwoners, behoort tot den stam of kaboewai Dagang en bestaat uit 4 soekoes.

Bij Batoe-badak passeert men de rivier Sekampong en loopt het voetpad door dicht bosch, langs den regteroever der rivier, tot de kampong Boenkok, een afstand van ongeveer een uur gaans. Even voor die kampong valt het riviertje, aldaar bekend onder den naam van Parang-parang, in de Sekampong. Boenkok, met 16 huizen en 199 inwoners, behoort tot den stam of kaboewai Hadji-bajoeran en bestaat uit 3 soekoes.

Poetak, nagenoeg een uur oostelijker, mede op den regteroever, met 20 huizen en 227 inwoners, behoort tot den stam of kaboewai Pamoeka en telt 2 soekoes.

Het voetpad blijft nu nog ongeveer een half uur langs den regteroever der rivier, door bosch en struikgewas voortloopen, tot aan de oemboel Djabong, op den linkerover, waar men de rivier met een vlot overvaart. Deze oemboel bestaat uit 6 huizen en wordt bewoond door de bevolking van Poetak en

Negara-batin. Eenige minuten stroomafwaarts vindt men nog de oemboel Soerakoela.

Van Djabong loopt een goede pedati weg door eene alang-alang vlakke, welke zich ver landwaarts uitstrekt, voorbij de kampong Negara-batin tot Assahan, ruim twee uren van daar verwijderd.

De kampong Negara-batin telt 60 huizen en 346 zielen, behoort, even als de kampong Poetak, tot den stam of kaboewai Pamoeka en bestaat uit 5 sockoes.

Assahan, met 15 huizen en 70 inwoners, wordt meestal bewoond door vreemdelingen; namelijk javanen en boeginezen. Het hoofd is een lamponger doch stamt van Java af. Assahan behoort nu tot den stam of kaboewai Roejong en telt met zijne bevolking 4 sockoes.

De groote met alang-alang bedekte vlakke tusschen Negara-batin en Assahan strekt zich aanmerkelijk in lengte en breedte uit; zij heeft zeer geringe ongelijkheden, welke hier en daar slechts golvende zijn. De gesteldheid van den grond is zandig, hier en daar gemeng met klei, en alleen aan de boorden, waar de vlakke door bosch wordt ingesloten, eenigzins bebouwd.

In de nabijheid der kampongs Assahan en Negara-batin treft men vele djati- en marisboomen aan, welke hier vroeger, op last van den sulthan van Bantam, zijn geplant. Het djatihout is, volgens mededeeling van het hoofd van Assahan, niet zoo goed als dat van Java.

Maris is eene harde en zware houtsoort, welke gebezigd wordt voor spijkers bij den scheepsbouw.

Daar deze djatiboomen niet onder het minste opzigt staan zijn zij verwaarloosd. Ieder handelaar die hier met zijn vaartuijg komt, maakt van de gelegenheid gebruik om kosteloos zijne prauw te herstellen en kapt hout naar believen. Van daar dan ook dat het aantal groote en oude boomen zeer gering is.

Van Assahan loopt een weg landwaarts, in eene noordelijke

rigting, naar de kampongs Goenong-sogi, met 4 huizen en 40 zielen, bestaande uit 1 soekoe, en Panoengangan, met 9 huizen en 45 zielen, tellende mede 1 soekoe. De bewoners van beide deze kampongs behooren tot den stam of kaboewai Nornjaj.

Wanneer men van de kampong Assahan de rivier Sekampong afvaart, treft men geen bewoonde plaatsen meer aan; vroeger vond men nog op den regteroever de kampong Blanga, doch deze is sedert eenigen tijd verlaten.

Assahan, de voornaamste handelplaats van het distrikt Sekampong, is zeer in verval en de handel daar niet levendig.

Daar de in- en uitvoer hier onder geen opzigt staat is er geen vergelijk te maken met vroegere jaren, daar het bestuur nimmer eenige opgave erlangt; echter moet de handel voorheen veel beduidender zijn geweest dan thans. Volgens mondelinge mededeeling van het hoofd bedraagt de uitvoer jaarlijks gemiddeld 500 pikols peper, 300 pikols boomwol (kapas) en 50 pikols damar koetjing, terwijl de hoeveelheid der overige artikelen, als bindrotting, handrotting, gom elastiek, enz. zeer wisselvallig is.

De invoer is van weinig beteekenis en bestaat in zout, gambier, katoen, kains, sarongs, ijzerwerk, aardewerk, enz.

De handel wordt meestal gedreven met Java en Bawean, minder met Celebes, Lingga en Singapoera.

De produkten te Assahan uitgevoerd, worden aldaar, bij middelmatigen en hoogen waterstand, aangebragt op vloten van bamboe of rakits, welke men de rivier laat afdrijven; bij lagen waterstand bezigt men kleine kano's of sampans; weinig produkten worden te land vervoerd.

Tijdens de Lampongs onder het bestuur stonden van den sulthan van Bantam was de handel te Assahan onder opzigt van een inlandsch hoofd met den titel van sabandaar, die door den sulthan werd benoemd.

Alle geschillen tusschen de handelaren, opvarenden der vaartuigen, of betreffende den handel werden door den sabandaar beslecht en geregeld, naar de aangenomene gewoonten en gebruiken. Bij moeilijke kwestien werd de sabandaar bijgestaan door twee hem opvolgende personen of ter plaatse gezetene handelaren. Het hoogste beroep was te Bantam bij den sulthan. Daar hier geen gouvernements hoofd is, zoo berust het opzigt in zekeren zin nog bij het hoofd der plaats, dat ook den titel van sabandaar voert, doch, daar deze geene middelen heeft om zijn gezag te handhaven, is het zwak en van weinig beteekenis. Handel zoo wel als nijverheid verdienen aanmoediging en bescherming.

Het benedendeel van Sekampong was voorheen verdeeld in drie deelen. De hoofden daarvan waren gevestigd te Assahan, Goenong-raja en Gedong. Allen voerden den titel van sabandaar, doch, zooals ik daar straks reeds zeide, was die van Assahan tevens met het toezigt over den handel belast; de beide anderen hadden alleen het bestuur over de bevolking van hun onderdeel.

Het gebied van den eersten strekte zich uit van Assahan tot en met de kampong Boenkok; dat van den tweeden van af Boenkok tot en met de kampong Toeba; en dat van den laatsten van af Toeba tot Tiganennang-oetaran en selatan. Overigens stonden de marga's Maringai, Negara-ratoe en Dantarau onder afzonderlijke hoofden.

Radin Intan, hoofd van de marga Negara-ratoe, die in verbinding stond met de talrijke zeeroovers welke de kusten en rivieren onveilig maakten, en daardoor in het bezit was van de monding der Sekampong, kreeg reeds gedurende de regering van Bantams vorst, eenigen invloed in een gedeelte van het benedendeel van Sekampong, en, na diens val in 1808, breidde hij zijne magt uit en heerschte naar willekeur. Volgens de bij het volk bestaande mondelinge overleveringen kreeg

radin Intan daartoe een piagem (bevellschrift of akte van aanstelling) van de opvolgende gebieders van Bantam.

De drie sabandaars langs de rivier behielden nu slechts eenen schijn van magt en waren zij en de bevolking aan de grootste willekeur blootgesteld. Hun gezag ging langzamerhand verloren, en weldra beschouwde ieder kampongshoofd zich onafhankelijk van zijnen sabandaar, en zocht door geschenken de gunsten van radin Intan te winnen, die inmiddels niets onbeproefd liet om door vrees zijn gezag te versterken.

De drie hierboven genoemde marga's hebben nog afzonderlijke hoofden over het geheel, doch langs de rivier staat ieder kampongshoofd op zich zelve, terwijl de direkte invloed van radin Intan's opvolgers te niet is gegaan.

Daar het bestuur van dit gewest vroeger zelden dan in onaangename aanraking met het benedendeel van Sekampong is geweest en die streek zeer schaars door europesche en inlandsche ambtenaren bezocht werd, is de bevolking geheel aan haar zelve overgelaten, zonder het minste toezigt, en alleen aan de onophoudelijke aanraking met vreemde handelaren is het toe te schrijven, dat zij niet ten achteren staat bij die der overige deelen van dit gewest; in tegendeel ziet men hier zaken welke elders niet bekend zijn; het gebruik van de pedati is daarvan een bewijs.

De koepokinenting is hier nog niet ingevoerd en met de tegenwoordige middelen, welke het bestuur ter beschikking staan, zal daarin niet kunnen worden voorzien.

De grond wordt in het benedendeel van Sekampong voor niet zeer vruchtbaar gehouden en de linkeroever der rivier voor vruchtbaarder dan de regter, waaraan het dan ook is toe te schrijven, dat men slechts vier kampongs op den regteroever, van af Tiganennang-selatan tot de monding der rivier, aantreft.

Over het algemeen is het distrikt Sekampong schaars bevolkt

en men kan aannemen dat meer dan $\frac{2}{3}$ gedeelte van het benedendeel onbebouwd is.

Van Assahan keerde ik terug naar de kampong Poetak om van daar mijne reis te vervolgen.

Van deze laatst genoemde kampong loopen twee voetpaden in eene zuidelijke rigting, het eene naar de kampong Tjango, in de marga Wajj-orang, en het andere, in nagenoeg evenwijdige rigting, naar de kampong Ketibong ook Tandjong-kari genoemd. Dit laatste, door mij gevolgd, slingert zich door bosch en struikgewas, over eene uitgestrektheid van ongeveer zes uren gaans, is zeer moeilijk en loopt voor een groot gedeelte op eenigen afstand langs den linkeroever der rivier Ketibong.

De Ketibong ontspringt op den Loeboe-iti, een gebergte dat zich in het oosten der Lampongbaai verheft, loopt met verschillende kronkelingen, eerst onder den naam van Wajj-soekaratoe, in eene oostelijke rigting voorbij de kampong Soekadjaja, krijgt nu den naam van Wajj-ketibong, vervolgt haren loop langs de kampongs Tandjong-an en Tandjong-kari of Ketibong, neemt aldaar de Wajj-tjampang op, en, in eene noordoostelijke rigting voortlopende, ontlast zij zich, nagenoeg tusschen de oemboel Djabong en de kampong Assahan, in de rivier Sekampong.

Tandjong-kari of Ketibong is eene tamelijk welvarende kampong, met 24 huizen en 223 inwoners, zamengesteld uit 7 kabowai's of stammen, als Wajj-orang, Wajj-manie, Wajj-goenong, Pemakal-pati, Pemoeka-selima, Wajj-koening en Wajj-poetih, en bestaande uit 14 soekoes.

Het terrein in de omstreken is heuvelachtig, de grond vruchtbaar en voor de koffij en peperplant zeer geschikt.

Van Tandjong-kari of Ketibong loopt de weg, in eene westelijke rigting, langs de kampongs Tandjong-an en Soekadjaja, tot Tarahan, een afstand van ruim zes uren gaans, aan de oostelijke kust der Lampongbaai.

Het voetpad loopt over het met bosch bedekte gebergte dat de Lampongbaai oostelijk omgeeft, wordt verschillende malen, eerst door de rivier Ketibong en later door de Tarahan doorsneden, ja volgt zelfs voor een klein gedeelte het bed van eerstgenoemde rivier, en is zeer moeilijk, terwijl de westelijke helling aanmerkelijk steiler is dan de oostelijke, zoodat wanneer men omgekeerd van Tarahan naar de kampong Tandjong-kari of Ketibong gaat, men minstens acht uren zal noodig hebben om laatstgemelde plaats te bereiken.

Tandjong-an heeft 8 huizen en 120 inwoners. De bevolking behoort tot den stam of kabowai Binjata en telt 3 soekoes.

Soekadjaja, met 3 huizen en 31 inwoners, telt 1 soekoe en behoort tot den stam of kabowai Terlee. Deze kampong is zeer in verval, doordien een gedeelte der bevolking verhuisd is.

Tarahan, met 10 huizen en 63 inwoners, bestaat uit 1 soekoe. De bevolking behoort tot den stam of kabowai Binjata.

Bij Tarahan springt het gebergte, waarvan de Loeboe-iti de voornaamste top is, eenigzins kringsgewijze landwaarts in, en omgeeft eene kleine vlakte welke zich tot aan het strand uitstrekt.

Deze vlakte bestaat in de nabijheid van het strand uit eene zandachtige met schelpen gemengde onderlaag, waarop de klei-aarde is gelegen, die bij zware regens van het gebergte afspoelt; zij wordt door het riviertje Tarahan besproeid, dat op den Loeboe-iti ontspringt, zich kronkelende in eene westelijke rigting naar zee wendt, en bij Tarahan in de Lampongbaai valt.

Het meer binnenwaarts gedeelte der vlakte is met hoog opgaande boomen en struikgewas begroeid, terwijl het lagere met sawahvelden is bedekt, welke reeds sedert eenige jaren, volgens mededeeling van het hoofd, uit gebrek aan genoegzaam water, niet meer zijn bebouwd.

De bevolking van Tarahan bestaat van den landbouw, handel en vischvangst.

Voor de kust bij Tarahan liggen de eilanden Tjondong-tinggi, Tjondong-laoet en Tjondong-darat. Het eerste is rotsachtig; de beide anderen bestaan uit koraal en zand. Alle drie deze eilanden zijn, voor zoo ver mogelijk, beplant met klapperboomen.

Van Tarahan loopt een voetpad langs het strand voorbij de kampong Pantjang naar Telok-betong. Daar deze weg op het midden van den dag niet tot de aangenaamste behoort, keerde ik over zee met eene prauw majang naar Telok-betong terug.

De Lampongbaai wordt door de inlanders Telok-betong genoemd, naar de rivier Betong, welke zich in het diepste der baai ontlast, en waaraan ook de plaats, aan hare uitwatering gelegen, haren naam heeft ontleend.

De vlakte welke Telok-betong omgeeft, wordt gevormd door eene kringsgewijze uiteenlooping van het gebergte hetwelk de Lampongbaai aan de achterzijde omsluit. Behalve verscheidene spruiten wordt zij door de riviertjes Betong, Kategoehan en Kadjadian besproeid, welke in het noordwestelijk gedeelte der baai in zee vloeijen.

Genoemde riviertjes zijn niet bevaarbaar, en alleen de Betong heeft op een afstand van 500 tot 1000 passen van hare monding, genoegzame diepte om de prauwen, welke hier ten handel komen en niet op de reede wenschen te ankeren, eene veilige ligplaats aan te bieden. De rivier Betong ontspringt, volgens opgaven, op den bergrug die den Rathé met de Lampongpiek vereenigt, door den lamponger Pamattang-oeloe-betong, of Goenong-oeloe-betong genoemd, en volgens anderen op den Rathé, dringt zich door het gebergte heen, loopt met verschillende kronkelingen van het westen naar het oosten, wordt versterkt door de riviertjes Doerian, Tebing, Pampangan-balak, en verschillende kleine bergstroomen, loopt voorbij

de kampongs Negri, Gedong-pakoean, Koeripan, Pasisier, Parawatta en Kota-karang, en valt bij Telok-betong in de Lampongbaai. Van haren oorsprong tot aan de kampong Negri, is de Betong een bergstroom, besloten tusschen hooge oevers, terwijl het rivierbed met groote steenen is bedekt. De diepte wisselt af van 0,5 tot 0,8 en meer n. ellen, de stroomsnelheid is gewoon, doch wordt bij plotseling vallende regens zeer sterk. Van de kampong Negri tot hare uitwatering stroomt de Betong tusschen lage oevers, zijnde de rechteroever eenigzins verheven boven den linker; het bed is hier bedekt met kiezelsteenen en wordt van de kampong Kota-karang tot aan hare uitwatering modderig.

In de baai, op eenigen afstand van de monding der rivier, ligt het eiland Pasar-an, beplant met klapperboomen.

De Kategoehan ontspringt mede in het gebergte dat de vlakte van Telok-betong westelijk omringt, loopt in eene oostelijke richting voorbij de oemboel Waij-balak, deelt zich even voor de oemboel Soesoek in twee armen, waarvan de rechter den naam van Kadjadian aanneemt, voorbij de kampong van dien naam loopt en, ruim 700 passen verder, in de Lampongbaai valt, terwijl de linkerarm zijnen loop vervolgt en beneden de kampong Kategoehan zich almede in de Lampongbaai ontlast, op ongeveer 400 passen van de monding der Kadjadian.

Op de hellingen van de amphiteaters gewijze liggende bergen welke de vlakte van Telok-betong omringen, plant men rijst, boomwol, tabak, djagong enz, terwijl bij de oemboels Tapoes, Goenong-priang, Kemiling-djadjar, Tinga en meer anderen, pepertuinen worden gevonden en men den koffijboom als paggerplant aantreft. Overigens is de vlakte binnenwaarts met verschillende soorten van boomen en struikgewas begroeid, terwijl het lager gedeelte met vruchtbare, natte rijstvelden is bedekt, welke eene oppervlakte beslaan van $276\frac{1}{2}$ vierkante bouws. Meer naar het zandige strand verheffen zich rijzige kokosboomen.

Wat den bodem betreft, deze is in het binnenste gedeelte der vlakte over het algemeen hard en bestaat uit aangespoelden grond van het gebergte en klei vermengd met zand; meer naar het strand is de grond zandachtig en aan de uitwatering der rivieren moerassig en modderig.

In deze vlakte liggen, onder kleine groepen van vrucht- en andere boomen, omringd door sawahvelden, verscheidene kampongs, als:

Kadjadian, met 25 huizen en 193 inwoners, bestaande uit 3 soekoes en behoorende tot de stammen of kaboewai's Binjatta en Perning;

Kategoehan, met 58 huizen en 291 inwoners, met 5 soekoes, behoorende tot de stammen of kaboewai's Wawang en Blijoe;

Negri, met 10 huizen en 62 inwoners, tellende 2 soekoes en behoorende tot den stam of kaboewai Roendjong;

Koeripan, met 66 huizen en 415 inwoners, met 9 soekoes en behoorende tot de stammen of kaboewai's Sangkan, Oedjang en Gadja;

Gedong-pakoewan, met 80 huizen en 617 inwoners, met 9 soekoes, behoorende tot den stam of kaboewai Binjatta;

Paken-ampej, met 24 huizen en 143 inwoners, tellende 2 soekoes en behoorende tot de stammen of kaboewai's Massiendi, Mengoh en Djalang di waij;

Parawatta, met 9 huizen en 83 inwoners, met 4 soekoes, behoorende tot de stammen of kaboewai's Wawang en Massiendi;

Pasisier, met 34 huizen en 194 inwoners, met 4 soekoes en behoorende tot de stammen of kaboewai's Roendjong-boelan en Rawan;

Kota-karang, met 24 huizen en 151 inwoners, met 3 soekoes en behoorende tot de stammen of kaboewai's Nonjaj, Perning, Djaja, Massiendi, Terega en Djalang di waij;

Langs het strand heeft men nog de kampongs Boemi-waras, met 9 huizen, 76 inwoners en 4 soekoes, behoorende tot den stam of kaboewai Hadji-rentjanang, Madja, met 76 huizen en 323 inwoners en Kankong of Sari, met 106 huizen en 345 inwoners; beide deze laatste kampongs sluiten aan elkander en worden bewoond door vreemdelingen, meestal javanen van Bantam, welke zich hier hebben gevestigd.

Het verdient over het algemeen opmerking, dat de huizen en bevolking van de oemboels worden gerekend tot de kampong, waaruit zij zijn bevolkt; niettegenstaande zoodanige oemboels afzonderlijke hoofden hebben en, even als de kampongs, vaste woonplaatsen blijven; doch het hoofd van de oemboel en de bevolking zijn aan het kampongshoofd ondergeschikt en deel in alle werkzaamheden.

Door deze gewoonte vindt men dikwijls kampongs van 10 tot 12 huizen, waarvan het hoofd, wanneer men hem het aantal huizen vraagt, 30 en meer optelt, doch dan staan de overigen in de oemboel.

Telok-betong, de hoofdplaats der Lampongs, gelegen op den linkeroever aan de uitwatering der rivier Betong, bestaat eigenlijk uit de kampongs Lontar en Pasar, en is die naam meer van toepassing op het geheel.

De plaats heeft eene onregelmatige gedaante en bestaat uit 180 huizen met 928 inwoners, waaronder zijn begrepen 47 chinezen of derzelve afstammelingen.

Lontar wordt bewoond door vreemdelingen en lampongers, welke laatsten tot den stam of kaboewai Hadji-djoegah behooren en 5 soekoes tellen, terwijl Pasar uitsluitend wordt bewoond door vreemdelingen die handel drijven.

Van het strand loopen twee wegen in bijna evenwijdige rigting door en langs de kampong Lontar, waarvan de eene zich verlengt tot aan het fort, terwijl twee andere wegen de

kampong Pasar doorloopen en onder eenen hoek eerstgemelden kruissen. Eene zijde van deze kampong vormt de chinesche kampong.

De rivier Betong maakte vroeger bij de kampong Kota-karang eene groote uitlopende bogt, welke later is doorgegraven, om der rivier een meer regten loop te geven; hierdoor ontstond een klein schiereiland, besloten tusschen de rivier en den dooden arm van haren vroegeren loop, hetwelk bij hoogen waterstand gedeeltelijk onderliep en met struiken was begroeid, welke het slijk van het afgeloopen water tegenhielden en een stinkend moeras deden ontstaan.

Door het in verbinding brengen van dit schiereiland met het omliggend terrein, het weggappen der struiken en het aanleggen van eenen kruisweg over hetzelfde, heeft dit niet alleen den gezondheidstoestand verbeterd en de plaats vergroot, maar reeds zijn daarop verscheidene huizen in aanbouw.

Het bestuur te Telok-betong wordt beschermd door eene versterking, omgeven van eene natte gracht en aarden wal met vier cirkelbastions, waarop twee zesponders op cirkelaffuiten in batterij staan. Deze versterking is voldoende om de bezetting elke strijdmagt te doen tarten welke de lampongsche bevolking tegen haar mogt willen aanvoeren.

In het fort bevinden zich de kazerne voor de manschappen, het buskruidmagazijn, civiele pakhuis, en arrestantenkamers, keukens, kleedingmagazijn, apotheek en infirmerie.

De woningen van ambtenaren en officieren staan buiten de versterking, en zijn, even als de gebouwen binnen de redoute, opgetrokken uit boschhout en bamboe, aan de binnenzijde bekleed met gevlochten matwerk.

De handel op Telok-betong is in dit jaar minder levendig dan in het vorige, hetgeen toe te schrijven is aan overspanning.

De overgrootte uitvoer van gom-elastiek welke in 1854 plaats had, als hebbende toen niet minder dan 11,189 pikols, voor

zoo ver bekend, eenen uitweg naar Java gevonden, heeft zeer veel boomen uitgeput, zoodat de afvoer niet alleen minder is geworden, maar het produkt ook slechter. Hierdoor is een stilstand ontstaan zoowel in den afvoer als in den verkoop van een der meest winstgevende produkten, hetwelk op den overigen handel terug werkt. Niettegenstaande dat bedroeg de uitvoer van Telok-betong in voortbrengselen der Lampongs, gedurende dit jaar, van de maand januarij tot en met augustus;

3861	pikols gomelastiek,
2215	idem hars (damar),
2033	idem peper,
258 $\frac{1}{2}$	idem koffij,
849 $\frac{1}{2}$	idem boomwol (kapas),
1028	bossen bindrotting,
2000	stuks klappers en
85	pikols trasie.

Bovendien werden nog uitgevoerd 567 pikols rijst, zijnde dit echter meestal rijst van Java aangebragt welke hier geene markt kon vinden.

De invoer van voortbrengselen van Java bedroeg gedurende denzelfden tijd:

4147	pikols rijst,
24 $\frac{1}{2}$	kojangs zout,
211 $\frac{1}{2}$	pikols poedersuiker,
79	idem klapperolie,
2	pikols thee,
9400	stuks aardewerk,
200	vloersteen en
453	stuks geiten.

Te oordeelen naar het groote getal handelaren welke hier zijn gevestigd moet de handel niet onvoordeelig zijn.

De visscherij in de Lampongbaai wordt meestal gedreven door visschers van Tjiringin uit Bantam, welke met hunne

praauwen majang hier een gedeelte van het jaar doorbrengen, en door eenige alhier gevestigde vreemdelingen.

De bevolking van Telok-betong houdt zich bezig met landbouw, handel en scheepvaart; als ambachtslieden vindt men een paar goudsmeden, een ijzersmid, eenige timmerlieden en krissenmakers, terwijl de vrouwen in de omliggende kampongs grove lijnwaden weven voor eigen gebruik.

De vaccine wordt met goed gevolg in de omstreken der hoofdplaats uitgeoefend en met kracht onderhouden.

September 1855.

B E R I G T E N

Sieraden en munten opgedolven in Cheribon.— Volgens berigt van den heer F. C. Wilsen zijn onlangs, bij het omploegen van een katjang-veld op den heuvel Pasir-poe-tih nabij Koeningan, eenige oudheden gevonden, die thans in het bezit zijn van den regent van Koeningan en uit de volgende voorwerpen bestaan:

Een massief gouden ring, bolvormig opgewerkt en daarop de letter *en* in oud schrift;

Een ring als voren, voorzien van eene gladde plaat, waarop eene stervormige bloem;

Een diergelijke ring met een rond knopje, waarop eene bloem;

Een gelijke ring met eene ronde plaat waarop eene inscriptie van drie letters, die benevens, andere afdrukken van ringen met opschriften, afzonderlijk zal verklaard worden;

Twee gouden schakels van eene keten; deze zijn achtkantig, 19 millimeters in middellijn, en voorzien van eene opening van 7 millimeters;

Vijftig à zestig zilveren muntstukjes, geheel en al gelijk aan die, gevonden in de residentie Banjoemas en beschreven op bladz. V der Berigten van het tweede deel van dit tijdschrift.

Deze muntstukjes bevonden zich in eene kleine aarden kruik, die bij het omdelven van den grond verbrijzeld is. Even zoo waren de ringen, twee aan twee, in diergelijke kruikjes bewaard.

E. N.

1.

ᮞ᮪ᮒ

7.

ᮞ᮪ᮒ

2.

ᮞ᮪ᮒ

8.

ᮞ᮪ᮒ

3.

ᮞ᮪ᮒ

9.

ᮞ᮪ᮒ

4.

ᮞ᮪ᮒ

10.

ᮞ᮪ᮒ

5.

ᮞ᮪ᮒ

11.

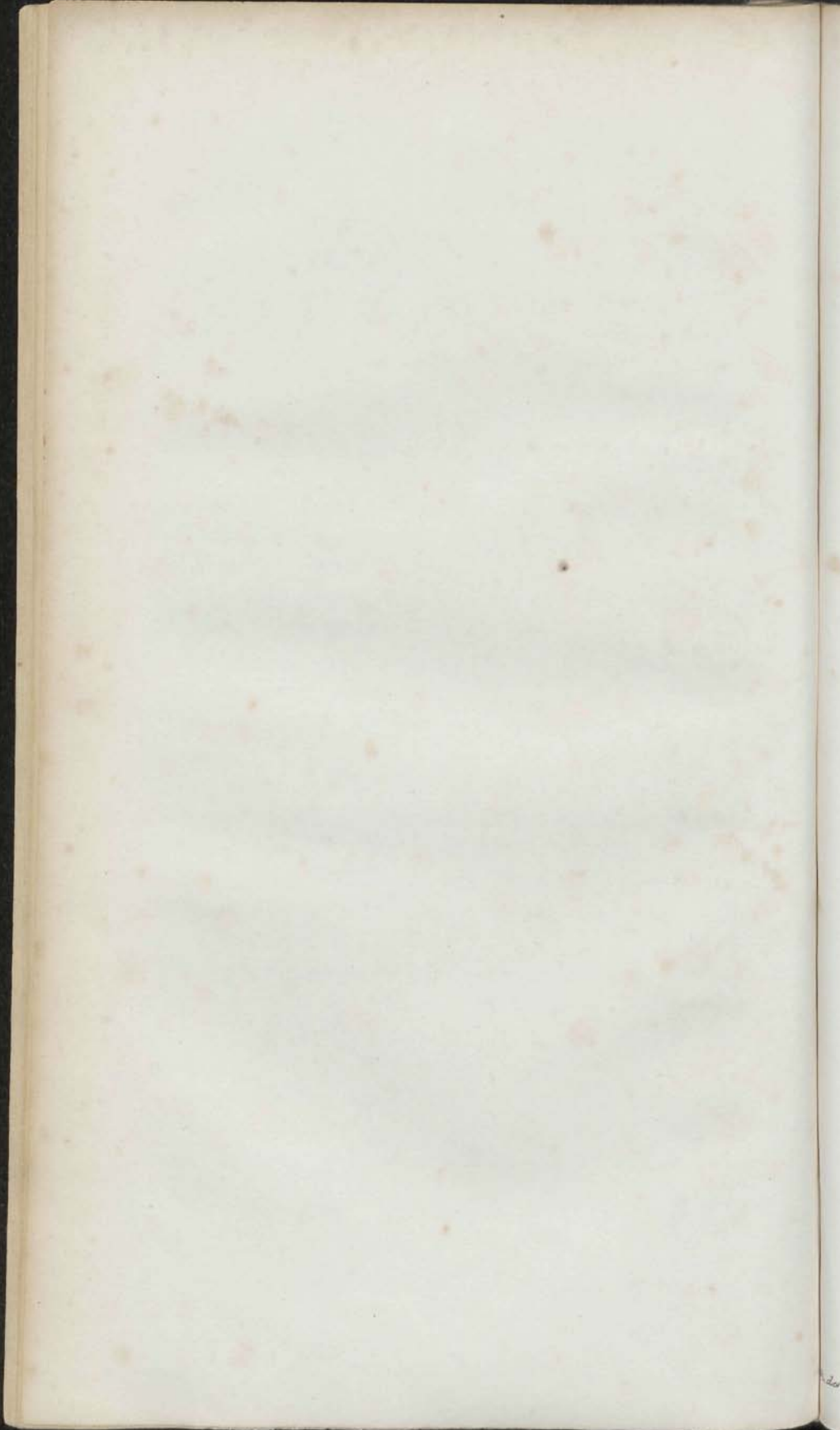
ᮞ᮪ᮒ

6.

ᮞ᮪ᮒ

12.

ᮞ᮪ᮒ

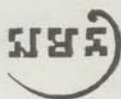
13.

I.

14.

II.

15.

III.

16.

IV.

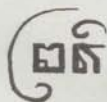
17.

V.

18.

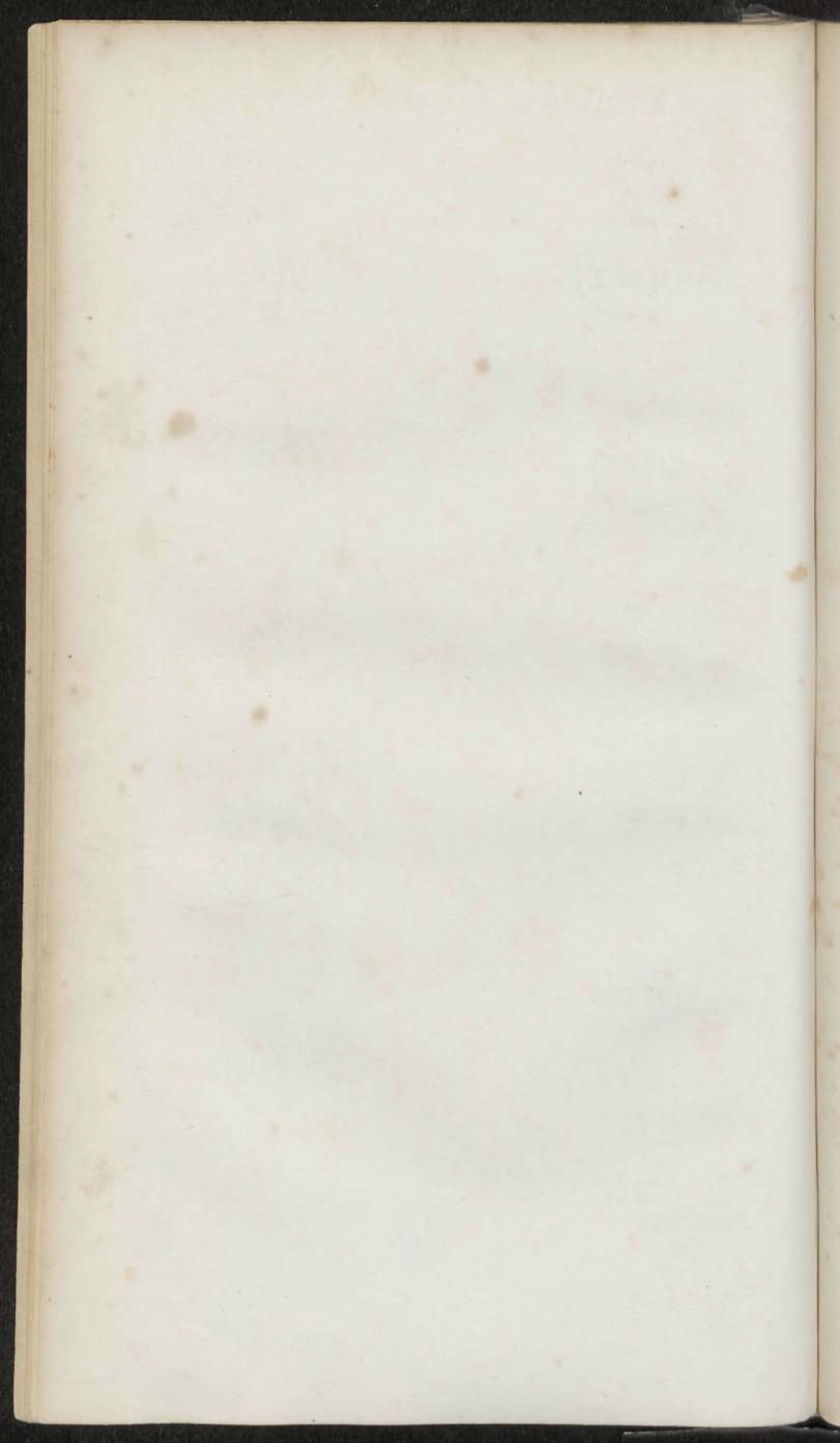

VI.

VII.

Oude martevanen met inskriptien. — Onder de overblijfselen van de hindoe-periode op Java, waarvan men den ouderdom met zekerheid kan bepalen door dat zij voorzien zijn van jaargetallen, mogen genoemd worden twee martevanen of groote urnen, afkomstig uit den oosthoek van Java en thans in het bezit van den heer J. W. B. Wardenaar, ridder der orde van den Ned. leeuw, gepensioeneerd ambtenaar, te Soerabaja. Deze urnen, grijsgrauw van kleur, even als de steenen van tempelruïnen, schijnen niet uit een stuk gehouwen maar gevormd te zijn en wegen ieder ongeveer vijf pikols. Volgens mededeeling van den heer J. Hageman Jcz. zijn de afmetingen, in rijnlandsche duimen, als volgt: hoogte $31\frac{1}{2}$, grootste middellijn $31\frac{1}{2}$, kleinste middellijn (van onder) $23\frac{1}{2}$, diepte $25\frac{1}{2}$, dikte 4 à 6, middellijn der opening 11. Beiden voeren het opschrift, in oude letters van de soort die te Soekoe en bij Salatiga gevonden worden: 1027, gevolgd door eenige schuin loopende strepen, die geene beteekenis schijnen te hebben.

Eene derde urne in het bezit van den heer Wardenaar is geheel gelijk aan deze beiden, maar zonder opschrift.

Volgens dr. van Hoëvells Reis over Java, Madura en Bali, deel I. bl. 157, bevinden zich gelijksoortige watervaten bij het graf van Malik Ibrahim te Grisseh.

E. N.

De Batoe goeliga (bezoar). — Onlangs ontving ik een bezoek van een wakil van den radja van Indrapoera; na eenigen tijd met elkander gepraat te hebben, vroeg hij mij, of ik wel bekend was met de kracht van den batoe goeliga; ik antwoordde dat ik er wel van had hooren spreken doch dat ik den steen noch deszelfs uitwerkselen gezien had, waarop hij mij verhaalde, dat hij er een bezat, dien hij in den kop van een

rhinoceros gevonden had, en dien hij mij liet zien. De steen had eene betrekkelijk geringe zwaarte; oppervlakkig beschouwd had hij eene zwarte kleur, doch tegen het licht gehouden zweemde de kleur naar het lichtrood en de steen zelf was zeer helder en doorschijnend; hij was zeer hard, zoodat de eigenaar een hamer moest gebruiken om er een stukje af te slaan, dat hij mij ten geschenke gaf en waarmede ik eene glasruit heb doorgesneden.

Genoemde inlander verhaalde mij verder, dat deze steen een universeel geneesmiddel was; bij vergiftiging of bloedspuwing had men denzelven slechts in den mond te nemen en er op te zuigen, vervolgens het speeksel in te slikken, en daarmede was alles over; bij rheumatisme, kneuzingen of brandwonden, enz. had men er slechts met dien steen over te wrijven en men was er onmiddellijk van bevrijd; bij eenen beet van vergiftige dieren legde men denzelven op de wond en binnen kort was men genezen; zelfs stervenden waren door hem reeds gered.

Ik ben echter nog niet in de gelegenheid geweest om mij van de deugdelijkheid te overtuigen en ben voor mij zelve niet zoo zeer op de proefneming gesteld, als zeker geneesheer, die zich eene kogelwonde toebragt, alleen om die soort van wonden te leeren genezen. Zoodra ik echter de gelegenheid heb gehad mij van de waarheid te overtuigen zal ik den uitslag, door middel van dit tijdschrift, kenbaar maken.

F. Nix.

2de O P G A V E

VAN DE

BOEKWERKEN

WAARMEDE DE

BIBLIOTHEEK VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IS
VERRIJKT.

Boekwerken.

- * J. J. van Oosterzee, Op reis. Rotterd. 1854 (v. d. Schr.)
Tuinbouw-Flora van Nederland en zijne overzeesche bezittingen. Leijden. 1854, 1855. Dl. I. No. 8—12. Dl. II No. 1.
De Navorscher. Jg. I—IV. Amsterd. 1851—1854.
H. J. Domis, De residentie Pasoeroean op Java. 's Gravenh. 1836.
W. Vrolik, Het leven en het maaksel der dieren. Dl. II. St. 2. Amsterd. 1854.
J. Buijs, Natuurkundig schoolboek. 5de uitg. Dl. I, II. Leijd. Devent. Gron. 1828.
Singaleesch Formulierboek. Colombo. 1744.
P. P. Roorda van Eijsinga, Algemeen Nederduitsch-Maleisch woordenboek. 's Gravenh. 1855.

- D. Buddingh, De kerk, school en wetenschap in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Utrecht. 1854.
- * Dagverhaal van Jan van Riebeeck, Eerste Gouverneur aan de kaap de Goede Hoop. 1651. Utr. 1848. (v. h. Histor. Gen. te Utrecht.)
- * A. M. C. van Asch van Wijk, Een woord in het belang van het Nederlandsch archiefwezen. Utr. 1846. (v. h. Histor. Gen. te Utrecht.)
- J. F. Bolten, Beschrijving van een nieuw plant-dier. Amsterd. 1771.
- D. Lenting, Geschiedenis van Sulthan Ibrahiem. Breda. 1846.
- F. Caron, Voorbeeldt des openbaren Godsdiensts, ten dienste der Inlandsche Christenen op Amboina. Amsterd. 1678.
- J. F. C. Gericke, Eerste gronden der Javaansche taal. Batav. 1831. Maleische Bijbel. Rom. letter. 2 dln Arab. letter, 3 dln Haarl. Amsterd. 1826.
- S. A. Bronsveld, Tamulsche Catechismus. Columbo. 1754.
- P. P. Roorda van Eijsinga, Beknopte Maleische spraakkunst en Chrestomathie. Breda. 1840.
- Basil Hall, Ontdekkingsreis langs de westkust van Corea enz. Uit h. Eng. Rotterd. 1818.
- J. van Ouwerkerk de Vries, Verhandeling over den Nederlandschen koophandel. Haarl. 1827.
- J. A. Dubois, Beschrijving van het Indische volk. Uit het Eng. 3 Dln. Dordrecht. 1819—20.
- Nahuijs, Verzameling van officiele rapporten betreffende den oorlog op Java in 1825—1830. 4 Dln. Devent. 1835—36.
- J. J. de Roij, Hachelijke reijs-togt na Borneo en Atchin in 1691. Leijd.
- J. J. de Hollander, Handleiding tot de kennis der Maleische taal. 2de Druk. Breda. 1848.
- P. P. Roorda van Eijsinga, Levensschets van Sulthan Ibrahiem, vorst van Eirakh. Batav. 1822.

- Schröder van der Kolk en anderen, Physiologische geschriften. 1835 enz.
- Nieuwe Maleidsch-Portugeesche woordenschat. Batav. 1780.
- J. A. Herklots, Bouwstoffen voor eene Fauna van Nederland. Dl. II. 1. Leid. 1854.
- A. J. van der Aa, Nederlands Oostindië. Afl. 34—36. Breda.
- Vier Praediciën in de Singalesche taal. Colombo. 1753.
- Breeder verhael ende klare beschrijvinghe van tghene den Admirael Cornelis Matelief de Jonge inde Oost-Indien voor de stadt Malacca ende int beleghe derzelve wedervaren is. Rotterd. 1608.
- * M. C. van Hall, Navolgingen van oude Latijnsche dichters. (Buiten den handel.) 1855. (v. d. Schr.)
- R. V. H., Geestige en Vermakelijke Oost-Indische voyagie. Amsterd. 1689.
- F. de Houtman, Woord-boeck in de Maleijsche ende Madagaskarsche Talen. Amstelred. 1603.
- D. van Hogendorp, Ontwerp tot herstelling der Oost Indische Compagnie. In den Haage. 1801.
- S. A. Bronsvell, Tamulsch Kinder-Catechismus. 3de Druk. Colombo. 1766.
- Roorda van Eijsinga, Zamenspraken in de Laag Maleische taal. Batav. 1847.
- J. E. J. Capitein, Vertaaling van het Onze vader enz. in de Negersche Spraak. Leijd. 1744.
- Javaansche tabellen. 's Hage.
- * C. Star Numan, Schets van het leven en karakter van Alexander Numan. Gron. 1853. (v. d. Schr.)
- M. S. Polak, Algemeene geschiedenis der wereld. Afl. 173—178.
- * H. O. Feith, Het regt der stad Groningen op het klooster Ter Apel. Groning. 1851. (v. d. Schr.)
- * Id., De Academie van Groningen, hare grondslagen en reg-

- ten enz. Groning. 1849. (v. d. Schr.)
- * H. O. Feith, Blik op Groningens voormaligen en tegenwoordigen toestand. Groning. 1854. (v. d. Schr.)
 - * Id., Het Oldermansboek van de stad Groning. Ibid. 1850. (v. d. Schr.)
 - * C. Star Numan, Ter nagedachtenis van Ph. W. van Heusde. Groning. 1839. (v. d. Schr.)
 - * H. A. Spandaw en C. Star Numan, Tommo Sijpkens tot aandenken voor zijne vrienden geschetst. Groning. 1843. (v. d. Schr.)
 - * Schriftelijk Rapport gedaen door den predicant Justus Heurnius aangaende de gelegentheit van 't eijlandt Ende enz. 1638 (v. d. heer P. A. Leupe).
 - * Stukken betrekkelijk Borneo. 1635—1636. (v. d. heer P. A. Leupe.)
 - * Beschrijvingh van de westcust van Sumatra, 1629. (v. d. heer P. A. Leupe).
 - * P. A. Leupe, Iets naders over het eiland Mauritius. Amsterd. 1854. (v. d. Schr.)
 - * Id., Iets naders over Pieter Nuijts. Amsterd. 1853 (v. d. Schr.)
 - * Verhael van de belegeringhe der stadt Batavia. 1628. (v. d. heer P. A. Leupe).
 - * Beschrijvinghe van de eijlanden Banda (v. d. heer P. A. Leupe.)
 - * De verovering der Banda-eilanden. (v. d. heer P. A. Leupe.)
 - * De vestiging der Hollanders op Mauritius, in 1638. (v. d. heer P. A. Leupe.)
 - * P. A. Leupe, Rijkloff van Goens aan de Kaap de Goede Hoop, in 1657. (v. d. Schr.)
- S. Keijzer, Francois Valentijn's Oud en Nieuw Oost-Indiën. Afl. I. 's Gravenh. 1854.
- Verslag van de feestviering der vrijwillige oud-Jagerscompagnie van de Utrechtsche Hoogeschool, op den 12den Augustus 1851. Utr. 1852.

- * H. Hiebink, Het zendelinghuis van het Nederlandsche zendelinggenootschap in 1855. Rotterdam. 1855. (v. d. Schr.)
- * Reglement voor de Boekerij der stad Amsterdam. 1854. (v. HH. Curat. v. h. Athen. illustre.)
- * E. H. von Baumhauer, Wij leven in de natuur en moeten haar kennen. Amsterdam. 1848. (v. dezelfde.)
- * C. J. Matthes, De in onze dagen dringend geworden noodzakelijkheid eener ernstige beoefening der wis- en natuurkunde. Amsterdam. 1848. (v. dezelfde.)
- * J. de Bosch Kemper, De staatswetenschap enz. Amsterdam. 1852. (v. dezelfde.)
- * H. J. Koenen, Lijkrede op D. J. van Lennep. Amsterdam. 1853. (v. dezelfde.)
- * G. E. V. Schneevogt, De physiologische éénheid van lichaam en ziel. Amsterdam. 1851. (v. dezelfde.)
- Oeuvres de François Arago. Tom. I. IV. XI. Paris. Leipzig. 1854.
- F. Renouard de Sainte-Croix. Voyage aux Indes orientales. Vol. I — III. Paris. 1810.
- Bonnaferre et Vieillot, Ornithologie. 3 Vol. texte. 1 Vol. planches. Paris. 1823.
- Mayduyt, Ornithologie. Paris. 1789.
- E. Blanchard, L'organisation du règne animal. Livrais. 10—14. Paris.
- * W. H. de Vriese, Illustrations d' orchidées des Indes orientales Néerlandaises. 1re Livrais. La Haye. 1854. (v. d. minist. v. kol.)
- V. Thiollière, Les poissons fossiles du Bugey. 1re livrais. Paris etc. 1854.
- Reports on the Fishes, Reptiles and Birds of Massachusetts. Bost. 1839.
- W. F. Poole, An Index to periodical literature. New York. 1853.

- E. Thornton, The history of the British empire in India. Vol. V. VI. Lond. 1843, 1845.
- J. Crawford, A grammar and dictionary of the Malay language. 2 Vol. Lond. 1852.
- Yvan, Six months among the Malays etc. Lond. 1855.
- Norton's Literary register. 1854. New York.
- J. D. Hooker, On the climate and vegetation of East-Nepal and the Sikkim Himalaya mountains. Lond.
- Th. Horsfield, Map of the island of Java. Lond. 1852.
- M. Catesby, The natural history of Carolina, Florida and the Bahama Islands. Vol. I, II. Lond. 1754.
- Juvelius, Bidloo, Zinn, Haller, Braun, Anatom. Physiologische Schriften. 1792, 1715, 1749, 1805. (1 Vol.)
- Maumont, Van Hall, Snellen, Schneider, Id. 1783, 1698, 1790.
- J. Th. Klein, Historie der Vögel. Danz. 1760.
- Bloch, Kobel, Wagner, Oken, Van Mons, Mulder, Doellinger, Kuschke, Vrolik, Physiologische Schriften. 1782 etc.
- Schaeffer, Rüppell, Klein, Boddaert, Ichthyologische Schriften. 1757 etc.
- J. Th. Klein, Geschlechtstafeln der Vögel. Lips. 1759.
- B. H. Cotta, Briefe über A. von Humboldts's Kosmos. Vol. I, III. Leipz. 1848—51.
- Goethe, Zur Morphologie. Vol. I, II. Stuttg. u. Tüb. 1817, 1823.
- Id., Zur Naturwissenschaft überhaupt. Vol. I, II. Stuttg. u. Tüb. 1817, 1823.
- Galvani, Weber, Janssen, Kapf, Physiologische Schriften. 1793 etc.
- H. Zollinger, Systematisches Verzeichniss der im Indischen Archipel gesammelten Pflanzen etc. H. 2. Zürich. 1854.
- R. Hensel, Die Bedeutung der Entwicklungsgeschichte für die systematische Zoölogie. Breslau.
- R. Leuckart, Siphonophoren von Nizza. Berl. 1854.

- C. L. Koch, Die Pflanzenläuse Aphiden. H. 4. Nürnberg. 1854.
- L. Agassiz, A. A. Gould u. M. Pertij, Grundzüge der Zoologie. Lief. 3. Stuttgart.
- Conversations-Lexikon. 10te Aufl. Vol. I—XIV. Leipzig. 1851—54.
- J. G. Eichhorn, Geschichte des ostindischen Handels vor Mohammed. Gotha. 1773.
- J. Hyrtl, Beitrag zur Anatomie von *Heterotis Ehrenbergii*. Wien. 1855.
- Id. Ueber den Zusammenhang der Geschlechts- und Harnwerkzeuge bei den Ganoiden. Wien. 1856.
- Id. Beiträge zur Morphologie der Urogenital- Organe der Fische. Wien. 1849.
- C. G. Giebel, Odontographie. Lief. 8. Schluss. Leipzig. 1855.
- W. Dunker u. H. von Meijer, Palaeontographica. Bd. V. Lief. 1. Cassel. 1855.
- A. Ecker, Anatomische Beschreibung des Gehirns von karpfenartigen Nil-Hecht. Leipzig. 1854.
- J. Heckel, Beschreibung des *Gymnarchus niloticus*. Wien. 1853.
- R. Kner, Die Panzernelse des K. K. Hof Naturalien Cabinetes zu Wien. I^{te} Abth. Wien. 1853.
- Id., Die Hypostomiden. Wien. 1854.
- F. Eschscholtz, Zoologischer Atlas. Berl. 1829—33.
- W. von Rapp, Die Fische des Bodensee's. Stuttgart. 1854.
- J. C. H. Bley, Die Politik der Niederlande in ihren Beziehungen zu Japan. Oldenb. 1855.
- Zoöphyliacium Gronovianum. Lugd. Bat. 1781.
- Gesner, De quadrupedibus. Figur. 1551.
- Id., De serpentium natura. Francof. 1521.
- N. L. Burmanni Flora Indica. Lugd. Bat. 1768.
- J. Th. Klein, Historiae avium prodromus. Lubec. 1750.
- Id., Historia quadrupedum. Lips. 1751.
- Brunnich, Bask, Meijer, Hellman, Houttuijn, Schrank, Gäde, Laurenti, Pisces et Reptilia. 1768 etc.

- A. Collard, *Piscium icones*. 1634.
- Besler, *Gazophylacium rerum naturalium*. 1642.
- * C. Star Numan, *Oratio de patrio Jure consulto, academica institutione informando*. Hag. Com. 1842. (v. d. Schr.)
- F. Dozy et J. H. Molkenboer, *Bryologia Javanica*. Fasc. I. Lugd. Bat. 1854.
- P. M. A. Broussonet, *Ichthyologia*. Lond. etc. 1782.
- L. Th. Gronovii *Museum Ichthyologicum*. Lugd. Batav. 1754.
- J. Latham, H. Davies et J. R. Forster, *Faunula Indica*. Ha-lae ad Sal. 1794.
- * H. O. Feith, *Dissertatio de Gildis Groninganis*. Ibid. 1838. (v. d. Schr.)
- J. G. F. de Fremerij, *Disquisitio de vi juris publici patrii antiqui et intermedii in legem de imperio A.* 1815. Groning. 1840.
- H. C. A. Thieme, *Disputatio de opusculo: Vindiciae contra tyrannos etc.* Groning. 1852.
- B. D. H. Tellegen, *Disputatio de Jure in Mare, in primis proximum*. Groning. 1847.
- * C. Star Numan, *Oratio de Jure publico hac nostra potissimum aetate recte excolendo*. Groning. 1834. (v. d. Schr.)
- * J. A. van der Chijs, *Dissertatio de Herode Magno, Judaeorum Rege*. Lugd. Bat. 1855. (v. d. Schr.)
- * J. C. G. Boot, *Oratio de perpetua philologiae dignitate*. Amstelod. 1851. (v. HH. Curat. v. h. Athenaeum illustre te Amst.)
- Costa, *Pesci del Regno di Napoli*. Ibid. 1850. Tekst. I. Atlas. I—III.
- Id., *Ittiologia fossile Italiana*. Disp 1, 2. Napoli. 1853.
- S. A. Bronsveld, *Kort begrip der Christelijke religie, in de Tamulsche spraak overgezet*. Colombo. 1754.
- Da Tori va wi Massra en Helpiman Jezus Christus etc. (Het leven van J. C. in het neger-engelsch). 1816.

- F. Ballhorn, Alphabete orientalischer und occidentalischer Sprachen. 6 te Aufl. Leipz. 1853.
- G. Flügel, Definitiones viri meritissimi Seyid Scherif Ali ben Mohammed Dschordschani. Etc. Lips. 1845.
- F. Poey, Memorias sobre la Historia natural de la isla de Cuba. Tom. I. Habana. 1851.
- Philipe de Marnix, Compendioso examedos Principaes Puntos de Religiao Christiao. Amsterd. 1688.
- Catechismo. Amsterd. 1689.
- * Bibliotheca Indica. 1855. Fasc. 7—9. Calcutta. (v. d. Asiat. Societ).
- Sourat A. B. C. Jang bergouná banja kapada anac bouda-bouda, Amsterd. 1682.
- Adjaran dalam jang mannaja dicaberadjar capalla capallanja derri Agama Christaon. Amsterd. 1682.
- G. Heijmering, Akan gombála jang bájik. Rotterd. 1840.
- Pengadjaran akan djalan Selamat etc. Batav. 1837.
- Pengadjaran akan menjatakan perkara Anak Allah didalam Doenja etc. Batav. 1838.
- Taxlimu-'l dini-'l Meséhijji etc. Amsterd. 1730
- Catechismus attau Adjaran derri Agama Christaon. Amsterd. 1691.
- * B. F. Matthes, Babrapa perkara akan segala soerat perdjandjian bahroe, toeroet L. Egeling. Rotterd. 1846. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * G. Heijmering, Sawatu kitab peng"adji"an akan 'ilmu adab; etc. Timor kupang. 1844. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Id., Barang hikajet-, elkitab, etc. Timor kupang 1845. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Id., Surat 'ilmu hhikmet, etc. Timor kupang. 1841. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Id., Kitab Midras elmekhtub etc. Timor Kupang. 1841. (v. h. Ned. zendel. gen.)

- * Id., Pengharapan jang berbohong. Timor Kupang. 1846. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Id., Katambahan Dawsa. etc. Timor Kupang. 1844 (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Id., Katimbangan akan perij hhal sendiriku awleh J. C. Lava-ter. Timor Kupang. 1840. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Id., Peng'enalan akan elchalakh etc. Timor Kupang. 1840. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Id., Akan kasuka'an besar karena peranakhan Muchalits. Ti-mor Kupang. 1840. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Id., Anugarah deri pada peng"asehan jang Meschhij etc. Vol. I, II Rotterd. 1840. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Id., Hhikajet'akan Jusof. Vol. I, II. Rotterd. 1841. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * J. Akersloot, Peng"adjaran jang pendekh akan segala kabe-naran agama Meséhij 'terkarang awleh A. Brink. Rotterd. 1848. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Tjeritera hhikajet 'isaj Elmesehh etc. Rotterd. 1848. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Sawatu perkata'an natsilhat (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * R. le Bruijn, kitab Midras jang dalamnja ada tersimpan Babarapa fatsal jang pendekh dan Berguna etc. Rotterd. 1840 (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Kitab Malajuw akan meng"adjar hedja guna segala anakh etc. Vol. I, II. Rotterd. 1837, 1838. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Tahlil jang dinjanji orang Mesehhi tatkala ija memoedji Al-lah. Rotterd. 1846. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Kitab Njanjian akan depakejkan dalam Midras Rotterd. 1848. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Kitab Midras akan meng"adjar batja etc. Rotterd. 1849. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * H. Wester, Barang lhikajet, jang terlebih berguna deri da-lam Elkiteb. Rotterd. 1849. (v. h. Ned. zendel. gen.)

- * A. Brink, Ichtitsar, agama Mesehhij. Rotterd. 1849. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Kitab hedja dan batja. Vol. I, II. Rotterd. 1853. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Kitab Midras, akan meng'adjar batja etc. Toumohon. 1841. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Kitab Malajuw akan meng'adjar hedja etc. Toumohon. Vol. I, II. 1840. (v. h. Ned. zendel. gen.)
- * Sawatu Tjeritera deri pada Hhal dan Pangkat perminta'an Doza. (v. h. Ned. zendel. gen.)

GESCHIEDENIS
VAN HET
HOLLANDSCH GOVERNEMENT
OP JAVA.

DOOR

J. HAGEMAN, JCZ.

(Vervolg van deel IV, aflev. IV, bladz. 379.)

De geschiedenis is nu genaderd tot een der belangrijkste gouvernementsbesturen betrekkelijk Java. De Oostindische compagnie en haar stelsel was nu voorbij en vernietigd. De raad der XVII bewindhebbers was vervangen door een anderen, doch het charter van 1650 bestond nog, en daarnaar was het raderwerk der regering ingerigt, en naar de orders der heeren Zeventienen werd de staatshuishouding, de politiek, de Handel, het financiele der possessien bestuurd. De Kompagnie scheen op Java, niet regtens maar met de daad nog te bestaan, maar de opvolgende veranderingen in de Nederlanden, het moederland der jvasche possessie, leidden tot eene voortgaande en algeheele omkeering der orde van zaken op Java, en alles wat nog van het oude stelsel overbleef, was gedoemd tot den ondergang.

Gedurende geruimen tijd, en sedert de eerste woelingen in de republiek en de ontbinding der Kompagnie, kwamen er in de Nederlanden opvolgende vlugschriften in het licht, over den toestand der nederlandsche bezittingen en voornamelijk over Java, en ieder waande een verbeterend stelsel te kunnen ontwerpen en voorstellen, even als zulks vijftig jaren later andermaal werd opgemerkt. Van onderscheidene kanten werd het gordijn opgeligt, dat Java voor Europa had bedekt gehouden, door de zorg van de oude staatkunde, de bakermat van allerlei monopoliën. De meeste schrijvers vermeenden, dat eene algeheele reorganisatie in alle takken van bestuur, zoo ten opzichte van het gouvernementbewind, als omtrent de politiek jegens de vorsten en vasallen onvermijdelijk noodzakelijk was. Deze meeningen hebben een nevel van vooroordeelen doen ontstaan, waaraan veel kwaad te wijten is, en die bij veel goed veel verdriet berokend heeft, en een onregtvaardigen dunk heeft doen opvatten, omtrent alles wat op Java bestond, van het ligchaam der hooge regering af tot in de minste civiele en militaire betrekkingen toe (1).

De voormalige kommissaris generaal S. N. Nederburgh, de eenige van de generale kommissie van 1793, die in het vaderland was wedergekeerd, gaf van zijne bevinding in 1802 en 1803 verslag. Hij had moeite om eene algeheele goedkeuring zijner handelingen te verwerven, en men meende dat hij op Java was misleid geworden, omtrent de takken van administratie, de ontvangsten en de uitgaven. En indedaad men is, bij de inzage van zijne theorien, genegen om dit oordeel als nabij de juistheid te beschouwen, want zij zijn zeer onaannemelijk, in vergelijk met de toen bestaande wezenlijkheden. Maar

(1) Zie o. a. S. N. Nederburgh, Verhandeling 1802; Stukken enz. 1803. G. K. en D. van Hogendorp, Brieven, Stukken, Verhandelingen enz. 1800. 1801. 1802. H. W. Muntinghe. Memorie. Ned. Hermes, 1828. Van den Bosch, overzigt, 1818. I.

de omstandigheden die toen bestonden, mochten evenzeer geacht worden veel af te doen, bij de beschouwing dezer theorien. De raad der XVII was in 1796 vervangen door een Kommittee tot de zaken der O. I. bezittingen; een Raad der aziatische bezittingen verving dit kommittee in 1798 en 1800. Deze raad was eveneens gestemd voor een uitsluitenden handel. Hevig was de strijd over de beginselen, welke men wilde gevolgd hebben in het beheer der O. I. bezittingen. Verschillend waren de begrippen der kundigste mannen, zelfs over de door Nederburgh aangeprezen beginselen; en onder dat alles vonden die der O. I. kompagnie vele aanhangers. Het staatsbewind der bataafsche republiek benoemde eindelijk, den 11 november 1802, eene kommissie van der zake kundige mannen, die der regering der republiek hadden te advizeren, omtrent den intoevoeren vorm van bestuur en handel, ten meesten nutte en voordeel. Deze kommissie was zamengesteld uit de heeren. J. Meerman, W. Six, J. F. Pontoi, C. A. Verhuell, D. van Hogendorp, S. N. Nederburgh, en R. Voute. (1)

Volgens den geleerden staatsman H. W. Muntinghe was het door deze kommissie, den 31 augustus 1803 uitgebragt rapport, ten eenemale ongunstig voor het ontwerp van een geheel stelsel van nieuwigheden. Het staatsbewind der republiek was het met dit rapport niet eens. De opvolgende oorlogzuchtige tijdingen maakten de uitvoering ondoenlijk, en de algemeene oorlog, met den vrede van Amiens in 1802 geëindigd, in 1803 weder begonnen, belemmerde alle gemeenschap met Java, dat daardoor vooreerst bevrijd bleef van de alles aantastende omwentelingszucht. De raadpensionaris R. J. Schimmelpenninck, die in 1805 en 1806 aan het hoofd der bataafsche republiek stond, ontwierp reeds bij den aanvang van zijn bestuur de zending van eene nieuwe generale kommissie naar Java.

(1) Zie dit geheele rapport bij P. Mijer, Instruktien, bl. 117—144.

Hij koos daartoe, in november 1805, de heeren C. H. van Grasveld, destijds minister der bataafsche republiek bij het hof van Portugal, en mr. C. T. Elout, prokureur generaal bij het nationaal gerechtshof. Aan den eersten werd tevens de aanstelling verleend van gouverneur generaal van Bataafsche Indie en luitenant generaal der bataafsche republiek (1). Deze kommissarissen generaal werden vergezeld van de heeren H. A. Parvé en H. M. de Kock. Zij namen de reis over Amerika aan, ter oorzaak van de moeilijkheden in de overtocht. In 1806 werden zij evenwel reeds van daar teruggeroepen, daar de staatkundige veranderingen in de republiek opvolgende afbraken wat pas begonnen was, en zoo geraakte de gouverneur generaal Van Grasveld nimmer aan het doel zijner zending. Alleen Parvé en De Kock kwamen op Java.

De raadpensionaris poogde eveneens om Java van meerder krijgsvolk te voorzien, en deed daartoe eene divisie van 800 man bij een brengen, die bij wijze van aanneming, door het handelshuis Wils en Co. te Amsterdam zou worden overgevoerd, en op 2¹/₂ millioen guldens kwam te staan. De uitzending dezer troepen werd reeds aan den Helder in Noord Holland gestopt, en de expeditie bleef te huis, om redenen de franschen zich daartegen verzetten. Alzoo werden de pogingen onder het raadpensionarisschap verijdeld, en op Java bleef het bij het oude (2).

In juni 1806 werd Lodewijk Bonaparte koning van Holland. Hij bevestigde den gouverneur generaal Wiese in zijn bewind en benoemde hem den 20 juni 1806 tot luitenant generaal, chef van de land- en zeemagt der hollandsche bezittingen en tevens tot kommandeur der Unie van Holland (3). Den 29 juni 1806 werd de raad der aziatische bezittin-

(1) Wagenaar, Vaderl. Gesch. 47ste deel, bl. 170, 139ste boek.

(2) L. Bonaparte, Stukken over Holland I. deel, blz. 157.

(3) Naamregister van 1809 en 10.

gen ontbonden, en de uitoefening van zijn gezag over de possessien opgedragen aan eenen minister van marine en kolonien, die nu werden geheten: kolonien en bezittingen van den koning van Holland. Het scheen dus als of de nieuwe koning de indische zaken bij het oude wilde laten. De oorlog met Engeland verhinderde de overzending van krijgsvolk. Spoedig evenwel werd ook Lodewijk Bonaparte genoopt om te vermeenen, dat tot behoud der bezittingen en het erlangen van groote voordeelen, eene algeheele hervorming in het indisch stelsel allernoodzakelijkst en hoogst dringend was, en dat alleen een van uit Europa te zenden man, van een onwrikbaar en ondernemend karakter, die omwenteling in de administratie kon invoeren en ten uitvoer brengen.

Zulk een man vond hij in den kolonel generaal Herman Willem Daendels, geboren te Hattem in Gelderland, den 21 oktober 1762, grootofficier van het Legioen van eer, luitenant generaal van Holland, gouverneur van Munster, grootkruis van de orde der Unie en maarschalk van het koninkrijk, een man, door Lodewijk zelven geheten, een uitmuntend soldaat, vol van moed, vol geestkracht en krijgslust (1). Deze werd den 28 januarij 1807, dus zes maanden na de bevestiging van Wiese, benoemd tot gouverneur generaal van hollandsch Indie, op eene instruktie, die den 9 februarij 1807 werd uitgevaardigd (2), en de eerste was die als charter der regering, dat van 1650 zou omverwerpen. Deze benoeming van iemand tot die waardigheid, zonder immer op Java, noch zelfs in burgerlijke administratieve dienst te zijn geweest, was de eerste van dien aard, en alleen de voorgaande benoeming van Van Grasveld kan eenigzins als voorbeeld gediend hebben aan koning Lodewijk.

(1) L. Bon. ib. II, 48 (energy and taste for war.)

(2) Zie deze instr. bij Mijer, blz. 145.

Er is welligt nimmer een meer verdeeld oordeel over iemand in persoon en handelingen geveld geworden, dan over Daendels. Sommigen hebben hem beschouwd als eene ster van de eerste grootte aan den staatkundigen hemel, anderen hebben hem aangemerkt als eene vloekkomeet tot verderf van Java ontstaan. Beide partijen kunnen gedwaald hebben, de geschiedenis zal beslissen in de beoordeeling.

Daendels erlangde de volgende voorwaarden voor zich zelve:

f 80,000 voor reiskosten naar Java.

„ 118,800 jaarwedde als gouverneur generaal.

„ 12,000 „ „ generaal-militair.

„ 5,000 pensioen voor zijne weduwe, indien hij binnen vier jaren mogt komen te overlijden, daar zijne echtgenooten en kinderen in Holland of Frankrijk moesten achterblijven.

De magt en last van Daendels was zeer uitgebreid. Hij was geroepen de javanen te bevrijden van den „ ondragelijken last” waaronder zij gebukt gingen, volgens de meening in Holland. Hij moest de ontwerpen der staatskommissie van 1803, voor zoo veel doenlijk, in toepassing zien te brengen. De reorganisatie begon met het regeringsligchaam, langs alle takken van bestuur op en buiten Java; wij zullen die weldra een aanvang zien nemen.

De Hooge regering werd bepaald te bestaan uit:

een gouverneur generaal, opperbevelhebber der land en zee-

magt, eerste persoon in alles wat het gouvernement betrof,

een directeur generaal voor de financiën en domeinen,

vier gewone raden van Indie, en

vier buitengewone, advizerende raden. Daendels kon, bij afwezigheid, een luitenant gouverneur generaal benoemen, en had overigens de magt tot benoeming van al de na hem volgende regeringsleden. De bij zijne komst aanwezige Hooge regering werd ontbonden verklaard.

Hij alleen had het regt van voorstel ter tafel; alle andere

voorstellen waren aan zijne voorafgaande goedkeuring onderworpen; hij kon tegen de meerderheid stemmen, mogt den zetel der regering verleggen, maar zijn ambt niet op eigen gezag nederleggen.

Hij moest de land- en zeemagt organiseren, en alles aanwenden tot behoud der bezittingen, en daartoe alle middelen te baat nemen die nuttig waren voor het doel. Dit doel zou alleen de middelen kunnen en mogen wettigen.

Bij de overweging ter toepassing van de middelen, vervat in het rapport der staatskommissie van 1803, moest hij de vigerende orders van vorige besturen in stand houden, met de regenten middelen beramen, tot „verbetering van het lot van den inlander,” daarom „willekeurige, drukkende belastingen en misbruiken” afschaffen, den landbouw uitbreiden, den koophandel beschermen, het lot der slaven ter harte nemen en het pandeling-schap vernietigen.

De uitgaven moesten worden bestreden uit de territoriale ontvangsten, des noodts uit den verkoop van 's lands produkten van Java, en door het trekken van wissels op Nederland, tot f 600,000 toe.

Zijne administratie, eene nieuwe, moest van de vorige worden afgescheiden, opdat men hem geen vroegere abuizen zou kunnen ten laste leggen of wijten.

In deze instructie is alzoo op te merken, dat Daendels, volgens de bestaande orde van zaken, en de vigerende orders van vorige staatsbesturen te handelen had; deze verplichting werd hem zelfs bij zijnen eed opgelegd. Evenwel, deze instructie is nimmer op Java formeel gepubliceerd geworden. Behalve deze voorschriften voor den gouverneur generaal in persoon, werd er nog eene andere van dezelfde dagteekening gecreëerd, voor den gouverneur generaal en de raden van Indie, uitmakende het ligchaam der Hooge regering.

Aan dit kollegie werd de volle magt en autoriteit gelaten,

over alle onderwerpen van wetgeving, politiek en civiel beheer, gratie, remissie. Het mogt evenwel geen oorlog beginnen met inlandsche vorsten of staten, zonder verlof uit Nederland, ten zij de bezitting in gevaar, of de nood dringend was.

De raden werden voor de eerste maal door den gouverneur generaal, en voor het vervolg door den koning of minister van kolonien benoemd. De extraordinaire raden werden uit de hooge ambtenaren, de raden uit de voornoemde buitengewone, en de direktur generaal uit de raden gekozen.

De gouverneur generaal kon „gevaarlijke personen” doen arresteren; de uitzetting verbleef aan de regering. De gouverneur generaal kon in Indie niet in regten worden aangesproken; de raden alleen niet gedurende den tijd hunner funktien.

Dit ligchaam der Hooge regering scheen alzoo eenig overwigt te moeten hebben; wij zullen zien van welken aard dit overwigt in toepassing was. Het valt minder in het belang der geschiedenis, om deze nimmer gepubliceerde, en eerst zeer laat bekend geworden instruktien te ontleden, dan te onderzoeken, welke veranderingen zij geboden, en welke veranderingen er werden ingevoerd. Deze instruktien waren slechts een paar jaren van kracht, en de ontwerpen van de staatskommissie van 1803 stonden ter onderzoek in toepassing op den voorgrond. De naleving is dus als het ware voor den uitvoerder vrij geweest.

De benoemd gouverneur generaal Daendels landde den eersten januarij 1808 te Anjer in west Java, en verscheen in de vergadering der Hooge regering, zonder eenig bewijs voor zijne waardigheid, daar alle dokumenten waren verloren geraakt op reis. Hij deed dus mondeling opening van zijne zending. Het is mij niet bekend geworden, of men op Java reeds bewust was van zijne komst; tijdgenooten vermeenen dat hiervan niets openbaar bekend was. De regering, in stede van geloof te

weigeren aan een onbekend persoon, zonder eenig bewijs voor zijne waardigheid, berustte in de mondelinge opening en de gouverneur generaal Wiese maakte geene zwaarigheid, hem het bestuur over te geven. Op zoodanige wijze zag Daendels zich aan het hoofd van het bewind geplaatst.

Albertus Henricus Wiese, geboortig van Bremen, was de laatste gouverneur generaal die zijn geheelen loopbaan in de dienst der Komp. begonnen was en voleindigd heeft. Hij had het roer van zaken in handen van 15 juni 1805, gedurende een tijdvak van 2 jaren en 7 maanden. Men noemt hem een braaf en achtenswaardig man, die, oud geworden in de dienst der Kompagnie, zwak was van karakter, en in de regering slechts een schaduwbeeld was van des opperlandvoogds vroegere grootheid. In zijne handelingen werd hij grootendeels bestierd door den waarnemend directeur generaal Wouter Hendrik van IJsseldijk. Het is te denken dat hij zelfs met genoeg een zwaren last van zijne schouderen aflag. Dit denkbeeld wordt gesterkt door de omstandigheid, dat Wiese gehuwd was met de kinderlooze weduwe van zijnen voorganger, Van Overstraten, Jacoba Maria Lodicio, die een aanzienlijk vermogen medebragt, alsmede dat hij den 25 maart 1808 reeds naar Europa vertrok. Bij zulk een man kon het verlangen naar rust niets vreemds zijn. Hij overleed in 1809, doch zijne weduwe leefde tot 1838 en overleed te Utrecht (1). Wij mogen niet onopgemerkt laten, dat zijne zwakheid, in te groot vertrouwen ontwaard, oorzaak was van de duurzame vijandschap tusschen Engelhard en Daendels. De eerste was gouverneur van Java (2) en gaf in een vertrouwelijk brief aan Wiese zijne bevreemding te kennen, dat hij zoo op de eerste voorwending, iemand eene plaats ingeruimd had, waarvan zoo veel te verwachten was. Wiese liet, in een

(1) Tijdgenooten. Bat. Cour. 1816. Tijds. N. I. III. I. 284.

(2) Dit tijds. IV. 370.

oogenblik van te veel vertrouwen, dezen brief aan Daendels zien, en sedert dat oogenblik was de laatste de vijand van Engelhard. Wij zullen de gevolgen nader ontwaren.

De 36ste gouverneur generaal H. W. Daendels was, zoo als wij bereids opgemerkt hebben, de eerste opperlandvoogd, die dadelijk deze waardigheid op Java met zich bragt. Daar wij ons niet hebben voorgesteld, zijn geheelen loopbaan op Java tot onderwerp van dit geschiedkundig overzicht te maken, maar slechts het hollandsch gouvernement, en alzoo zijn bestuur tot 1810, zoo achten wij het hier de plaats te zijn om van 's mans karakter eene benaderende schets te leveren. Onbekend met Java, veel minder bekend met den inlander, bestond al zijne wetenschap uit hetgeen hij uit rapporten had leeren kennen. Krijgsman in het hart, had hij eenforsch en onwrikbaar karakter, een ijzeren wil, een onbezweken moed in groote en staatszaken, en eene onverzettelijkheid zonder wederga. Gewoon te bevelen en gehoorzaamd te worden, kende hij geene onmogelijkheid. Vertegenwoordiger van eenen koning, omhangen met ridderorden, overladen met titels, leverde voor hem het eenvoudig indisch leven, volgens Kompagnies stijl, niets op ter zelfvoldoening. Zoon der omwenteling en des oorlogs, moest hem niets van hetgeen bestond en oud en beproefd was, voldoende en vrij van gebreken toeschijnen. Gehecht aan eigen beginselen, aan eene eigene wijze van het beoordeelen van menschen en zaken, hard van inborst, jaloersch op magt, heerschzuchtig van karakter, was hij daarbij met een bijna onbepaald gezag bekleed, dat hem op alles met minachting deed nederzien, gesterkt door de vooroordeelen die men in Holland omtrent Java had opgevat. Hij had legers aangevoerd, was generaal en chef van de krijgsmagt der bataafsche republiek geweest, en had eenmaal de wetgevende vergadering van dit gemeenebest uiteen gedreven, zoo als later Napoleon Bonaparte deed, op zijn voorbeeld. Hij had plannen van omwenteling

gevormd in zijn vaderland, was uit zijne vaderstad verdreven, en van zijn stemregt ontzet als representant, alles in hoedanigheid van echt patriot, waarvoor hij ook uitweek, en zijn armen franschen leende, zoolang als hunne overmagt bestond (1). Hij had een afgrijzen van al het oude, van vroeger dagteekening dan de fransche schoeiing, en bezat eene overijlde zucht tot omkeering, in onwederstaanbare vurigheid. Wanneer men zijne weeklagten leest over het vernederende der waardigheid, waartoe hij geroepen was, dan moet men vermeenen, dat die reeds diep moet zijn gezonken geweest, dan wel, de waardigheden in het vaderland schitterender vertooningen hadden gemaakt voor een eer- en heerschzuchtig man, in die onbegrensde eigenliefde, die tot eene geheel valsche voorstelling van al de handelingen zijner voorgangers leidde, en de gevolgtrekkingen daarvan, steeds als diep rampzalig voor den „onderdrukten” landzaat beschouwen deed. Zoodanig was ongeveer het karakter van een der merkwaardigste mannen onzer eeuw, en waren de meeningen van vele voor- en tegenstanders.

Een der eerste handelingen van Daendels was het ontbonden verklaren van het ligchaam der Hooge regering, overeenkomstig de hem verleende magt. Hij stelde haar evenwel weder provisioneel aan, den 14 januarij 1808. Eerst den 30 maart 1808 installeerde hij het nieuwe regerings ligchaam, dat uit de volgende ambtenaren bestond:

Direkteur generaal, Wouter Hendrik van IJsseldijk, (van 1799 tot 1806 raad extraordinair, sedert waarn. directeur generaal).

Gewone raden der regering:

Willem Vincent Helvetius van Riemsdijk, (sinds 1799 ordinair raad).

(1) Vad. Gesch. vervolg XXI. 216. XXV. 450. XXVII. 196. 197. 242. 247. 372. 377. — XXVIII. 125. 136. XXIX. 10. XL. 4, 15. XLI. 173. 197. 261. 261. 340. XLIII. 282.

Petrus Theodorus Chassé, (sinds 1802 extraordinair raad).

Wijnaud van Hoesen, (sinds 1802 als voren).

Herman Adriaan Parvé, (eerst extraordinair raad sinds 1807).

Buitengewone raden der regering:

Abraham Couperus, (oud gouverneur van Malaka).

Willem Wardenaar, (oud opperhoofd van Japan).

Joost Carel Romswinkel, (oud opperhoofd van het generaal geldkantoor.) De vierde der buitengewone raden werd destijds nog niet aangesteld maar nader werd daartoe door Daendels benoemd, Andries Hartsinck. Wij merken alsnu dadelijk op, dat Nicolaus Engelhard, de tweede persoon van staat en eerste raad der regering sinds 1802, voorbijgegaan en uitgestooten werd. Wij hebben hierboven de aanleidende redenen opgemerkt en zullen nader meer bewijzen eener vervolgzucht ontmoeten.

Als inkomsten van deze leden der regering werden bepaald: Voor den directeur generaal eene jaarwedde van 15,000 rijksdaalders en $\frac{2}{3}$ van een half procent op alle verkoopen uit 's gouvernement's pakhuizen (bevorens was dit inkomen 12,000 rijksdaalders met 4000 rdls. emolumenten).

Voor een gewoon raad, eene jaarwedde van 15,000 rdls. zonder meer.

Voor een buitengewoon raad, als voren, 12,000 rdls. als voren (1).

Kort nadat deze reorganisatie was ingevoerd, kwam de schout bij nacht Adriaan Arnold Buijskes op Java aan. Deze was reeds vroeger, eens als scheepsjonker en eens als fregatskapitein in 1802, op Java geweest, en was door koning Lodewijk benoemd tot luitenant gouverneur generaal, voor het geval dat Daendels niet op Java mogt aankomen. Hij werd terstond in die waardigheid aan het hoofd van den raad der regering ge-

(1) Zie Daendels eigen opgaven hierover, in zijn bekend werk.

plaatst, ten einde de gouverneur generaal zich zoude kunnen wijden aan de algemeene belangen, en de luitenant gouverneur de deliberatien ter tafel besturen. In 1809 toen Buijskes weder naar Holland terugkeerde, benoemde Daendels een president der Hooge regering, J. A. van Braam.

De regeringsleden hadden alzoo allen hunne verheffing en benoeming te danken aan Daendels, die alleen en uitsluitend het regt had van voorstel. Eene volslagen lijdelijkheid van gedrag, die alle voorstellen tot besluiten of wetten verhief, was hiervan het onvermijdelijk gevolg. Niettemin hadden de leden zitting en stem, zooals boven is opgemerkt, maar deze stemming was veranderd in eenvoudige goedkeuring en aanneming zonder advies.

Na alzoo het regeringsligchaam te hebben gereorganiseerd, was het gouvernement van Java aan de beurt. Het gezag van den gouverneur van Java's noordoostkust scheen te groot in het oog van een man als Daendels. De onlusten in Cheribon, de kapitulatie van Soerabaja, schenen genoegzame redenen aan de hand te geven, om te vermeenen, dat ook hier een militair gezag en arm hoogst benoodigd was. Maar de bijzondere oorzaak was, de verbittering tusschen Daendels en den gouverneur van Java, Nicolaus Engelhard, over de geuite gevoelens van den laatsten, zoo aan den gewezen gouverneur generaal Wiese, als aan eenige ambtenaren te Samarang, dat men een man, die zonder eenig bewijs van het wettig gezag, zich als opperlandvoogd had voorgedaan, en die bij niemand als zoodanig gekend was, in staat van arrest had moeten stellen, in stede van hem te erkennen in eene voorgewende waardigheid of hem eenig gezag toetevertrouwen (1).

Bereids den 27 januarij 1808 gaf Daendels zijn voornemen te kennen om zich in de cheribonsche zaken te mengen, en

(1) Engelhard, O. I. bez. 42; door tijdgenooten bij monde bevestigd.

den 24 februarij onttrok hij den gouverneur de briefwisseling met de jvasche vorsten, en zond nieuwe residenten naar de hoven, bevreesd dat de gouverneur zich aan het gezag der regering zou onttrekken, en de vertegenwoordigers aan de hoven zich bij hem zouden voegen. De residenten aan de hoven van Soerakarta en Djodjokarta waren destijds B. F. von Liebeherr en M. Waterloo. Zij werden opgevolgd door J. A. van Braam en P. Engelhard. Als redenen dezer verwisseling gaf Daendels op, dat het gouvernement van Java bedekt was met een sluijer van geheimhouding voor de Hooge regering en de koning van Holland aanbevolen had, vooral dat gouvernement te leeren kennen, waarvoor al dadelijk als noodzakelijkheid werd vermeend, het houden van vertrouwelijke briefwisseling regtstreeks met de residenten aan de hoven (1). Deze kregen eigen instruktien en werden al dadelijk van den gouverneur van Java onafhankelijk gesteld, behalve in huishoudelijke zaken. Zij moesten als ministers het koninklijk gezag vertegenwoordigen en werden de onmiddellijke korrespondenten met den gouverneur generaal. Deze briefwisseling was geheim, zelfs voor den gouverneur van Java, die slechts over defensieve belangen te raadplegen was. Eindelijk werd de hoogheid van het gouvernement, de luister der koninklijke regering van Holland, en de eerbied voor den grooten keizer Napoleon en diens achting en bescherming, den vorsten ingeboezemd, en den residenten als zoodanig aanbevolen (2).

Deze verordening, tot verkorting van de magt des gouverneurs van Java, werd spoedig door eene andere gevolgd. Den 29 april 1808 ging Daendels van Batavia op reis naar de n. o. kust, en kwam den 11 mei te Samarang aan. Volgens zijne eigene memorie, zag het te Samarang destijds er bedroefd uit.

(1) Daendels, II. Org. st. P. M. 5. 6. Engelhard, 41. 126.

(2) ib. I. 39. Engelhard, 41.

Wanneer men evenwel hierover tijdgenooten bij monde en schriftte raadpleegt, dan zou men eene poging tot wraakneming jegens Engelhard als de eigenlijke redenen kunnen en moeten aannemen, en minder de voorgenomen verbeteringen, tot heil van den inlander. Den 17 mei 1808 werd het gouvernement van Java afgeschaft, en alzoo de betrekking van gouverneur ingetrokken. De onderhoorige residentien of provincien, Tagal, Pekalongan, Samarang, Japara, Djawana, Rembang, Griseh en Soerabaja, werden afgezonderlijk als prefektures, later als drost- en landdrost-ambten, zelfstandig verklaard. De oosthoek van Java, bevattende al de oostelijke landen van Griseh af, bleef onder het gezag van den gezaghebber in den oosthoek, die rang had boven de prefekten, landdrosten of residenten, welke laatstgenoemde titel mede werd afgeschaft. Later werd Griseh tot onderprefekturte verklaard, en Rembang onder eene administratie van houtbossehen gesteld, Toeban bij Griseh en Djawana bij Japara ingelijfd, alsmede het eiland Madura als onderprefekturte afgescheiden (1).

De vernietiging van het gouvernement van Java vereischt eene nadere beschouwing. Het had nu 65 jaren bestaan. In de tijden toen de bezittingen der O. I. kompagnie buiten Java afzonderlijke gouvernementen vormden, werd ook geheel midden en oostelijk Java tot een gouvernement verheven; maar toen de genoemde buitenbezittingen van lieverlede door de engelschen genomen werden, bleef er voor de Hooge regering minder algemeene omslag over, en het gouvernement van Java werd getrokken binnen den werkkring van het generaal gouvernement. Voorheen bestuurden of administreerden de leden der regering zelve, ieder afzonderlijk, een der gouvernementen. Daendels schafte ook deze instelling af. Trou-

(1) Daendels. I. 40. II. N. o. k. S. III. Bat. 55.

wens tijdens zijne komst waren er minder buitengouvernementen overgebleven, en men kan hieronder slechts de Molukko's en Java rekenen. Van een anderen kant moet men de intrekking van Java's eigen gouvernement toeschrijven aan nadjver op het gezag van den gouverneur, en dien geest van centralisatie, die Napoleon, den leermeester van Daendels, zoo zeer in alles doordrong. Eindelijk kan het, bij eene oplettende beschouwing en overweging, in verband tot de mondelinge berigten van tijdgenooten, der aandacht niet ontgaan, dat de reeds hierboven aangeduide verbittering van Daendels tegen Engelhard eene der hoofdoorzaken was, en deze vermoedens vinden meer wezenlijkheid bij de overweging, dat Engelhard tevens verwijderd werd van het bewind, schoon hij eerste raad en directeur generaal was over de financiën, handel en domeinen, alzoo vicevoorzitter der regering, van al hetwelk Daendels hem onthield.

Deze voorname verandering werd gevolgd van eene geheele reorganisatie van alle deelen van het bestuur over Java, eene vaststelling of verandering van oude bepalingen, waarvan de uitkomsten bewezen zaken waren. Al de regenten (inlandsche opperhoofden) der gouvernementslanden, werden te Samarang bijeen geroepen, van 29 julij tot 20 augustus 1808. Aldaar verschenen van de volgende provincien en landschappen de regenten:

1. Banjoewangi. 1.	9. Bawean. 1.	17. Tjengkalsewoe 1.	25. Torbaja. 1.
2. Peeger. 1.	10. Griseh. 2.	18. Goemoelo. 1.	26. Kaliwoengoe. 1.
3. Banger. 1.	11. Sidajoe. 1.	19. Djawana. 1.	27. Kendal. 1.
4. Pasoeroean. 1.	12. Lamongan. 1.	20. Koedoes. 1.	28. Batang. 1.
5. Bangil. 1.	13. Toeban. 1.	21. Japara. 2.	29. Pekalongan. 1.
6. Soerabaja. 2.	14. Lassen. 1.	22. Patti. 2.	30. Wiradesa. 1.
7. Sumanap. 1.	15. Rembang. 1.	23. Demak. 2.	31. Pamalang. 1.
8. Pamakasan. 1.	16. Glonggong. 1.	24. Samarang. 1.	32. Tagal. 2.
	9.	18.	29.
			33. Brebes. 1.

te zamen 39 inlandsche opperhoofden van de landen onder 's gouvernements beheer. Bezoekí, Panaroe kan en Oeloedjami waren

verhuurd aan chinezen. Madura was een prinsdom onder eigen bestuur, gelijk Cheribon (1).

De bijeenkomst dezer regenten, hoe schijnbaar onbelangrijk op het oog, achten wij echter van genoegzaam geschiedkundig belang, om die van naderbij te beschouwen. Sinds de noord-oostkust van Java onder het bewind der Komp. gekomen was, werd er nimmer zulk eene vergadering van ondergeschikte landshoofden belegd, en de allereerste regeling in 1743 was geschied door den gouverneur generaal Van Imhoff, naar Komp. stijl, bij bevel aan alle regenten. Thans werden de regenten bijeen geroepen op één punt, alleen om die konventionele bevelen te hooren, die bij wijze van akkoord tusschen opperlandvoogd en gouverneurs of landshoofden, alle leverancien van produkten zouden doen ophouden, om daarvoor in plaats te stellen de levering van klinkende munt, als belasting, tribut, cijns, rekognitie of onder welke benaming ook. Die wijze van onderhandelen week echter af van de javaansche landsgewoonten, en deze afwijking was van genoegzaam belang voor de gevolgen. De vergaderingen der regenten vonden plaats op den huize Bodjong bij Samarang, weleer het verblijf van den gouverneur Engelhard, die destijds reeds niet meer te Samarang aanwezig was. De gezaghebber van Java's oosthoek, Rothenbuhler, was de intermediaire persoon, daar Daendels zelf nog geen woord van de taal der landshoofden verstond. De regent van Bangil beviel hij deze gelegenheid aan Daendels zoo bij uitstek, dat hij hieraan zijne benoeming tot ridder, en de huur van Malang te danken had. De gewone karaktertrek, dat de javaan tegenover meerderen gewoonlijk toestemt, werd tot zeker uiterste opgedre-

(1) Wij hebben deze opgave, om het aardrijkskundig belang, hier ter neder gesteld. Deze gewesten vormden bevorens het gouvernement van Java. Tijdgenooten en ooggetuigen hebben het door Daendels en Engelhard beschrevene, toegelicht. Hieronder was de toemalige regent van Poeger als berigtgever.

ven, daar een gouverneur generaal, in geen halve eeuw te Samarang tegenwoordig geweest, thans, in met goud en sterren overdekte kleederen, in regtstreeksche gemeenschap met landshoofden onderhandelde, om „den geringen man te ontheffen van den gedwongen arbeid.” Alle voorstellen werden dus in overweging gegeven en aangenomen. De levering van rijst, katjang, suiker, indigo, peper, kardamon, mostaard, aardolie, zout, katoenen garens, tamarinde, koriander, kassia en was werd afgeschaft, voor zoo ver de gedwongen levering aanging, in verscheidene gewesten. In andere bleven de leverancien van rijst, katjang, olie, hout, garen en peper bestaan, en het bleef ter keuze van de landshoofden om de rijst tegen een, en de katjang tegen veertig rijksdaalders per 125 ponden, voor geld op te brengen. Voor alles werd de kultuur van koffij en katoen door dwang ingevoerd en aanbevolen. Alle geschenken werden afgeschaft. De levering van koffij en katoen, door dwang geproduceerd, werd gesteld op 3 dollars per 128 ponden voor katoen, en op 4 rijksdaalders per 228 ponden voor de koffij, dan wel de vergoeding van 2 dollars voor elke 2000 vierkante roeden rijstland.

De regeling voor geheel den oosthoek op den nieuwen voet, werd den 1 september 1808 ingevoerd. Zij bevatte hoofdzakelijk, bij zamentrekking, de volgende punten.

I. De regenten werden verklaard tot ambtenaren van het hollandsch gouvernement, en hunne rangen met militaire rangen gelijk gesteld (1). Zij bleven aan het hoofd der regentschappen als inlandsche opperhoofden, en volgden de bevelen der prefekten, europesche landvoogden. Zij erlangden nieuwe aanstellings brieven en hun gevolg werd bepaald. Het stelsel van betaling voor aanstellingen, en de hommages wer-

(1) Kolonel, luit. kolonel, majoor, voor de adipati's, tommongongs en ronggo's.

den verboden (1). De pradjoerits, javaansche politiesoldaten, werden afgeschaft, en daar voor opgerigt djajang sekars, javaansche of moorsche dragonders, op de hoofdplaatsen der prefekturen, en zulks ten koste der regenten. Deze werden ontheven van alle kustwacht, leverantie van vaartuigen of kustweer, en al deze belastingen of servituten werden veranderd in rekognitien in geld.

II. De regenten werden gesteld op de volgende rekognitien, belastingen of kontributien, te zamen bedragende f 217,048.44, verdeeld als volgt:

Voor den oosthoek van Java, 's jaars:

de regent van Poeger,	500	dollars.
" " " Banger,	2000	"
" " " Pasoeroean,	3000	"
" " " Bangil,	1000	"
" " " Lamongan,	2000	"
" " " Sidajoe,	5000	"
" 1 ^e " " Soerabaja,	5000	"
" 2 ^e " " Soerabaja,	6000	"
" 1 ^e " " Griseh,	2000	"
" 2 ^e " " Griseh,	1200	"

Surplus pachtschat voor Bezoeki en Panaroekan. 1200 "

Rekognitie voor alle afschaffing op Madura:

Regentschap Sumanap,	7000	"
" Pamakasan,	2000	"
" Bangkalan,	1000	"

(Van Banjoewangi, Malang en Bawean verneemt men niets.)

Voor de prefektore Rembang werd de belasting getiteld en gesteld als volgt:

Voor den regent van Toeban, landhuur,	1600	dollars.
" " " " Lassein,	3100	"
" " " " Rembang,	350	"
" " " " Djawana, rekognitie,	2000	"

(1) Het geven van erkentenis, geschenken bij openbare gelegenheden.

In de prefektore Japara, de volgende rekognitien:

voor den regent van Koedoës,	1500	dollars.
" " 1 " " Japara,	2500	"
" " 2 " " Japara,	2000	"
" " 1 " " Patti,	3000	"
" " 2 " " Patti,	3000	"

In de prefektore Samarang:

voor den regent van Demak,	6000	"
" " " " Kaliwoengoe,	1600	"
" " " " Kendal,	2800	"
" " " " ingebei van Goemoelo,	525	"

Voorts nog, voor marktplaatsen te Samarang, 7000 "

Idem, Oenarang, Salatiga en Bojolali, optebren-
gen door den regent van Samarang, 2000 "

Idem idem door den ingebei van Goemoelo, 1575 "

Idem idem van Torbaja, 1334 "

Wijders door den regent van Lassem te voldoen,

in vervanging van een kontingent pantjalang

(kustvaartuig), eene rekognitie voor de nego-

rijen in het demaksche gelegen, Grogol, 1000 "

Glonggong, 245.15 "

Tjengkalsewoe, 31.12 "

In de prefektore Pekalongan:

voor den regent van Batang, 2000 "

 " " " " Pekalongan, 7200 "

 " " " " Wiradesa, 2000 "

In de prefektore Tagal:

voor den regent van Pamalang, 2000 "

 " " 1 " " Tagal, 4000 "

 " " 2 " " Tagal, 1400 "

 " " regent " Brebes, 1400 "

Al deze rekognitien, belastingen, heffingen of huurpenningen
bedroegen dus te zamen 101,741 dollars en 27 stuivers, gere-

kend op 64 stuivers à 4 duiten, uitmakende *f* 217,048.44. Ten behoeve dezer belastingen door de regenten op te brengen, bleven de javanen van den handwerks- en landbouwstand onderworpen aan de belastingen die de regenten uitvonden, hoofdgeld, marktgeld, overvaarten en andere oude in- en herkomsten, die echter niet mochten worden verhoogd of verzwaaard (1).

III. Het verhuren en verpanden van dorpen aan chinezen en het geven van voorschotten op het gewas werd verboden; alleen ten behoeve van zoutpannen, suikermolens en vogelnestklippen mogt hiervan worden afgeweken (2). Het pandelingschap werd mede streng verboden, bij renovatie der plakmaten van 3 maart 1794 en 31 maart 1796. Tegen roof- en brandstichting werden bedreigd de straffen van verbranding in levenden lijve.

IV. Aan alle residenten, prefekten, drossen, gouverneurs der provincien en andere ambtenaren werd het drijven van handel verboden. De opium voor de konsumptie der inwoners, werd aan de residenten aan huis geleverd voor rekening van den lande tegen 1500 dollars per kist, te verhoogen met 100 dollars winst bij levering aan de pachters. Deze bepaling, den 25 mei uitgevaardigd, werd echter den 13 augustus reeds aangevuld en de kist op 1700 dollars gesteld; de maatregel diende om den sluikhandel te weren. Deze opium werd verdeeld als volgt:

voor den oosthoek van Java met Madura,	48 kisten
" de landen der vorsten,	48 "
" Rembang (onderhoorigheden)	13 "
" Japara (idem)	14 "
" Samarang met Demak, Oenarang, Kendal en Kaliwoengoe.	54 "

(1) Wij zullen nader het overzicht der vroegere kontingenten leveren.

(2) Ordonnantie Soerabaja 14 juli 1808. Vergelijk de publikatie van mei 1823.

voor Pekalongan (en onderhoorigheden) 9 kisten.
 voor Tagal (idem) 9 "

te zamen 195 kisten opium approximatieve konsumtie. Tot nog toe was dit artikel verkocht door eene lands "amfioendirektie," die het heulsap in termijnen verkocht voor 3000 tot 7000 rijksdaalders de kist. De smokkelaars voerden evenwel de opium in tegen 1000 dollars de kist, zoodat de winzucht de verzoeking kwalijk wêerstaan kon.

V. De landskas van Samarang werd beschouwd als de hoofdkas van alle andere landschappen, die bevorens afzonderlijk hadden gewerkt. Te Soerabaja en Samarang werden hoofdadministratien ingesteld voor het beheer der produkten, financiën en domeinen. Voor de koffijteelt en houtbosschen werden afzonderlijke inspektors aangesteld. De vaste traktementen der europesche ambtenaren werden geregeld, vermeerderd, bepaald, met verbod omtrent het genot van alle verdere emolumenten, hoe ook genaamd, bevorens door hen genoten; het ambtgeld werd mede afgeschaft. Te Soerabaja werd een groote raad van justitie, en in elke prefektore een vredege-regt opgericht, meestal van onbezoldigde regters. Deze regtbanken waren ingerigt voor inlanders, eigenlijke javanen. De europeanen en vreemde oosterlingen stonden te regt voor europesche regtbanken. Bevorens bestond er voor geheel midden en oostelijk Java, slechts één raad van justitie, te Samarang (1).

Wij hebben in eene korte zamentrekking een overzicht gegeven van de verordeningen die tot de "reorganisatie der n. o. kust" behoorden. Het meerendeel daarvan behoort thans tot de geschiedenis. Alhoewel die organisatie slechts kortelijk bestond, is het echter van genoegzaam belang in beschouwingen te treden over deze verordeningen. De gedwongen koffijteelt werd met ijzeren wil doorgezet, en de maatregelen daardoor ver-

(1) Zie Daendels, II. 9. en v. v.

oorzaakt grenzen aan het ongeloofelijke, zoodat zelfs een opziener met de doodstraf werd bedreigd, omdat hij 10,000 oude boomen had doen omkappen. En toch, bijaldien het aan Daendels ware beschoren geweest, al de vruchten van die dwangkultuur te plukken, dan zou hij denkelijk geen genoegzame gelden in kas gehad hebben om de koffij te laten in koopen. De bepaling, die het geven van voorschotten op het te leveren gewas verbood, scheen door eenen met den javaanschen aard onbekende te zijn uitgedacht, terwijl de begerigheid naar geld en de behoefte aan bedienden, ten allen tijde eene soort van schuldenaar- of pandelingschap heeft doen bestaan, die evenzeer geen inlandsche herkomst kan worden ontzegd. En of door deze organisatie de javaan onttrokken werd aan de vermeende „onderdrukking, en het „lot van den inlander” verbeterd werd, zullen wij in het midden laten. De „reorganisatie der n. o. kust” ondervond spoedig die veranderingen, die eene overijlde daarstelling kenteekenden. De hervormingen konden natuurlijk niet worden ondernomen, zonder misbruiken uit te roeijen, die zich met het bestuur vereenzelvigd hadden, en waaruit een groot aantal personen voordeelen genoot. De langdurige gewoonte was wet geworden, een aantal bijzondere belangen werden gekrenkt, waardoor eene groote partij van ontevredenen ontstond. De besluiten van Daendels, wier klem en spoed soms het doelwit deden missen, tastten alles aan tot in de geringste bijzonderheden, hetgeen velen, die jaren in eenen staat van sluimering hadden verkeerd, opwekte als door een elektrischen schok. De sekretaris generaal Veeckens en de minister Van Braam voerden te Samarang het nieuw stelsel in. Weldra echter vond Daendels het bestaan van sommige regenten overbodig, als bezwarend voor den javaan. Ten gevolge hiervan werden ingetrokken de tweede regentschappen van Soerabaja, Griseh, Japara en Pattie, de regentschappen van Pekalongan, Wiradesa, Kendal, Rembang en Lasseem, de nga-

beischappen van Torbaja en Gomoeloe. Door dit alles werd de financiële inrigting geheel en al veranderd. Deze overijlde verordeningen en intrekking schenen wantrouwen te moeten wekken en de verplaatsingen van de inlandsche ambtenaren, zoo geheel strijdig met het stelsel der Kompagnie, deed onder den javaanschen adel een gedrukt misnoegen oorsprong nemen. Wij mogen wijders niet onopgemerkt laten, dat, daar alle handel den ambtenaren ontzegd was, de residenten en eerste gezaghebbers niettemin als voorkoopers van de opium werden aangewezen, terwijl de ministers aan de hoven, de opperpachters in de vorstenlanden waren. Daarbij moesten de poenaltiteiten op de overtreding van elke bepaling gesteld, alle formele regtspleging als het ware verlammen.

Boven en behalve de hierboven zamengevatte bepalingen werden er nog meer organieke verordeningen gemaakt, maar hun kortstondig aanzijn of gemis aan uitwerking, doet ze voor de geschiedenis van geene waarde achten (1).

Zoodra Daendels van de eerste reis in 1808 te Batavia was wedergekeerd, zond hij den luitenant gouverneur Buijskes naar den oosthoek, om de engte van Madura te versterken, en werden nu in alle vakken van administratie en het krijgswezen even groote veranderingen geprojecteerd en ten deele ingevoerd. Voor zoo ver die eene geschiedkundige waarde hebben zullen ze worden opgenoemd.

Wij hebben op blz. 361 en volgende van het IV deel van dit tijdschrift een overzicht genomen van de krijgsmagt voor de komst van Daendels. Volgens zijne opgaven bestond het leger van het gouvernement in het begin van 1808 uit een overschot van de wurtembergsche troepen, van de fransche korpsen en vernielde vloot, alleen genoeg voor kadets voor nieuwe korpsen. Bij een man als Daendels, bekend met de

(1) Zie Daendels I. 48. en Engelhard, 136. 85.

europesche wijze van oorlogvoeren en gewoon wel uitgeruste legers van forsche krijgslieden in groote massa's te bevelen, kon een verbrokkeld leger van velerlei kleuren, natien, talen en wapens voorzeker geene goedkeuring verwerven, veel minder de verdedigingswerken, die vele jaren bevorens waren aangelegd geworden. De kustbatterijen werden verlaten; een fortje, te Tangerang bij Batavia in aanbouw, werd weder gesloopt. Daar alle oorlogschepen vóór 1807 waren verloren gegaan, werden er kleine kustvaartuigen aangebouwd, tot wering van zee-roovers en vijanden. Dit alles werd in den aanvang van 1808 verordend. Den 6 maart van dat jaar werd ook het leger bij reorganisatie bepaald op:

3 regimenten infanterie van linie, te zamen	9051	man.
1 bataillon jagers van	1000	"
5 eskadrons kavallerie, te zamen	1018	"
1 regiment artillerie van	2716	"
Korps staven en genie, te zamen	30	"
1 garnizoens bataillon infanterie te Batavia	1500	"
Te Samarang, te Bantam en te Cheribon.	1300	"
zoodat er een leger geprojecteerd werd van	16615	"

voor Java, waarbij 3750 europeanen en 12865 inlanders moesten worden in dienst gesteld. Voor zoo ver den voorraad europesche soldaten aanging, kon hierin worden voorzien, maar op suppletie uit Europa was niet te hopen. Maar in dit gebrek werd deels voorzien met inlandsche christenen uit de Molukkos en van Menado. Voor de aanvulling van het inlandsch gedeelte werden slaven vrijgekocht, gedwongen ligtingen ingevoerd op Java, voorts menschen aangekocht bij onderhandeling, en geleverd door de vorsten van Madura, Bali, Celebes, zelfs de als kannibalen bekend staande dajakh's van Borneo moesten hun aandeel voor het nieuwe leger leveren (1). Er

(1) Daendels I. 25, zie Engelhard, 103. Daendels IV. Milt. zaken no. 3. Omtrent de gevolgen der gedwongen ligtingen, zie men een voorbeeld, beschreven door Q. M. R. Verhuell, Tijdschrift voor het zeezezen, 1841, III deel bl. 627.

was geen middenweg te kiezen. De levering van madurezen had de belooning ten gevolge, dat de panembahan tot oud-sulthan benoemd werd, en de menschenpekulatie op Bali was nog al winstgevend. De troepen erlangden eene vermeerderde en goede bezoldiging; de vroegere bezoldiging was niet ruim, maar de krijgslieden dreven handel. Er werden brigadiers, kolonels, majoors, luitenant-kolonels en minderen in ruime mate aangesteld, schoon de keuze niet groot was, en alles werd tot verbetering der krijgsmagt in het werk gesteld. Op het einde van 1808 bestond het leger uit de volgende korpsen:

Staf van den opperbevelhebber,	8 officieren.
Generale staf en hoofdbureau van oorlog,	33 " "
Mobile divisie voor Batavia, Samarang, Soerabaija	18 " "
Korps der genie, bestaande uit.	25 " "
Het regiment artillerie,	122 " "
Eerste regiment van linie,	64 " "
Tweede dito,	63 " "
Derde dito,	73 " "
Regiment jagers,	37 " "
Regiment kavallerie,	49 " "
Eerste garnizoens regiment,	60 " "
Tweede dito dito,	32 " "
Derde dito dito,	27 " "
Vierde dito dito,	39 " "
Plaatselijke staven, te zamen uitmakende	36 " "
Hospitelen, geneeskundige dienst,	27 " "
Gepensioeneerde officieren,	57 " "

Alzoo bedroeg het getal der met naam bekend staande officieren van het leger, 718 "

Het getal werkelijk dienstdoende bedroeg, als volgt:

1 opperbevelhebber (de gouverneur generaal).

5 brigadiers (generaal-officieren).

16 kolonels, waarbij 2 javanen.

8 majoors.

41 luitenant kolonels, waarbij 1 javaan.

165 kapiteins, waarbij 1 javaan.

9 tweede kapiteins.

1 kapitein-luitenant.

189 eerste luitenants, waarbij 1 javaan.

179 tweede luitenants, waarbij 1 javaan, alzoo te zamen

614 dienstdoende militaire officieren, waarbij 6 javanen

(1). Het getal der mindere militairen kan niet worden opgegeven. De vorenstaande cijfers hebben enkel betrekking tot Java.

De zeezaken werden onder eenen kommissaris generaal voor de marine en onder het bevel van den brigadier H. Merkus de Kock gesteld. Het zeekorps bedroeg op ultimo 1809 een getal van 70, en op ultimo 1810 een getal van 51 officieren, afkomstig van de vroegere vloot, en thans in sedentaire betrekkingen of op kustvaartuigen dienst doende.

Daar geheel Java geen voorname haven bezat tot bewaarplaats eener scheepsmagt, die Daendels wenschte te bezitten, zoo kwamen hem daartoe plannen voor, om de straat van Madura in het oosten, en de baaijen op de westkust van Java te versterken. De gelegenheid van Madura prees zich zeer aan door vroegere voorbeelden, daar reeds in 1743 eene batterij was opgeworpen geweest op de zeebank van Mengari, maar het aanleggen van versterkingen in de havens aan den westkant van Java, is gebleken destijds als tot het onmogelijke nog te behooren.

Voor een krijgsman als Daendels kon eene gebeurtenis, die nog zoo versch in het geheugen lag als de kapitulatie van Soerabaja (2), niet ligtelijk verschooning erlangen. Onder het

(1) Naamboek van 1809. De meeste aanstellingen zijn van 1808 en 1809. De vorige opperbevelhebber, brigadier S. de Sandel Roij, werd eveneens door Daendels op zijde gesteld; hij repatrieerde in 1809. Hij was echter bijziende.

(2) Zie blz. 357, IV deel van dit Tijds.

vorig bestuur was de regtmatigheid daarvan reeds onderzocht, waren de handelingen goedgekeurd, maar Daendels wenschte vrees aantejagen, en begon een nieuw onderzoek. De majoor Von Franquemont beriep zich op zijne ondergeschiktheid aan den raad van politie. De kapitein ter zee Cowell beriep zich op zijn voornemen om Griseh te verdedigen, waarvoor hij door dien raad in staat van arrest was gesteld geweest. Hier was dus geene verantwoordelijkheid te zoeken in individuele bevelhebbers. De raad van politie te Soerabaja bestond uit civiele ambtenaren, en de geheimhouding wederhield de beschuldiging der individuele leden. Hier was dus geen ander verhaal te zoeken, dan door dien raad van politie te ontbinden, ten minste de krijgczaken aan dit kollegie te ontnemen, en den gezaghebber van Java's oosthoek tot een simpel burgerlijk ambtenaar te verklaren. Dien ten gevolge werd de toenmalige kolonel De Kock aangesteld tot militair bevelhebber van oostelijk Java en Madura, en van nu af aan werd het militair en civiel departement gescheiden, en het veelhoofdige bestuur onder de persoonlijke verantwoordelijkheid van één enkel gebracht (1). De resident Van Naerssen, die de engelsche vlag te Griseh geschen had, en zijne funktien was blijven waarnemen, werd gedeporteerd naar Europa in 1809. De resident Van Ligten van Madura werd om zijne verdediging geprezen, en als prefekt naar Griseh overgeplaatst. J. A. van Middelkoop verving Rothenbuhler als gezaghebber in den oosthoek van Java; Von Franquemont werd tot kolonel, adjudant-generaal, ridder en chef van het derde regiment van linie benoemd, dat te Griseh, te Soerabaja, op het fort Lodewijk en te Serang in Bantam verdeeld lag. De kolonel Cowell werd naar de west-

(1) Daendels I. 22. II. Pr. Mes. No. 16, De Kock werd evenwel reeds op 11 april 1809 tot brigadier benoemd. De brigadier G. C. J. Gaupp was zijn opvolger. Naamregister 1809. 1810.

kust van Java gezonden, om de Meeuwenbaai te versterken, doch vond spoedig aldaar den dood.

De schout bij nacht Buijskes was speciaal belast met de versterking der straat van Madura, van Oedjong-pangka af tot Kwanjer. Zoo als wij boven zeiden, was de zeebank van Mengari, voor den noordwestelijken ingang der straat, reeds in 1743 en 1744 benuttigd geworden. De toenmalige prins van Madura, in oorlog met de Compagnie, lag er batterijen op. Ook in 1804 was men voornemens geweest, aldaar eene drijvende batterij te leggen. De gelegenheid, aan de uitmonding van den stroom Bengawan in de engte, was wel gekozen. Het fort Lodewijk verrees weldra als een eiland, midden's vaarwaters. Acht maanden na het begin, stonden er 100 stukken geschut in batterij, en anderhalf jaar na het begin was het gereed. Er werd een groot garnizoen in gelegd (drie kompagnien artillerie, en een half bataillon infanterie). De bevelhebber kreeg last, om deze sterkte nimmer over te geven, al ware het op bevel der Hooge regering, maar bij een vijandelijken aanval niet in verdrag te treden, dan op last van hem gouverneur-generaal alleen. Evenwel, dit fort heeft nimmer één schot tegenweer gedaan (1). Met dit geïsoleerd fort was de noordwestelijke ingang der engte gesloten, en waren de batterijen van Sembilangan op Madura en van Grisch op den Java wal, onnut geworden. Om den oostelijken ingang der straat te sluiten en de reede van Soerabaja te verdedigen, meende Daendels een fort te kunnen opwerpen, onder den Madura wal, bij Kwanjer in den „Trechter," op 13 voeten water en 7 voeten weke modder. Op die diepte deed hij grondslagen leggen van klipsteen. Toen men hem de onmogelijkheid daarvan voorhield, dreigde Daendels om op die plaats al de voorhanden vaartuigen van

(1) In 1816 werd het fort Oranje, in 1838 fort Ersprins hernaamd. Besluit 28 maart 1810, Daendels, I. 92. IV. No 73.

Soerabaja te zullen laten zinken, indien zij niet spoedig eene lading ballast daarheen bragten. Het werk werd begonnen, maar kon nimmer worden voltooid, en thans verbeeldt het op de zeekaarten eene stip, met den naam „het gezonken fort” eene klip in het vaarwater.

Nu was de haven van Soerabaja aan de beurt. Daendels had steeds eene voorliefde voor die stad, en meende er zelfs den zetel der regering te vestigen. Onbekende omstandigheden hebben dit zijn voornemen belet. De havenhoofden werden verlengd met 450 roeden, door indijking van de rivier tot in zee, op eene diepte van 16 voeten water. Op het oostelijk hoofd werd het fortje Kalimas gebouwd, op een soort van schiereilandje. Dit fortje werd gewapend met 28 achttienponders, om de reede te beschieten, hetgeen echter nimmer noodig is geweest. Thans wordt die plaats ingenomen door het maritiem établissement, en waar vroeger een naderende vijand uit den vloed gerezen wallen voor zich zag, ziet de zee-man thans slechts werken van nijverheid.

Na den aanleg der werken langs de straat Madura, vertrok de admiraal Buijskes weder naar het vaderland, in 1809, om van daar herwaarts weder te keeren in 1816. De eigenlijke beweegreden van zijn vertrek is ons niet genoegzaam gebleken, maar men wil dat die ongeveer dezelfde was, als waarom de kolonel Gordon en de luitenant-kolonels P. Muntinghe en J. van den Bosch in 1810 repatrieerden: ontevredenheid van Daendels over hunnen arbeid.

Behalve het uitleggen der havenhoofden en het aanleggen van een fortje te Soerabaja, werden te dier plaatse nog opgericht en gebouwd een kruidhuis, kazerne, duitenmunt, eene groote werkplaats, de konstruktiewinkel geheeten, voor den aanmaak van allerlei wapentuig en oorlogsbehoefden. Doch dit alles was geen nieuw ontwerp. Er bestond reeds eene groote kazerne, eene partikuliere duitenmunt; te Griseh waren voor lang salpeterbeddingen aangelegd. Het groot hospitaal te Sim-

pang werd destijds in allerlei gebouwd, en in die wijk het residentiehuis opgericht, om als het ware Soerabaja, even als Batavia, zuidwaarts uit te breiden (1). De duiten, die de munt van Soerabaja opleverde, waren van een hollandschen muntslag, van japansch koper, zeer ruw, en gestempeld met het naamcijfer van Lodewijk Napoleon, op de keerzijde 1810. In 1811 werd ook deze inrichting geschorst om den grooten omslag (2). Aan den verderen oosthoek van Java scheen minder gelegen te zijn, althans er werd weinig verbeterd in het krijgskundige, maar Samarang werd als het ware de groote werkplaats van allerlei andere dan metaal grondstoffen, voor het krijgswezen en de behoeften voor het leger. De marineschool, aldaar weleer door den gouverneur generaal Van Overstraten opgericht, werd veranderd en hervormd in eene artillerieschool. De organisatie in het zeewezen ontworpen, is evenwel op het papier gebleven, en bij het gemis van alle oorlogsvaartuigen moesten eenige kustvaartuigen de uitgestrekte kusten bewaken.

Hebben wij alzoo overzien de voornaamste veranderingen in het stelsel van bestuur en belastingen en in het krijgswezen door den maarschalk Daendels ingevoerd op het eigenlijk Java, de noord-oostkust, thans leidt de draad der geschiedenis tot de verwickelingen en de veranderingen, ingevoerd in de andere gedeelten van het eiland, met name Bantam, ten regte Banten, Cheribon, ten regte Tjirebon, het grondgebied van Batavia, en de landen der vorsten. Wij beginnen met Bantam.

Zoo als wij vroeger op blz. 369 deel IV zagen, regeerde aldaar de XI sulthan, Aboe'l Fatah Mohamad Ishak Djenoel Motakim, XVI vorst van dat rijkje. Alhoewel door traktaten afhankelijk

(1) Daendels I. 88—91. Engelhard 248 en volg.

(2) Zie ook Millies, Munten enz., 1852.

geworden van het gouvernement der voormalige Kompagnie, bezat Bantam evenwel eene eigene souvereiniteit, gelijk met de overige vorsten van Java, daar dit gewest nimmer was veroverd. De vrijwillige toelating tot het bouwen van een kasteel ter hoofdplaats en der posten te Anjer en te Tjerita, ten behoeve van 's Kompagnies bedienden, was als vriendschappelijke handeling erkend en aangenomen geworden, gelijk ook de afstand van een gedeelte lands op de grens nabij Batavia. De getrouwheid van het bantamsche hof aan den eenen kant, en de goede trouw aan de zijde der regering, waren redenen en oorzaak dat de staat van zaken in de laatste jaren op dien voet bleef, en het europeesch gezag zich niet verder uitstreckte, dan tot het goedkeuren der keuze van eenen kroonprins en het bevestigen van den sulthan, alsmede het houden van posten in het rijk. De weinige aangelegenheid der bantamsche produktie, de gedurige invallen van land- en zeeroovers, het verlies der Lampongsche distrikten op een tijdstip toen de fysieke en morele zwakheid der Komp. op Sumatra weinig vermogt, dit alles was oorzaak van een verval, waardoor evenwel de betrekkingen tusschen het bantamsche hof en de regering van Batavia niet konden worden verbroken, in weerwil der geheime aanmoediging van buitenlandsche mededingers (1).

Maar deze vreedzame betrekkingen werden spoedig verbroken in 1808. Even als in den oosthoek van Java had Daendels ook in den westhoek het voornemen eene versterkte haven aan te leggen. Daartoe werd door den schout bij nacht Buijskes als de meest geschikte plaats aangewezen de Meeuwenbaai, in de straat Sunda, nabij Javahoofd. Terstond werd het werk aangevangen om in deze onbewoonde streek, bedekt met eeuwenoude bosschen, een maritiem etablissement opterigten. De kapitein ter zee Cowell werd met de uitvoering belast. Hij be-

(1) Zie Daendels I. 13, en Engelhard, 148. Bevestigd door tijdgenooten.

ijverde zich om met kracht van volk dit werk spoedig te voleinden, maar allereerst moesten bosschen geveld, moerassen gedempt, hoogten weggenomen worden, om zich slechts een plek open terrein te verschaffen. De aarde, vroeger met ondoordringbaar bosch bedekt, en in eeuwen welligt nimmer door de zon bestraald, thans ontbloot van gewas, ontlastte zulke besmettelijke dampen, dat al het werkvolk van eene verlamming in de beenen, eene verdooving in het onderligchaam aangetast werd, en eene algemeene sterfte ontstond. De daarheen gezonden werklieden, 1500 in getal, waren geleverd door den rijksbestuurder van Bantam, pangeran Warga di radja. De meeste dezer menschen vonden den dood. Hoe meer de grond ontgind werd, hoe meer de besmetting toenam, en te vergeefs zond men van Bantam en van Batavia, daarheen werkvolk; bijna allen werden doodelijk ziek; de kolonel Cowell, die zich naar Batavia liet vervoeren, overleed aldaar mede aan de gevolgen.

Deze voorbeelden moesten natuurlijk de bantammers afschrikken. Alleen met de grootste moeite konden de rijksbestuurder en de hofgrooten de door den gouverneur generaal verlangde massa volks bijeen krijgen, en dan nog op de plaats aangekomen, liepen zij bij hoopen weg, naar bosschen en wildernissen, en keerden niet naar hunne woonplaatsen terug. Dagelijks kwamen daarover de ernstigste rapporten in bij den gouverneur generaal, die evenwel, in weerwil van alle vertoogen van ooggetuigen, van alle verzoeken en raadgeving, en van alle beschrijving der ellende, het begonnen werk beval voort te zetten (1).

De sulthan van Bantam, wenschende hierover met plegtstigheid vertoogen in te brengen, zond twee gezanten naar Batavia, onder geleide van den kommandeur van Bantam, Pieter Philip du Puij (den vertegenwoordiger der regering van Batavia), met verzoek om ontheven te worden van de levering van

(1) Zie Daendels I. 92, en Engelhard 150. 151.

werkvolk voor de Meeuwenbaai. Deze zendingen hadden ook vroeger, tijdens vorige besturen, dikwerf plaats gevonden, en het was volgens Komp. stijl, de gewoonte, die gezanten, als van een vreemd vorst te onthalen en wel te ontvangen. Maar het zij Daendels in deze zaak, of in de gewoonte geene waarde stelde, althans hij wees het verzoek af, en beval de voortzetting van het werk, met opvordering van werkvolk uit Bantam. Tegenover dit bantamsch verzoek had de gouverneur generaal eene andere vordering. De oostelijke deelen van het aan Batavia grenzend gebied van Bantam waren door den sulthan verhuurd aan chinezen, die er vier suikermolens hadden, welke door de bataviasche regering met geld werden ondersteund, doch door den bantamschen rijksbestuurder beheerd. De politie op die landen liet zeer veel te wenschen over, althans men klaagde over ongeregeldheden, plundering en moord, waardoor de ingezetenen over de grenzen van Batavia en in de ommelanden dier stad veel overlast leden. Deze omstandigheid deed den wensch geboren worden, om die, aan chinezen verhuurde landen, aan de bataviasche regering in huur over te dragen, op dat aldaar rijstlanden, ten behoeve der hoofdstad zouden kunnen worden aangelegd. Deze voornemens en wenschen waren evenwel altijd door den genoemden rijksbestuurder tegengewerkt, waarom de regering er steeds van had moeten afzien (1).

Het was dus al dadelijk te voorzien, dat de bantamsche gezanten onverrichter zake zouden moeten terugkeeren, en daar de rijksbestuurder des generaals toorn op zich geladen had, en Daendels welligt zich de opeischung eener europesche vijandelijke stad voorstelde, of wel geen tegenspraak meende te verwachten, zoo kreeg de kommandeur Du Puij in last de volgende eischen aan den sulthan van Bantam voor te stellen:

(1) Daendels III. Bantam, I, Art. 4.

I. Om den rijksbestuurder, pangeran Warga di radja, den eigen oom des sulthans, van dien vorst op te eischen en naar Batavia op te zenden;

II. Om den sulthan aan te zeggen, dat hij dagelijks te leveren had voor de werkzaamheden aan de Meeuwenbaai, duizend man;

III. Om den vorst te verwittigen, dat hij, gouverneur generaal, voornemens was, om het fort van Bantam naar Anjer, aan de westkust van Java, te verleggen, met aanzegging dat hij sulthan te zorgen had, om binnen zekeren tijd zijn kraton (hofverblijf) af te breken en met geheel zijne hofhouding en vorstelijken zetel naar Anjer te verhuizen;

IV. Om zekeren Aria, die naar de Lampongs vertrokken en aldaar waarschijnlijk vermoord was, terug te vorderen (1).

Deze eischen jegens een souverein vorst, vriend en bondgenoot, waren niet alleen strijdig met alle gesloten trak-taten en verbonden, maar mogen honend genoemd worden, wanneer men de daarbij plaats gehad hebbende omstandigheden en bijzonderheden in aanmerking neemt. De order tot opzending van den rijksbestuurder werd openlijk, en in bijzijn van de gezanten, met luider stemme gegeven. De kommandeur, die de regering van Batavia te Bantam vertegenwoordigde, werd door den generaal zelve aan tafel, in bijwezen en ten aanhooren van de gezanten, bespot. Daendels deed dien gezanten in hunne taal te kennen geven, dat de kommandeur voor de bantamsche wapens bevreesd was, en een harnas zou ontvangen, of wel een dusdanig voorwerp behoefde. Ten aanhooren van europesche vrienden of vijanden mogt zulk eene uitdrukking met gelach begroet zijn geworden, in het oor van javanen, en uit den mond van eenen met sterren bedekten opper-

(1) Daendels, I. 54. Engelhard, 153.

landvoogd, die het hoogste voorwerp van eerbied moest zijn, was zulks als min betamelijk en min kiesch te achten. De gevolgen hiervan werden weldra gezien (2).

De kommandeur Du Puij, wel inziende dat alle dusdanige nieuwigheden niet dan met het grootst gevaar zouden kunnen worden ingevoerd in een land, zoo geheel verschillend van het eigenlijk Java, en dat men op die wijze openlijk inbreuk maakte op de verbonden en instellingen, trachtte te vergeefs den generaal tot andere gedachten te bewegen. Maar hierin ondervond hij den ijzeren wil van den gebieder, en zijn eer en goeden naam zelfs op het spel ziende, besloot de kommandeur het uiterste te wagen. Den 10den november 1808 vertrok hij met de gezanten naar Bantam terug, en den 12den berigtte hij, dat de sulthan de punten I, II en IV zou aannemen en opvolgen, maar dat hij van het verplaatsen van zijnen rijkszetel, en het verlaten van de graven zijner vaderen wenschte verschoond te blijven, omdat die vaderen sinds 300 jaren te Bantam hunnen zetel hadden gehad, en Anjer (ongeveer 10 uren westelijker) voor hem geene aantrekkelijkheid bezat. De pogingen evenwel van den kommandeur, om den rijksbestuurder met list meester te worden, mislukten door de omstandigheid, dat het bevel tot zijne opzending, zoo als boven gezegd is, in het openbaar werd gegeven, en alle rijks grooten er alzoo van bewust waren.

Er schoot voor den kommandeur niets anders over, dan om zich op de gewone wijze naar den kraton te begeven en den rijksbestuurder op te eischen. Na alvorens door een zending van den sulthan te zijn afgehaald, kwam hij in 's vorsten paleis, „de diamant,” en ontdekte al dadelijk een ooploop van volk, dat hem bedreigde. Du Puij, bevreesd, verborg zich in de haast in een der vele vertrekken van het gebouw,

(2) Daendels. I. 54. Engelhard 156.

daar hem de terugtocht onmogelijk was. In zijne vrees verborg hij zich onder eene matras. Onderwijl scheen het paleis in rep en roer door volk van den rijksbestuurder, dat overal naar den kommandeur zocht, ook in de kamer waarin hij zich bevond. De eerste maal merkten de vervolgers niets op, maar voor de tweede maal de kamer doorzoekende, vonden de woedende bantammers den kommandeur, die door het getik van zijn zakuurwerk verraden werd. Men vermoordde hem onmiddelijk met dolksteken, en sleepte het lijk voorbij den sulthan, tot in de naastbij zijnde rivier, waarin het geworpen werd. Op datzelfde oogenblik werd de kratonwacht, bestaande uit eenige soldaten, overrompeld, en daarvan een europeaan en drie inlanders vermoord, terwijl de luitenant Kohl in een blok gesloten werd tot den anderen dag, toen men hem mede vermoordde. Ook werden terstond zendelingen naar Anjer afgevaardigd, om aldaar den post van drie europeanen te vermoorden; deze werden echter gewaarschuwd en ontkwamen over zee (1).

Dusdanig is het geschiedkundig verhaal eener gebeurtenis rijk aan oorzaken en gevolgen. De voordragt van dezen moord is in de bijzonderheden bij anderen iets verschillend. De een verontschuldigt den sulthan, die de geestdrift zijner onderhoorigen niet kon beteugelen, omdat prins en hofgrooten bewust waren van de kommissie des kommandeurs. Men wil ook, dat er over de opzending van den rijksbestuurder twist of scherpe woordenwisseling, en ten gevolge daarvan opschudding ontstond. Anderen geven op, dat Du Pui juist gereed stond om afscheid te nemen van den sulthan, om met zes bantamsche afgevaardigden weder naar Batavia te vertrekken, ten

(1) Daendels I. 54. III. Bantam No I. Engelhard 153. 5. Verhalen en ophelderingen van tijdgenooten en ooggetuigen. Vergelijk Roorda v. E. Indie. III. II. 138. Daendels noemt den rijksbestuurder ook Mangkoemoen.

einde een definitief traktaat te sluiten. Hoe het ook zij, deze moord vond plaats op vrijdag achtermiddag, den 14 november 1808, en wel aan den vertegenwoordiger van het het europeesch gouvernement. Het moet verwondering baren, hoe het bantamsch hof, dat zoo veel blijken van trouw en gehechtheid had gegeven, op eens zoo vijandig kon handelen en overgaan tot eene daad, waarvan de ondergang van het rijk het noodwendig gevolg moest zijn, bij de tegenwoordige onmagt van den vorst. De sulthan, die zich als vriend, bondgenoot en soeverein moest beschouwen, werd in het oog zijner onderdanen in eer en gezag gekrenkt, en min doordachte handelingen deden wanhopige besluiten of wederspannige daden ontstaan. Zoo de sulthan schuldig was aan den moord, dan was voorzeker zijne wanhoop groot, want hij offerde zijn rijk, zijne schatten, vrouwen en kinderen op, en werd als het ware uitgetart en tot een uiterste gebracht.

De moord werd verkondschapt door een brief van den bantamschen militairen kommandant Leeser, van 14 november. Daendels achtte het noodig, zoo spoedig mogelijk van deze gelegenheid gebruik te maken. Reeds den 16 november was hij op weg met 1000 man, en kwam den derden dag daarna te Bantam, 25 uren van Batavia gelegen, aan. De overmagt in het krijgskundige was hier van groot belang. De plotse-linge verschijning der krijgsmagt bragt schrik en ontsteltenis te weeg aan het hof. De kraton, „de diamant” was voorzien van eenige duizend man en van geschut, dat echter niet te hanteren was. Deze vesting werd omsingeld en den sulthan voorgesteld, eene ontmoeting met den prefekt der Jakatrasche bovenlanden, Veeckens, doch dit werd niet aangenomen; eene andere ontmoeting van den sulthan vóór het gouvernements fort Speelwijk te Bantam, en met den directeur generaal Van IJsseldijk en den regeringsraad Chassé,

werd eveneens door den sulthan geweigerd, alhoewel deze van zijne vrouwen en aanhangers als het ware verlaten was. Nu deed Daendels, den 21 november 1808, den kraton openschieten en nemen, in welke forcering weinig wederstand werd ontmoet (1).

De sulthan werd met zijne vrouwen en kinderen naar het fort Speelwijk overgebracht, vervallen verklaard van zijne waardigheid, onwaardig verklaard voor de verdere regering van Bantam, en verbannen naar Amboina. Alzoo boette deze vorst, wiens voorvaderen drie eeuwen over een groot rijk hadden geheerscht, den moord aan 's gouvernements eersten plaatselijken dienaar. Wij willen de oorzaken niet breeder ontvouwen, noch de verschillende bijzonderheden aanhalen, die ons door tijdgenooten en ooggetuigen zijn medegedeeld. Dit is opmerkelijk, dat hier de straf zoo spoedig volgde, en een eerste voorbeeld van eenen krijgstogt op europesche wijze een diepen indruk te weeg bracht, zoodat de gouverneur generaal uiterst gevreesd werd door de inlandsche opperhoofden. Zijne koelbloedigheid is der vermelding waardig. Eenig en alleen reed hij over de paseban te Bantam (het hofplein voor den kraton), en rende zijne troepen vooruit naar het gouvernements fort. Dat plein stond vol van gewapende mannen, die in verbazing den generaal ongemoeid doorlieten en kort daarna afdeinsden. Aangaande den verbannen sulthan valt te melden, dat hij later naar Java overgebracht, te Soerabaja verblijf hield, alwaar hij in 1849 is overleden, geheel onbekend aan allen die eenmaal van Bantam's vroegere grootheid hebben gehoord of gelezen.

Den volgenden dag, 22 november 1808, dekreteerde de gouverneur generaal uit zijn hoofdkwartier Serang, het volgende:

I. Dat het rijk van Bantam was geworden een konquest,

(1) Daendels, I. 54. 55, III. Bantam, I. Engelhard 155—157.

geheel afhingende van de dispositie en het welbehagen van het hollandsch gouvernement, wordende het verklaard tot domein van den koning van Holland.

II. Dat, uit aanmerking der oude gewoonte dat Bantam door eigen vorsten werd geregeerd, de kroonprins pangeran ratoe Ali-Oedien door hem gouverneur generaal, werd benoemd en aangesteld tot sulthan van Bantam, als vasal van het hollandsch gouvernement, onder eene nader te verleenen instruktie.

III. Dat de Lampongsche distrikten op Sumatra, sinds 1752 onder beheer van Bantam, van daar afgenomen en onder het onmiddelijk gezag van het gouvernement gebragt werden.

IV. Dat het oostelijk grensgebied van Bantam, langs de rivieren Tjidani en Tjimandiri, met de distrikten Sading en Djasinga aan de ommelanden van Batavia werden gevoegd.

Door het eerste dezer punten waren alzoo alle traktaat, verbonden en verhouding met het hollandsch gouvernement verbroken en vernietigd. Wij zullen weldra nieuwe regelingen in dit gewest aanschouwen, want het had zijne geheele vernedering nog niet beleefd. De instruktie, bij het tweede punt bedoeld, volgt hieronder. Aangaande de Lampongsche distrikten op de zuidkust van Sumatra tegen over Bantam, moeten wij aanmerken, dat de bataviasche regering in 1752 van alle aanspraak op die gewesten, ten behoeve van Bantam afstand deed, opdat het land meer gekultiveerd mogt worden. De sulthan had er echter slechts een agent, raden Intan, een bantamsch prins, die met de engelschen van Benkoelen heulde, en niet alleen de Lampongs aan het gezag van Bantam onttrok, maar ook allerlei zeeschuimers toeliet, en zelfs invallen op de westkust van Bantam ondersteunde, tegen al hetwelk de sulthan uit onmagt niets kon uitvoeren (1). Het is ons echter niet voor-

(1) Daendels III. I. I. 56. Engelhard, 158. Arij Huijsers, O. I. Et. 133.

gekomen, dat het hollandsch gouvernement er invloed of gezag heeft uitgeoefend, onder Daendels (1). Omtrent het vierde punt valt op te merken, dat daar het rijk van Bantam tot domein en de sulthan tot vasal verklaard was, het afnemen van eene streek lands door de hand eens verwinnaars, alle onderhandeling daarover in eens afsneed. De westergrens van Batavia werd uitgelegd, voorbij het regentschap Tangerang, tot 300 roeden over de rivier Tjimandiri.

Daendels keerde naar Batavia terug met een sulthan en vele prinsen en prinsessen in zijn gevolg, en werd plegtstatig ontvangen. Aan de troepen werden de schatten van den kraton als buit uitgedeeld. De rijksbestuurder, Mangkoeboemi War-ga di radja, werd als aanlegger en uitvoerder van den moord aan Du Puij, door een militairen krijgsraad veroordeeld, en doodgeschoten, en een ander in zijne plaats aangesteld, den 25 november 1808. De gouverneur generaal Daendels zelf deed zich den 30 november 1808 het land Djasinga in eigendom opdragen, bij geschenk, als een blijk van dank door de regering voor de behaalde overwinning op het bantamsch rijk. Evenwel gelastte de koning van Holland later de teruggave van dit land, zooals dan ook den 28 april 1810 geschiedde. Het land Djasinga, destijds waard ongeveer 80,000 rijksdaalders, was bevorens door den sulthan van Bantam aan vier prinsen van den bloede als onderhoud afgestaan. De gronden voor de opdracht aan Daendels waren ook, de woestheid van het land en het oponthoud van eenige verdachte personen (2).

De voorschriften voor den nieuwen sulthan, Aboel Mafachir Mohammed Ali-Oedien II, de XVII vorst, luidden hoofdzakelijk als volgt.

(1) In 1809 is E. J. Roesler als prefekt van de Lampongs aangesteld. In 1810 bestond dit ambt niet meer. Er was wel een detachement soldaten.

(2) Daendels, I. 56. Engelhard, 159. De bantamsche gebeurtenissen werden aan de andere javasche vorsten medegedeeld, om vrees en indruk te verwekken.

Hij vermogt in de Lampongs en in het afgescheiden oostelijk gebied geen gezag meer voeren; hij moest trouw zweeren aan den koning van Holland als soeverein van Bantam, en ook aan den gouverneur generaal en de raden der indische regering. Alle inkomsten van het rijk vervielen aan het gouvernement, en den sulthan bleef slechts een inkomen van 15,000 spaansche dollars 'sjaars, benevens 4855 dollars van eenige pachten en geregtigheden, terwijl geen ander der bantamsche hofgrooten bevrijd was van belastingen. De aanstelling en afzetting van alle ambtenaren, hoofden en prinsen werd den sulthan ontnomen, en bleef den gouverneur generaal voorbehouden. De prinsen en grooten ontvingen rijstvelden tot onderhoud. Het gouvernement wenschte geen andere inkomsten uit Bantam te trekken dan koffij en peper, waarvan de aanplanting met alle kracht moest worden aangevangen en voortgezet, onder toezigt van europeanen en in de beste deelen des lands. Het gezag van wege het gouvernement werd gevoerd door een prefekt, europeesch ambtenaar, wiens vast verblijf te Serang was, alwaar een fort met de noodige gebouwen werd opgerigt, waartoe de sulthan de materialen en het werkvolk zou leveren. Het fort, kasteel of kratongebouw „de diamant”, gebouwd op het laatst der XVII eeuw, werd afgebroken en vernield, als straf voor den moord, ook aan het levenlooze uitgeoefend. De sulthan moest een ander verblijf kiezen. Tempel en graven bleven voor hem onverlet. Aan het regtsgebied van den sulthan werden ontnomen alle vreemde oosterlingen en hunne afstammelingen. De lijfeigenschap der bantammers en de gewoonte dat nalatenschappen niet aan de erfgenamen vervielen, werden geannuleerd. De justitie werd opgedragen aan een landraad, met een europeesch voorzitter en bantamsche leden. Alle gedwongen arbeid werd afgeschaft en alle eigendom vrijgesteld van lasten. De waardigheid van den vertegenwoordiger van het europeesch gouvernement werd op den voorgrond gezet,

door een ceremonieel reglement; eindelijk werd aan den sulthan de schuld van zijne voorgangers ad f 627,135 en alle andere, later gemaakt, geschonken. Op al deze voorwaarden werd den nieuwen sulthan de eed afgenomen, en hij geproklameerd in het fort Speelwijk te Bantam, den 27 november 1808, door de gekommitteerden W. H. van IJsseldijk, B. von Lutzow en G. W. E. van Motman (1).

Deze veranderingen, als in één adem opgeworpen en uitgevoerd, gaven echter aanleiding tot langdurige woelingen en onlusten. De jonge sulthan Ali-Oedien was overgegeven aan ongebondenheden en stond den priesterstand voor, bij wien een opstand ontworpen werd. De klassen die door de nieuwe orde van zaken veel verloren, wenschten natuurlijk de oude orde terug, en hielden den sulthan af van zijne verplichtingen. De ontevredenen weken naar bergen en bosschen, de sulthan maakte bezwaar hen te doen opsporen. De nieuwe rijksbestuurder pangeran aria Troena di laga, en de prefekt Jacobus van den Boogaart, benevens vele rijks grooten, stonden evenwel de nieuwe orde voor, en verklaarden, dat zoo lang de sulthan nog aan het hoofd der zaken bleef, de onlusten niet zouden kunnen worden gedempt. Dien ten gevolge werd de sulthan den 7 mei 1809, dus 6 maanden na zijne verheffing, onder voogdij gesteld van den gemelden rijksbestuurder en den pangeran Soera Menggala, en nu werd aan hen de uitvoering van de bevelen, volgens de voorschriften, opgedragen; zij genoten hiervoor een jaargeld van 2000 dollars uit des sulthans middelen.

Doch deze maatregel bleek evenmin voldoende te zijn om het land de noodige rust te schenken. Groote rooverbenden vielen in en doorkruisten het land. Te Tjibongor, bezuiden Anjer, aan de westkust in de straat Sunda, vestigde eene benede zeeeroovers uit de Lampongs zich in een moeras en maak-

(1) Daendels II. Bantam 5. 7.

te er eene versterking, eene soort van citadel te midden van een onbegaanbaar terrein. Dit werk werd met klapperboomen, aarde en boomtakken zoodanig bedekt, dat het door de veerkracht de kogels van zware kanonnen weerstond. De generaal Daendels voerde daarheen eene expeditie in persoon aan, om van de land- en zeezijde het rooversnest in te sluiten. Deze expeditie mislukte volkomen, de roovers konden niet worden verdreven, en bleven er gerust gedurende den geheelen moesson van 1809. Men moet zich wel verwonderen dat het konquesteren van Bantam minder moeite kostte, dan het verdrijven van eene bende roovers. Na het eindigen van den moesson trokken die vrijbuiters, uit eigen beweging, ongedeerd af. Het was bij deze gelegenheid dat verscheidene officieren van naam, zoo uit verdriet ten gevolge van vermoeijenissen, als ter oorzake van berisping, bezweken. Even als vroeger de kolonel Von Franquemont, zoo ook joeg de brigadier C. E. von Jett, in 1810 zich een kogel door het hoofd (1). Een der bantamsche prinsen, pangeran Achmad, vormde eene groote partij in het land, en verkreeg zoo veel gezag, dat men hem met den afstand van een deel lands moest zoeken te bevredigen. Hij luisterde evenwel hiernaar niet, en viel later in handen der engelschen, bij wier komst in augustus 1811, Bantam nog in opstand verkeerde (2). Vooral waren het twee rooverhoofden, Kanoman en mas Djakaria, die langs de kusten stroopten en, onder anderen in augustus 1810, 68 matrozen vermoordden, van een door de engelschen genomen vaartuig, de Lijnx,

(1) Engelhard 38. 158. 198. Berigten van tijdgenooten. Naamboeken van 1809 en 1810. In 1809 overleden er 4 luit. kolonels, 13 kapiteins, 35 luitenants, en in 1810 1 brigadier, 1 majoor, 20 kapiteins, 50 luitenants. Ook de kolonel P. B. L. Henriët joeg zich een kogel door het hoofd ten gevolge eener berisping van Daendels.

(2) Raffles, II. 267.

waarvan de manschap, 70 in getal, tegen hunnen wil door de engelschen aan land gezet was. Er werd eveneens hierheen eene expeditie gezonden, onder den kolonel van Diermen, die de roovers verdreef, het opperhoofd Kanoman ombragt, maar de bende niet kon verdelgen (1).

De nieuwe bantamsche orde van zaken werd nu andermaal veranderd. Den 22 augustus 1810 werd de in november 1808 aangestelde sulthan Ali-Oedien weder afgezet, en geheel het land van Bantam verdeeld in twee hoofddeelen:

I. De stranden om den noord en west, die onder onmiddelijk beheer van het gouvernement gesteld werden, bestaande uit alle distrikten waardoor de groote weg liep, en welke stranden werden gesteld onder twee regenten, als van Bantam om den noord en van Anjer om den west, thans de landschappen van Serang, Anjer en Tjiringien uitmakende.

I. Al de overige binnenlanden werden gesteld onder een nieuwen sulthan, Mohammed bin sulthan Moehioedien Djainoen Salichien, die zijnen zetel te Pandeglang hield, en gezag voerde in de tegenwoordige landsdeelen van Pandeglang en Lebak, tot aan de zuidkust toe. Deze nieuwe sulthan moest eveneens trouw aan den koning van Holland zweren, gelijk ook aan den gouverneur generaal, hij zou alle roovers en deserteurs straffen of uitleveren, alle wegen en bruggen onderhouden, en voor de werken in de Meeuwen- en Merakbaaijen de noodige arbeiders leveren, en wel voor de Merakbaai 300 man steeds compleet. Zijne waardigheid werd niet erfelijk verklaard, zijne inkomsten waren alles wat het land opleverde, behalve het debiet van opium, dat het gouvernement voor zich behield. Ook hem werd een rijksbestuurder als gouvernements ambtenaar toegekend. Op dezen voet bleef Bantam beheerd tot in 1815.

(1) Roorda v. E. III. II. 143. 313. Raffles II. 266.

De werken aan de Meeuwenbaai moesten na vele opofferingen van menschen en arbeid eindelijk gestaakt worden. Nu vormde Daendels het ontwerp om de gelegenheid der Merakbaai, aan dezelfde westkust van Java, doch noordelijker gelegen, te benuttigen. Twee eilandjes vormen met de kust eene bogt, die ingesloten moest worden, en verdedigd door honderd stukken geschut op kustaffuiten. Deze maritieme werken waren ontworpen tegen de eventuele komst der engelschen. Anjer werd versterkt, om tegen eene overrompeling bestand te zijn, het bij Tangerang afgebroken fortje werd weder begonnen, om de rivier Tjidani te bestrijken; later werd het gestaakt met de werken aan de Merakbaai.

De gewezen sulthan Ali-Oedien werd, even als zijn vader en voorganger, naar Soerabaja verwezen, en overleed aldaar in dezelfde vergetelheid, in eene afgelegene wijk, in 1848.

De militaire en civiele omslag in Bantam was in de jaren 1809 en 1810 als volgt:

Civiel europeesch bestuur.

Een prefekt, later landdrost, van Bantam.

Een scriba of sekretaris en een dito adjunkt.

Militaire magt en garnizoenen.

Te Anjer 1 bataillon jagers in 1809, in 1810 slechts eene kompagnie.

Te Serang 1 bataillon infanterie, in 1810 slechts eene kompagnie.

1 kompagnie artillerie, in 1810 slechts de helft.

Te Bantam 1 kompagnie infanterie, in 1810 niets.

Te Tjiringien eenige artilleristen.

In de Merakbaai 4 komp. infanterie, 2 komp. artillerie, in 1810 id.

Voorts eenige genieofficieren te Serang, Anjer en in de Merakbaai.

De geschiedenis, na het overzicht der veranderingen in het voormalig gouvernement van Java's noordoostkust, van Bantam, en het krijgswezen, is nu genaderd tot Cheribon, dat al spoedig in de algemeene herschepping moest deelen, en welk geweest de aandacht van den gouverneur generaal Daendels tot

zich trok. Bij zijne komst waren de onlusten gedempt en de oorzaken daarvan weggenomen, eenige beschikkingen voor de regeling der nieuwe orde van zaken waren bij de regering nog in overweging, ten gevolge van den laatsten brief van den gouverneur van Java, N. Engelhard, aan den gouverneur generaal Wiese (1). De komst van den nieuwen gouverneur generaal vertraagde natuurlijk de behandeling der zaak, en hierin vond Daendels redenen om zich in de cheribonsche aangelegenheden te steken, en de onderhandelingen en overwegingen in den vorm van bevelen en reorganisaties om te werken. Reeds 13 dagen na de aanvaarding van zijn beheer, op 27 januarij 1808, schreef hij aan den gouverneur van Java, „dat de ongunstige berigten „omtrent de onlusten in Cheribon met droefheid waren vernomen, en het gezegend land het voorwerp was van jammer „en rampspoed, ontstaan uit onderdrukkingen, niet alleen door „het hatelijk bestuur der sulthans, als door de knevelarijen der „chinezen, en het baatzuchtig en inhelig gedrag der gouvernemens ambtenaren. Dat de koning van die harde behandelungen niet was onkundig gebleven, en daar hij (de koning) „de grootste zucht voor de welvaart der oostersche bezittingen „gevoelde, het zijn ernstige wil was, dat alle onregt en willekeur zou plaats maken voor billijke en wijze verordeningen „in het bestuur, en eene wijze, zegenrijke, weldadige regering. „Dat het rapport van den gouverneur van Java van 20 september 1806 (2) en de missive van 8 januarij 1808 de bevrediging der verdeeldheden beoogden, door de invoering van „een beter bestuur, maar dat hij gouverneur generaal het minder doelmatig zou hebben geacht, den radja Kanoman we-

(1) Zie bl. 349 van het IV deel van dit tijds. Daendels I, 10, 11, 23, 57. III. Cheribon. Engelhard 47. 98. 160 en 360. Mondelinge mededeelingen van tijdgenooten.

(2) Indisch Archief, III deel bl. 79. 159. 239. 319. Zie IV deel van dit tijds. bl. 342.

„der te verheffen, daar deze minder de aanleidende oorzaak tot
 „ongenoegen was geweest, dan wel de hatelijke onderdrukking
 „waaronder de bevolking zuchtte, zoo als de opstand van Ba-
 „goes Rangin had bewezen. Daar de gouverneur (Engelhard)
 „echter de herstelling der rust in Cheribon volstrekt onafhan-
 „kelijk rekende van de verheffing van radja Kanoman, en ook
 „de fungerend gekommitteerde tot en over de zaken van den
 „inlander te Batavia, P. H. van Lawick van Pabst, en andere
 „ambtenaren van dat gevoelen waren, bewilligde hij generaal in
 „de benoeming tot derden sultan, mits men tevens zorgde dat
 „andere bezwaren werden opgeheven, opdat de verheffing mogt
 „leiden tot verbetering.”

Op deze wijze werden de voorstellen, die aanwezen gekregen hadden voor de komst van Daendels, wel goedgekeurd, maar tevens werd in eene proklamatie den cheribonnens bekend gemaakt, dat het herstel der grieven onmiddellijk kwam van den koning van Holland, en als grondslag voor alle te maken nieuwe bepalingen werden aangegeven de volgende punten:

1. Het op vrije voeten stellen van alle gevangenen in de laatste expeditie.
 2. Het emploijeren van de gewezen oproerige opperhoofden.
 3. Het openbaar straffen der afvallige oproerlingen, die zich op nieuw bij bagoes Rangin gevoegd hadden.
 4. Het verwijderen van alle gehate personen.
 5. Het weren der chinezen uit de binnenlanden.
 6. Eene plaatselijke vrije aflevering der kontingent produkten.
 7. Het geven van verlof, om ter indiening van klagten naar Batavia op te komen.
 8. Toezegging van belooning en bedreiging van bestraffing.
- Hier door erlangden de oude en bereids ontworpen nieuwe verordeningen als het ware eene afkeuring, wat aanging de handelingen van het vorig gouvernement, van vorige besturen, van vorige opperhoofden, die eene geheele omkeering schenen te

vereischen, voorafgegaan door eene berisping, die niet op ondervinding gegrond was, maar slechts een kwaden dunk op de bedoelde vorsten en ambtenaren wierp, zonder eenig ander doel dan vrees te verwekken. De verheffing van radja Kanoman werd als het ware gewraakt, doch later werd dit middel als weldadig aangewezen voor de demping der onlusten en als een geschonken weldaad door het nieuw bestuur, namens den koning van Holland, die bij de regeling, welke dit middel, de verheffing van een gebannen prins, in het leven riep, op 1 september 1806 evenwel op Java nog niet bekend was (1).

Deze overeenkomst werd alzoo eveneens gewraakt en moest plaats maken voor eene nieuwe regeling, waartoe de toenmalige gouverneur gekwalificeerd werd, en wel om de volgende redenen, die daarvoor werden opgegeven:

— Doordien bij de aanstelling van radja Kanoman, als derde sulthan van Cheribon, de landen zouden moeten worden verdeeld onder drie sulthans, (in 1807 onder twee sulthans).

— Omdat er een verbeterd bestuur moest worden ingevoerd.

— Omdat het opleggen van de vergoeding der oorlogskosten door de sulthans, tot nieuwe onderdrukking van den gemeenen man zou aanleiding geven, en het niet billijk zou zijn dat anderen moesten vergoeden, wat door het bestuur zelf aan schade veroorzaakt was, weshalve de kwijtschelding werd voorgesteld.

— Omdat men, strijdig met de bepalingen, willekeurig hout kapte, en de kappers geene betaling erlangden van degenen die hen aan het werk stelden.

— Omdat de waarborgen voor het tegengaan van pandelingschap en slavernij onvoldoende waren, daar niet van eene geheele afschaffing sprake was.

(1) Zie Daendels I, 24. Engelhard, 354. bl. 347. IV deel van dit tijdschrift.

— Dat aan de sulthans moest vrijgelaten blijven, hunne klagen jegens de residenten te Batavia regtstreeks in te brengen, zonder iemands tusschenkomst of oponthoud.

— Omdat de voor twintig jaren verhuurde landen Segalahrang en Tjininga (of Tjuniaga) van de sulthans tegen billijke vergoeding konden worden overgenomen.

Al deze punten, meer te achten als voorschriften dan als onderwerpen van overeenkomst, vereischten eene nieuw beschrevene regeling, opdat er een koninklijke naam mede gepaard zou kunnen gaan, ingevolge 's konings verlangen, en opdat het geluk van de cheribonners voor de volgende eeuwen zoude verzekerd zijn. De handelingen van den gouverneur van Java, Engelhard, werden volkomen goedgekeurd, en hem volle magt verleend voor de verdere regeling der cheribonsche zaken. De resident van Cheribon, François van Braam, die van gevoelen verschilde met Engelhard, werd vervangen door den waarnemend gekommitteerde tot en over de zaken van den inlander te Batavia, Pieter Herbertus van Lawick van Pabst, die het vol vertrouwen van Engelhard genoot. De regeling van het vast inkomen van dezen ambtenaar werd voor een goeden voet aanbevolen, om alle knevelarijen te doen ophouden en de publieke kas niet te verkorten (1).

Al deze ontwerpen vielen evenwel kort daarna in duigen, door de ontstane verwijdering tusschen Daendels en Engelhard, om redenen reeds vroeger door ons vermeld. Bereids den 24 februarij 1808 werd de briefwisseling met de hoven den gouverneur van Java ontnomen, zoomede de behandeling der zaken in Cheribon, die overgelaten werd aan den resident of prefekt van Cheribon, Van Lawick van Pabst. Deze ambtenaar verliet den radja Kanoman, den 25 maart 1808, bij voorstelling

(1) Brief van Daendels, 27 Januarij 1808. Engelhard 353.

aan het volk, tot derden sulthan, onder den titel van sulthan Tjirebon (1) (verbasterd in Cheribon.) Maar kort daarop, den 19 april 1808, ging Daendels zelf van Batavia op reis, over land naar den oosthoek, regelde de zaken te Cheribon en vernietigde te Samarang het gouvernement van Java's noordoostkust. Den 19 juni 1808 werd voor het rijk van Cheribon eene begrooting toegestaan, waarbij werden uitgetrokken 24,000 rijksdaalders voor de drie sulthans, Sepoeh, Anom en Cheribon, ieder 8000 's jaars, en 20,000 rdls voor den prefect, alsmede bezoldigingen voor de inlandsche en europesche ambtenaren en bedienden (2), te zamen geschat op 150,616 rdl. of f 240,985,60. Tot dekking dezer uitgaven werden de volgende belastingen ingesteld: den 7 mei 1808 de heffing van een tiende van het rijstgewas; deze werd, den 19 juni reeds verhoogd tot een vijfde, of twintig ten honderd, daar deze heffing zonder nadeel van den inlander kon geschieden. In betaling erlangden de sulthans, de rijksbestuurders en de regenten van Galoe, Limbangan en Soekapoera zilvergeld, alle overige inlandsche beambten ontvingen hun inkomen in padi (ongebolsterde rijst).

Voor deze nieuwe heffingen werden uitvoerige voorschriften gegeven. Alle schijn van overeenkomst met de lands vorsten werd alsnu vermeden, en alleen bevelen, gegrond op dwang en vrees, voerden nieuwe regelingen in, in afwijking van vroeger gemaakte ontwerpen. Voor de juiste opbrengst der heffing moesten de landshoofden in de tempels zweren, maar de juistheid van de opvolging was wel niet te kontroleren, derhalve werden lijfstraffen bedreigd tegen de invorderaars, zoowel voor het te min als te veel, en de aanslag of heffing bepaald over de

(1) Vergelijk Tijds. Ned. Ind. 1849, I. 434. Engelhard, 101.

(2) Daendels, III. Cher. I.

effektieve produktie, die nagegaan moest worden door de heffers.

Deze moesten te gelijk opzieners over de rijstvelden zijn en over de aanplanting waken, onder nieuw ingevoerde verplichtingen.

Deze regelingen hielden echter evenmin lang stand. Het zij de in te voeren of verordende nieuwigheden minder uitvoerbaar waren, dan wel dat het alleen voorbereidende maatregelen waren, althans reeds zeven maanden later, den 2 februarij 1809, werd een nieuw reglement voor eene geheele reorganisatie uitgevaardigd, waarbij de volgende bepalingen werden ingesteld:

I. Al de landschappen, behoorende tot het gebied, gezegd het rijk van Cheribon, werden gesplitst in twee prefektures of landdrostambten, als van het noorden en van het zuiden.

(Dat van het zuiden bevatte de landschappen Limbangan, Soekapoera en Galoe, zijnde de zoogenaamde Cheribonsche Preangerlanden, die onder een afzonderlijk bestuur voor het geheel en onder een europeesch ambtenaar werden gesteld, doch afzonderlijk onder het bestuur der regenten bleven. Destijds was Galoe reeds bestemd om in ruil te worden gegeven aan Djokjokarta tegen andere middenlandsche landschappen; kort daarop werden Soekapoera en Limbangan bij de algemeene landdrostdij der Preangerlanden gesteld, en deze prefektur weder opgeheven (1). Het noorderdeel bevatte het eigenlijk landschap Cheribon, het prinsdom Gebang en de landstreek Indramajoe, allen langs de kust gelegen. Deze deelen kwamen eveneens onder een afzonderlijken prefekt of landdrost. De oostergrens was de rivier Losari en de wester de Tjimanok (2).

(1) Daendels I. 58. III. Cher. IV. De eerste en laatste prefekt van dit gewest was P. H. van Lawick van Pabst.

(2) Matthijs Waterloo werd hier prefekt. De eerstgenoemde prefektur, die der Cheribonsche Preangerlanden, werd ingetrokken 20 juni 1810.

II. Dit noorderdeel werd den 13 maart 1809 weder gesplitst in drie deelen, een voor elk der drie sulthans, die te gelijker tijd in Cheribon magt en gezag hadden, en wel op volgender wijze.

1. Sulthan Sepoeh (de oudste) erlangde het oosterdeel, de distrikten Telaga, Gebang, Losari, Koeningan, Tjikaso en een gedeelte van het distrikt Cheribon, te zamen 4239 djonken of 8,478,000 vierkante roeden grond, met 80,739 zielen bewoond.

2. Sulthan Anom (de jongere) erlangde het middendeel, zijnde de distrikten Pendjaloe, Mateng-adjï, Radja-galoe, Sindangkasi en mede een deel van het distrikt Cheribon, te zamen 4304 djonken of 8,608,000 vierkante roeden lands, met 76,622 zielen bewoond.

3. Sulthan Cheribon (de jongste) erlangde het noordwesterdeel, thans Indramajoe, zijnde de distrikten Kandang-hawor, Bengawan-koelon bewesten de Tjimanok, en een deel van Bengawan-wetan, zijnde het andere deel onder sulthan Anom gebracht. Dit gedeelte land was uitgestrekt 4293 djonken, of 8,586,000 vierkante roeden gronds, bewoond met 80,250 zielen.

De uitgestrektheid en bevolking van die drie sulthanslanden bedroegen alzoo 12,836 djonken of 25,672,000 vierkante roeden lands, bevolkt met 237,611 zielen. Wij hebben echter het bewijs niet, dat deze statistieke opgaven vertrouwen verdienen. Daendels zelf geeft op, dat er 50,000 menschen uit Cheribon (geheel het gewest) naar elders zouden zijn verhuisd, om de onderdrukking te ontgaan. Ook hiervoor ontbreken de bewijzen der juistheid.

Thans werden bij een aantal beveldschriften of reglementaire bepalingen, regelingen vastgesteld voor alles wat aanging het binnenlandsch bestuur, het beheer der politie, en den werkring der ambtenaren, van den prefekt af tot de prinsen en prinsessen toe, met hun gevolg en bedienden. Deze voorschriften doelden voor een goed deel op hetgeen te doen stond bij

een vijandelijken aanval van buiten. En ofschoon de uitoefening en opvolging niet lang is in stand gebleven, zoo toch kan een kort overzicht ons menige bijzonderheid van historischen of statistischen aard doen kennen.

De prefekt was de eerste persoon des lands, de vertegenwoordiger der regering. Hij was gelijkgesteld met kolonel-militair in eerbewijzingen. Zijne inkomsten waren 20,000 rijksdaalders 's jaars en 100 dollars winst voor iedere van de hand gezette kist opium. Bij een vijandelijken aanval moest hij, met de sulthans, de rijksbestuurders en de kassen, naar het binnenland de wijk nemen.

De sulthans werden verklaard te zijn ambtenaren van den koning van Holland, en volgden in rang op den prefekt. Uiterlijk werden hun alle teekenen van waardigheid gegeven, maar in alles waren zij ondergeschikt aan den prefekt. Hunne inkomsten werden weder veranderd, en alsnu gesteld op de volgende heffingen:

Van elk huisgezin, in drie klassen verdeeld, 48, 30 of 20 stuivers 's jaars, één kokosnoot en 25 bossen riet of 10 bamboezen, alles per jaar.

Van hun eigen land, 300 djonken bouwgrond, ter beschikking voor iederen sulthan en zijne familie. Hiervan werden de sulthans gesteld op kontingent, en gelijk zij vroeger uit 's lands kas hun inkomen genoten en zich met geene belastingen mochten laten betalen, zoo erlangden zij alsnu niet alleen geene subsidie, inkomsten of traktament meer, maar moesten zij aan het gouvernement leveren:

Sulthan Sepoe,	10,000 rijksdl. en	800 kojans rijst,	om niet.
Sulthan Anom,	10,000 id. en	500 dito.	dito.
Sulthan Cheribon,	10,000 id. en	700 dito.	dito.
te zamen	30,000 id. en	2000 dito.	dito.

Deze bepaling is echter nimmer geheel kunnen worden nageleefd, door onvermogen der sulthans. Hiermede zouden zij zijn

achteruitgegaan, tot in 1815 eene nieuwe regeling werd ingevoerd.

De rijksbestuurder of eerste inlandsche dienaar volgde in rang op den jongsten der sulthans en had de vrije beschikking over de verdeeling en verhuring der landen, om daaruit de inkomsten te trekken, in tegenstelling van de verordening van 1808. De rijksbestuurder en prefekt waren aansprakelijk voor de kontingenten der sulthans. De rijksbestuurder moest zelf de middelen zoeken om bruggen, wegen, posterijen, onderhoud en bedienden, de behoeften der sulthans, de produktie en den landbouw daar te stellen en daarin te voorzien.

De bevolking werd tot den landbouw gedwongen. Ieder huisgezin moest 500 koffijboomen planten, onderhouden en de vruchten afleveren in 's lands pakhuizen, tegen 4 rdl. (*f* 6.40) de 225 ponden. Behalve deze dwangkultuur van koffij, werd die van rijst eveneens geboden om het kontingent aan te vullen, en voor degenen die geen koffij geplant hadden, werd elk huisgezin op 10 katie's gedroogde en zuivere katoen, 's jaars te leveren, aangeslagen, en de betaling gerekend op 3 dollars de 130 ponden, of ongeveer 7 duiten per pond. De bevolking langs de rivier Tjimanok werd met den afscheep en afvoer der produkten belast, benevens met het aanmaken van kalk. Die der hoofdplaats Cheribon werd mede bestemd tot den arbeid voor gouvernements dienst, doch ten laste der sulthans en zonder betaling. Voor reizenden werd echter belooning geeischt. Alle levering van indigo, katoenen garens, kardamon, peper en alle geschenken werden afgeschaft, het verhuuren van dorpen aan chinezen en verleenen van voorschotten op het gewas streng verboden. Den 14 juni 1808 werd zelfs verboden regard te slaan op vorderingen van chinezen tegen javanen, over landhuur ontstaan.

De voorschriften voor de uitoefening der politie en justitie waren even breed. Voor een gedeelte bestaan die nog op

heden (1); grootendeels werden die in de eerste jaren afgeschaft. De koffijkultuur door dwang werd op den voorgrond gesteld. De regenten van Limbangan, Galoe en Sockapoera werden bezoldigd met de heffing van één rijksdaalder op ieder te leveren pikol koffijboonen, van 126 of 128 ponden.

Het rijk van Cheribon, dat ongeveer 300 jaren bestaan had, was alzoo in vollen vrede, en door eene reeks van elkander opvolgende verordeningen als het ware ontbonden, want al het oude was afgebroken, de sulthans waren teruggesteld tot gewone regenten, en hunne afstammelingen verloren deels den titel van pangeran. Het kan onze aandacht niet ontgaan, dat alhoewel de prefekt M. Waterloo te Cheribon het bestuur in handen had, de invoering der nieuwe regelingen echter opgedragen was aan den prefekt van Tagal J. A. van Middelkoop. Om tot den oorsprong der verdeelde heerschappij onder twee of drie sulthans in het rijk van Cheribon op te klimmen, zou een historisch overzicht noodig wezen. Wij achten dit hier ter plaatse minder doelmatic. Bereids op pag. 337 van het IV deel van dit tijdschrift hebben wij hieromtrent eene beknopte zamenvatting voorgesteld. Bij de komst van Daendels waren er slechts twee sulthans in het beheer; sinds 25 maart 1808 drie. Deze tweede regeling duurde evenwel mede niet lang, want reeds den 2 maart 1811 werd sulthan Cheribon uit het bestuur ontslagen, en werden zijne landen onder de twee overige sulthans verdeeld, voor zoo ver het land van Indramajoe beoosten de Tjimanok strekte. Het gedeelte dat bewesten dien stroom ligt, werd onder het gebied van Krawang gesteld. Wij kunnen niet opgeven, welke de eigenlijke redenen van dat „ontslag” waren, en de opvolgende gebeurtenissen hebben voorze-

(1) Daendels, III Ch. 4. Vergelijk Engelhard, 45, 98, 161.

ker de gevolgen minder doen kennen; maar wanneer wij overwegen welk belang er in de verheffing van dezen prins, radja Kanoman, gesteld is, dan mogen wij zijne verwijdering uit zijne landen toeschrijven aan zeer overwegende beweegredenen. Het blijkt ook niet dat de cheribonsche landschappen ongestoorde rust genoten en ieder tevreden was. De laatste organisatie van 1809 bragt vrij wat bezwaren voort voor den landzaat. De opgelegde rekognitien, ingesteld nadat eerst een vast inkomen den sulthans was toegezegd en geheel ten laste van de bevolking, konden volstrekt niet worden voldaan. Voor 1809 werden eerst in 1810 geleverd 1028 kojangs rijst van de 2000. In 1811 werden voor 1810 slechts 389 geleverd. De kontributie in geld werd wel bijna aangezuiverd, maar daar de inning moeilijk was, doch ter verantwoordelijkheid van den rijksbestuurder en prefekt bleef, zoo leenden de sulthans het ontbrekende van deze beide ambtenaren, die weldra, in twee jaren, 36,000 rijksdaalders te vorderen hadden van de sulthans. Deze staat van zaken leidde tot ongeregeldheden die eerst in 1815 werden vereffend, door de overgifte van het bestuur door de sulthans, tegen eene vergoeding in geld en apanage. De woelingen in het binnenland hielden niet op tot op de komst der engelschen in 1811 (1).

Van de drie sulthans overleed sulthan Cheribon reeds in 1814; sulthan Sepoe overleed in 1845 en sulthan Anom in april 1851, in den ouderdom van 81 jaren. Zij waren de laatste vorsten en stierven in vrede in hun eigen land, als gepensioeneerden.

Het bestuur in dit gewest werd, gedurende het hollandsch gouvernement onder Daendels, waargenomen door de volgende ambtenaren:

(1) Daendels, II. Cher. 4. 13.—II. Batav. Reg. 22. VIII. Engelhard. 99. 162.

1808 tot 1809. Een prefekt of landdrost,

Een scriba of sekretaris.

De militaire magt bestond hier uit eene kompagnie infanterie, in het fort Beschermer te Cheribon, zonder meer.

Het hoofddoel van de bemoeijingen van Daendels was het herscheppen van Batavia. Deze herschepping kwam echter merkelijk later dan die van Bantam, Cheribon of de noordoostkust. Zijne zorgen voor Soerabaja hebben zijn stellig voornemen doen kennen, om daarheen den zetel der regering te verleggen; eerst toen dit niet meer genoegzaam doelmatig of doenlijk scheen, besloot hij Batavia te verleggen of uit te breiden, en in de omstreken het punt voor de verdediging van Java te stellen. Het kasteel van Batavia, eenig overblijfsel van den tijd der eerste vestiging van de hollanders op Java, het eenig vertegenwoordigend monument van vorige tijden, waarin vorsten hadden gezocht en eerbewijzingen ontvangen, waarin de opperlandvoogden en de regering verblijf gehouden hadden sedert de dagen van eenvoudige faktorij- en koopmanschap, de Kota-intan (diamanten-vesting), werd afgebroken en alzoo verlaten. De magazijnen, kantoren, kassen en administratien werden zuidwaarts van Batavia overgebracht. De eenige gebouwen des kasteels, die het vonnis der vernietiging ontkwamen, werden pakhuizen. De nieuwe stad, die weldra bezuiden de oude verrees, was reeds vroeger begonnen door de vestiging der militaire verblijfplaatsen te Weltevreden en Noordwijk.

Het kasteel van Batavia was eene eenvoudige versterking, een ringmuur met vier bolwerken en vier gordijnen, zonder bomvrije verblijven of buitenwerken. Het behoorde tot den ouden vestingbouw, en was als versterking van weinig waarde voor eene verdediging, maar kon een aankomenden vijand bij de landing tot schuilplaats strekken. Het nut en de bedoeling der daar binnen staande gebouwen was bereids vroeger

van lieverlede verminderd. De bekende ongezondheid der stad en van het kasteel had bereids vroeger een kwaden reuk doen ontstaan, zoodat het voornemen tot verlegging der stad reeds onder den gouverneur generaal Van Overstraten was opgevat. Deze opperlandvoogd lag het militair kampement van Weltevreden aan, alsmede de begraafplaats op Noordwijk, om de uitwerkselen der graven op een verderen afstand van de stad over te brengen. Daendels deed ook de begraafplaatsen der chinezen en mohammedanen verder van de stad verleggen, en het vroeger begonnen uitbreiden en vervolgen (1), alles om de ongezondheid van de stad te ontvlieden.

De vernieling van alle openbare gebouwen te Batavia, der stadsmuren en van het kasteel hadden echter nog andere redenen. Nadat men van de vestiging van den zetel der regering te Soerabaja had moeten afzien, was het voornemen toch vast, om dien van Batavia over te brengen naar elders. Daar de noodige materialen niet van buiten konden worden aangevoerd, voorzag men daarin door die van de af te breken gebouwen over te voeren naar de nieuwe vestiging, bezuiden Batavia te Weltevreden, Rijswijk en Noordwijk. Gebrek aan geldmiddelen was eene andere reden. De vernieling en verwoesting van Batavia was echter niet totaal. Ieder inwoner vermogt zijne woning afbreken naar welgevallen. Hieruit en uit de half afgebroken landsgebouwen en stadsmuren, ontstonden een aantal puinhoopen, die bij gemis van opruiming, den gezondheids toestand weinig verbeterden, en voor latere jaren overbleven om weggeruimd te worden. De stad, die eenmaal de koningin van het oosten werd geheeten, verviel weldra; de waarde der gebouwen verminderde ontzettend. Poelen, grachten, moerassen werden niet gedempt, of ontstonden onder de puinhoopen. Eerst

(1) Daendels, III. Bat. 1. 5. Order van 26 julij 1810. De europesche begraafplaats kostte van aanleg 32,615 rdl.

in lateren tijd meende men deze ruïne te kunnen toeschrijven aan het belang, zoo voor de gezondheid als uit staatkunde tegen een buitenlandschen vijand, waartegen de stad niet bestand geacht werd bij belegering of aanval.

Om aan het opgevat voornemen spoedige uitvoering te verzekeren, werden niet alleen alle landsgebouwen, kantoren en administratiën naar de nieuwe vestiging overgebracht, maar werd ook de plaats van de bijeenkomsten der ingezetenen, de algemeene sociëteit, het paleis voor den gouverneur generaal zelf, ontworpen op eenige palen bezuiden Batavia. Den 31 maart 1810 werd het werk om eene sociëteit te bouwen te Rijswijk, aangenomen voor 105,000 rdl. De beide gebouwen zijn echter niet onder het bestuur van Daendels voltooid geworden (1).

De ommelanden van Batavia en de meer binnenlandsche regentschappen, onder die hoofdplaats sorterende, besloegen eene groote uitgestrektheid lands en bestonden uit de volgende deelen:

de ommelanden, zijnde de tegenwoordige ooster- en zuiderkwartieren;

het regentschap Tangerang, zijnde het tegenwoordig westerkwartier;

het regentschap Bogor, tegenwoordig Buitenzorg;

de regentschappen Tjiandjoer, Bandong, Soemedang, Parakamontjang, Limbangan en Soekapoera, tegenwoordig de Preanger landen;

het regentschap Galoe, tegenwoordig tot Cheribon behoorende;

het regentschap Krawang, thans het landschap van dien naam, te zamen ongeveer 15,000 vierkante palen lands uitgestrektheid. Deze groote hoeveelheid lands bevatte evenwel, gedurende een lang tijdsverloop, niet een enig gebied. Limbangan, Soekapoera en Galoe waren tot het gewest van Cheribon

(1) Daendels I. 64. III. Bat. 7. I. 88. Engelhard 179. 180. 247. Hogendorp. Coup d'oeil, 221. Tijds. Ned. Ind. V. II. 295.

behoorende tot op de reorganisatie van 2 februarij 1809. Alstoen werden zij tot eene afzonderlijke prefektur der Cheribonsche Preangerlanden afgescheiden. Doch reeds den 20 juni 1810 werd dit drostambt (deze prefektur) opgeheven en de landschappen Limbangan en Soekapoera met Galoe, bij het algemeen landdrostambt der Preangerlanden vereenigd, en wel wegens de vermengde ligging en de geringe koffijproduktie van Galoe. De prefekt van deze Cheribonsche Preangerlanden genoot 6000 rijksd. 's jaars en 12 stuivers per pikol koffij.

Het regentschap Galoe werd in het begin van 1811 aan Djokjakarta in ruil gegeven voor Kadoe. Het regentschap Tangerang werd reeds den 3 maart 1809 vernietigd en de regent gepensioeneerd met 1500 rdl. Het regentschap Krawang werd in 1810 opgeheven en de regent overgeplaatst naar Brebes. De regentschappen Limbangan en Soekapoera werden eveneens vernietigd den 2 maart 1811, de regenten gepensioeneerd ieder met 400 dollars en de landen ingedeeld bij Tjiandjoer, Bandung, Soemedang en Parakamontjang, die de pensioenen der genoemde regenten moesten opbrengen. Tenzelfden dage werd ook al het land, ten oosten aan de Tjimanok, ten westen aan de Tjitaroem, ten noorden aan de Javazee en ten zuiden aan de regentschappen Bandung, Soemedang en Tjiandjoer grenzende, afgescheiden en tot een afzonderlijk landdrostambt van Krawang verklaard (1).

Dus volgden kort op elkander aanzienlijke veranderingen en reorganisaties in het gewestelijk bestuur, even als elders op Java. Na de laatste verandering van maart 1811 bestonden de hierboven begrepen gewesten, in de volgende administratieve landsdeelen:

(1) Daendels, III. Fin. zaken. Domeinen 1. Regents 22. I. 60 Engellhard 167

I. Batavia, stad en voorsteden, onder een baljuw en een bank van schepenen;

II. Ommelanden van Batavia, onder een landdrost en drost;

III. Bataviasche regentschappen, onder een landdrost. Dit deel bevatte de landschappen, tegenwoordig uitmakende de Preangerlanden en Buitenzorg, benevens de zuidelijke distrikten van Krawang, Segalaherang, Batoe-sirap, Depok, Melandang en Tjongeën;

IV. Krawang, onder een landdrost; dit deel grensde ten oosten aan de rivier Tjimanok, ten westen aan de Tjitaroem.

Thans valt ons nog een overzicht te nemen van de inrigtingen in dit tijdperk ingevoerd, en van de veranderingen op naam van Daendels gesteld, alsmede van de geschiedkundige bijzonderheden betreffende beheer, financiën, justitie, politie, landverkoop, handel, scheepvaart en de aangelegenheden der vorstenlanden. Eene der aanmerkelijke verordeningen aangaande den landbouw en de belasting op partikuliere landen, was de wet van 26 februarij 1809. Deze schafte af alle limiet voor de heffingen op het gewas door grondeigenaren. Deze heffing was tot nu toe een tiende geweest; het werd nu aan ieder eigenaar vrijgelaten zoo veel te heffen als hij verkoos. Deze instelling deed alle landen in waarde stijgen ten koste der opwonenden. Zij was gemaakt om den inlander te noodzaken, meer te produceren, daar de ommelanden niet genoegzaam opbragten voor de behoeften der hoofdstad. Daendels zelf was landeigenaar van Buitenzorg.

Eene andere verordening, regelregt strijdig met de elders gegeven bevelen, was die van 9 juni 1810. De chinezen, verdreven van uit de binnenlanden der noordoostkust en Cheribon, schenen in de Preangerlanden een middel van aansporing tot kultivatie te kunnen worden. Daarom werd vergund, bij de hoofdplaatsen der regentschappen chineesche wijken en vestigingen aan te leggen en toe te laten. Dit ontwerp had

tot voorbeeld eene vestiging in Kadoe. Het doel was om de onbebouwde streken, minder voor koffij en rijst geschikt, te beplanten met tabak, indigo, katoenboomen. Daarin is men evenwel in geenen deele geslaagd. Na de uitgevaardigde verordeningen die de chinezen streng weerden, uit hunne bezittingen in Cheribon verdreven en hun zelfs de invordering der pre-tentien verboden, waagde slechts een enkele arme chinees zijn geluk te beproeven in de berglanden (1).

Daendels was de eerste opperlandvoogd, onder wiens bestuur de uitoefening van alle eerediensten ongehinderd werd toegestaan. De roomsche eeredienst, tot hiertoe streng geweerd, werd vrij gelaten in de uitoefening. Er kwamen voor het eerst bedienaren van andere kerkgenootschappen op Java. De eerste roomsche kerk werd geopend te Batavia den 10 april 1808; elders werd die eeredienst uitgeoefend in woonhuizen. Het christelijk kerkbestuur berustte bij een kommissaris politikus, een kerkeraad voor de hervormde, een voor de luthersche, een voor de roomsche gemeente te Batavia, ieder met een kerkdienaar. Te Samarang en te Soerabaja waren slechts kerkdienaren van de roomsche en hervormde kerkleer, op iedere plaats een. De uitoefening der chineesche, mohammedaansche en andere eerediensten was vrij en ongehinderd (2).

De administratie der justitie stond in het begin van 1808 onder een kollegie, vroeger „de gerechtsluijden van het kasteel,” later „raad van justitie des kasteels Batavia” en nu de „hooge raad van justitie” geheeten. Dit hoofdkollegie was bij eene instruktie van 20 augustus 1798 verklaard tot een onafhankelijk ligchaam. Bij geen enkel artikel der instruktie voor den gouverneur generaal Daendels was eene inmenging, noch de magt toegekend om veranderingen in de justitie te brengen.

(1) Daendels II. Bat. Omm. 16. Bat. Reg. 23. I. 58. II. n. o. kust. 2. Engelhard. 118. 164.

(2) Daendels III. Bat. 42. Naamregisters 1808—10.

Sedert de resolutie der regering van 9 oktober 1778, waarbij de raad van justitie werd afgezet omdat hij weigerde eenige gevorderde papieren uit te leveren, welke handelwijze door heeren majores zeer euvel werd opgenomen, was er tussenen de administratieve en regterlijke magt geene botsing meer ontstaan (1). Onder een zoo voortvarend en hervormzuchtig landvoogd als Daendels kon die verhouding van onafhankelijkheid kwalijk blijven bestaan. De eerste botsingen begonnen reeds in 1808. Den 22 april 1808 werd er eene hooge militaire vierschaar ingesteld, om het militair van het burgerlijk regtsgebied af te zonderen. Den 10 juni 1808 werd er een ambuland gerigt ingesteld voor de Bataviasche en Preanger regentschappen, ter vervolging van alle delikten. Het gerigt bestond uit den gekommitteerde tot de zaken van den inlander, de regenten, een priester en een paar assessoren. De bank of het kollegie van heemraden, dat regtsgebied had over de omlandigen van Batavia, werd ontbonden den 7 februari 1809. Het kollegie van schepenen, bestuur voerende over de stad Batavia, erlangde den 13 maart 1809 eene nieuwe instruktie en nieuwe organisatie. Het had rang na de hooge militaire vierschaar en bestond uit een president en 8 leden, voor de helft burgers. De jurisdictie strekte zich tot 2 uren afstand van de stad uit. De hooge raad van justitie was nu aan de beurt, maar eer het tot eene reorganisatie kwam vond er een konflikt plaats, dat als aanleiding genomen werd.

In de maand februari 1809 kreeg de fiskaal W. T. van Panhuijs kennis van eene ontvreemding door inlandsche landsdienaren, aan boord van een vaartuig. Deze zaak werd voor den hoogen raad gebragt, die van den diefstal kennis nam. Maar onderwijl dit voorviel, kreeg de fiskaal last van den gouverneur ge-

(1) Nederl. Jaarboeken, 1779, XIV deel 1274, Arij Huijsers. O. I. De klerk, 57.

neraal, om de vijf delinquenten, binnen driemaal vierentwintig uren, op te hangen op het jaagpad aan den zeekant. De hooge raad protesteerde hiertegen tot behoud van haar gezag en waardigheid, maar dit protest kon niet beletten dat een militair detachement de vijf beschuldigten onveroordeeld uit de gevangenis haalde, en op bevel van Daendels ter aangewezen plaatse ophing (1). De hooge raad werd daarop afgezet.

Beducht voor de gevolgen van een dusdanig voorbeeld en protest, nam Daendels de mededeeling aan de regering te baat, dat de vorige regering in Holland (tijdens het raadpensionarisschap) reeds vroeger besloten had tot eene reorganisatie in het justitiewezen en de zamenstelling van een „hoog-geregtshof”, vertoonende den 14 julij 1809, hoe de inrigting van den „hoogen van raad justitie” onbestaanbaar was met de nieuwe instellingen (2). Een ontwerp of liever beschouwing van nieuwe voorschriften voor een nieuw hoofdkollegie, werd gesteld in handen van gekommitteerde leden, Chassé, Van Hoesen en Senn van Basel, benevens den sekretaris generaal Muntinghe. Deze kommissie bragt den 15 augustus 1809 het ontwerp ter tafel der hooge regering. Daarbij was de zamenstelling bepaald, als volgt:

Een president, op eene jaarwedde van	15000 rld.
Een vice president, idem.	10000 id.
Vijf gewone raden, ieder idem.	6000 id.
Twee buitengewone, id. idem.	4000 id.

Deze verandering maakte de regterlijke magt geheel lijdelijk jegens de uitvoerende magt, den gouverneur generaal. Alle vonnissen moesten het fiat executie erlangen, „omdat op een „afstand van 4000 mijlen van het moederland, de vertegen-

(1) Engelhard 192.

(2) Daendels, I. 66 III. Bat. 31. Hier worit zeker de zending der generale kommissie van 1805 bedoeld.

„woordiging der souvereiniteit niet bij twee van elkander onafhankelijke kollegien kon bestaan, maar wel het eene aan „het andere moest gehoorzamen” (1). Naar dezen grondregel werden aan den „hoogen raad van Hollandsch Indië” voorschriften aangewezen, waarnaar zij te handelen had. Alle regt moest worden gesproken in naam van Louis Napoleon. Aan het ligchaam der regering bleef onverlet om procedures op te schorten, berigt en kennis te nemen van zaken, vonnissen te vernietigen. Dien ten gevolge werd de opziener Eevers in Bantam, bij eene marginale beschikking van den generaal Daendels op 'een berigt van den landdrost, zonder vorm van proces opgehangen. De landdrost, zoowel als de ongelukkige, waren over deze beschikking verstomd, maar er was hier een bevel, geen vonnis. Even zoo werd, als fiat executie op de vonnissen van zeven dieven, bij apostil het bevel gesteld om hen door de koord te doen ter dood brengen. Eene remonstrantie van den hoogen raad deed echter nog twee van de zeven in het leven blijven. Overigens vonden er verscheidene executien van bevelen, zonder vorm van justitie of proces plaats, of werd het einde van het geregtelijk onderzoek niet afgewacht. Zoo werd te Soerabaja een landdrost drie maanden lang geketend in een hok gesloten, omdat hij eene overtreding had begaan van het postreglement. Dit hok bestond nog tot 1839. Een javaan, die eenige duitenplaatjes van de munt ontvreemd had, werd aan een boom gebonden, veertien dagen lang, en dagelijks met rietslagen bediend. Hetzelfde gebeurde aan een gegoed chinees in de laan te Weltevreden, om reden hij een gouvernements balk gekocht had. Gepresumeerde zeeroovers werden bij voorraad ter dood gedoemd. De doodstraf werd ook uitgeoefend te Samarang door het ver-

(1) Daendels I. 67. Engelhard, 193.

branden aan een langen ketting, afsnijden van neus of ooren. Ambtenaren werden bevolen, om bij het niet gelukken eener minnelijke overreding van een pachter te Soerabaja, die overreding te nopen door het toedienen van „bilslagen” (1). Militaire straffen, alleen ter kennisname en oplegging aan het hoog militair gerechtshof staande, werden eveneens bij bevelen toegediend. Zoo werd de luitenant P. C. L. Ekeboom van het tweede regiment, bij disciplinaire straf gedegradeerd tot inlandsch soldaat bij zijne eigene kompanie.

Na de regeling van het justitiewezen bestonden op Java de volgende regtskollegien:

de hooge raad van justitie van Hollandsch Indie, bestaande uit een president en vice president, zeven leden, een advocaat fiscaal en een adjunkt, benevens een griffier, zetel te Batavia;

de hooge militaire vierschaar, bestaande uit een president, tien leden, een fiscaal, een griffier, een auditeur militair, zetel te Batavia;

het kollegie van schepenen te Batavia, bestaande uit een president, acht leden, een baljuw en een sekretaris;

het ambulans gericht voor de Bataviasche en Preanger regentschappen, bestaande uit den drossaard der ommelanden, twee vaste en eenige tijdelijke assessoren, een hoofdpriester en sekretaris;

het kommissariaat voor de huwelijks en kleine geregtzaken te Batavia, bestaande uit een voorzitter, een vice president, drie leden en een sekretaris;

de raad van justitie te Samarang, gezegd van Java's noordoostkust, bestaande uit een president, vice president, zes leden, een fiscaal en auditeur militair, benevens een sekretaris;

(1) Officieele nitdrukking in het bevel. Mededeeling van tijdgenooten en ooggetuigen. Engelhard 194—197.

de raad van justitie te Soerabaja, gezegd van Java's oosthoek, bestaande uit een president, zes leden, een fiscaal en auditeur militair en een sekretrais.

Al deze leden der justitie waren onbezoldigd; deze hunne regterlijke betrekking was slechts een bijpost voor zoo ver Samarang en Soerabaja betreft. Het kollegie van schepenen te Batavia vormde tevens het burgerlijk bestuur, dat elders bij prefekten en onderprefekten (1808 1809) of drosten en landdrosten berustte (1810 1811). Vooral deze instellingen werden voorschriften en wetten uitgevaardigd, die evenwel slechts een paar jaren in vigueur waren en nimmer legale sanctie hebben erlangd.

De administratie der landsinkomsten, financiën, domeinen, produkten als anderzins, van ouds onder het gezag van den direktur generaal, de tweede persoon der regering, werd evenzeer spoedig hervormd. Daar de boekhouding en rekenpligtigheid van het vorig gouvernement geheel moest afgescheiden blijven van dat sinds primo 1809, werd er eene geheel nieuwe orde ingevoerd, den 23 december 1808, waarom dat jaar ook, uit een fiscaal oogpunt beschouwd, niet tot de administratie van het gouvernement van Daendels werd geacht. De grondslag dezer nieuwe verordening was niet het geldelijke maar het materiele. Bevorens had ieder kantoor, post of hoofdplaats eigene boeken, die, jaarlijks afgesloten, naar de hoofdstad Batavia werden opgezonden, om de generale rekening op te maken. Daarop werd alles in geldswaarde verhandeld, in dukatons of rijksdaalders, ropijen, spaansche dollars, enz. Thans werd als uniforme en standpenning verklaard, de rijksdaalder van 48 stuivers à 4 duiten, of eene tegenwoordige waarde van *f* 1.60 holl. of *f* 1.72 ind. (1).

Voor de komptabiliteit werd den 1 januarij 1809 eene re-

(1) Daendels, I. 74. III, Comptabiliteit, I. Engelhard 203.

kenkamer ingesteld, die aanvankelijk met vele hinderpalen te worstelen had. De directeur generaal, sinds anderhalve eeuw de tweede persoon der regering, en in maart 1808 nog als zoodanig bevestigd, werd den 19 oktober 1809 uit het ligchaam der regering teruggesteld en het ambt als zoodanig vernietigd. Een administrateur generaal en vier hoofdadministrateurs, waarvan drie voor Java, vervingen den directeur generaal in zijn ambt. Deze eene inrigting gaf de geboorte aan de andere (1). De verordeningen hielden echter niet lang stand, en alleen kunnen de veranderingen van geschiedkundige waarde geacht worden.

De algemeene schatkist, 'slands kas, ondervond evenzeer den invloed der overal ingevoerde hervormingen. Een aantal nieuwe instellingen, de vermeederde aansporing tot produktie, de vermindering in den buitenlandschen handel, de uitbreiding der krijgsmagt en der oorlogswerken, vorderden nieuwe bronnen van inkomsten. Deze werden gevonden: 1 door den verkoop van domeinen; 2 door den aanmaak van papiergeld en geldpapier; 3 door de verpachting en kollekte der algemeene middelen; 4 door vrijwillige geldleeningen; en 5 door gedwongen geldheffingen.

De onteigening van 'slands domeinen begon met het landgoed Buitenzorg, waarvan wij de vroegere geschiedenis op blz. 367, IV deel, kortelijk hebben overzien. Dit land en Weltevreden behoorde aan den gouverneur generaal in officio, en eene vervreemding was volgens de bestaande orde van zaken niet doenlijk. Deze orde was echter aan Daendels minder juist voorgekomen. Op grond dat hij slechts f 118,800 en f 12,000 s'jaars genoot, waarvan op Java f 50,000, werden de inkomsten van den opperlandvoogd te gering geacht

(1) Daendels, I. 76. III, Comp. 12. 13.

Buitenzorg werd geacht te zijn in een verachterden staat, waardoor slechts 5000 rdl. revenuen geïnd zouden kunnen worden (1). Derhalve werd reeds den 31 maart 1808 het landschap Buitenzorg in vollen eigendom overgeschreven op naam van H. W. Daendels, voor de som van 39,500 rdl. of *f* 56,880 die aan den afgetreden gouverneur generaal Wiese moest worden afgedragen. Voor deze overdracht schonk de gouverneur generaal Daendels het land Weltevreden weder aan het gouvernement terug. Kort daarop werd het land Buitenzorg bij onderdeelen verkocht door den eigenaar. Deze omstandigheid zou voor de geschiedenis van geen belang zijn, indien aan de gevolgen daarvan geen staatkundige verordeningen verbonden waren geweest.

Buitenzorg leverde op *f* 75,588 inkomsten, en den eigenaar aan revenuen *f* 41,920, blijkens de servituten waarmede de onderpercelen verkocht werden (2) en welke nog door nadere verordeningen verhoogd werden, zoo als wij vroeger hebben opgemerkt. De bedoelde percelen van Buitenzorg, die, na den overgang in partikulier eigendom, verkocht werden ten behoeve van den eigenaar, waren de volgende:

Het land Pondok-gedeh, verkocht voor	10,000 rdl.
Het land Kampong-baroe, verkocht 23 april 1808	60,000 "
De landen Tjiomas, Tjitjoeroek en een paar kleinere deelen voor	240,250 "

alle welke transporten kosteloos waren verleend door de regering ten behoeve van den eigenaar en verkooper. Door deze opgevolgde transaktien verminderden 's lands inkomsten met een jaarlijksch bedrag van *f* 22,884 en door het kosteloos transport werd daaraan onttrokken *f* 37,228 of $7\frac{1}{2}$ ten honderd 's heeren gerechtigheid. Eenige overgebleven stukken land,

(1) Vergelijk blz. 367, IV decl. Daendels I, 29. II, 1. 14. 15.

(2) Daendels, III. Bat. 16, I. 30—II Prep., N 20. Besluit 29 Maart 1808.

benevens het gouvernement's verblijf van Buitenzorg, werden echter weder door den eigenaar aan den lande overgedragen voor 300,000 rdls papier geld, in agio gerekend tot de helft waarde zilveren munt op 150,000 rdls. Door de zamentrekking dezer sommen geeft alzoo een totaal van 460,250 rdls of *f* 736,400 de waarde op, die de nieuwe eigenaar en verkooper genoot voor eene som van *f* 56,880 koopschat, voor het land Buitenzorg (1). De aan anderen toegekende voordeelen, belastingen, hommages, subsidien, vervielen met de kontributien en contingenten, die als servituten op dat land gevestigd waren en eene verdubbelde belasting op de rijstteelt vermeerderde de innerlijke waarde voor den bezitter. Hetgeen er nog overschoot van de landen Pondok-gedeh, Kampong-baroe, Tjiawi, Tjitjoeroek, Tjiomas en Dermaga werd den 10 maart 1810 verhuurd of verpacht aan den inlandschen regent van Buitenzorg, voor drie jaren, als 1810 voor *f* 46,080 en 1811 en 1812 tegen *f* 47,360 's jaars (2).

De openbare verkoop van 's lands domeinen begon in maart 1809, door den verkoop der landen, behoorende tot het ingetrokken regentschap Tangerang, bewesten Batavia op de grens van Bantam. Dit gedeelte land werd den 15 november 1809 bij percelen opgeveild, als de bazar Tangerang, het land Grinding in drie gedeelten, het land Sading, de distrikten Medan, Krangan, Kademangan, Tjilitran, Lengkong, Djampang-ilier, Salabantar, Kaloerahan, Djampang-oedik, Penjabrahan en Koe-ripan (3).

De verkoop dezer percelen geschiedde deels om het papier

(1) Daendels, I. 30. II. Prep. 16—20. Besluit Hooge reg. 29 maart 1805. Daendels schatte de waarde op 80,000 rdls. Vergelijk Engelhard 118, 122, 27, 28.

(2) Voor het nieuw gemis van Buitenzorg werden den g. g. Daendels toegelegd, de inkomsten der vogelnesten, vroeger den gouverneur van Java toekomende. Daendels II. Prep. 11. 14. Engelhard 28. 1810.

(3) Daendels, III. Verk. dom. 20. Welke der domeinen in 1808 verkocht werden is niet voorgekomen.

geld en de kredietbrieven uit de cirkulatie te onttrekken, voor zoo ver de oude en versleten stukken aanging. Zoo werden in september 1809 verbrand 121,461 rdls. papieren van krediet en 95,639 rdls. vergane en oude kredietbrieven.

Alsnu waren de landen van het gewezen regentschap Krawang aan de beurt. Zij werden den 19 mei 1810 verkocht in de volgende percelen :

het land Oedjong-karawang, verkocht voor	f	94,800.
het land Tjabang-boengien, met de zoutpannen	"	347,200.
het land Tjikarang, verkocht voor	"	63,200.
het land Tjibaroesa id. id.	"	225,600.
het land Sumadangan id. id.	"	148,800.
het land Waroe id. id.	"	368,000.

zoodat geheel westelijk Krawang verkocht werd voor " 1,247,600., gerekend den rijksd. à f 1.60. Voor dezen prijs werd elk land door den gouverneur generaal afgestaan en de regering werd eenlijk verzocht daarvan aanteekening te houden. Het servi-tuut van gedwongen levering van koffij aan het gouvernement verviel bij al deze verkoopen, en de beschikking over de produkten werd den kooper en eigenaar vrijgelaten (1).

De landen Bezoeki en Panaroekan, in den oosthoek van Java, waren door de vorige regering den 22 augustus 1794 in levenslange pacht afgestaan aan den kapitein der chinezen te Soerabaja Han Tjan Pit, voor een pachtschat van 35,000 ponden rijst en 6088 dollars of 9000 rdls. (f 15,524 of f 14,400) (2). Doch bij den eenmaal aangevangen verkoop der domeinen werd deze pachtschat in een finalen verkoop veranderd, den 30 juni 1810, en wel voor 400,000 dollars of f 1,020,000. De aanleidende en overwegende beweegredenen voor deze ver-

(1) Daendels, III. 1—6.

(2) Ib. III. Fin. 7. zegt 9000. rdls. Domis, Pas. 112, noot, zegt 6088 doll. Dit stemt overeen met de opgave der familie van dien pachter.

vreemding waren ongeveer de volgende:

1. het groot geldgebrek, bij gemis van allen handel, en het geringe van den pachtchat, in vergelijk van de lasten;
2. dat, daar de pachter nog wel tien jaren kon leven, 's lands kas zoo lang nog voordeelen moest derven en de pachtchat over dat tijdvak slechts 60880 dollars zou bedragen;
3. daar die landen te ver van de hand lagen, om onder beoorlijk opzigt te blijven voor het gouvernement;
4. wijl de grond ongeschikt voor de koffijkultuur werd geacht, en het gouvernement er alzoo weinig voordeelen van zou kunnen trekken;
5. Daar er eene schuld van 388,959 rdl's. op het land rustte die voor het gouvernement bij verkoop vernietigd werd.

Derhalve werd de transaktie geregeld als volgt:

de koper nam over de schuld van	388,959.	9.	8.	rdls.
de koper voldeed kontant eene som van	24,374.	6	8.	„
het saldo werd hem toegestaan te voldoen				
in 5 termijnen, ieder van 4 maanden, zamen	120,000.			„
Zoodat de totale som bedroeg	533.333.	16.		„

of 400,000 dollars. Voor genoemd saldo werd kredietpapier gekreeërd, dat als klinkende munt moest worden aangenomen (1).

De amortisatie van schulden, door middel van verkoop van domeinen, scheen een wenschelijk middel te zijn. Dit bewoog den gouverneur generaal om ook bij Soerabaja en Samarang ommelanden aan te leggen, even als te Batavia, waardoor tevens het nut zou worden verkregen van eene betere kultivatie te bevorderen. De schulden van 's lands kas, op het tijdstip van 1810, bestonden in tekorten, als:

(1) Bezoeki leverde in 1830 alleen f 500,000 landrente op; thans trekt men er 80000 pikols koffij, 60,000 p. suiker van. Zie Daendels III. Fin. 10. In 1814 leverde het met Probolinggo f 618,721 landhuur op.

voor de afdeeling van Samarang 296,490 rijksd. papier en 349,020 rijksd. zilver;

voor de afdeeling van Soerabaja 231,816 rijksd. zilver en 4000 rijksd. papier. Derhalve werden al de ommelanden, bij Samarang om den oost tot de rivier van Demak, om den west tot het regentschap Kaliwoengoe, en om den zuid tot aan de koffijtuinen, verdeeld in percelen van ongeveer 500 morgen, gelegen aan eene rivier, eenen weg of aan zee, tot afvoer der produkten. Eene dergelijke verdeling van het ommeland van Soerabaja, tusschen de Kediri en Slower, ten noorden, en zuidwaarts tot aan het toenmalig DJapan, nu Modjokerto, vond mede plaats, doch met veel uitzondering. De omstreken van Soerabaja werden destijds geacht wel vruchtbaar te zijn, doch dun bevolkt door vele landverhuizingen, en voor twee derden woest liggend (1). De verkoop der percelen werd periodiek om de zes maanden bepaald, en zonder eenig ander servituut dan de levering van produkten, tegen zekere verhouding met den koopprijs, 10,75 of 85 ten honderd. Deze landverkoop, bepaald den 6 junij 1810, is echter niet zeer uitgebreid geweest onder dit gouvernement.

De landen, vroeger onder Bantam doch sinds 1808 tot de ommelanden van Batavia behorende, werden nu den 4 september 1810 ter verkoop aangekondigd, ter aflossing van eene som van een millioen rdl's., door het gouvernement van de weeskamer te Batavia opgenomen. Onder deze landen behoorde ook Djasinga, dat, aanvankelijk in bezit van Daendels, weder werd terug gegeven op 28 april 1810, zoo als vroeger is gemeld. Djasinga en Meester Kornelis renderden 1,473,000 rdl's. in april 1811.

Nu was het regentschap Probolinggo in den oosthoek van Java aan de beurt. Het behoorde onder het drostambt Pasoe-

(1) Daendels, III. Fin. 8 Crawford. Holl. vert. voorrede II. 37. Soerabaja, de delta, was in 1852 bevolkt met ongeveer 2000 zielen per vierkante paal, en leverde 270,000 pikols suiker.

roean, en bragt den lande jaarlijks op 2000 dollars rekognitie en 25,575 amsterd. ponden rijst, benevens 140 dollars voor pacht van vogelnestklippen, eene kleine levering van koffij en timmerhout. Men beschouwde dit gewest als min belangrijk, de bosschen minder van waarde, het timmerhout kalkachtig, de gronden ongeschikt voor de koffijkultuur. Het nijpend geldgebrek op Java deed naar andere middelen omzien. Kontante penningen waren onverkrijgbaar, zelfs bij den verkoop van landen, en papier geld moest hierin voorzien en dit door krediet gerugsteund worden. Probolinggo wierp te weinig voordeelen af, zoo aan de regenten als aan 's lands kas, en men vermeende geen voordeel van dit gewest meer te kunnen verwachten. Alleen in vrij en onbeperkt eigendom werd vooruitgang verwacht, en daar het land te groot was voor eene opveiling in het openbaar in een perceel, zoo kwam de gouverneur generaal Daendels onderhands overeen met den kapitein der chinezen te Pasoe-roean Han Tikko, om geheel het land over te nemen in partikulier eigendom voor 600,000 dollars, betaalbaar in tien jaren. De hooge regering keurde dezen verkoop goed den 2 december 1810, en alzoo werd het gewest Probolinggo vervreemd voor *f* 1,600,000, betaalbaar in 20 termijnen, ieder van zes maanden. De inkomende en uitgaande regten, benevens de opiumpacht bleven aan het gouvernement. Voor de koopsom werden schuldbrieven gekreëerd, bekend onder den naam van Probolinggo papier (1). In 1813 ging dit land weer over aan het gouvernement, bij het vermoorden van den genoemden Han Tikko door de bevolking der bergdistrikten.

Door den verkoop van Panaroekan, Bezoeki en Probolinggo, ging bijna geheel de oosthoek van Java over in handen van chinezen. Het is bevreemdend dat ook Banjoewangi en Poeger

(1) Daendels III. Fin. 12. 26. Probolinggo leverde in 1853, 184,557 pik. suiker en c. c. 40,000 pikols koffij, bij 244,000 zielen bevolking. Zie Engelhard 213.

geene koopers vonden; doch het tijdvak der regering van Daendels liep ten einde en de opvolgende gebeurtenissen hebben voorzeker verdere landverkoopingen verhinderd. De verkochte landen bedroegen nu reeds 3000 vierkante geogr. minuten in oostelijk Java, en ongeveer 3500 dergelijke minuten in westelijk Java. Al de regelingen dezer verkoopingen geschieden enkel en vooraf bij den gouverneur generaal, en de hooge regering keurde goed of besloot konform (1).

In weerswil der landverkoopingen, die ongeveer 3,500,000 rdls. (ƒ 5,600,000) opbragten, was er steeds gebrek aan geld in 's lands kas. De rendementen hadden slechts een deel schulden verminderd, weinige kontanten bijgebracht en geen zeer ruim krediet voor papier geld. Bereids van vroeger was er eene massa papier geld in omloop en voor een goed deel versleten en vergaan. In maart 1809 werd een deel daarvan verbrand. Bij de inning der kooppenningen werden andere geldpapieren uitgeloot en mede verbrand. De leemte hierdoor in de cirkulatie ontstaan werd aangevuld door eene magtiging op de weeskamer te Batavia, om ten gerieve der ingezetenen kredietbrieven uit te geven, om te dienen als beleeningen op vastigheden, voornamelijk als hypotheek op de verkochte of te verkoopen landen. Den 21 maart 1809 werden voor 600,000 en den 14 september 1809 andermaal voor 600,000 rdls uitgegeven. Deze magtiging werd den 27 januarij 1810 aangevuld met voor nog 1,200,000 rdls. in promessen van 1000 rdls. Doch op 2 februarij 1810 begon nu ook het gouvernement zelf voor 200,000 rdls. kredietpapier van 1, 2 en 3 rdls. uit te geven, ter inwisseling der oude sedert 1784 uitgegeven geldpapieren van 10-1000 dollars en die van 10000 rdls. (2). Den 26 februarij 1810 had de weeskamer reeds voor 3,400,000 rdls uitgegeven; daarvan was toen slechts een

(1) Daendels III. Fin. 8—12.

(2) Daendels II. Fin. 16—18.

bedrag van 26550 rdl. nog niet op hypotheek uitgezet, weshalve er eene nieuwe creatie van 600,000 rdl. in promessen van 500 rdl. werd bevolen, onder dezelfde bepaling van slechts tot verbanden op vastigheden te dienen, waarom bepaald werd dat de verkochte domeinen terstond voor $\frac{2}{3}$ der koopsom bij de weeskamer konden worden verpand. En zoo doorgaande werd er in omloop gebragt door de weeskamer 4,000,000 rdl. door het gouvernement voor 2,521,461, deels vertegenwoordigd door den onvoldanen prijs van verkochte landen, deels zonder eenige borgstelling van waarde (1).

De uitgifte van papier geld, zonder bepaalden waarborg, deed het krediet dalen. De cirkulatie van dit papier bepaalde zich tot Batavia, Samarang en Soerabaja. Het agio was zeer groot en steeg te Batavia tot 160 à 190% en te Samarang tot 230 à 240% tegen klinkende munt en tegen het koper geld van Soerabaja. Deze daling werd deels aan engelschen invloed toegeschreven. Maar de gouverneur generaal Daendels meende hieraan ook perk te moeten stellen en vaardigde den 19 september 1809 een bevel uit, waarbij alle agio van koper geld tegen papier op straffe des doods werd verboden, en waarbij nog werd bevolen dat alle burgers van Batavia en ommelanden, al hun voorhanden koper geld in 's lands kas moesten overbrengen, tegen inwisseling van papier geld en met achterhouding eenlijk van eene maand benoodigd koper geld voor de huishouding, alles op straffen van konfiskatie van het meerdere en aangehoudene en bovendien van zes jaren kettingslag (2).

Maar in weerwil dezer bevelen vermogt het papier geld de gewenschte cirkulatie à pari niet te behouden of te verkrijgen, en de regering zag zich genoodzaakt om slechts alle hindernis in de cirkulatie te verbieden en maandelijks een agio te vol-

(1) Daendels, II. 8. 16—26

(2) Daendels II. 19. 25.

doen. Den 7 september 1810, dus een jaar na het vorig dwangbesluit, werd het eischen van hooger agio, dan dat door 's lands kas betaald, verboden op straffen van openbare geeseling, brandmerk, eeuwige deportatie of kettingslag. Alle uitvoer van zilver geld werd verboden elders dan naar plaatsen op Java. Op het toebrengen van hindernis in de cirkulatie van papier geld werden gelijke poenaliteiten gesteld. De handelaren konden voor buiten Java betaling erlangen in staafijzer, tegen 70 rdls. den pikol van 125 amsterd ponden (1).

Doch daar al deze middelen 's lands kas niet genoegzaam baatten bij de vermeerderende lasten, besloot Daendels tot geldligtingen, en begon met vrijwillige. Reeds den 25 juni 1808 werd gepubliceerd, dat daar het gouvernement zeer om kontanten verlegen was, en deze verlegenheid nog hooger stijgen zou, wanneer de engelschen met de amerikanen in oorlog zouden geraken, daar deze de eenigste vreemdelingen waren die nog op Java voeren en kontanten aanbragten, en wijl de betaling voor geleverd wordende produkten geen oogenblik wachten kon, zoo werd bevolen aan alle gemagtigden van vertrokken personen, om de onder hunne berusting zijnde gelden van uitlandigen over te brengen in 's lands kas, vóór den 5 juli 1808, tegen recepissen, met vrijlating om daarvoor produkten te nemen, dan wel te wachten tot die kas weder van kontanten zou zijn voorzien. Deze maatregel werd verdedigd door de aanduiding, dat, wijl er geene remises te vinden of te nemen waren, die gelden bij partikulieren rente-en nutteloos lagen, terwijl die in 's lands kas volkomen gewaarborgd werden door 's lands voorraad in produkten in de pakhuizen. Deze geldheffing bragt op 467,016 rdls. Zij ging vergezeld van eene gelijke bedreiging als bij elk dwangmiddel in dezen tijd,

(1) Als voren. 25.

eedprestatie, examinatie der boeken en processen. Den 26 juli volgde een nieuw bevel aan de gemagtigden, om binnen 14 dagen tijd op te geven het beloop der kontante muntspecien, gouden en zilveren, die zij hadden uitgezet, met opgave hoe en waar. Hierbij werd de verzekering gegeven, dat men de opgaven geheim zou houden, en over deze kapitalen niet wenschte te beschikken, maar enkel het belang der gemagtigden op het oog had (1).

Toen hierop de oorlog uitbrak tusschen de engelschen en amerikanen, en deze laatsten daardoor in hunnen handel op Java verhinderd werden, stond die handel bijna geheel stil. De pakhuizen lagen vol met landsprodukten, die geene afhalers vonden, maar op dien voorraad werd steeds gewezen bij invordering van geld. Voorts werd er gewezen op de ingevoerde bezuinigingen, het vooruitzicht om bij een vrijen loop des handels de inkomsten boven de uitgaven te zien stijgen, en eindelijk op den buitengewonen staat van zaken, die buitengewone middelen en maatregelen vereischte. Op al deze gronden werd den 2 oktober 1808 bevolen, dat alle voorname ambtenaren en partikuliere ingezetenen, volgens aanslag en bij geforceerde heffingen, zekere som in specie, goud en zilver, in 's lands kas zouden storten, in drie termijnen, op 1 januarij, 1 maart en 1 mei 1809. De nalatigen vervielen in eene boete van 20 ten honderd van den aanslag. Voor deze gedwongen geldligting werden al de in de magazijnen voorhanden produkten als hypotheek aangewezen. De teruggave zou geschieden bij wederopening des handels, tegen een half ten honderd rente 's maands, doch de vrijheid werd gelaten om voor het bedrag dadelijk te ontvangen, $\frac{1}{4}$ aan peper en $\frac{3}{4}$ koffijboonen uit 's lands voorraad, nader ook voor andere artikelen toege-

(1) Daendels, II. 27. 28. 29.

staan. Deze geldligting bragt op 1,223,982 rds. De lijst der gequotiseerde personen werd later nog aangevuld met chinezen en mooren (1).

Doch hiermede was 's lands kas op verre na niet voldaan. Op den 14 september 1809 werden alle gevolmagtigden van afwezig, over geheel Java, bevolen, opgaven te doen van het onder hunne berusting aanwezig papier geld, dat uitgezet was of renteloos lag. Wijders werd bevolen de opgave voor de kontante specien, geïnd sinds 26 julij 1809, en die van het sedert uitgezet geld, specie of papier. Deze gelden werden wel nog niet opgevorderd, maar bleven voor het gouvernement als reserve achter, daar de engelschen voortgingen den handel te beletten. Deze publikatie werd den 14 oktober 1809 toegepast op alle exekuteuren, kuratoren en alle lasthebbers die gelden onder administratie hadden, op alle hypotheek- of simpele obligatieschulden, wordende toegezegd dat, bij eventueel opeischen dezer kapitalen, de hypotheeken het eerst aan de beurt zouden zijn, en daarop alsdan nieuwe beleeningen bij de weeskamer konden worden erlangd. Ook werd bevolen over papier geld zoodanig te beschikken, dat het gouvernement over twee maanden de storting zou kunnen bevelen, terwijl alle beschikking over zilver geld verboden werd, tot weder opzeggens toe, alzoo alle beschikking op mobiel eigendom (2).

Hoe zwaar ook deze geforceerde heffingen van eigendommen van ingezetenen, weezen en uitlandigen waren, kon daardoor 's lands kas niet genoeg gebaat worden, en het tekort te Batavia was op 9 januarij 1810 zoo groot, dat alstoen weder eene nieuwe storting van geïnde gelden bevolen werd aan gevolmagtigden, exekuteuren en kuratoren. Deze nieuwe geldheffing

(1) Als voren 30, 31, 32.

(2) ib. 30, 31, 35, 36.

bragt op 665,239 rdl. De gouverneur generaal Daendels wanhoopte nog niet omtrent den staat der geldmiddelen, maar meende nog genoegzame redmiddelen in den boezem der kolonie te zullen kunnen vinden, om te voorzien in buitengewone uitgaven. Daaronder waren, het opeischen van uitgezette kapitalen van uitlandigen, nieuwe geforceerde geldheffingen en andere ongenoemde. Daarop werd den 24 julij 1810 andermaal eene gedwongen heffing voor 1,600,000 aan krediet papier omgeslagen. De voorwaarden luiden, dat voor elke 160 rdl. papier 100 rdl. zilver, en voor elke 100 rdl. papier 62 $\frac{1}{2}$ rdl. zilver zouden worden wedergegeven, in specie, in produkten, of in wissels op Holland, op vier jaren na dato, dan wel een jaar na den vrede, wanneer die in het derde jaar voorviel. De rente werd gesteld op 6 ten honderd in zilver gerealiseerd, doch deze rente betaalbaar in kredietpapier tegen agio van den dag. Deze geldheffing van gemagtigden en andere lasthebbers, bragt slechts op 1,237,285 rdl. Alle vroegere stortingen konden in de voorwaarden dezer heffing gesteld worden, en ieder kon vrijwillig als bij wijze van negotiatie daaraan deel nemen. Deze vrijwillige deelneming bragt nog op 229,375 rdl., die bestemd waren tot dekking van het te kort van 1811 (1).

Deze geldheffingen bedroegen te zamen ongeveer 3,862,897 rdl. of f 6,116,735 tegenwoordige munt. Dat zulk een staat van zaken voor de ingezetenen dubbel drukkend was, bij de stremming van allen handel, valt ligt te bevroeden. De pakhuizen van het gouvernement lagen op 1 januarij 1811 gevuld met eene waarde van 10,260,745 (f 16,477,187) en daarvan was geen afvoer te voorzien. Het leger, de vestingwerken, de verhoogde traktementen en andere vermeerderde onkosten verslonden groote sommen, en wogen op tegen de ingevoerde bezuinigingen. De cirkulatie van papier geld was

(1) Daendels, II 38.

buiten Batavia zeer gestremd, in weerwil der uitgevaardigde Draconische bevelen. Van daar dat het leger, dat met papier geld werd betaald, grootendeels te Batavia werd samengetrokken. Elders eischte men zilver en dit was uit den omloop gebragt. Ten laatste werd het koper geld doorgekapt en elk onderdeel werd voor het geheel gangbaar verklaard. Uit de geldheffingen sproot de latere indische achterstand voort, in 1821 geregeld, en in 1811 werd de hypotheek, de massa produkten in voorraad, vernield, en verloren de geldeigenaars alle waarborgen.

Behalve deze geldheffingen van partikuliere eigendommen werden ook de algemeene eigendommen in geld opgeëischt. Den 2 oktober 1808 werd de bank van leening te Batavia gelast, om een montant van 197,000 rdls., dat op renten uitgezet stond, op te zeggen en dit geld binnen vier maanden in 's lands kas over te brengen; voorts werd verboden op vervallen panden verder beleeningen te doen. De beschikbare sommen van de bank werden verder opgeëischt tot een bedrag van 842,400 rdls. Alle beleeningen boven 100 rdls. werden mede verboden (1). Te gelijker tijd werden ook bij het vendukantoor de voorhanden penningen geligt, zoo van de winsten van 1804 af tot oktober 1808, als de gereede gelden en rendementen, tot een bedrag van 628,184 rdls en er bleef ter disconto in kas slechts over 137,589 (2).

In weerwil dat alle bekende fondsen aan 's lands kas getrokken werden, konden echter de tekorten niet worden gedekt. De geldheffingen hadden hoofdzakelijk ten doel de cirkulatie van papier geld te bevorderen en de noodzakelijkheid tot verdere uitgifte zoo veel mogelijk te voorkomen, daar de koers er

(1) Daendels, Fin, no. 14. 42,

(2) ibidem, 14.

zeer door leed. Het agio dat vroeger onder bedreiging der doodstraf verboden was, werd, binnen het jaar na deze dwangwet, gesteld op 60 ten honderd van het zilver geld. Het regt van eigendom, de morele denkwijze der ingezetenen, het algemeen volkskarakter, veranderde van omstandigheid, daar de uitvaardiging van zulke verordeningen, als waarmede de geldheffingen gepaard gingen, van algemeenen invloed moest zijn op de denkwijze der gemeente. De toenmalige koning Lodewijk van Holland keurde de geldligtingen geheel af, vooral die der kapitalen van uitlandigen, en beval de teruggave, doch, bij gebrek aan kontanten, te doen in produkten, wordende alle oponthoud of hindernis, toegebracht aan de schepen voor den afhaal dezer produkten bestemd, verboden (1). Dit verbod mag voorzeker overbodig zijn geacht bij de stremming van den handel door de voortdurende blokkade der engelschen van Java, en de verordening om de genaderde sommen in produkten terug te geven, vond alleen verdediging in de omstandigheid, dat er werkelijk geen kontant geld in 's lands kas was; in februarij 1811 kon het gouvernement niet eens twee wissels van 6000 en van 500 dollars honoreren, maar moest dit geld in wissels op Europa vinden (2). De duitenmunt te Soerabaja kon alleen de tekortkomst in den oosthoek dekken en leverde aan winst 68,474,112 duiten (341,011 rdl. of f 545,617) voor al de onkosten en benoodigdheden daartoe besteed. Het totaal beloop dezer inrigting bedroeg in een jaar tijd 276,992 rdls. ontvangsten, bij 175,266 rdls. uitgaven of 101,726 rdls. winst. De groote omslag deed de munt in 1811 intrekken.

Behalve deze buitengewone financiële bronnen, waarmede de huishouding op Java werd aan den gang gehouden, en wier beschouwing wij voor de geschiedenis van genoegzaam belang

(1) Daendels, Fin. 37.

(2) Daendels, off. stukken. Fin. 65. Vergelijk, Engelhard 233.

hebben geacht, ondersteunden de gewone inkomsten de groote lasten van dit tijdvak, en wij achten het evenzeer van belang het beloop dier geldmiddelen van naderbij te zien, voor zoo ver de voorhanden aannemelijke bescheiden hierin kunnen toelichten. Daarbij is echter aan te nemen, dat de verhouding der eenheid in geldelijke rekening, tegen de waarde van het tegenwoordig geldstelsel, alleen bij benadering kan worden aangeduid. De berekening, tijdens het tijdvak waarover dit geschiedkundig overzicht handelt, bestond in rijksdaalders, zilver, koper en papier geld; het eerste bleef als standpenning bij de gemeente als standaard; het papier verloor in 1808 80, 90 tot 160 en 170°/_o en te Samarang zelfs tot 240; de schuldbriefen van Probolinggo daalden 50°/_o tegen zilver. Het koper geld had eerst meer waarde dan het papier geld, later minder, nadat de duiten doorgekapt en elk onderdeel voor een geheel gangbaar verklaard was. Evenwel in de rekeningen worden slechts rdl's. aangeduid. De zilveren rijksd. deed 192 duiten. Het legaalagio van papier was 100°/_o. Men kan de verhouding gemiddeld als tegen f 1,60 holl. of f 1,72 indisch, tegenwoordige munt, aannemen. In 1811, bij de komst der engelschen, werd al het papier geld gereduceerd tot een zesde van het nominaal bedrag, en werden alle doorgekapt stukken koper geld ingetrokken, ten koste der gemeente (1).

Java was administratief verdeeld in den oosthoek, de noord-oostkust, Batavia, Cheribon en Bantam. De administratie en takken van inkomsten over de jaren 1808, 1809 en 1810 waren verschillend, door de onophoudelijke afwisselingen der instellingen en verordeningen. De openbaar gemaakte bescheiden, getoetst aan de juistheid der berekening, verdienen minder onvoorwaardelijk vertrouwen. De financiële resultaten

(1) Als voren. 60—64. Vergelijk Engelhard, 222—237. Bataviasche courant 1810, no. 5.

dienen alzoo met omzigtigheid te worden voorgesteld, voor zoo ver mogelijk.

De ontvangsten zijn te onderscheiden in gewone en buitengewone; de buitengewone bedroegen van 1808—11, de volgende: Landverkoop.

De landen van Panaroekan, Bezoeki, Probolinggo,	Rdls.
Krawang, Tangerangse bovenlanden, zamen.	3,797,333
Benedenlanden van Tangerang.	} Niet op te geven.
Ommelanden van Soerabaja.	
" Samarang.	

(1)

Geldheffingen.

Kapitalen van uitlandigen en onmondigen.	2,369,541
Geforceerde geldheffingen.	1,223,982
Vrijwillige "	229,375
Ligting bij de weeskamer.	1,000,000
" bij het vendukantoor.	628,184
" bij de bank van leening.	1,039,400
Kreatie van papier geld en geldpapier, na aftrek van het vernietigde en ongerekend het weeskamer en Probolinggo papier.	2,304,361
Buitengewone ontvangsten over 1808, 1809, 1810	12,592,176
Bij de aanvaarding van het bestuur van Daendels was in 's lands kas, aan geld, op Java gereduceerd tot pari.	1,031,397
Aan gedeponerd geld ter beschikking.	400,505
In 's lands pakhuizen eene geldswaarde van (2).	4,597,155
Totaal, behalve de gewone middelen 1808- 11.	18,621,233

(1) Volgens Daendels, II. Fin. 60 werd die landverkoop voor 1811 alleen gesteld op 150,000 rdls voor Samarang en Soerabaja. Zie verder no. 36.

(2) Daendels, Fin. 6 1. Eng. 320.

De gewone middelen en ontvangsten beliepen in die jaren (voor zoo ver nategaan is) (1):

	Rijksd.
Inkomsten van westelijk Java 1808, 1809, 1810. . .	2,995,616
Ib. van de noordoostkust of midden Java idem. . .	1,515,848
Ib. van den oosthoek van Java, idem. . .	815,987
Verkoop van produkten in die jaren.	3,824,152
Zoodat de bekende inkomsten beliepen.	<u>27,772,836</u>

of f 44,436,537, geeft 'sjaars f 14,812,179.

Op den 1 januarij 1811 was er in de kassen van het gouvernement op Java, aan geld, gereduceerd tot zilver. 1,896,175
 en in de pakhuizen eene waarde van lands produkten . 10,260,745
 alsmede aan 'slands voorraad, in geldswaarde berekend. 494,647

Te zamen representerende aan geldswaarde. . . 12,651,567
 Zoodat de drie jaren 1808, 1809 en 1810 verslonden 15,121,269
 gelijk aan f 24,194,030, of f 8,064,676 uitgaaf 'sjaars.

Van de als restant in geldswaarde aangeduide produkten moet evenwel worden afgetrokken het bedrag dat onder hypotheek stond voor de gedwongen geldheffingen en leeningen, tot een beloop van 3,822,897 rds. Op het einde des jaars 1810 was de schaarschte aan middelen tot bestrijding der administratie zeer groot, en voor het jaar 1811 werd het tekort voor Soerabaja (den oosthoek) en Samarang (de noordoostkust) geschat op 1,137,568 rds., in welk deficit men meende te voorzien door den verkoop van landen (2). Voor 1810 had men in eene dergelijke zorgvolle omstandigheid verkeerd, waarin destijds was

(1) Daendels. Fin. 60. 64. Engelhard, 222. 334.

(2) Ib. Fin. 60. Engelhard, 239, zie ook D. 35.

voorzien door gedwongen geldheffingen, tot zeven malen toe bevolen. Hiermede raakte evenwel het partikulier vermogen der ingezetenen ten einde, en de te voorziene aflevering van produkten zou dezen hopeloozen toestand nog meer bezwaard hebben, ware er geen einde aan gekomen.

Eene der voornaamste oorzaken van dezen toestand was de stilstand van allen handel, door den oorlog tusschen de franschen en engelschen, en de gestadige blokkade van Java door de lasten. Bevorens waren de amerikanen de bijna eenige afhaalers der produkten. Zij bragten geld aan en daardoor voordeel. Maar toen het amerikaansch gouvernement embargo lag op alle schepen, scheen ook deze uitweg gesloten te zijn voor den af- en uitvoer. En toch was hierop een middelweg te vinden; immers de agent Rogier van Polanen wist, op last van den hollandschen staatsdienaar Van der Heim, een kontrakt aan te gaan met amerikaansche kooplieden, tot afhaal van produkten van Java en tot aanvoer van kontanten en benoodigdheden. Doch Daendels weigerde de nakoming van dit kontrakt, onder voorvegen dat de produkten te goedkoop verkocht waren, doch eigenlijk, zoo sommigen willen, uit vijandschap tegen den minister Van der Heim en den heer Van Polanen, en om dezen in moeilijkheden te wikkelen met de amerikanen. Het gevolg hiervan was, dat de amerikanen, zich bedrogen vindende, van de vaart op Java afzagen. Sommige fransche avonturiers bragten wel koopmanschappen aan, maar geen geld. Holland, nu een koninkrijk geworden onder cijnshaarheid van Frankrijk, vermogt niets omtrent zijne bezittingen. Aan chinezen en arabieren kon voor den oosterschen handel eenigzins afzet plaats hebben. Het gouvernement ondernam, voor eigene rekening, eene handelsexpeditie van zes schepen naar Bordeaux en Holland en een paar naar Mauritius en Ile de France, om koffij, suiker, peper, indigo en specerijen te verzenden. De rekolte der produkten ging haren gang; de koffij was het produkt van de aanplanting

tijdens het vorig gouvernement geschied, en die, welke van de onder het bestuur van Daendels geplante boomen zou worden geoogst, is als het ware verworpen en geweigerd geworden onder het volgend bewind. Die aanplanting van ongeveer 72 miljoen boomen werd geschat te zullen afwerpen 300,000 pikols koffij; deze schatting is evenwel nimmer verwezenlijkt. De geheele produktie in 1808, 1809 en 1810 beliep 362,323 pikols. Dit was de vrucht van een vorig gouvernement. De koffij was het eenig stapelprodukt, waarmede het gouvernement nog monopoliehandel dreef. De handel in suiker werd den 1 juli 1809 voor geheel Java vrij- en opengesteld, tegen den tol van 2 rdl. per pikol. Den 25 september 1810 werd door het gouvernement van den uitsluitenden handel in suiker geheel afgezien, en allen suikermolenaars bevolen, hunne achterstallige schulden aan 's lands kas aan te zuiveren.

Het zou hier de plaats zijn om te treden in eene geschiedkundige beschouwing van het stelsel van administratie en monopolie, zooals het in theorie en in praktijk bestond, maar die theorie, ontstaan uit de memorien van kommissien, zooals inden aanvang van het tweede gedeelte dechieden is van gers dit tijdperk is aangegeven, verloor weldra hare waarde door opvolgende gebeurtenissen en veranderde instellingen, en omtrent de praktijk kwam de onuitvoerbaarheid voort door den drang der tijdsomstandigheden, zoodat eene breede ontvouwing van weinig nut of belang kan geacht worden voor de historische beschouwing van een afgesloten tijdvak. Dit alleen valt ons, ter dezer plaatse, als voldoende te zeggen, dat de kommissie van 1803 het feodaal systema en het monopolie wilde behouden hebben voor de stapelprodukten koffij en peper, en dat de andere produkten, indigo, katoen enz. aan vrijen aanbouw en vrijen handel moesten worden overgelaten. Het staatsbewind der Bataafsche republiek besloot evenwel tot eene algeheele vrijheid van handel, ook voor de koffij en peper. Dit besluit kon

echter geene uitvoering erlangen door de opvolgende staatsverandering. Aan den gouverneur generaal Daendels was opgedragen de toepassing dezer stelsels te onderzoeken. Hij zelf heeft opgegeven, dat hij om het belang der zaak tot geen besluit is gekomen (1). Hij stond evenwel blijkbaar de gedwongen kultuur van koffij en de verpligte leverancie van dat produkt voor, en wanhoopte aan de heffing van geregelde belastingen; voorts werden door het intrekken der oude kontingenten en het verklaren der regenten tot landsambtenaren, de raderen van het binnenlandsch bestuur in nieuwe sporen gedrongen, maar een geheel nieuw stelsel van blijvende waarde werd niet ingevoerd. Even als het gouvernement van 1808 het vorig bewind in zijn stelsel afkeurde, even zoo werden de ingevoerde veranderingen sedert 1808 in 1812 afgekeurd door het engelsch bewind. Van het resultaat valt alzoo niet veel te zeggen, bij gemis aan voldoende en zekere vergelijkingen en opgaven.

Wij zijn alsnu genaderd tot de geschiedenis eener episode van krijgskundigen aard, een krijgstogt rijk in buit, en ten einde gebragt zonder het lossen van zelfs één enkel schot. Men heeft wel eens gewild dat de togt naar Djokjokarta in Europa was ontworpen geworden, en de mare der schatten van sulthan Hamangkoe Boewono II al van den beginne aantrekkelijkheid heeft bezeten, maar deze beweringen zijn niet zonder partijdigheid en zonder bewijs opgeworpen. Wij achten den togt naar Djokjokarta te zijn voortgevloeid uit eenen zamenloop van onvoorziene omstandigheden.

Bereids bij den aanvang van het onderwerpeijk gouvernement werden de betrekkingen met de jvasche vorsten op een anderen voet gesteld, zooals wij bereids vroeger hebben op-

(1) Daendels I. 104. Engelhard, 164. Nijer, instruktien, 352.

gemerkt. Voorheen werden die relatien alleen door tusschenkomst van den gouverneur van Java aangehouden, en wanneer deze zich aan de hoven van Soerakarta of Djokjokarta bevond werd hij geëerd als de broeder, de gelijke der vorsten. Sedert vijftig jaren vertoonde zich geen gouverneur generaal aan de hoven; zulks werd als onstaatkundig beschouwd. In februarij 1808 werd de gouverneur van Java van die relatien ontheven; ambtenaren met den titel van ministers van den koning van Holland (J. A. Van Braam en P. Engelhard) werden aan de Hoven benoemd ontvingen alle teekenen van gezag, en een hoofsch ceremonieel regelde de nieuwe verhouding (1).

De soesoehoenan van Soerakarta, Pakoe Boewono IV (Bagoes), een sluw maar woelig man, wiens gevoelen over het ceremonieel reglement het eerst ingewonnen werd door het gouvernement, trad hierover in heimelijke korrespondentie met den sulthan van Djokjokarta, een woelig en despotisch mensch, die geen knellende banden kon verdragen, en die zelfs europeanen met verachting durfde behandelen. De tijd en de omstandigheden hadden verscheidene serviele eerbewijzingen ingevoerd, die de residenten aan de hoven moesten nakomen, als het toereiken der dranken, der sirih, het houden der waschkom, het loopen te voet, en anderen. Dit alles werd afgeschaft en streng verboden, en de nieuwe ministers werden, met gouden zonneschermen bedekt, op de plaatsen der gouverneurs van Java gesteld. De nieuwe ceremonien vonden bij de vorsten afkeuring, daar de serviele gewoonten hunne hoogheid moesten streelen. De vorsten besloten in het geheim, zich tegen de invoering van het nieuw ceremonieel te verzetten. Doch de soesoehoenan, vreesachtig van aard, trad weldra toe, en de

(1) Daendels II. 55. Van Nes, Tijds. Ned. Ind. VI. II. 152. Engelhard 309. Mondelinge inlichtingen van tijdgenooten en aanverwanten der vorsten. Nahujs, Rapp. I. 33.

sulthan kon niet nalaten hem hierover zijne verwondering te kennen te geven in eenen brief, die tevens op de zwakheid van het gouvernement wees, en een te voorzien goed succes in tegenstand. Maar deze overweging kon, voor het uiterlijke, de vriendschappelijke betrekkingen van Soerakarta met het gouvernement niet verbreken (1).

De sulthan van Djokjokarta, Hamangkoe Boewono II, verzettede zich evenwel tegen de invoering van het ceremonieel en weigerde het aannemen van nieuwigheden, die aan zijn hoogmoedig hart wonden toebagten. De kwestie bleef hangen; onderwijl rezen er verscheidene andere geschillen tusschen het gouvernement en den sulthan. In september 1808 reisde Daendels naar Samarang, en ontving aldaar van de rijksbestuurders der beide hoven de verschuldigde huldebewijzen in persoon. Bij die gelegenheid werd aan de afgezanten te kennen gegeven, dat deze hulde niet werd aangenomen als die van een leenman jegens den leenheer, omdat in Europa alle leenroerigheid was afgeschaft, maar als de complimenten van de vorsten jegens den vertegenwoordiger van den koning van Holland en van de zwakken jegens den sterkeren. Het doel en de strekking dezer aanspraak is niet juist gebleken, en men kan aannemen dat beide partijen er weinig van verstonden of begrepen, of wel dat de tolk den zin niet goed begreep of overbragt, althans er is hoegenaamd geene verandering ontstaan uit dit staatkundig onderhoud, dat als het ware de afhankelijkheid der vorsten ophief. Destijds moet de sulthan van Djokjokarta bepaald geweigerd hebben den gouverneur generaal te ontmoeten, onder voorgeven dat alleen de gouverneurs van Java, gelijkstaande in rang met de vorsten, gewoon waren de

(1) Daendels I. 94. Vergelijk Engelhard, 312.

hoven te bezoeken, doch eigenlijk om de aan den gouverneur generaal toekomende hoogere eerbewijzingen te ontduiken.

Het schijnt dat Daendels deze gebeurtenis onopgemerkt voorbij liet gaan, dan wel dat de opvolgende voorvallen zulks in het vergeetboek bragten. Er ontstond evenwel eene verandering ten goede, het zij dan geveinsd of opregt. Daendels kwam den 29 julij 1809 te Djokjokarta; er werd een bepaald ceremonieel door den sulthan aangenomen. De sulthan, die den gouverneur generaal te Bantoelan ontmoette, gaf echter aanstoot aan Daendels, die evenzeer aanstoot gaf aan den sulthan, door dezen bij eene ceremoniële visite te ontvangen, zittende op eenen troon, zonder op te staan, wordende de sulthan door twee gekommitteerden van uit het rijtuig tot voor den generaal geleid. Doch de sulthan, zoo men wil, voor den persoon van Daendels en diens fiere houding ontzag hebbende, veinsde in onuitputtelijke betuigingen van beleefdheid en dank aan den minister G. W. Wiese, over het bezoek zeer verheugd en vereerd te zijn. Even zoo uitte de sulthan vele verzekeringen van vriendschap en verkleefdheid jegens het gouvernement (1).

Dit nam echter niet weg, dat de sulthan nog steeds de aanneming van het ceremonieel bleef weigeren. Onder dit alles rezen er ook geschillen tusschen den soesochoenan en den sulthan en met het gouvernement. De radhen ronggo Prawiro Dthirdjo, hoofdregent van de Montjonegorolanden (thans Madioen) vond goed, in februarij 1810, twee soerakartasche dorpen, Ngebel en Sekedok in Ponorogo, aan te vallen met eene bende van 800 man en te verbranden, omdat de soerakartasche hoofden de landsdeelen van Djokjokarta gestadig verontrustten, en daartegen te vergeefs klagten werden ingebracht bij den soesochoenan. Deze radhen ronggo was een schoonzoon des

(1) Van Nes, Tijds. Ned. Ind. VI. II. 145—152.

sulthans, had een vorstelijk paleis en eene krijgsmagt te Magettan en eene groote hofhouding te Djokjokarta. Alhoewel hij klein van postuur en aan het eene been kreupel was, zoo wist hij zich toch te doen vreezen en eerbiedigen, en eene onafhankelijke houding aan te nemen, zoodat zelfs de sulthan voor hem bevreesd was.

De soesoehoenan nam deze zaak hoog op en vorderde voldoening van den sulthan, die zulks echter weigerde alvorens er een formeel onderzoek had plaats gevonden. En toen dit plaats vond werd de ronggo wel in het ongelijk gesteld, maar door hem andere tegenklagen aangevoerd, waarop geen acht geslagen werd. De voldoening aan den soesoehoenan bleef achterwege, en tegen den sulthan en zijne onderdanen rezen wel dra andere geschillen, ter zake van roof in de pekalongansche landen, in Samarang en Rembang door de djokjosche bevolking van Djabarangka, Grobogan, Djapan en andere grenslanden (1). Voor dit een en ander eischte Daendels, door den minister, openlijke voldoening, door de uitlevering van den ronggo en van al de schuldigen die in 's gouvernements landen geroofd hadden, alsmede schadevergoeding voor het geroofde te Demak. Eene militaire expeditie viel in de aan Pekalongan grenzende Djabarangkalanden en verwoestte die in oktober 1810.

De sulthan evenwel beriep zich op de bestaande kontrakten, en vorderde dat de schuld van de aangeklaagden te Djokjokarta zoude onderzocht worden. Maar Daendels verwierp deze bepaling en vordering, en eischte de uitlevering der schuldigen om naar europesche wetten gestraft te worden. Het openlijk vertoon van staatkundige oppermagt deed den sulthan meer ontzag gevoelen. Hij beantwoordde den eisch met veel dank en blijk van genegenheid, doch ontdook de vordering en verzocht den gouverneur generaal niet aan alles geloof te

(1) Daendels, Addition. 5 van 24 okt. 1816. Van Nes, als voren, 148.

willen slaan (1). De processtukken in de zaak van den ronggo werden aangehouden, en hem werd zelfs vergund naar zijne landen te vertrekken, in weerwil van de verzoogen des ministers Moorees, die zelfs eene openbare beleediging moest ondergaan gedurende de kwestie over het ceremonieel, ja de sulthan kwam met dezen minister op zoodanig vijandigen voet, dat hij hem niet volgens het ceremonieel wilde ontvangen, en P. Engelhard andermaal ter vervanging gezonden werd, in oktober 1810 (2).

Deze verandering, die aanvankelijk veel scheen te beloven, bleek echter van minder goede uitwerking te wezen. De sulthan weigerde steeds aan de eischen van den gouverneur generaal gehoor te verleen, en zelfs verstoutte hij zich om den rijksbestuurder Danoe Redjo (de III van dien naam), die met des sulthans eigene dochter gehuwd was en in de geschillen de zijde des gouvernementes hield, te ontslaan, voorgevende dat deze staatsdienaar als kind handelde. De rijksbestuurders waren ambtenaren van het gouvernement, en Danoe Redjo had sinds verscheidene jaren het ambt waargenomen. Deze daad deed den minister P. Engelhard dreigen met vertrek van Djokjokarta en medeneming der europesche lijfwacht, en inderdaad maakte Engelhard zich daartoe gereed in november 1810. Doch de sulthan, die ter zake van vrees voor zijn eigen broeder Noto Koesoemo, een vriend van europeanen, zich niet gaarne zonder lijfwacht wilde zien, kwam daardoor tot rede en toegevendheid, en alzoo was de bedreiging om te vertrekken voor den minister een middel geworden van overreding, maar eene beëindiging van de geschillen was nog te voorzien (3).

(1) Daendels, Addition. 7. van 12 Nov. 1810.

(2) ib. id. 5. Van Nes, 149.

(3) De lijfwacht bestond uit 280 man inf. art. en kavallerie.

Bij deze vorderingen en tegenkanting kwamen nu nog de hofkabalen van Djokjokarta, tussehen des sulthans schoonzonen, broeders en vrouwen. De sulthan had drie echte vrouwen, die in haren toenmaligen rang en volgorde heetten, en waren, als volgt:

1. Radhen ajoe ratoe, vroeger getiteld ratoe Kedaton, de dochter van kjai adhipati Poerwo dhi Ningrat, regent van Magetan, van madureschen oorsprong. Zij was, als moeder van den kroonprins en van den pangeran Mangkoe Boemi, de eerste in rang, doch de tweede in ouderdom. Hare dochter, ratoe Angger, was met den rijksbestuurder Danoe Redjo gehuwd.

2. Ratoe mas radhen, vroeger raden ajoe, de dochter van pangeran Pakoe Ningrat van het mataramsch stamhuis, de eerste in huwelijk en afkomst, doch sinds de verheffing van den kroonprins teruggesteld tot tweede in rang. Zij was de moeder van pangeran Mangkoe dhi Ningrat, den tweeden echten zoon des sulthans.

3. Ratoe Kentjono Woelan, eene vrouw van geringe afkomst uit Soerabaja, maar die zeer veel invloed bezat. Zij was moeder van verscheidene dochters, waarvan er eene gehuwd was met Noto dhi Ningrat, zoon van den broeder des sulthans, Noto Koesoemo. Deze vrouw was zeer heerschzuchtig en poogde een overwegenden invloed te erlangen. Zij was zeer verstandig en beheerschte den sulthan geheel en al, zoodat zij zelfs haren schoonzoon voor de regering in aanmerking wilde doen komen, met ter zijde stelling van den kroonprins, den zoon eener andere vrouw, en van den rijksbestierder, die met de dochter eener andere vrouw gehuwd was (1).

(1) Daendels II. add. 6. Van Nes, Tijds. ib. 155. Daendels en Roorda van Eijsinga. Indie III. II. 144 falen in hunne opgave der kabalen. Onze opgaven zijn van aanverwanten.

De kroonprins (namalige sulthan Rodjo), de rijksbestuurder Danoe Redjo en de pangeran Noto Koesoemo (namalige Pakoe Alam I) hielden de partij van het gouvernement tegen over den sulthan, de ratoe Kentjono Woelan, den pangeran Mangkoe dhi Ningrat en hunnen aanhang. Deze beide faktien kenmerkten zich reeds destijds en namen later de onderscheidingsnamen aan van kesepoeän (des sulthans partij) en kerodjan (des kroonprinsen partij). Door de partij des sulthans werd de rijksbestuurder afgezet, en in zijne plaats benoemd de toemoenggoeng Sindoe Negoro, geheel strijdig met de overeenkomsten jegens het gouvernement; de raden mas Noto dhi Ningrat werd tot toemoenggoeng en eersten buitenregent (minister) benoemd, en de kroonprins werd met achterdocht behandeld, en gehaat door zijnen broeder Mangkoe dhi Ningrat.

De afzetting van den rijksbestuurder, een ambtenaar van het gouvernement, werd door Daendels gewraakt en zijne herstelling geëischt. Nu werd hij wel weder met zijnen rang en titel bekleed, maar van alle gezag beroofd. Hem werden de bevelen des sulthans slechts overgebracht door Noto dhi Ningrat en hij vermogt niet alleen met den minister zamenkomen. De rijksbestuurder, hierover verbitterd, schilderde de handelingen der tegenpartij aan den minister met de zwartste kleuren af, en de minister bragt zulks den gouverneur generaal over. De pangeran Noto Koesoemo, zijn zoon Noto dhi Ningrat en de ratoe Kentjono Woelan werden aangewezen als degenen die den sulthan tot wederspanningheid aanzetten. Destijds had de sulthan alle gemeenschap van zijne hofgrooten met de europeanen verboden, de pangeran Noto Koesoemo verzoende zich als het ware met zijnen broeder den sulthan, en de rijksbestuurder was het eenig kanaal waardoor de minister iets kon vernemen. Men dacht dus dat de sulthan veel handelbaarder zou worden, wanneer de

genoemde drie personen verwijderd werden (1). Dit is de oorsprong der ongevallen van deze prinsen, die, zoo als nader bleek, aan het gouvernement indedaad gehecht waren.

De gouverneur generaal, afgaande op de berigten van den minister, van den kroonprins en den rijkbestuurder, achtte de zaken tot een uiterste gekomen, en zond den president der regering, J. A. van Braam, naar Djokjokarta, om eene laatste poging tot minnelijke schikking aan te wenden. Intusschen werden de fortten tusschen Samarang en de binnenlanden versterkt, eene afdeeling troepen, sterk 6000 man, marcheerde van Batavia naar Samarang, eene andere van 3000 man, onder den brigadier Gaupp, rukte aan, en 6000 madurezen en sumanappers zouden als hulpstroepen dienen. De soesoehoenan, die door toedoen van den minister Van Braam aan het gouvernement zeer gehecht was geworden, en daarom bij Daendels in hooge gunst stond, rustte zich even zoo ten strijde uit, en ook de onafhankelijke prins Prang Wedhono, stond gereed, zijne krijgsmagt tegen Djokjokarta aan te voeren (2). Alzoo kreeg alles eene oorlogzuchtige houding en scheen zich tegen Djokjokarta te vereenigen. Maar toelichtingen en de gevolgen hebben doen zien, dat de houding des soesoehoenans slechts geveinsd was, en hij naar eene goede gelegenheid van wederspanning zocht. De ontrouw der madurezen is in 1811 gebleken, in weerwil dat de regent van Madura, van panembahan adhipati tot oud-sulthan was verheven geworden.

De president Van Braam bragt eenen brief over van Daendels, geschreven van 3 november 1810 te Batavia, vol dreigemen-

(1) Daendels I. 95. Dat sulthan Sepoe zijn oudsten zoon van opvolging uitgesloten had, is te Djokjokarta onbekend. Van Nes, als voren, 153—155. Vergelijk Engelhard, 313.

(2) Van Nes, ib. 143—156. Brief van Von Winckelman aan P. Engelhard.—Engelhard. 257. 309. Toelichting van aanverwanten en tijdgenooten.

ten, en openbaar makende al de intrigues volgens de opgaven des ministers. De prinsen Noto Koesoemo, Noto dhi Ningrat, de radhen ronggo, de prinsessen ratoe Ajoe (of Anom) en Kentjono Woelan, werden als de schuldigen aangewezen, en verscheidene ontwerpen opengelegd, schoon niet gebleken is dat die immer hebben bestaan. Te gelijker tijd ontving de sulthan ook nog een anderen brief van Daendels, van 24 oktober, waarin andere eischen werden gedaan, onder bedreiging van eenen inval in Kadoe, zoo de uitlevering der schuldigen niet plaats greep, en met bevel aan den minister om met de lijfwacht Djokjokarta te verlaten. Bij de ontvouwing der gepresumeerde hofkabalen werd den sulthan voorgehouden, dat zijn broeder en schoon-zoon hem van den troon zouden stooten. Bij afzonderlijke ontmoetingen van den president Van Braam met de prinsen, werd de afzetting des sulthans zelfs ter sprake gebragt. Daarenboven bestond er eene voorzegging, die Noto Koesoemo aanwees als de persoon die eene groote rol zou spelen. Dit alles maakte den sulthan beducht. Alom werden verzamelingen van krijgsvolk vernomen. De kroonprins en de afgezette rijksbestuurder namen eene houding aan, die met het hof van Soerakarta regstreeks jegens den sulthan vijandig was. Onder dit alles verscheen Van Braam den 12 november 1810 in den kraton, en vorderde, op den toon eens gebieders, te midden van al de prinsen, in een plegtig gehoor, de volgende punten:

1. Onverwilt de uitlevering van den radhen ronggo, omdat deze eene oproerige briefwisseling met Sidajoe aangeknoopt had, en ter zake van de schending van het grondgebied van Soerakarta.
2. Onverwilt de herstelling van den rijksbestuurder Danoe Redjo in rang en in gezag.
3. Onverwilt de uitlevering der schuldigen, ter zake der vroegere aanklagten en onlusten, hierboven aangeduid.
4. Onverwilt de en gave aanneming van het vastgesteld ceremonieel.

5. Schadevergoeding voor brand en roof te Demak gepleegd.

6. Uitlevering der beschuldigde drie patchs die deserteurs op-hielden.

Deze vorderingen, ondersteund door den indruk ter zake hiervoren gemeld, bragten te weeg, dat nog dienzelfden dag, 12 november 1810, eene konferentie plaats vond en groote veranderingen aan het hof ontstonden. De rijksbestuurder werd hersteld in rang en gezag, de toemoenggoeng Noto dhi Ningrat werd teruggesteld tot buitenregent, de drie bedoelde patchs Mangon Koesoemo, Poespo dhi Poero en Kerto Widjojo werden uitgeleverd aan Van Braam, die hen uit hunne betrekkingen ontsloeg en terugzond. De bekel van Gaboes in Grobogan, Tijoedo, die roof gepleegd had, werd mede overgeleverd, in het fort gevangen gezet, nader naar Samarang verzonden en vervolgens te Demak doodgeschoten. De demang van Tirsono in Djabarangka, die mede roof gepleegd had, ngabehi Tirto Widjojo, werd op order van Daendels, even als de vorige ter dood veroordeeld en nader te Samarang met krissteken doorboord, en eerst na 24 uren lijden aan eenen paal geheel afgemaakt. Eenige andere brandstichters en roovers werden even zoo uitgeleverd. Den 15 november was aan de eischen grootendeels voldaan en Van Braam keerde naar Soerakarta terug (1).

Maar nu was aan al de eischen nog niet voldaan en de gouverneur generaal Daendels niet bevredigd. Er was nog geene schadevergoeding voor het geroofde gegeven. De schuldige misdadigers aan moord, roof en brand waren nog niet veroordeeld door den sulthan. De radhen ronggo was nog niet uitgeleverd. Over Noto Koesoemo was niets gezegd. Van de aangeduide kuiperijen was niets gezegd. De voorspelling omtrent

(1) Daendels, II. add. 5. 6. 7. 8. Van Nes, als voren. 156. 157. Engelhard 301. Crawford, III. 80.

Noto Koesoemo en Noto dhi Ningrat was onopgemerkt voorbijgegaan. Deze personen moesten verwijderd worden met den radhen ronggo. Zelfs tot in de tweede en derde hand moesten zij buiten bediening blijven. Den sulthan werd voorgehouden dat Noto Koesoemo zich reeds eenen aanhang gevormd en zich aangeboden had het gouvernement tegen den sulthan bij te staan, waarom den sulthan ook afgedwongen werd om Noto Koesoemo, zijnen broeder, te verwijderen, onder bedreiging van verlies van het rijk en verbeurte van 's gouvernements vriendschap (1). Latere uitkomsten hebben doen zien dat Noto Koesoemo en zijn zoon alleen door hofkabelen en laster vervolgd werden, en hij steeds een ijverig dienaar van het gouvernement en een afkeerig van des sulthans staatkunde was, waarvoor hij ook later is beloond geworden. Deze intrigues waren in het werk gesteld door den rijksbestuurder Danoe Redjo, uit loutere wraak, en de minister P. Engelhard sloeg geloof aan al hetgeen deze verhaalde.

De radhen ronggo, die opgeëischt was geworden, nam aan, den 26 november naar Batavia te zullen vertrekken. Hij trad echter in het geheim in eene onderhandeling met den kroonprins, om het land om den oost in opstand te brengen, terwijl de prins aan het hof zou intrigeren tegen den sulthan, even als weleer Taroeno Djojo en de namalige keizer Hamangkoe Rat, tijdens Tegal Aroem (2). Insteede van op 26 november te vertrekken, ging de radhen ronggo reeds den 20 november, des avonds om 8—9 uren op weg, in een rijtuig, vergezeld van 300 gewapende mannen, en gaf er niemand kennis van. Hij nam zijnen weg noordwestwaarts, alsof hij naar Samarang trok; doch bij Tempel in Kadoe komende, beval hij eensklaps den koet-

(1) Brief van 24 nov. 1810. Daendels, Add. 9.

(2) I deel, bl. 388 van dit tijds. Opgave van aanverwanten.

sier een oostelijken weg in te slaan, en dwong hem daartoe met zijne kris. Bij Klathen verbrandde hij de djokjosche desa Kapoendong, den erfeigendom des sulthans, waardoor hij zich als het ware tegen over dezen in vijandshap stelde. Bij zijn vertrek liet hij in zijn verblijf twee brieven na, gerigt aan Noto dhi Ningrat en Soemo dhi Ningrat, schoonzoon des sulthans, waarin hij zijn voornemen mededeelde om de europeanen en den soesoehoenan te beoorloogen, verzoekende de goedkeuring en hulp des sulthans, en noodigende de genoemde prinsen uit tot medewerking te Djokjokarta zelve, verzet tegen aanrukkende troepen, afbreken van bruggen, en verdediging van des sulthans verblijf. Uit deze brieven was genoegzaam het voornemen van radhen ronggo op te maken; deze schrifturen werden aan den minister uitgeleverd. Weldra vernam men dat hij verscheidene soerakartasche dorpen op zijnen weg verbrand, en eene legermagt in het Madioensche verzameld had, alsmede proklamatiën uitvaardigde, waarin hij den naam aannam van soesoehoenan Praboe hing ngalogo, en alle javanen en chinezen opriep om met hem gemeene zaak te maken, tot verdrijving der europeanen en vernietiging van het rijk van Soerakarta. Ook begon hij het vorstelijk zonnescerm te voeren, en verhoef op zijne geusurpeerde autoriteit, de regenten van Djipang (Bodjonogoro), Padangan, Ngrowo (Toelongageng), Poerwodadi en Kertosono tot pangerans of prinsen van zijn nieuw te stichten rijk, dat een deel van oostelijk Java zou bevatten (1).

Men heeft gewild dat dit alles met voorkennis van den sulthan geschiedde; maar deze vertoonde zich als verontwaardigd over het bestaan van zijnen schoonzoon radhen ronggo, en angstvallig wenshende bij den gouverneur generaal zijne verontschuldiging in te brengen, begon hij onmiddelijk met den

(1) Van Nes, als voren, 265.

minister P. Engelhard middelen te beramen om het oproer te dempen. Eene expeditie van duizend man, onder den toemoenggoeng Poerwo dhi Poero en den serjant Lukas Leberfeld, met twaalf dragonders, kreeg last om den ronggo dood of levend op te vangen. Aan de oostersche landshoofden, onder djokjokartaasch gebied, werden bevelschriften gezonden om den ronggo niet bij te vallen, maar hem als vijand te beschouwen. Deze afzending van troepen en bevelschriften werd gevolgd van eene bezending van twee prinsen op 27 november, met zich nemende het vorstelijk zonnescerm, het representatief van den persoon des sulthans. Aan den gouverneur generaal werd door den sulthan een brief vol angstvallige vrees geschreven, onder dagtekening van 27 november, en werd 's gouvernements hulp ingeroepen om den ronggo te verdelgen (1).

Maar de tijding van des ronggo's verwijdering, die in vijf dagen tijd naar Batavia was overgebracht, deed Daendels andere maatregelen beramen. Onmiddelijk werd den sulthan, bij brief van 25 november medegeedeeld, dat, daar hij voorzeker de rust van Java zocht te bewaren, alsnu de uitlevering van den pangeran Noto Kesoemo en den toemoenggoeng Soemo dhi Ningrat de voorwaarden waren, door den gouverneur generaal voorgesteld als eischen, terwijl aan den kroonprins het bevel over de troepen moest worden opgedragen, en dat naar het al of niet opvolgen dezer voorwaarden, de sulthan van eene gunstige of ongunstige zijde zou worden beschouwd (2).

Het gedrag van den sulthan in deze omstandigheden is door sommigen voor dubbelzinnig gehouden; men heeft gewild, dat radhen ronggo op zijnen last aldus handelde; anderen integendeel geven voor, dat de rijksbestuurder misbruik zou hebben gemaakt

(1) Daendels. Add. 11.

(2) Id. 10.

van des sulthans zegel, tot het bezegelen der bedoelde bevelschriften; weder anderen schrijven den opstand van den ronggo toe aan de bestaande spanning tusschen den sulthan en den gouverneur generaal, en zelfs hebben tijdgenooten en aanverwanten verzekerd, dat de ronggo in overleg handelde met den kroonprins en den rijksbestuurder, zonder eenig medeweten van den sulthan, terwijl bij het welslagen van den ronggo in de oosterlanden, de westelijke landen door den rijksbestuurder zouden zijn geïnurgeerd geworden (1). Doch latere veronderstellingen hebben eene reden of voorwendsel willen zoeken voor den togt naar Djokjokarta, waarvan de aantrekkelijkheid voornamelijk zou gelegen hebben in de hoop op buit, en alhoewel de sulthan aan het europeesch bestuur billijke redenen van misnoegen gegeven had, zoo waren zijne beraadslagingen alsnu met den minister Engelhard, althans uiterlijk, hartelijk, en met moeite hield men hem tegen, om zelfs den rijksbestuurder met den prins Mangkoeboemi en Noto dhi Ningrat, naar de oosterlanden te zenden, omdat de eerste expeditie niet spoedig genoeg vorderde (2).

Maar die wenschen van den sulthan om zijne onschuld te bewijzen, en dat betoon van hartelijke deelneming werden door Daendels in twijfel getrokken. De gouverneur generaal hield den sulthan voor, de waarschuwing omtrent de gevaarlijke personen aan zijn hof, waaronder de radhen ronggo al voor twee jaren geleden was aangewezen, doch die door den sulthan steeds in bescherming was genomen, en zich nu tegenover hem had gesteld, zoodat het te voorzien was dat de ronggo den sulthan wilde beoorloogen; dat de sulthan daarom op zich de verdenking geladen had van de gevaarlijke personen te beschermen, weshalve hij alsnog nit te leveren had, den pangeran Noto Koesoemo, en de toemengoengs Noto dhi Ningrat en Soemo dhi Ningrat,

(1) Van Nes. als voren 165. VI. IV. 126 Tijds. N. I. Vergelijk Engelhard 259.

(2) Van Nes. Tijds. N. I. VI. III. 265.

schoonzonen des sulthans; dat deze uitlevering van belang was voor de rust van Java, en hij gouverneur generaal weldra met eene legermagt naar Samarang zou opkomen en overleggen wat te doen stond (1). Deze brief was gedagteekend van Batavia den 5 december 1810.

Den 6 december ging Daendels van Batavia op marsch naar Samarang, aan het hoofd van 3000 man, ten einde met meer spoed den onophoudelijken tegenstand te doen eindigen (2). Den 23 december schreef hij van Samarang aan den sulthan een anderen brief, waarin den sulthan voor oogen gehouden werd hoe hij zich door kwade raadgevers had laten misleiden, en daaronder nog eene was, de ratoe Kentjono Woelan, die, volgens het gerucht zwanger zijnde, ten behoeve van haar kind den kroonprins zou doen achter stellen, weshalve aan den sulthan den raad gegeven werd, om zijn gezag neder te leggen en over te geven aan den kroonprins pangeran adhipati Anom Hamangkoe Negoro, wenschende Daendels het antwoord te Djokjokarta zelf te ontvangen (3).

De onophoudelijke aansporing van den sulthan om zijnen broeder Noto Koesoemo en zijne schoonzonen Noto dhi Ningrat en Soemo hi Ningrat te wantrouwen, en de op deze personen gevallen verdenking, bleven niet zonder gevolgen. De schijn zelfs was tegen hen. De radhen ronggo had, den dag vóór zijne verwijdering, eene zamenkomst met Noto Koesoemo gehad, en liet bij zijn vertrek brieven achter aan Noto dhi Ningrat en Soemo dhi Ningrat. Daendels bleef derhalve deze prinsen oepschen, en ofschoon de laatstgenoemde inderdaad een der aanstokers van de oneenigheden en aanhanger van den ronggo was, werd hij

(1) Daendels. Add. 12.

(2) Mijer Tijds. N. I. II. II. 255.

(3) Daendels. Add. 19.

niettemin van de uitlevering gevrijwaard en enkel de prinsen Noto Koesoemo en Noto dhi Ningrat, vader en zoon, broeder en neef van den sulthan, uitgeleverd den 17 december 1810. Zij werden van Djokjokarta naar Buitenzorg, van daar naar Makasar en vervolgens naar Cheribon gezonden, alwaar aan den prefekt M. Waterloo, een zijdelingschen en geheimen last werd verstrekt, om hun leven te verkorten, welke last evenwel niet werd opgevolgd (1). Getuigen hebben verklaard, en de uitkomst heeft het bewijs voor deze verklaring geleverd, dat Noto Koesoemo de eenige prins te Djokjokarta was, op wien het gouvernement kon rekenen, en voor wien de sulthan zelfs ontzag had, terwijl hij de achting en het vertrouwen der overige prinsen en hofgrooten bezat. De sulthan poogde bij de uitlevering zoo veel mogelijk te bewijzen, dat zijn broeder in den aanslag van den ronggo niet deelde, en verzocht dringend dat wanneer hij zou zijn afgemaakt, de uitgeleverde prinsen weder zouden mogen terugkeeren, na van hun eenen eed van getrouwheid te hebben afgenomen (2). Daendels, integendeel scheen eene andere bedoeling voor te hebben en eischte nu ook de sulthane ratoe Kentjono Woelan op, omdat deze aan den ronggo eenige kleederen had geleend. De minister Engelhard had moeite om den gouverneur generaal het ongehoorde en onuitvoerbare van zulk eenen eisch en last aan het verstand te brengen, evenzeer als den raad door Daendels aan den sulthan gegeven, dat hij de ratoe Kentjono Woelan zoude verstooten en aan een verwijderd dorps-hoofd uithuwelijken!

Onderwijl dit alles te Djokjokarta voorviel, werd de radhen ronggo nagezet door de troepen van den sulthan. Den 7 de-

(1) Van Nes, Tijds. N. I. VI. III. 266—268.

(2) Daendels. Add. 13. 14. 15. Vergelijk Eugellhard 258 en Brieven over het bestuur van D. op het einde.

cember werd zijn kraton of paleis te Maöspati in het Madioensche zonder tegenstand genomen, en op den 11 werden twee broeders, de moeder en eenige kinderen van den ronggo gevangen, waarop de Montjonegorolanden weder in rust kwamen. De radhen ronggo, van zijn meeste volk verlaten, vluchtte naar de oostelijke landschappen, waarheen men hem vervolgde tot in het distrikt Kertosono, alwaar hij werd aangevallen en afgemaakt, den 17 december 1810. Daar dit voorval kan geacht worden eene bijdrage te zijn tot de kennis der javaansche zeden, is het niet ondienstig de getuigenissen van tijdgenooten hier bij te brengen. De ronggo werd vervolgd met 150 man onder den serjant Lukas Leberfeld en de regenten Joedho Koesoemo, Wirio Negoro en Merto Lojo. Hij werd ontmoet bij de desa Pasekaran, bij zich hebbende een hondertal mannen en een voornaam gezelschap, Soemo Negoro genaamd. De eerstgenoemde regenten voerden des sulthans zonnescerm met zich, als teeken van gezag, en bevalen den radhen ronggo zich over te geven. Doch deze wees die uitnoodiging met verachting af en smaalde op den sulthan. Toen schreeuwden de regenten het krijgsvolk van den ronggo toe, dat zij hunnen heer zouden verlaten, daar deze voor een rebel verklaard was. Hierop verlieten zijne aanhangers hem en de ronggo stond alleen met zijn gezelschap Soemo Negoro. Toen maanden de regenten hem andermaal aan tot onderwerping, maar zij weigerden het en stelden zich bloot voor eenen aanval. De regenten riepen hun volk toe „om den hond aan te vallen en te vermoorden (krotjoh asoe ikoe)” en in een oogenblik was de ronggo overvallen en doorstoken door een hoop volk. De lijken van hem en van zijnen makker werden naar Djokjokarta vervoerd en aldaar ten toon gesteld (1). Hiermede was die opstand gedempt.

(1) Daenidels memorie 97. 98. Add. 16. Brief van den sulthan. Van Nes ib. 269.

Radhen ronggo Prawiro Dthirdjo was een klein en kreupel mannetje, zoo als wij reeds boven opmerkten. Als echt javaan van den ouden stempel was hij gehecht aan vertoon van gezag. Wanneer hij te Djokjokarta in statie liep, had hij vier sabeldragers naast zich met uitgetrokken rapieren, gele klederen, en sluiphoeden met geel galon omzoomd. Die hoeden waren zoogenaamde huilbalken, onopgetoomde vilten klakken. Zijn gezag was zoo groot, dat hij in koelen bloede een javaan deed vermoorden, omdat deze een schaap weigerde te geven, en niemand hem hiërover iets durfde zeggen. Reeds in 1798 had zijne woeste wreedheid aanleiding gegeven tot eene botsing tusschen den soesoehoenan en den sulthan. Hij was de vader van den in den javaanschen oorlog van 1825-30 vermaard geworden alibassa Prawiro Dthirdjo, en van den tegenwoordigen regent van Madioen. Men wil dat zijn invloed zelfs gold in de landen onder den soesoehoenan staande, en dat de toenmalige prins Prang Wedhono, kolonel in hollandsche dienst en een korps kommanderende, hem genegen was, zoodat eene langere en minder spoedige afdoening der zaken van den opstand voorzeker geheel oostelijk Java in rep en roer zou gebragt hebben, zoo als de vroegere geschiedenis ons leert en de latere ons evenzeer is voorgekomen.

Gedurende den tijd die met de opsporing van den opstandeling verliep, vermeederde het mistrouwen van Daendels, zoodat hij besloot met eene legermagt van Samarang naar Djokjokarta op te rukken, onder voorwendsel van den sulthan te hulp te komen. Daar de tijding der nederlaag van den ronggo eerst den 26 december te Djokjokarta kwam, zoo scheen de opstand langeren duur te hebben. De gouverneur generaal kwam alzoo met ongeveer 3000 man tot nabij Djokjokarta, en zag van alle gebruikelijke ceremonien af; maar juist hierdoor werd de vrees en argwaan van den sulthan meer en meer opgewekt, en er werden nu verscheidene brieven gewisseld, ten doel hebbende, van

de zijde des sulthans, dat de gouverneur generaal zoude terugkeeren, daar de radhen ronggo toch bereids verslagen was. De brief van Daendels van 23 december en die des sulthans van 26 december kwamen eerst op den 27 aan hunne adressen, toen de gouverneur generaal te Kameloko, op eenige palen van Djokjokarta stond. De verzoeken van den sulthan hadden zoo weinig invloed, dat Daendels van Kameloko den sulthan schreef, dat hij geene vrees behoefde te koesteren, want dat slechts 3200 man oprukten om den sulthan te beschermen tegen zijne vele vijanden, en als lijfwacht van hem gouverneur generaal, daar er in eene andere omstandigheid ligtelijk 15 of 20 duizend man tegen Djokjokarta zouden zijn opgerukt; dat de landen van den koning van Holland moesten bevrijd blijven van vijandelijke aanvallen, als die van den radhen ronggo, die zeer denkelijk door de tweede en derde hand met engelschen in korrespondentie was geweest, en zich jaar en dag als oppermagtig vorst, en niet als vasal gedragen had, en daarom aan hem sulthan een voorstel zou worden gedaan tot beveiliging van Java (1).

Getrouw aan het karakter van een aziatisch vorst, veinsde en loochende de sulthan zijnen inborst, en werd gedwee en onderdanig in zijn schrijven, roepende het medelijden in van den gouverneur generaal, en dankende voor de goede raadgevingen, voor de verwijdering van zijnen broeder en schoonzoon, Noto Koesoemo en Noto dhi Ningrat, en erkennende een vasal te zijn van het gouvernement dat hem tot sulthan verheven had, waarom hij bedoeld voorstel afwachtte. Deze brief was van 28 december 1810. Den 29 december kwam Daendels zelf te Djokjokarta aan, alwaar aan de voornaamste prinsen voorgehouden werd de onbekwaamheid des sulthans tot de re-

(1) Daendels Add. 19. 16.

gering, en de wenschelijkheid, dat hij afstand zou doen ten behoeve van den kroonprins. De dagen van 29 en 30 december verstreken in onderhandelingen daarover. Den 31 december stemde de sulthan toe in den afstand, en gaf dit besluit te kennen in eenen brief aan den gouverneur generaal, onder vele betuigingen van dank voor de ontvangen raadgeving, terwijl bij eene soort van proklamatie aan de bevolking werd uitgevaardigd, dat de regering was overgedragen aan den kroonprins Rodjo Poetro Sri Ngalindro (1).

De bedoelingen waarmede 's gouvernements krijgsmagt naar Djokjokarta was opgerukt, schenen als nu bereikt te zijn. Maar er bestonden nog andere voornemens. Men heeft gemeend dat de tegenstand van den sulthan zeer gewenscht werd, en tot eene benadering van alle zijne schatten zou hebben kunnen leiden, doch dat eene vrijwillige en schijnbare onderwerping deze hoop verijdelde. Ook heeft men gewild dat de goede trouw des sulthans door opregte betuigingen beezen werd, maar dat wantrouwen dit alles in den wind sloeg, of wel dat al die betuigingen van opregtheid geveinsd en valsch waren, en alleen bestemd om den voortvarenden gouverneur generaal te paaijen. Voor zoo ver men kan nagaan uit de berigten van tijdgenooten, aanverwanten en vergelijkende opgaven, alsmede uit de kort daarop gevolgde houding van den sulthan, was zijne houding indedaad vijandig en volkomen geveinsd, alleen het oostersch staatkundig middel van tijduitstel en openbare toegevenheid voor zijn geheim doel bezigende. En reeds destijds werd die staatkunde opgemerkt; na de kennisgave van den afstand werd er niet meer van gerept, tot dat nieuwe onderhandelingen op den 2 januarij 1811 uitmaakten, dat de kroonprins in het vol bezit van de magt werd gesteld en

(1) Daendels. Add. 18.

de sulthan buiten alle bemoeijenis werd gebragt. Hiervoor werd van den prins regent eene schriftelijke verbintenis afgevraagd (1).

Gelijk wij meermalen hebben opgemerkt misslagen tegen de landszeden en gewoonten in de uitvoering van staatkundige verordeningen en nieuwigheden, zoo ook zien wij hier een misslag, die het geheele plan verijdelde. Aanvankelijk bestond bij Daendels het voornemen om den sulthan zijnen kraton (vors- telijk verblijf) te doen ontruimen, omdat aan dit verblijf het vertoon van magt en gezag gehecht is. Maar de kroonprins bragt daartegen dringende ver- toogen in en de sulthan bleef in zijnen kraton wonen. Er werd bepaald dat alleen op de mohamedaansche feestgetijden moeloed poeasa en besâr vergaderingen in den kraton mogten plaats hebben, en de sulthan alsdan aan de linkerhand van den kroonprins zou plaats nemen. De kinderlijke eerbied bij de javanen moest deze bepaling natuurlijk krachteloos doen blijven, even als het aanwezen des sulthans eene abdikatie hersenschimmig maakte. De gouverneur gene- raal Daendels regelde zijne handelingen geenzins naar de zeden, gewoonten, landsinstellingen of gebruiken, maar enkel naar eigene wijze van denken.

Daar men een tegenstand verwacht had, even als in 1808 te Bantam, zoo was de verwachting naar buit zeer gespannen. Om echter bij de vrijwillige onderwerping des sulthans hierin eene te ontmoeting te erlangen, noodigde Daendels den sulthan uit, om aan de aangevoerde troepen uit te betalen gratifikatien, tot een bedrag van 196,320 spaansche piasters, ter te ontmoeting in de uitgaven, gemaakt op verzoek en ten behoeve van hem sulthan, door de ambtenaren, officieren en mindere militairen. Van deze gelden kregen de soldaten ieder minstens

(1) Daendels, 20. 21. Add. Van Nes, als voren, 270. Zie Engelhard 257. 260. 313. 338—39.

tien piasters of *f* 25.60, en de president der hooge regering Van Braam, tienduizend piasters of *f* 25,500. Ook de prins Prang Wedhono van Soerakarta ontving vijf duizend piasters ten geschenke, voor zijn aanwezen bij den togt, die veertien dagen duurde en waarbij geen enkel schot gelost is. Daar de terugtogt der troepen afhankelijk werd gemaakt van de uitbetaling dier sommen, zoo draalde de sulthan niet lang, noch verzette hij zich tegen de uitkeering. Na de uitbetaling ontstond echter nog een voornemen om eene nieuwe landverdeeling in te voeren, waarvoor de legermagt ter bescherming der kommissarissen achterbleef. Den 4 januarij 1811 vertrok Daendels naar Soerakarta.

Volgens de opgave van Daendels, bragt hij 3200 man mede; volgens eene andere opgave bedroeg het getal 3774, voor de uitdeeling der gratifikatien, en wel, als volgt:

Staf officieren en guiden, 37

Infanterie, 3 regimenten, 2668

Artillerie, 1 regiment, 359

Kavallerie, dragonders, 710 te zamen 3774.

Men wil dat, daar het getal der militairen grootendeels uit inlanders en rekruten bestond, waarvan er massa's tot zeventig in eenen nacht deserteerden, en daar de rijksbestuurder van Djokjokarta 20,000 piasters voor zijn aandeel zou ontvangen hebben, zonder dat hij op den staat der gratifikatien voorkomt, het opgegeven getal van 3774 meer op het papier dan in natura bestond.

Wij zouden hier kunnen uitwijden in eene pragmatieke beschouwing dezer gebeurtenis, maar met het oog op de geringheid der uitwerking en de korthed van duur, zoo van den staat van zaken onder dit gouvernement, als van het schijnbestuur van den kroonprins als regent, achten wij het minder doelmatig de bereids zoo veelzijdig beschouwde handeling aan eene nieuwe beoordeeling te onderwerpen. De toestand van Java, van

binnen en buiten in aanmerking genomen, moet ons de togt naar Djokjokarta zeer gewaagd voorkomen. Juichen wij toe de pogingen om een vervallen aanzien van het gouvernement tegen over de vorsten te herstellen, toch moeten wij ons onthouden van de beoordeeling in de bestaande omstandigheden. Hier scheen eene zedelijke kracht ontzag in te boezemen; die kracht was het handelen en niet het onderhandelen, het volvoeren en niet het bedreigen. Latere uitkomsten hebben geleerd, dat op de ondersteuning van de overige javaansche vorsten weinig te rekenen zou zijn geweest, wanneer de sulthan zich wederspanning had voorgedaan en minder aan gemak en veinzerij gehecht was geweest, en die openbare schennis van den kinderlijken eerbied jegens ouders bragt onder de javaansche grooten eenen faktiegeest en tweespalt te weeg, die nog in den lateren tijd, 1823—25, zich deed gevoelen. Spoedig echter week het bevel, onder den invloed van vrees aangenomen, en de oude sulthan, die in het bezit der rijkssieraden en van den kraton bleef, beheerschte zijnen zoon den prins regent, wiens misnoegen week voor eene benadering van des sulthans zijde. Spoedig klaagde de minister Engelhard over inbreuk door den sulthan op het gezag van den regent. Bij deze toenadering van vader en zoon viel de verbittering geheel op den rijksbestuurder als de aanlegger van al het leed, en deze verbittering kostte hem daarom weldra het leven (1).

De togt van Daendels naar Mataram had nog een ander doel, namelijk het vormen van betere grensscheidingen en de ontheffing van de rekognitien voor het afstaan der strandlanden, welke vergoeding, volgens kontrakt van reconciliatie van 1755, voor Djokjokarta 25,000. rdls. of

(1) De sulthan liet hem worgen en zijnen vader doorsteken. Nahujs, Rapporten I. 22. Tijdgenooten.

f 40,000 beliep (1). Ten dien einde werd eene kommissie benoemd, bestaande uit den president der regering J. A. van Braam, den inspekteur generaal over de houtbosschen G. W. Wiese, en den minister aan het hof van Djokjakarta P. Engelhard. Deze kommissie begon met in onderhandeling te treden te Soerakarta, waarheen de gouverneur generaal gereisd was, die den soesochoenan spoedig wist te bewegen tot den afstand der strand- of rekognitiegelden. Het aanwezig van de legermacht te Djokjakarta en het persoonlijk ontzagwekkend voorkomen van Daendels waren van overwegenden invloed op den vreesachtigen sluwen soesochoenan Pakoe Boewono IV (Bagoes), en reeds op den 6 januarij 1811 kwam het volgend traktaat tot stand:

1. Alle strand- en rekognitiegelden werden afgeschaft.
 2. Des soesochoenans schulden, ten bedrage van 96,875 spaansche piasters, werden voor gouvernements rekening genomen.
 3. De soesochoenan stond af aan het hollandsch gouvernement:
 - het noordelijk gedeelte van Kadoe, onder Soloosch gebied, tot aan de zuidergrens van Kendal en Pekalongan;
 - de geënklaaveerde solosche stukjes land in de gewesten Samarang, Demak, Japara, Grobogan en Salatiga;
 - het noordelijk deel van het landschap Blora.
 4. Aan het rijk van Soerakarta werden afgestaan, de gouvernements landen Malang en Antang.
 5. Voor rekening van den soesochoenan bleef het aanleggen van breede heerwegen, leidende naar Djokjakarta en Soerakarta, en het onderhoud van het fort Bojolali.
- Zoo spoedig dit kontrakt te Soerakarta was gesloten, zoo

(1) Bat. Gen. XII. 204. Daendels. I. 98.

spoedig was zulks ook het geval te Djokjokarta, alwaar reeds op den 10 januarij 1811 een gelijk kontrakt tot stand kwam, waarbij de volgende voorwaarden en afstanden werden bedongen:

1. Den afstand der strandgelden, het onderhouden der heerwegen en van het fort Klathen.

2. Den afstand door den prins regent van de volgende landsdeelen:

het noordelijk gedeelte van Kadoe, onder Djokjoosch gebied; de geënklaaveerde stukken land onder Djokjoosch gebied, in de gewesten Samarang, Demak, Japara, Salatiga, de landschappen Grobogan, Wirosari, Saselowarong;

de distrikten Djapan en Djipang (Modjokerto en Bodjonegoro).

3. Aan het rijk van Djokjokarta werden afgestaan, geënklaaveerde gouvernementen landen in Bojolali, de landen in het gebied van Sunda, Galoe en Tjiauwer-wetan, voorheen tot de Preanger, nu tot Cheribon behorende, met kwijtschelding der onkosten voor de gedane expeditie en van schuld voor het ge-roofde in Demak (1).

Na het tot stand brengen van deze kontrakten, togen de troepen weder terug naar Samarang, en werden kommissien voor de regeling der grensscheiding benoemd. Deze kommissien hebben onder het hollandsch gouvernement hunne funktien niet kunnen beëindigen, door nieuwe wederspanningheid van de vorsten en tegenwerking. Aan den anderen kant namen de voorbereidselen tot verdediging van Java en de verwachte komst der engelschen de gelegenheid weg, om die geslotene kontrakten ten uitvoer te leggen. De afgestane landen werden eerst later uitgewisseld onder het engelsch bewind. Ten opzichte dezer landen valt op te merken:

(1) Daendels. Add. 27, 28, 29.

dat Soerakata in het bezit moest worden gesteld van het heerlijk gewest Malang en Antang, dat destijds sinds 1794 in leen was afgestaan aan den regent van Bangil, Soero adhi Widjojo, gezegd „de ridder,” die het tot 1816 ter kultivering bezat (1);

dat Djokjokarta integendeel in het bezit moest komen van de gewesten Galoe en Tjiauer-wetan, wier bevolking geheel in taal, zeden, gewoonten met de javanen verschilt, terwijl de grond minder vruchtbaar en de afgelegenheid zeer groot is. De afronding der grenzen en eene betere afscheiding in de zonderlinge vermenging der landsdeelen van Soerakarta, Djokjokarta en van het gouvernement, mogt geacht worden als eene weldadige instelling voor het bestuur dier gewesten.

De togt naar Djokjokarta en de handelingen aan de hoven waren de laatste openbare verrigtingen van Daendels, in naam van het hollandsch gouvernement (den koning van Holland). Van nu af aan werden alle krachten aangewend om den te verwachten aanval der engelschen af te slaan. Daartoe werden de werken van Meester Kornelis bij Batavia opgeworpen en ingerigt. Wij vermeten ons niet het krijgs- en geschiedkundig deel betrekkelijk deze versterkingen hier aan te halen en voor te stellen, omdat dit bereids zestien jaren geleden door eene bevoegder en geoefender pen is gedaan (2). Het aanleggen der versterkingen van Meester Kornelis begon in mei 1810, en de verdediging van Java was op deze werken gevestigd. In dezelfde maand werd ook eene verordening uitgevaardigd betrekkelijk de bewegingen bij een vijandelijken aanval. Met overspanning als het ware werden alle middelen aangewend om dien aanval te kunnen afslaan. In januarij

(1) Domis, Passaroewan, 115. 129. Tijdgenooten, aanverwanten van dien regent.

(2) Mr. P. Meijer, Tijds. N. I. 1839. II jaarg. II deel. 249 v. v.

1811 waren de werken gereed, een aantal kleine forten die eene versterkte wapenplaats vormden.

De verwachte aanval der engelschen bleef echter uit. In augustus 1810 waagden het een paar engelsche oorlogschepen om twee hollandsche vaartuigen op de reede van Bantam te nemen. De aanvallen van 1800, 1807 en 1810 hadden echter niet ten doel om het hollandsch gouvernement, maar wel om de bondgenooten der franschen te beoorloogen en te benadeelen. De hiertoe aanleiding gevende redenen hielden echter op, toen Napoleon den 9 julij 1810 te Rambouillet het dekreet teekende, waarbij de landschappen, uitmakende het koninkrijk Holland, als uitvloeisels der fransche rivieren bij het keizerrijk werden ingelijfd. Deze vernedering van de voormaals zoo magtige Vereenigde Nederlanden was voor den maarschalk van Holland en gouverneur generaal van hollandsch Indie zoo wenschelijk, dat hij den 2 september 1810, dus reeds bij voorbaat, op een gastmaal eenen dronk wijdde aan zijn aanstaanden soeverein, den keizer der franschen. De eerste tijding van de inlijving van Holland werd den 13 december 1810 te Samarang aangebragt door den gezagvoerder eener amerikaansche brik. Aan de vergadering der Hooge regering van 18 december 1810 schreef Daendels, dat zoo deze tijding zich bevestigde, allerlei blijde uitzigten te voorzien waren. Eindelijk kwam de fransche oorlogsbrik Claudius Civilis, kommandant Pool, ter reede van Batavia aan, den 17 februarij 1811, en deze bragt het eerst de officiele tijding dier gebeurtenis mede, in een brief, geschreven van Amsterdam door den minister van marine en kolonien, den 15 julij 1810, en gerigt aan den gouverneur en raden der regering van het gouvernement, waarbij, onder kennisgave der gebeurtenis, den gouverneur generaal gelast werd de inlijving te proklameren, alle ambtenaren en officieren te ontslaan van den eed aan Lodewijk Napoleon Buonaparte, koning van Holland, die in julij 1810 deze waardigheid had nedergelegd, en allen

te doen afleggen den eed van getrouwheid aan den keizer en koning (1). Ten gevolge van dit schrijven eens staatsdienaars en zonder verderen last, werd, den 20 februarij 1811, in eene buitengewone vergadering der Hooge regering, de vereeniging van Holland met het fransch keizerrijk afgekondigd, en overigens voldaan aan des ministers uitnoodiging, waarna de hollandsche vlag werd nedergelaten, na tweehonderd jaren op Java gewapperd te hebben, terwijl de fransche vlag werd geheschen om na zes maanden te worden nedergerukt.

En hier is het, dat wij, gekomen aan het einde der geschiedenis van het hollandsch gouvernement op Java, ons genoopt gevoelen in eene vergelijking te treden. De fransche heerschappij, die in Europa zoo vele scepters en kroonen deed vallen en verrijzen, werd in Amerika verafschuwd, en op Java als den dageraad eener gulden eeuw aangebeden. Geen enkele stem werd gehoord, geen enkel wapenfeit verrigt, geen druppel bloed gestort bij den ondergang van het hollandsch gezag. Niets groots, niets edels verbond zich met die vernietiging van den hollandschen naam. Een maarschalk van Holland, ridder van Holland, hoofd eener hollandsche regering, bestaande uit hollandsche ambtenaren, juichte in de vernedering van hollandsch gezag, en hoopte op de te verwachten groote voordeelen, waarvan geen enkele is genoten. Geheel anders werd het berigt in Amerika ontvangen bij de verovering van Spanje door de franschen, ongeveer in denzelfden tijd. De spaansche amerikanen verdreven de fransche agenten, en onder bescherming der engelschen verklaarden zij zich vrij van de vreemde heerschappij. Zoo deden Caraccas, Buenos-aires en Quito. Maar op Java was geen Liniers, geen Miranda, geen Bolivar. Zelfs het voorbeeld van Lodewijk Buonaparte

(1) Mijer ib. 233—36. Batav. Kolon. Cour. 1810. 36. 52. 1811. 8—10.

als koning van Holland, goldt niets. De goedhartige koning, vreezende den ondergang van Holland, meende de hulp der engelschen in te roepen tegen zijnen broeder, den keizer der franschen. En zoo was aan Java het lot beschoren, dat de vreemde opperheerschappij ongemoeid zich eenen zetel zou stichten voor een vreemden meester, die zijn trouwen dienaar weldra verwijderde (1).

Ons rest nu nog een overzigt te nemen van hetgeen wij opteekenswaardig mogen achten uit het gebied der wetenschappen. In het tijdvak van het hollandsch gouvernement was de kundige Thomas Horsfield een der weinigen, die door praktische oefening bijbragten tot de kennis van Java, en het Bataviaasch genootschap was de eenige bestaande wetenschappelijke vereeniging. Van Horsfield ontleenen wij de aantekeningen der natuurkundige gebeurtenissen. Het Bataviaasch genootschap bragt in geheel het tijdvak van het hollandsch gouvernement geen enkel boekdeel ter wereld.

Gedurende dit tijdvak vinden wij de navolgende berguitbarstingen vermeld:

3 tot 15 april 1803; uitbarsting van den Goentoer. De asch vloog tot Batavia toe, een afstand van vele mijlen.

September 1804, van den Bromo in het Tengersch gebergte.

April 1805, van den Tjiremai in Cheribon, ten gevolge waarvan in dat gewest eene epidemische ziekte ontstond, die veel landbewoners ten grave deed dalen.

Mei 1806, van den Lammongan in oostelijk Java, na eene rust van zeven jaren.

6 september 1806, van den Goentoer in de Preanger landen.

9 mei 1809, van denzelfden werkzamen vulkaan (2).

(1) Zie Daendels. Fin. 6. Mijer ib. 247. Napoleon riep Daendels terug en benoemde Janssens tot gouverneur generaal.

(2) Horsfield. Bat. Gen. VII. Junghuhn. Tijds. N. I. VII, I. 43. Domis. Pass. 129.

Eene enkele aardbeving werd in 1807 te Batavia gevoeld.

Over het algemeen vonden de wetenschappen in dit tijdvak geene Mecaenassen. De kunsten vonden weinig beoefenaars. Doch uit dit tijdperk dagteekent de eerste krant. Het eerste nummer verscheen vrijdag 5 januarij 1810. Gebrek aan stof deed hare kolommen met staatsstukken vullen, waardoor de Bataviasche koloniale courant eene geschiedkundige bron werd.

De burgerlijke wetten van vroegere dagen werden, gedurende het hervormrijk bestuur van Daendels, ter zijde gesteld. Eene zamentrekking van reglementaire bepalingen werd den 4 september 1810 tot wetboek verklaard. Het leefde niet lang. De militaire wetten waren die van de Bataafsche republiek van 26 junij 1796.

De eerediensten werden sedert 1808 geheel vrij en ongehinderd gelaten in de uitoefening. Gelijk wij reeds hebben opgemerkt, was de roomsche eeredienst bevorens niet getolereerd. Van daar dat een aantal portugesche afstammelingen te Batavia, reeds voorlang de voorvaderlijke kerkgezindheid verlaten en vergeten hadden.

Van den beginne was Daendels er op uit, om, bij gemis eener zeemagt, spoedig te land zich te kunnen bewegen, en daartoe kwam hem in den zin het verbreeden van den bestaanden en het aanleggen van den grooten landweg. Van Anjer aan de kust van west-Java tot Panaroekan in oost-Java werd de bestaande weg verbreed, verbeterd en verlegd. Men wil dat het daarstellen van iedere roede afstand het opgelegd werk was van één huisgezin, en er op die wijze 150,000 huisgezinnen aan gewerkt hebben. Thans ligt die heerbaan daar als een voorbeeld van Daendels ijzeren wil en volharding, over een afstand van 270 uren gaans. De waarschijnlijkheid van de verschijning der engelschen deed dit werk zeer bespoedigen, zoodat er klagen oprezen over de handelingen dergenen die er mede belast waren. De weg die langs en over gebergten, door bosschen

en valleijen, langs stranden en woeste streken slingert, is het schoonste gedenkteeken van den wil eens enkelen mans, en van de gedweehed van het volk door hem beheerd. Men wil dat er met den aanleg van dezen weg tien duizend menschen omkwamen en met dien over den Megamendoeng alleen 500 uit het regentschap Galoe, terwijl er bij de vijftig duizend menschen binnenslands verhuisden, om van het werk bevrijd te wesen. In het Buitenzorgsche, waar de weg tot 4000 voeten boven de zee liep, had het gouvernement 30,000 rijksdaalders uitgaven, maar elders moesten de inlandsche hoofden het werk om niet laten volvoeren. Het trajekt van Soerabaja tot Batavia bedroeg vroeger eene maand reizens. In 1796 was van Overstraten 22 dagen onder weg van Samarang tot Batavia. De paden die de landschappen met elkaar verbonden, liepen niet zamen of waren afgelegen. Het reizen over land was eene zeldzaamheid. Verwaarloosde wegen werden aangezien als verdedigings werken, maar waren als dienstig te beschouwen voor de vermeestering van een deel des lands. De handel geschiedde over zee, binnenslands langs paden. De gouverneur generaal reisde zelden of nooit over Java; sinds 1761 gebeurde dit niet in 50 jaren tijd. De gouverneur van Java ging zelden van Samarang ergens heen. De mindere ambtenaren bleven op hunne posten.

Dit alles veranderde in 1808. Nu kwam het reizen over Java in zwang en elk ambtenaar bewoog zich over den nieuwen weg, maar voor inlandsche voertuigen was de baan gesloten. Echter werden overtredingen van het postreglement met eerkrenkende straffen bedreigd. De aanleg van posterijen en herbergen op afstanden, en het bereizen heeft veel toegebracht tot de uitbreiding der kennis van Java (1). En in weer-

(1) Daendels I. Batavia 51. 59. 52. 57. Vergelijk Engelhard 47. 132. 140. 147.

wil hiervan heeft de partijdigheid den aanleg van dezen weg als een misslag willen toerekenen. De onpartijdige denkt er echter anders over, en hij die dezen weg bereist dankt voorzeker het lot, dat op Java zulk een arbeidzaam en zachtzinnig volk heeft doen geboren worden, in welks midden het genot der heerlijke natuur vreedzaam genoten wordt.

AANTEKENINGEN

OMTRENT

DE LANDBOUWKUNDIGE NIJVERHEID

IN DE RESIDENTIE

PADANGSCHE BOVENLANDEN

DOOR

P. TH. COUPERUS.

1. *Rijstkultuur.*

Ofschoon deze hoofdtak van landbouw als de geliefde kultuur van den maleijer te beschouwen is, staat dezelve onder het toezigt der europesche ambtenaren en heeft een voornaam deel in de zorg van het bestuur.

Deze inmenging is noodzakelijk, omdat de bevolking op vele plaatsen anders het meest geschikt jaargetijde zou laten voorbijgaan, wordende dan ook door het bestuur met kracht de hand gehouden aan eene tijdige bewerking.

Op zeer weinig uitzonderingen na heeft hier geen andere

wijze van rijstverbouwing plaats dan op natte velden. Op drooge velden of ladangs wordt dan ook de rijst weinig of niet geteeld.

Wel vindt men op sommige plaatsen de gronden bearbeid als gewone sawah's, doch die velden worden niet besproeid door loopend water en zijn alleen van den regen afhankelijk.

Onbewaterde velden dienen grootendeels tot verbouwing van maïs (djagong) aardvruchten en groenten, waaronder verscheidene soorten die hier niet inheemsch zijn; zoo als kool, boonen, erwten, selderij, aardappelen enz.

De meeste regens vallen hier in de maanden november, december en januarij.

Alsdan worden de sawahvelden onder water gezet en later bewerkt, terwijl tusschen het begin van de bewerking en den oogsttijd zes tot zeven maanden verloopen.

Regelmatige bemestingen hebben hier niet plaats, of men zou daartoe moeten rekenen dat de stoppels op de velden worden verbrand, en dat hunne asch de vruchtbaarheid van den grond bevordert.

De grond heeft dan ook, strikt genomen, om daarop de rijst te verbouwen, geen geregelde bemesting noodig, want tusschen twee padisaizoenen liggen de velden braak en dienen slechts tot weide van het vee, dat de opschietende grashalm-pjes afgraast, doch hetgeen evenwel veel toebrengt tot eene toevallige bemesting.

Op enkele plaatsen bezigt men ook asch van gebrande beenderen, die op de velden wordt uitgestrooid, zonder toevoeging nogtans van dierlijke meststoffen.

Over het algemeen bestaat bij den maleijer hoegenaamd geen afkeer ten aanzien van het gebruik van dierlijken mest, doch het brengen van den mest uit de kralen of stallen naar de velden kost hem te veel moeite, waarbij nog komt het onge-

rief dat het gebruik van karren of kruiwagens in de kampongs nog niet is aangenomen.

Ook zou het voor het tegenwoordige niet doenlijk zijn al de velden te bemesten, daar het vee, hoewel de veestapel in deze residentie betrekkelijk niet onaanzienlijk is (1), zelfs bij eene behoorlijke verzorging van den stalmest, niet in verhouding zou staan tot de groote uitgestrektheid rijstvelden, terwijl hier geene kwestie kan zijn om de menschelijke uitwerpselen te benuttigen, iets waarvan in goed bebouwde landen, waar weinig vee aanwezig is, zoo veel partij wordt getrokken.

Hoogstens zou men $\frac{1}{20}$ ^{ste} gedeelte der velden kunnen bemesten.

Tot besproeiing der velden bestaan weinig kunstmatige werken van grooten omvang.

De gunstige ligging van verre weg het grootste deel dezer residentie is oorzaak dat men met weinig moeite het water door gewone leidingen in de gewenschte rigting kan brengen, en de vele riviertjes en bronnen worden dan ook met veel zorg door de planters aan de bevochtiging der rijstvelden dienstbaar gemaakt.

In enkele streken, doch vooral in de L kota's en in de afdeeling Tanah-datar, maakt men tot het opvoeren van water gebruik van een waterrad, waarvan de mechaniek zeer eenvoudig is, doch tevens van de vindingrijkheid van den maleijer doet blijken. Zulk een rad wordt in een vertikalen stand geplaatst op den oever der rivier, wier water men tot besproeiing der sawah's wil doen dienen.

Het wordt zoodanig zamengesteld dat het door den stroom

(1) Onder ultimo december 1854 bedroeg de veestapel: buffels 106529 stuks
 runderen 66024 "
 paarden 15261 "

in beweging wordt gebragt, en daar deszelfs buitenste omtrek voorzien is van bamboezen kokers, zoo vullen zich deze bij hunne beurtelingsche indompelingen en storten hunnen inhoud, wanneer zij boven komen, uit in eene goot, die het water opvangt en verder naar de velden leidt.

In de vallei van Agam, en wel op plaatsen waar de sawah's bij aanhoudende droogte gebrek hebben aan water, worden groote putten of vijvers gevonden, waarin ook dergelijke waterraderen geplaatst worden, met dat onderscheid evenwel dat die schep-raderen van minderen omvang zijn, en de stroom niet als be-weegkracht wordt aangewend, doch door menschenhanden gaande worden gehouden, ook wel door het trappen met de voeten.

De bewerking der sawahvelden heeft in deze residentie op drie onderscheidene wijzen plaats.

De eerste bestaat in het bezigen van den ploeg (badja) getrokken door ossen of buffels.

De tweede wijze met de spade (pangkoer of patjol); en de laatste, hetgeen de maleijer marantjah noemt, in het drijven van een troep ossen of buffels in de velden, die den grond dan zoodanig omwoelen, dat dezelve nagenoeg bereid is om het graan te ontvangen.

Om den grond evenwel zacht of gelijk te maken, dan wel de kluiten te verkrumelen, wordt ook meestal na het ompit-ten of ploegen het rolblok (liendies) en de egge met houten tanden gebruikt.

De egge bespannen met een os of buffel, wordt door den maleijer genoemd koëh. Getrokken door menschen heet ze se-keh. In de zamenstelling bestaat geen onderscheid, alleen dat de laatst bedoelde kleiner en ligter is.

Men kan nogtans aannemen dat de velden voor $\frac{2}{3}$ gedeelte met den ploeg worden bearbeid, en daar waar zulks op eene andere wijze plaats heeft is dit toe te schrijven aan de geaard-

heid aan het land, dan wel dat de planters niet in het bezit zijn van ossen of karbouwen.

Op sommige plaatsen is de bodem zoo drassig en moerassig dat de arbeider er tot over de knie in weg zinkt, zoodat ook op die plaatsen de ploeg bespannen met trekvee niet te bezigen is.

Omtrent den in gebruik zijnden ploeg valt niets bijzonders te zeggen.

Deze is van dezelfde samenstelling als de zoogenaamde chinesishe ploeg, die overal op Java voor den akkerbouw gebezigd wordt, met dat onderscheid evenwel dat het hier gebruikelijk ploeg ijzer minder lang en dik is, waardoor het werktuig ook minder diep insnijdt.

Voor zaadpadi (baneh) zoekt men de beste padi uit. Het zaad wordt op afgesloten akkertjes uitgeworpen en het verplanten heeft plaats wanneer de plantjes c. c. eene maand oud zijn.

In eenige streken heeft men de gewoonte om de wortelen der plantjes, bij het overbrengen, met houtasch, ook wel met dierlijke meststoffen aan te strijken, waarmede de vrouwen zeer handig te werk gaan, en deze liggen zich er bijzonder op toe om de rijen zoo gelijk mogelijk te maken, zonder daarbij touwen of lijntjes te bezigen om de juiste rigting aan te geven.

Bij het overplanten komen gewoonlijk vijf à tien plantjes in elk gat, die op onderlingen afstand van één voet, ook wel op nagenoeg twee, indien de grond zeer vruchtbaar is, met de hand gepoot worden.

Gedurende de drie eerste maanden worden de beplante velden zoo veel doenlijk van onkruid gezuiverd, hetgeen geschiedt door het onkruid met de hand uit te trekken, dan wel met eene schofel of spade. Ook wordt daarvoor gebruikt een kleine ploeg, getrokken door een os, die zonder de teedere plantjes in het minst te beschadigen, tusschen de rijen heen loopt.

De rijstvelden blijven bewaterd tot omstreeks een paar weken voor den tijd van den oogst.

Zooals van zelf spreekt hangt de tijd van rijping geheel af van het klimaat of de weergesteldheid, doch in deze streken komt de rijst na verloop van 5 à 6 maanden tot rijpheid.

Op de meeste plaatsen in deze residentie heeft het oogsten van de rijst, of liever het snijden van de padi, op tweederlei wijzen plaats.

De eerste wijze geschiedt door het afsnijden, bij bosjes tegelijk, van den halm, met een gedeelte van den stengel, en zulks door middel van een krom mesje, sabiet genaamd.

Op die wijze gesneden blijft de padi eenige dagen, somtijds een paar weken, in hoopen (lampoh) op het veld gestapeld, waarna het gesneden op matjes of koehuiden wordt uitgespreid en de korrels met de voeten uit de aren getrapt worden (mangiriek).

De andere wijze, genaamd menoewé, bestaat daarin dat de aren een voor een met een mesje (toewé) worden afgesneden.

De aren worden vervolgens in schoven of bossen gebonden, om later in de padischuren geborgen te worden.

De eerste wijze van inzameling vereischt minder arbeid en tijd dan de zoogenaamde menoewé, doch de laatste wijze is in alle opzichten voordeeliger, daar de padi door het eenigen tijd op de velden leggen meer of min komt te lijden door de weergesteldheid en door broeiing, zoomede door vogels, veldmuizen of rotten, die spoedig op het gewas komen azen.

Het snijden en inoogsten geschiedt meestal door de vrouwen; wederkeerige hulp in dat werk wordt hier zelden verleend, geheel anders als op Java, alwaar dat hulpbetoon als een heilige plicht wordt beschouwd. Over het algemeen is de zucht tot behulpzaamheid onder de maleijers zeer gering.

Uit het bovenstaande blijkt voldoende dat het oogsten van de padi in deze streken nog op eene gebrekkige wijze geschiedt, waardoor dan ook veel graan verloren gaat.

Het ontbolsteren van de padi heeft hier plaats even als el-

ders, namelijk door middel van een houten stamper, en verdient dus geen bijzondere vermelding; alleen zij gezegd dat zich voor het oogenblik in deze residentie nog geene molens bevinden, om de rijst te ontbolsteren of te zuiveren.

Evenwel bestaat het vooruitzicht dat binnen weinig tijd in de nabijheid van de hoofdplaats door een partikulier een molen zal worden opgericht, ten dienste der rijstpelling en gedreven door water.

Ter loops zij hierbij aangeteekend dat op sommige plaatsen, bijaldien de rijstooft gunstig is uitgevallen, uit begrip van godsdienstige dankbaarheid, feesten worden gegeven, welke den naam dragen van slamat soedah potong padi.

Ook hebben dergelijke feesten plaats bij gelegenheid dat men een begin maakt met de bearbeiding der velden, zoomede wanneer ze zijn beplant.

Er bestaat in deze gewesten eene groote verscheidenheid van padisoorten, waarvan de voornaamste zijn:

ajer-amas, pisang, alas, amas, ampat-boelan, arei-goening, arei-krambiel, boja, balarotan, baram, djawa, gandonela, gigi-boeah, goeboen, goelong-hidjoe, ikor-moesang, intjeh-tawoeng, katjik rang sarem, katoembar lima boelan, loemoet-laut, nan bersoebang, nan gadang nan poetih, nan koening nan gedang, padie-gadang, poetih, gando-elok, sajang, lindoeng, siepocloekantjang, toelang, samoh, radin, rangbodi, salimong, sangan, santan, siarang, sedang-dini, tampang-laboe, toekar-pandan, toelang-teroebah.

Hoe zeer er enkelen zijn die hierop eene uitzondering maken, kennen de meeste planters van al deze rijstsoorten, slechts 5 of 8, en wel de zoodanigen die gewoonlijk in hunne negorij worden verbouwd.

Het onderscheid is kenbaar aan de grootte en kleur van den korrel, zoomede aan het uiterlijk voorkomen van de aar.

De ketan, hier se-poeloeh genoemd, telt ook een aantal soorten, welke echter in geringe hoeveelheden worden aangeplant. Dit produkt wordt hoofdzakelijk gebruikt tot het maken van inlandsch gebak, daarvoor bijzonder geschikt door deszelfs lijmachtigen aard.

Hoewel afhankelijk van de vruchtbaarheid van den grond, kan men volgens matige berekening aannemen, dat de rijst in de meeste streken een zestig à tachtig voudigen oogst oplevert, zoodat de aanplanting van rijst den planter goede winsten geeft.

De kwaliteit van de Sumatra rijst is over het algemeen buitengewoon goed, en zij wordt voor bijzonder voedzaam gehouden.

Men wil zelfs dat de rijst van hier veel voedzamer en meer krachtgevend dan de Java rijst en ook beter van smaak is, hetgeen, hoe zonderling dit ook moge schijnen, vooral het geval is met de zoogenaamde ladangrijst, of die geteeld op drooge velden.

Het is te bejammeren dat van al die verschillende rijstsoorten niet eene gevonden wordt, geschikt om, gepeld zijnde, gedurende een geruimen tijd te worden bewaard, zonder aan bederf onderhevig te zijn. Men heeft eenigen tijd geleden de oorzaak van dit verschijnsel getracht op te sporen, doch is daarin tot nog toe niet geslaagd.

Verschillende proeven zijn daarmede genomen, en zelfs de padi geplant, gesneden en verder behandeld als op Java, heeft hoegenaamd geen gunstige resultaten gegeven.

Zooveel is zeker, dat in de gepelde bovenlandsche rijst, na c. c. twee maanden opgeschuurd te zijn geweest, een klein zwart kevertje wordt gevonden, dat de korrels geheel tot stof vermaalt, weshalve deze rijst minder geschikt is voor den grooten handel of voor de europesche markt (1). Ook met

(1) Kort geleden heeft men echter gepelde Sumatra rijst tot proeve naar Nederland gezonden, doch volgens informatie van kooplieden van Padang moet

Java padi zijn onder het toezigt der ambtenaren proeven genomen, die in geenen deele aan de verwachting hebben beantwoord.

Welke de oorzaken daarvan waren, is niet bekend, doch het is opvallend dat die padi in alle afdeelingen zeer ongunstig is geslaagd, in vergelijking met de Sumatra padi.

De bevolking is ook, naar het schijnt, niet met die rijstsoort ingenomen, omdat dezelve minder geschikt is voor hare wijze van ontbolsteren of dorschen, hetwelk zooals hierboven reeds gezegd is, geschiedt in het open veld door de korrels met de voeten van het stroo te treden.

Gedurende de laatste jaren heeft de rijstkultuur in deze residentie zeer gunstige resultaten opgeleverd, hetgeen niet alleen is toe te schrijven aan een gunstigen zamenloop van omstandigheden, doch ook daaraan dat deze kultuur ten zeerste ter harte wordt genomen, en de bevolking in het algemeen veel zorg draagt voor hare aanplantingen.

Als een sprekend bewijs van de gelukkige uitkomsten dezer kultuur, moge strekken, dat, in de meeste streken, veelal nog een groote voorraad van een vorigen oogst in de schuren aanwezig is.

Van misgewassen van eenig belang heeft men in de laatste jaren niet gehoord, en hoewel het gewas op enkele plaatsen wel eens geleden heeft door insekten, veldmuizen en wilde varkens, is dit echter van weinig beteekenis geweest.

het verlies in gewigt nog al zeer groot zijn geweest, zoodat, zelfs bij de tegenwoordig hooge graanprijzen in Nederland, waardoor de handel in rijst dan ook in de laatste tijden zeer levendig is geweest, zijnde de prijzen bijna 50 p. gerezen, de spekulanten in dat artikel van Sumatra weinig of geene voordeelen daarmede behaald hebben. De rijst van Bengalen zoomede van Arakao en Ranguno, die echter grootendeels gepeld ter markt in Europa wordt gebracht, schijnt zich beter te conserveren, waaruit zou kunnen worden opgemaakt dat de kwaliteit van de rijst op die plaatsen eenigzins met die van hier verschilt.

Ondanks deze voordeelige uitkomsten hebben de prijzen van de rijst, sedert de laatste twee jaren geen belangrijke vermindering ondergaan, hoofdzakelijk te zoeken in de omstandigheid dat er in 1853 en 1854 groote uitvoeren van dat artikel naar de onafhankelijke oostelijke distrikten hebben plaats gevonden, terwijl ook met grond is aan te nemen dat de toeneming der bevolking daarop eenigzins invloed heeft gehad.

Behalve dat c. c. 3000 (drie duizend) pikols rijst 's jaars, uit deze streken, voor de konsumptie in de Padangsche benedenlanden worden uitgevoerd, kan men ook rekenen dat meer dan 300 (drie honderd) pikols rijst 's maands, door den bergpas of kloof van Arau (L kota's) worden uitgevoerd, terwijl eene groote hoeveelheid uit het distrikt VII kota's naar de oostkust wordt geëxporteerd, vermits aldaar groote behoefte aan rijst bestaat en het produkt een voornaam artikel van uitvoer voor die streken uitmaakt.

De reden van deze niet onbelangrijke exportatien naar de oostelijke distrikten is daarin te zoeken, dat in die landen de rijst oogst meestal mislukt, en aldaar sedert de laatste tijden steeds woelingen en verwikkelingen hebben plaats gehad, die nadeelig hebben gewerkt op de rijstaanplanting in die streken.

Men wil zelfs dat de prijs van dit artikel in de onafhankelijke distrikten, gedurende het afgelopen jaar, was gestegen tot *f* 20 à *f* 24 de pikol.

Ofschoon er in deze residentie voor de binnenlandsche konsumptie overvloedig rijst wordt gevonden, gaat men steeds gaande weg voort met het ontginnen van nieuwe sawah's.

Onder anderen heeft de bevolking op vele plaatsen, zoo als in de XIII kota's, Batipoe, VIII kota's en VII loerah's (Agan) zich in de laatste tijden toegelegd op nieuwe ontginningen, nadat de vereischte waterleidingen waren gegraven.

Ten einde den toestand dezer landen uit een landbouwkundig oogpunt eenigzins te doen kennen, zal het wel

niet overbodig zijn hierbij met een paar woorden op te geven, hoedanig het in het algemeen met den landbouw gesteld is en of ten deze vooruitgang heeft plaats gehad.

Het spreekt van zelf dat hier niet gedacht kan worden aan een beredeneerden landbouw, en dat men in deze gewesten slechts eene kunstelooze bebouwing vindt, zoodat de landbouw, hoewel reeds ontwoekerd aan zijne kindschheid, niet op de hoogte is waarop hij kan staan.

Daar in de meeste streken genoegzaam terrein voorhanden is, zoo bestaat ook hier niet de prikkel der noodzakelijkheid tot het hooger opvoeren van den landbouw, welke prikkel in landen, die als zetels der beschaving te beschouwen zijn, zoo als Europa en Amerika, zoo veel heeft medegewerkt tot deszelfs betere beoefening.

Hier toch wordt de voldoening der dikwerf vermeerderde behoefte eener toenemende bevolking niet zoo zeer gezocht in eene vermeerderde produktie van het ontgonnen terrein, doch begeeft zich zoodanige overbevolking, welke niet dadelijk uit de reeds bestaande ontginningen kan worden gevoed, naar een nieuw terrein, alwaar zij zich meer toelegt op eene gemakkelijke produktie, dan op eene die, hoewel tot betere resultaten leidende, nogtans met eenige moeilijkheid gepaard zou gaan, zoodat deze omstandigheid, ten aanzien dezer landen, eene betere beoefening van den landbouw geacht moet worden tegen te gaan.

Dit is dan ook hoofdzakelijk de reden waarom de landbouw nog zoo weinig intensief wordt gedreven, en hier nog weinig werk wordt gemaakt van eene kunstmatige bebouwing, gezwegen van de omstandigheid dat bij den maleijer meer of min zekere huivering bestaat, voor alles wat maar naar nieuwigheden zweemt, vooral ten aanzien van den rijstbouw, als berustende op overoude gewoonten waaraan hij zeer gehecht is.

Daarbij komt nog dat de overgrootste volksmenigte er niet op uit is, om het meeste voordeel van den akkerbouw te trek-

ken, doch zich vergenoegt met eene redelijke produktie, slechts voldoende om er een bestaan van te erlangen. Niets wordt dan ook verrigt om de waarde der gronden te verhoogen.

Vooruitgang ten deze is dan ook in de laatste 20 à 50 jaren niet te bespeuren. De maleijer volgt nog dezelfde bouw-methode. Hij gebruikt nog dezelfde gereedschappen en werktuigen als vroeger, en aan eigenlijke bemesting, zoo voordeelg voor het land, valt niet te denken. In het oogsten, zuiveren en opschuren van het gewas is ook geene verandering ten goede gekomen, zoodat het landbouwkundig bedrijf geen noemenswaardige verbetering heeft ondergaan.

Wel is waar vorderen alle mogelijke verbeteringen van onderwerpelijken aard groote onkosten, die de maleijer niet kan dragen, doch het grootst bezwaar is te zoeken in de omstandigheid, dat de maleijer, vooral de landbouwer, te veel gehecht is aan het oude, en de zaken maar gaande houdt zoo als zij altijd waren.

Hetgeen ook de verbetering in groote mate in den weg staat is de beperktheid der eigendommen, waardoor dan ook aan geene zaken in het groot te denken valt.

Een en ander neemt echter niet weg dat de rijstkultuur, de voornaamste tak van landbouw in deze streken, sedert onze vestiging eene groote ontwikkeling heeft bekomen, aangezien toch eene groote massa woeste gronden voor den rijstbouw dienstbaar is gemaakt en de produktie thans niet alleen ruim voldoende is voor de inwendige konsumptie, doch een zeker gedeelte daarvan ook naar andere plaatsen wordt uitgevoerd, iets wat in vroegere jaren in die mate niet bestond, ten gevolge van misgewassen, hoofdzakelijk veroorzaakt door eene onregelmatige bewerking en beplanting der velden.

Als een bewijs dat de produktie is vooruitgaan, wordt hierbij aangehaald, dat voor 10 à 15 jaren de rijst 8 à 10 duiten per pond kostte, terwijl nu daarvoor niet meer betaald

wordt dan 3 à 4 duiten. Op sommige plaatsen is dit artikel verkrijgbaar voor minder dan 2 duiten per pond.

Ook is het gebruik van den ploeg meer algemeen geworden, als een gevolg dat de inwendige welvaart toegenomen en het getal runderen vermeerderd is.

Nu de bevolking al meer en meer blijken geeft dat zij de voordeelen van rust en orde begint te gevoelen en zij in eenen staat van klimmenden voorspoed verkeert, zoo lijdt het geen twijfel of deze gunstige omstandigheden zullen ook eene betere waardering en verzorging van den grond ten gevolge hebben, zoodat de bewerking der sawah's, bereiding van het produkt als anderzins, met mindere veronachtzaming en meerderen toelag zal plaats grijpen, en dit bedrijf langzamerhand, zooals ook met grond te verwachten is, beter aan de regelen eener goede en zorgvuldige landbouwkunde zal beantwoorden.

II. Koffijkultuur.

De gronden welke gebezigd worden tot de aanplanting van koffij zijn boschgronden, of dezulken gelegen in de nabijheid der kampongs.

Ter verkrijging van een rijkelijken oogst verdient de eerste soort verre weg de voorkeur, terwijl de laatste minder geschikt schijnt te zijn voor de koffijkultuur, als missende de voedende bestanddeelen, welke de boom zoo zeer behoeft tot zijne ontwikkeling. Daarbij komt nog dat die gronden meestal, ofschoon bij de ontginning met laag geboomte en struikgewas begroeid, vroeger reeds bewerkt en beplant zijn geweest en daardoor meer of min schraal en uitgeput zijn.

Vermits de meeste negorijen in de valleijen zijn gelegen, heeft

men wel zijne toevlugt moeten nemen tot die gronden. Hierdoor dan ook dat die aanplantingen, ofschoon ze in de eerste 2 à 3 jaren een goed aanzien hadden, schraal opkwamen en weinig produceerden. Zoodanige distrikten die aan den voet der bergen zijn gelegen, hebben geen gebrek aan geschikt terrein, en vooral langs de bergruggen treft men gronden aan, die zich kenmerken door eene zekere laag voedzame plantenaarde en ook mitsdien uitmuntend zijn voor de koffijteelt.

De uitgestrekte aanplantingen van boschkoffij, welke in de meeste afdeelingen dezer residentie gevonden worden en eene aanzienlijke opbrengst afwerpen, zoomede de vele bosschen die er in dit gewest bestaan, maken het wenschelijk om bij eene uitbreiding dezer kultuur, ook speciaal nieuwe aanplantingen te bewerkstelligen in het gebergte, te meer daar het onderhoud betrekkelijk weinig zorg of arbeid vereischt en de bevolking daartoe uit vrijen wil overgaat. Door zich niet speciaal te bepalen bij het aanleggen van geregelde tuinen in de verschillende distrikten, doch door het aanplanten van boschkoffij aan te moedigen, zal de mogelijkheid geboren worden, om de koffijkultuur nog gaande weg en zonder eenig bezwaar van de bevolking te ontwikkelen, en tot op eene gewenschte hoogte te brengen.

Tot staving hiervan wordt slechts de vraag geopperd, van waar de afdeelingen Agam en Tanah-datar, bij de invoering van het koffijstelsel in deze gewesten, de groote massa koffij hebben bekomen.

Het produkt werd verkregen, zooals algemeen bekend is, van die aanplantingen, welke grootendeels nog waren bewerkstelligd voor dat het nederlandsch gezag zich in die streken op eene onmiddellijke wijze had doen gelden, en dus in eenen tijd dat de europesche ambtenaar alhier geen toezigt op de kultuur uitoefende.

Deze aanplantingen kan men toch niet anders rangschikken

dan onder de zoogenaamde bosch en paggerkoffij. Dezelfen mogen betrekkelijk en in verhouding tot het getal boomen minder opbrengen dan die geplant in geregelde tuinen, doch de aanleg en het onderhoud van bosch- en paggerkoffij kost der bevolking minder moeite en de plukking is voor haar ook gemakkelijker.

Op meer dan eene plaats zijn voorbeelden te vinden, dat de bosch- en paggerkoffij, geregeld geplant en op zijnen tijd gezuiverd en onderhouden, tot 30 à 40 jaren nog vruchten afwerpt, terwijl de boomen, in groote of geregelde tuinen geplant, na 6 à 7 jaren als uitgestorven dienen verlaten en afgeschreven te worden.

Voor de aanplanting, de inboetingen en het onderhoud der tuinen wordt steeds zorg gedragen, en ten dien aanzien zoo veel mogelijk gevolgd de voorschriften welke dienaangaande door het gouvernement zijn gegeven.

Het schoonhouden der geregelde tuinen vordert nogtans een gestadig toezigt en herhaalde uitnoodigingen zijn daartoe noodig, hetgeen echter minder het geval is met de boschkoffij, daar de bevolking de voordeelen van deze kultuur heeft leeren kennen en zij van zelve daartoe genegen is.

De omstandigheid dat ieder planter slechts voor het onderhoud van zijn aandeel heeft te zorgen en dat hij het produkt zonder tusschenkomst zijner hoofden in 's landspakhuizen kan leveren, heeft hem een zeker eigendomsregt ingeboezemd, hetwelk deze kultuur zeer in de hand werkt, en ook maakt dat hij voor de inzameling en bereiding der vruchten, de vereischte zorg begint te dragen, daar hij ondervindt dat het billijk loon van zijnen arbeid hem niet ontgaat.

Het planten van den djoearboom (ijzerhout) als schaduwgewas in de geregelde tuinen, heeft over het algemeen niet gunstig op den staat der tuinen gewerkt.

Het valt niet te ontkennen dat die boom gewoonlijk welig

opschiet en spoedig den koffijboom voor hitte en de hevige winden beschermt, doch later en reeds na 3 à 4 jaren trekt de djoear te veel sappen uit den grond, waardoor hij den koffijboom schijnt te benadeelen en doet kwijnen.

Op vele plaatsen alwaar uitkappingen en uitroeiingen zijn gedaan van den djoearboom in de tuinen, en de dadap daarvoor in de plaats is gekomen, heeft men eene gunstige uitwerking waargenomen, en vele tuinen welke een kwijnend aanzien hadden en weinig produceerden, begonnen weder in beteren staat te geraken.

Het gebruik der koffijbladeren, waarvan het afkooksel den sumatraan tot eenen drank strekt, is ook niet zeer voordeelig voor dezen tak van kultuur, en veroorzaakt dat veel boomen daardoor vernield worden en geene vruchten geven.

Dit gebruik geheel af te schaffen blijft voor het oogenblik moeilijk.

Met uitzondering van eenige tuinen in de afdeeling L kota's en de distrikten Lintou en VII kota's geven de zoogenaamde groote of geregelde tuinen over het algemeen geen groote verwachting, en het grootst gedeelte van het produkt wordt nog steeds verkregen van de bosch- en paggerkoffij.

Op plaatsen alwaar gebrek aan gronden bestaat of begint te ontstaan voor geregelde tuinen, is dan ook sedert de laatste jaren een begin gemaakt met het aanplanten van eene groote hoeveelheid bosch- en pagger- of kampongkoffij.

Ten einde nochtans het beheer en toezigt der koffijkultuur op een goeden voet te houden, zijn de ambtenaren op de navolgende punten opmerkzaam gemaakt en ter opvolging aanbevolen.

a. Dat geen pagger-, kampong- of boschkoffij mag worden aangeplant dan met medeweten van het laras- en kampongshoofd, aan welke hoofden het getal aan te planten boomen met juistheid en naar waarheid dient opgegeven te wor-

den, terwijl de planters tevens gehouden zijn om de koffijboomen, op welke wijze ook geplant, naar behooren te onderhouden en het produkt ten allen tijde te oogsten en te bereiden, overeenkomstig de gegeven voorschriften, ter voorkoming van weder, even als in vroegere dagen, een produkt van inferieure kwaliteit te erlangen.

b. Dat de aanplantingen, waarvan thans sprake, ook moeten voorkomen in de koffijleggers of staten, aangehouden door de betrokken ambtenaren, doch in afzonderlijke rubrieken.

c. Dat zoo wel de ambtenaren als de opzieners bij de koffijcultuur, verpligt zijn de paggerkoffij te kontroleren en na te gaan of het opgegeven getal boomen juist is.

d. Dat de aanplantingen van koffij in paggers of kampongs, zoo veel mogelijk worden bewerkstelligd in de nabijheid van de kampongs, en wel bij wijze van kleine tuintjes, ten einde de aanplantingen behoorlijk te kunnen doen surveilleren en de kontrolé gemakkelijker te maken, terwijl de ambtenaren vooral opmerkzaam zijn gemaakt om de boomen niet te dicht bij elkander te doen planten.

Het getal koffijboomen in deze residentie onder ultimo december 1853 bedroeg in het geheel 47,158,800
terwijl in het jaar 1854 zijn aangeplant tot uitbrei-

ding	9,488,018
waarvan in geregelde tuinen	211,438
in bosschen	6,381,321
in paggerkoffij	2,925,259

Ten aanzien van de bosch- en paggerkoffij dient hierbij opgemerkt te worden, dat die aanplantingen zijn bewerkstelligd geheel uit eigene beweging en op verzoek der hoofden, iets hetwelk als een toereikend bewijs kan worden aangemerkt, dat het aanplanten van koffij op die wijze veel bijval bij de bevolking vindt, en deze tak van nijverheid door den sumatraan individueel en zonder direkte tusschenkomst van het bestuur of dwang kan gedreven worden.

Om niet over eenigen tijd eene vermindering in de leverantie te ondervinden, blijft deze aanplanting voor het gouvernement hoogst dienstig, want, zooals hiervoren reeds gezegd is, wordt verre weg het grootst gedeelte van den oogst nog verkregen van de boschkoffij, wier aanplanting reeds sedert jaren heeft bestaan, doch waarvan een groot gedeelte door hoogen ouderdom uitgeput raakt en na verloop van 2 à 3 jaren weinig of niets meer zal produceren.

Hierbij zij ter loops aangeteekend, dat het grootst gedeelte der bestaande boschkoffij gevoegelijk den naam kan dragen van groote tuinen, geregeld aangeplant, daar die belangrijke en veel belovende aanplantingen, zoowel wat aangaat den aanleg als het onderhoud en de uitgestrektheid, veel overeenkomst hebben met de geregelde tuinen; alleen worden de koffijtuinen op eenen afstand van 5 à 6 voeten uitgeplant en in stede van schaduwgewas, dat trouwens ook wel overbodig is, daar het klimaat alwaar die aanplantingen worden aangetroffen frisch en koel is, blijven hier en daar eenige wilde boomen staan, om het gewas eenigzins voor de zware winden te beveiligen.

De uitkomsten welke van deze kultuur sedert de laatste jaren zijn verkregen waren voordeelig.

In het jaar	1848	bedroeg de produktie	50945	pikols.
" " "	1849	" " "	45164	" "
" " "	1850	" " "	62447	" "
" " "	1851	" " "	71687	" "
" " "	1852	" " "	106512	" "
" " "	1853	" " "	97686	" "
" " "	1854	" " "	110720	" "

Over het algemeen is het klimaat en de luchtgesteldheid in deze hoog gelegen streken zeer gunstig voor de koffijkultuur, vooral omdat de droogte zelden lang aanhoudt en er zelfs in het zoogenaamde drooge jaargetijde bij tusschenpoozing regen valt, waardoor dan ook in dit land geen stilstand in den plan-

tengroei bestaat. Men kan rekenen dat van 285 vruchtgevende boomen een pikol wordt verkregen.

De kwaliteit der koffij is ook sedert de laatste jaren zeer verbeterd en werd dan ook nagenoeg niet anders dan koffij van de eerste soort ingekocht, tegen *f* 7 de pikol. Voor de twee mindere soorten wordt betaald *f* 6 en *f* 5 de pikol.

De omstandigheid dat tot nu toe voor de te Padang geveilde gouvernements koffij een gemiddeld rendement van $\pm f$ 21 per pikol is verkregen, bewijst voldoende dat de koffij uit deze residentie in den handel gewild en gezocht is, en dat de Sumatra koffij tegenwoordig onder de beste soorten kan worden gerekend.

De prijsverhooging van de koffij bij den inkoop, als zijnde met primo januarij van 1854 gebragt op *f* 8.40 de pikol voor de eerste soort, zal gewis veel bijdragen tot groote ontwikkeling van de koffijkultuur en tot aanmoediging der bevolking om de koffij steeds met zorg te behandelen.

De koffij wordt hier op de navolgende wijze bereid. Nadat de koffij geplukt is wordt ze uit de roode schil gepeld en vervolgens gewasschen, om de boon van alle slijmachtige deelen te zuiveren.

Na behoorlijk te zijn gedroogd wordt de koffij gestampt in krandjangs, gemaakt van ossen- of buffelhuid, welke in trechtervormige kuilen in den grond worden gedrukt. De boon ontdaan van het hulsel en van de hoornschil wordt vervolgens van het kaf gezuiverd en gesorteerd, ten einde de koffij geschikt te maken voor de levering aan de pakhuizen.

Hier en daar worden ook kleine molens gebezigd voor ontbolstering en al meer en meer vindt dat voorbeeld navolging.

Groote molens om de koffij op de westindische wijze te bereiden, aangezien die bereiding niet geheel en al gevolgd

wordt, vindt men in deze streken niet.

Ook de gewone bereiding van de koffij in den bolster vindt hier wel plaats, terwijl men op sommige plaatsen in het gebergte de koffij ook in den grond begraaft en zoo lang laat liggen tot dat de roode schil ontbonden is.

Deze wijze van bereiding wordt echter niet aangemoedigd, dewijl zulks nadeelig werkt op de kwaliteit.

Het is niet te betwisten dat de koffijkultuur sedert de laatste jaren eene trapsgewijze ontwikkeling heeft bekomen, die alle redelijke verwachtingen te boven ging, zoo wel wat betreft de hoeveelheid als de hoedanigheid van het produkt.

Deze gunstige uitkomsten zijn voornamelijk daaraan toe te schrijven, dat de hinderpalen welke deze kultuur in den weg stonden thans grootendeels zijn vervallen, zooals de lage prijzen der koffij in den handel en de omstandigheid dat de koffij, voor dat ze ter markt kwam, in handen overging van tusschenhandelaren, die den planter, naar evenredigheid van zijne zorgen en moeite, slechts een zeer gering loon toekenden.

Al die omstandigheden zijn nu uit den weg geruimd door het sedert 1847 ingevoerde koffijstelsel met al den aankeve van dien.

Een en ander neemt echter niet weg, dat de kwaliteit van de koffij nog wel voor verbetering vatbaar is en den gewenschten trap van volmaking nog niet heeft bereikt.

Hierop wordt nogtans bij voortdoring gelet, en de ambtenaren in het algemeen beijveren zich, om daarin zoo veel doenlijk verbetering te brengen.

De zeer lage prijzen der rijst in deze residentie hebben almede gunstig gewerkt op de ontwikkeling dezer kultuur, en staan in goede verhouding met het loon dat de planter voor zijne koffij ontvangt. Het spreekt van zelf dat dit grootendeels afhankelijk is van het al dan niet gunstig uitvallen van den oogst, doch in de laatste jaren heeft zulks bevredigende uitkomsten

opgeleverd, en de koffijplanter heeft voor het werk door hem verrigt eene alleziens billijke vergoeding erlangd.

Zoo veel is zeker dat de koffijkultuur in zekere mate bevordering heeft gevonden in de lage prijzen der noodwendige levensbehoeften, welke tot nu toe in deze landen ruim voorhanden waren.

III. Tabakkultuur.

Deze kultuur is hier geheel vrij, alleen wordt den hoofden en planters steeds aanbevolen om dezen tak van landbouw zoo veel mogelijk uit te breiden en het fabrikaat door eene betere behandeling van het produkt te verbeteren.

De gronden, welke het meest tot die kultuur geschikt schijnen te zijn, liggen op eene hoogte van 1000 tot 1800 voeten boven de oppervlakte der zee.

De kwaliteit van den tabak uit deze streken laat nog veel te wenschen over, hoofdzakelijk toe te schrijven aan de weinige voorzorgen die genomen worden met het droogen en de verdere bereiding van het produkt, en ook vooral aan de omstandigheid dat het zaad min of meer eene verbastering heeft ondergaan en ongeschikt is om goede soorten te produceren, weshalve eene zaadverwisseling hoogst raadzaam blijft.

Het planten geschiedt hier nagenoeg op dezelfde wijze als op Java, alleen komen de jonge plantjes hier te staan op afstanden van 2 à 1½ voet van elkander, terwijl aldaar op ruim 2 à 3 voeten vierkant geplant wordt, naar gelang men ligte of zware tabak wil geteeld hebben. Ook wordt niet genoegzaam acht geslagen op het wegnemen van al de uitspruitsels of zuigers, terwijl men te lang wacht met het toppen, hetgeen zelfs wel eens geheel achterwege wordt gelaten.

Hierdoor dan ook dat de plant, te veel doorschietende, hare kracht verliest en de bladeren derzelve deugd en zwaarte. De behandeling van het produkt, nadat die bladeren zijn geplukt, is almede zeer gebrekkig.

Goed ingerigte droogschuren worden hier niet gevonden, zoodat de drooging op eene zeer ondoelmatige wijze plaats heeft.

Reeds een à twee dagen, nadat de tabak geplukt is en eenige uren in de zon bij hoopen ter drooging heeft gelegen, wordt dezelve fijn gesneden en in kleine bundels gebonden, om op die wijze verkocht te worden. Daar de grond en het luchtgestel op vele plaatsen in deze residentie voor de tabakteelt geschikt schijnen te zijn, en de bevolking uit eigene beweging zich gaarne daarop toelegt, zoo kan nog veel gedaan worden tot verbetering dezer kultuur.

Er zijn proeven genomen om de kwaliteit van den tabak te verbeteren door het bezigen van Java tabakzaad. Deze proeven hebben ten gevolge gehad dat de tabak der L en XIII kota's is verbeterd en zelfs in eene vrij aanzienlijke hoeveelheid naar Padang wordt uitgevoerd; voor uitvoer naar Java of Europa is dezelve echter niet geschikt en hij dient derhalve alleen voor de komsuntie binnen dit gouvernement.

Over het algemeen kan gezegd worden dat de kwaliteit van den tabak voldoende is voor inlandsche komsuntie, doch men heeft tevens opgemerkt dat de tabak van hier de scherpte en kleur van Java tabak mist en eigenaardige hoedanigheden bezit.

Het schijnt dat de grond waarop dezelve geteeld wordt aan de plant een bijzonderen smaak mededeelt, zoo dat ook in de dagelijksche wandeling de waarde van dit artikel eenigzins verschilt naar de plaats van waar de tabak afkomstig is, ofschoon de bereiding nagenoeg dezelfde is.

Op sommige plaatsen, zooals in de L, XIII kota's, en in de distrikten Soempoer en Batoe-tabar, blijft men

zich bijzonder er op toeleggen om de teelt van tabak opzettelijk uit te breiden, en het jaar 1854 was dan ook, in vergelijk van vroeger, door belangrijkheid van omzet en uitvoer gedenkwaardig en heeft dit artikel een levendigen ruilhandel doen ontstaan.

Men kan rekenen dat meer dan 2000 pikols tabak, uit deze landen afkomstig, alleen naar de benedenlanden zijn vervoerd of nagenoeg 600 pikols meer dan in 1853.

De prijs van den tabak in deze residentie verschilt van 40 duiten tot *f* 1 per pond, naar gelang van de hoedanigheid.

IV. Gambierkultuur.

In de afdeeling L kota's en wel in de larassen Sari-lamah, Loeboeh-tingko, Taram en Mangkar en in het distrikt Halaban houdt de maleijer zich met dezen tak van landbouw bezig en maakt in die streken een voornaam middel van bestaan uit.

In sommige afdeelingen is de teelt van den gambierstruik niet noemenswaardig, en men kan zeggen dat de Limapoeloes de eenige plaats is waar gambier wordt gefabriceerd.

De kultuur van deze plant is zeer gemakkelijk en vereischt weinig zorgen en moeite, want nadat de plantjes uit de zaai-beddingen verpoot zijn heeft men slechts nu en dan den grond te zuiveren van onkruid en struikgewas.

De jonge plantjes worden op onderlingen afstand van 2 à 3 voeten gepoot, en na verloop van een jaar kan men reeds de bladeren voor de bereiding der gambier plukken en om de zes maanden oogsten, terwijl de plant gewoonlijk 15 tot 20 jaren en soms nog langer duurt.

De meeste aanplantingen worden gevonden tegen de helling

en aan den voet der bergen, die in gemelde streken, ten aanzien der formatie, een geheel ander voorkomen hebben dan de bergen welke niet ver van daar meer westelijk zijn gelegen.

Volgens deskundigen bestaat dat gebergte grootendeels uit rooden ijzeroker, rooden toonijzersteen, en roode aarde. Het schijnt dus dat deze grondsoorten voor de kultuur der gambier bijzonder geschikt zijn, en de genomen proeven in der tijd, om ook elders deze kultuur in te voeren, daar de gambier een artikel is van groote behoefte voor den inlander, als wordende gebezigd bij het betelkaauwen, zijn immer mislukt, hetgeen alleen kan worden toegeschreven aan de omtandigheid dat de grond de vereischte bestanddeelen mist, die de gambierstruik voor eene gunstige ontwikkeling behoeft.

De bereiding der gambier heeft plaats op de volgende wijze. De geplukte bladeren worden, na alvorens in ijzeren pannen te zijn afgekookt, door een daartoe ingerigt werktuig fijn gestampt, waarna spoedig in het gistend aftreksel de gambierdeelen bezinken. Na het overtollig water te hebben laten afloopen gaat het vocht door verdamping over tot eene zekere lijvige zelfstandigheid of drab en is alsdan, na genoegzaam te zijn bekoeld, in dien toestand om daarvan ronde koekjes of schijffjes te maken, die later op horden worden gedroogd.

Men rekent dat drie man in drie dagen niet meer dan 4000 schijffjes kunnen vervaardigen, welke schijffjes de grootte en dikte hebben van eene gobang (dubbele duit).

De oprigting van eene gambieronderneming is noch aan groote kosten, noch aan veel arbeid onderhevig. Behalve eene loods, meestal van bamboe, gedekt met alang-alang, heeft men slechts nog noodig een ijzeren pan voor het koken der bladeren, eenige aarden potten en een werktuig hetwelk zeer eenvoudig is, om de gaar gekookte bladeren te doen uitpersen. Voor het werk in de fabriek, het plukken en aanbrengeu der bladeren zijn drie man voldoende.

Nadat uit de bladeren het sap is getrokken, worden ze tot bemesting der aanplantingen gebruikt, iets hetwelk veel bijdraagt tot een krachtigen groei der plant.

De jaarlijksche uitvoer van gambier uit deze residentie naar de benedenlanden van Padang en elders bedraagt gemiddeld 5000 pikols. De kwaliteit van het artikel is bijzonder goed en zoo men wil beter dan de gambier van Riouw en andere plaatsen.

De kleur is inwendig geel en uitwendig eenigzins ligtbruin. Tot looijing van het leder zou de gambier uit dit gewest bijzonder geschikt zijn, als bevattende veel looistof.

De tegenwoordige prijs der gambier is van *f* 10 tot *f* 12 de 125 amsterd. ponden.

V. Suikerkultuur.

Op vele plaatsen in deze residentie wordt door den maleijer veel suikerriet geteeld en zelfs in zeer hooge streken, alwaar het klimaat geacht moet worden voor de ontwikkeling minder geschikt te zijn. De bereiding van inlandsche suikerkoekjes is dan ook zeer groot en maakt een aanzienlijken tak van inwendige konsumtie en binnenlandschen handel uit.

De konfektie dier suikerkoekjes heeft op eene zeer eenvoudige wijze plaats en wel door gewone trekmolens, zeer eenvoudig ingerigt. Twee vertikale houten cilinders, 3 voeten lang, worden door menschen, ook wel door buffels of ossen, in beweging gebragt, door middel van eenen boom, en het riet wordt als dan tusschen de cilinders zamen gedrukt, terwijl het uitgeperst sap wordt opgevangen in eenen pot, geplaatst in den grond onder de cilinders. Na koking van het vocht maakt men er suiker van.

Suikerfabrieken zijn hier niet aanwezig en er wordt dus geen suiker bereid voor den buitenlandschen handel.

VI. *Kassiakultuur.*

In de minder dicht bevolkte gedeelten van de afdeelingen Tanah-datar, Agam, L en XIII kota's wordt de wilde kaneelboom in groote menigte aangetroffen. Voornamelijk is zulks het geval in de hoogere streken der berghellingen.

Geregelde aanplantingen hebben echter niet plaats gevonden; alleen in de kampongs waar zij tot sieraad dienen, en in eenige koffijtuinen waar dezelve als schaduwgewas worden gebezigd, plant men den kaneelboom uit eigene beweging aan.

De kaneel of kassia wordt hier verkregen door den boom, wanneer die eenen ouderdom van 8 à 10 jaren heeft bereikt, kort bij den grond af te kappen, wordende alsdan zoowel van de takken als van den hoofdstam de schors of buitenschil door schilling ontdaan. Na een paar dagen eene drooging in de zon te hebben ondergaan, wordt de kassia in pakken gebonden en komt alzoo in den handel.

Ook het afschillen der boomen geschiedt zonder eenige kontrole, hebbende de ambtenaren zich bepaald tot raadgevingen om geen te jonge boomen te schillen en eene uitbreiding te geven aan dezen tak van kultuur, daar de grond en het klimaat bijzonder gunstig daartoe schijnen te zijn, en dat produkt, een zeer gewild artikel van handel op de markt, bekend onder den naam van kassia lignea vera, zoo wel hier als in Europa goede prijzen haalt.

In de laatste jaren heeft de bevolking veel werk gemaakt van de kaneelkultuur en deze tak van landbouw en volksvlucht neemt al meer en meer eene grootere vlucht.

Als een bewijs daarvan kan strekken dat in het afgelopen jaar van deze residentie naar Padang, langs de kloof Batang-singgalang en den weg van Paja is uitgevoerd eene hoeveelheid van 16915 vrachten of \pm 9000 pikols kassia, of 7006 vrachten of \pm 4000 pikols meer dan in 1853.

De omzet van dat artikel is dan ook belangrijk geweest en de planters hebben voor alles wat ter markt werd gebragt, koopers tot goede prijzen gevonden.

Vele bijplantingen van kassiaboomen hebben er in de laatste tijden plaats gehad en de planter legt zich meer en meer er op toe om het produkt te verbeteren. Vooral in de afdeeling XIII kota's heeft de kwaliteit van de kassia eene groote verbetering ondergaan, en het lijdt geen twijfel, dat indien de prijzen op dezelfde hoogte blijven, de kassia uit deze streken, zoo wel wat hoeveelheid als hoedanigheid betreft, weldra eene aanzienlijke plaats in den algemeenen handel zal vervullen.

Den prijs der kassia kan men stellen op *f* 10 tot *f* 18 per pikol, naar gelang der soorten. De sedert de laatste tijden toenemende vraag heeft eene aanmerkelijke rijzing in de marktwaarde doen ontstaan, en voor kassia van bijzonder goede kwaliteit werd zelfs een prijs bedongen van *f* 20 per pikol.

VII. Peperkultuur.

De peperkultuur in deze residentie is van geringe beteekenis.

Men vindt in eenige kampongs in de afdeeling XIII kota's, kleine pepertuintjes, doch de opbrengst is betrekkelijk gering en naauwelijks voldoende voor het plaatselijk verbruik.

Ofschoon niet met juistheid op te geven, zal de jaarlijksche produktie van de aldaar aanwezige peperranken hoogstens bedragen 300 pikols.

In de overige afdeelingen dezer residentie wordt van dezen tak van landbouw geen werk gemaakt.

In de binnenlanden wordt voor de peper gewoonlijk betaald 12 à 15 duiten het pond.

Fort de Kock, november 1855.

B E R I G T E N.

Munt van Atjeh. — Door den heer H. von Rosenberg, van wien reeds veel belangrijke mededeelingen in dit tijdschrift zijn opgenomen, is ons toegezonden eene inheemsche munt van het rijk Atjeh (gewoonlijk genaamd Atjin) op Sumatra. Dit stuk is van tin en van de grootte eener duit. Aan de eene zijde leest men:

بندر
اچہ دار
السیلا
→

Dat is: „de handelsplaats Atjeh, het verblijf des vredes”, omgeven van eenen ring van kleine ronde punten, als moest het een parelrand voorstellen. Aan de keerzijde ziet men drie groote letters en daaronder het jaartal ۱۲۷۱. (1260) of A. D. 1844, alles omgeven door een gelijken rand als aan de andere zijde.

Wij bevelen ons sterk aan voor de toezending van zoodanige oorspronkelijke of andere merkwaardige munten, niet alleen ter verrijking van het museum van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen, maar ook ter mededeeling aan den hoogleraar H. C. Millies te Amsterdam, van wien weder een werk over de numismatiek van Indie te wachten is.

E. N.

Oude javaansche munten en versierselen. — Van den heer C. Hamar de la Brethonière ontving de ondergeteekende de volgende voorwerpen, met een aantal andere van dezelfde soort, gevonden op het land Getas, nabij Salatiga. Zij waren bevat in eenen spaarpot, de gedaante hebbende van een varken, en zullen eene plaats vinden in het museum van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen.

1. Een gouden muntstukje, rond, ter grootte van eene erwt, aan twee zijden afgeplat; op de eene platte zijde is een vierkant stempeltje, in vieren gedeeld, met kleine rosetten in twee der vakjes; op de andere platte zijde zijn twee evenwijdige strepen ingekeept.

2. Twee zilveren muntstukjes, geheel gelijk aan die beschreven op bl. V en 150 der Berigten van deel II en V van dit tijdschrift.

3. Een gouden versiersel, in de gedaante van eenen priem, vijf ned. duimen lang, en aan het boveinde een duim in diameter. De eene zijde is in de geheele lengte glad, de andere sierlijk met dwarsbanden en bloemen opgewerkt. Het inwendige bestaat uit verharde aarde. Nabij het boveinde zijn twee ronde gaten zeer dicht bij elkander. Dit voorwerp heeft een gedeelte uitgemaakt van een halssieraad, bestaande uit een groot aantal diergelijke stukken, die aan eene koord geregen waren. Men ziet zulke halssieraden nog op vele wajangpoppen.

E. N.

Photographische afbeeldsels van oudheden. — Voor eenige maanden ondernam de heer A. Lecouteux, photographist te Batavia, eene kunstreis over Java. ZEd. bood aan van die gelegenheid gebruik te maken, om photographien te nemen van de voornaamste ruïnen en oude beelden van Java, ten behoeve van het Bataviaasch genootschap van kunsten en

wetenschappen. Daartoe werd de heer Lecouteux voorzien van brieven van de direktie des genootschaps aan de hoofden van gewestelijk bestuur. Zijne reis heeft zich voor alsnog bepaald tot de residentien Soerabaja en Pasoeroean, alwaar de heer Lecouteux de meeste medewerking van het bestuur heeft onderzonden. De invallende regens beletten hem zijne reis voort te zetten. Reeds zijn door hem afbeeldsels genomen van de ruïnen der tempels, beelden en bas-reliefs van Singosari, Toempang en Kidal.

Bij het inzetten der drooge moeson zal de heer Lecouteux zijne reis hervatten en wij twifelen niet of zijn arbeid zal geheel voldoen aan de verwachting die zijne tot nu toe geleverde proeven doen koesteren.

E. N.

Battasche taalstudie. — Sedert eenige jaren wordt de taal der batta's, in de noordelijke binnenlanden van Sumatra, grondig bestudeerd door den afgevaardigde van het Nederlandsch bijbelgenootschap H. Neubronner van der Tuuk. Een ieder die bekend is met de veel omvattende taalkennis van dien heer en met zijne zelden geëvenaarde takt om zelfs met de minst beschaafde inlanders om te gaan en daarvan nut te trekken, mogt de beste verwachtingen van den uitslag zijner zending voeden.

Die verwachting is beantwoord. Voor eenigen tijd ontvingen wij van den hoogleeraar H. C. Millies te Amsterdam proeven van onder zijne leiding vervaardigde battasche lettertypen, gegraveerd en gegoten door den heer N. Tetterode te Rotterdam, en ingerigt om zoowel volgens het tobaasch als mandailingsch dialekt te drukken. Van die typen is dadelijk gebruik gemaakt tot het drukken, in het tijdschrift van het koninklijk instituut voor de taal-land- en volkenkunde van Nederlandsch-

indie te Delft, van eene verhandeling van den heer Van der Tuuk over schrift en uitspraak der tobasche taal, het eerste dat daar over immer in het licht is verschenen. Het is te hopen dat deze typen ook spoedig in Nederlandsch-indie zullen ontvangen zijn, opdat men ook hier zal kunnen bijdragen tot verspreiding der kennis van de taal van een in zoo vele opzigten merkwaardig volk als de batta's.

E. N.

De afstamming der bewoners van Nias.—In de 2^e aflevering des 10 jaargangs van het Tijdschrift voor Nederlandsch-indie vindt men op pag. 171 eene bijdrage tot de kennis van Nias, door den heer L. F. Donleben, thans kapitein der infanterie, naar aantekeningen bijeen verzameld gedurende eene kommissiereis op dit eiland. In die beschrijving geeft ZEG. op pag. 175 eene zoogenaamde volksoverlevering nopens de afstamming der bevolking en baseert daarop de bewering: „de niassers zijn van battasche afkomst.”

Op hoe lossen grond dit gezegde steunt (het verschil in lichaamsbouw, taal en zeden daargelaten) blijkt reeds daaruit, dat de aangehaalde legende enkel bekend is bij de te Goenoeng-sitoli (ons etablissement) en in deszelfs omstreken gevestigde bewoners, dat wil zeggen, bij eene bevolking, bestaande uit een mengelmoes van overwalsche, meer of minder lang te Nias gehuisd hebbende en met inboorlingen vermaagschapte vreemdelingen. De niasser van zuivere afkomst kent dit sprookje niet. Had de heer Donleben, in stede van te Goenoeng-sitoli, in de eene of andere niasser kampong navraag gedaan, men zou hem zeer zeker de legende verhaald hebben, die men aan ons voordroeg. Gedurende onze veelvuldige reistogten door de binnen- en kustlanden van Nias, hebben wij dikwijls daar omtrent navraag gedaan, maar nimmer het door den heer Donleben wedergegeven verhaal gehoord, doch wel steeds het hierou-

der volgend, eenige kleine verschillen er afgerekend, overal gelijkloidend. Het komt op het navolgende neder.

Loeboe-langi, volgens niasser religiebegrippen de opperste der afgoden, boven de aarde verblijf houdende, liet uit den hemel op het toen nog woest en onbewoond eiland nederdalen vier zijner kinderen, genaamd Tocada Hiah, Tocada Boea, Tocada Hoeloe en Tocada Heijli, waarvan ieder eene vrouw tot gezellin medebragt. Tocada Hiah kwam neder op het binnenland, Tocada Boea op de oostkust, Tocada Hoeloe op de westkust en Tocada Heijli op de noordkust. Na een talrijk kroost te hebben verwekt, werden de vier uit den hemel gedaalden met hunne vrouwen, door Loeboe-langi weder daarin opgenomen, zonder ooit ziekte of dood te hebben gekend. Hunne op aarde gebleven nazaten, uit een gelijk getal mannelijke en vrouwelijke leden bestaande, verwekten eveneens eene talrijke nakomelingschap en werden de stamvaders der tegenwoordige bevolking. Zich aan zondige handelingen schuldig gemaakt hebbende, keurde Loeboe-langi hen niet meer waardig, om bij levenden lijve in zijn bovenaardsch verblijf te worden toegelaten. Hij maakte hen derhalve onderhevig aan ziekte en dood, ten einde hen eene soort van zuivering te doen ondergaan, waardoor zij op nieuw waardig werden om bij hunne voorvaderen te worden verzameld.

Een der kinderen van Tocada Hiah, Tocada Siloja genaamd, verwekte negen kinderen, wier namen men nog heden als namen van soekoes terugvindt.

Het getal der geleefd hebbende generaties, van af het tijdstip der terugroeping in den hemel van de vier voren genoemde kinderen van Loeboe-langi, tot op het thans levend geslacht, wordt zeer verschillend opgegeven. Sommigen stellen het op zeven en twintig, anderen op zestien en nog anderen slechts op tien generaties.

Zie daar het waar verhaal.

Met de aanhaling daarvan is het gezins ons doel den arbeid van den heer Donleben in de schaduw te willen stellen. ZEG. gelieve zich overtuigd te houden, dat wij zijne bijdrage tot de kennis van Nias naar waarde schatten, met voorbijzien der daarin voorkomende onnaauwkeurigheden, voortgevloeid uit moeilijkheden, die de schrijver daarvan destijds niet kon of mogt te boven komen. Wij hebben alleen vermeend een verhaal te moeten kritiseren en verbeteren, dat tot staving van een verkeerd denkbeeld over den oorsprong der bevolking van Nias zou kunnen aanleiding geven.

H. VON ROSENBERG.

Padang, december 1855.

3de O P G A V E

DER

B O E K W E R K E N

WAARMEDE DE

BIBLIOTHEEK VAN HET BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN IS
VERRIJKT.

Boekwerken.

- * C. Leemans, Het algemeen alphabet. Leijd. 1855. (*v. d. Schr.*)
- * Catalogus der boekerij van de Koninkl. Akademie van wetenschappen, gevest. te Amsterdam. Afl. 1. Ibid. 1855. (*v. d. Akad.*)
- * L. J. A. Tollens, Gedichten. Batav. 1855. (*v. d. Schr.*)
- H. Zollinger, System. Verzeichniss der im indischen Archipel etc. empfangenen Pflanzen. Heft. 2. Zürich. 1854.

Handelingen van wetenschappelijke instellingen.

- * Werken, door het Historisch genootschap te Utrecht uitgegeven. Utrecht. (*v. h. Genootsch.*)
- a. Wetten van 1848 en 1851.

II.

- b. Kronijk. Jgg. 1846—54.
- c. Berigten. Dl. I—V. 1. 1846—54.
- d. Codex diplomaticus. Eerste serie, Dl. I. 1. 2. 1848. Tweede serie, Dl. I. 1. — Dl. II. 1851—53.
- * Verslagen en mededeelingen der Koninkl. Akademie van wetenschappen. Afdeling Letterkunde. Dl. I. 1. Amsterd. 1855. (*v. d. Akad.*)
- * 54ste Jaarlijksch verslag van het genootschap ter bevordering der natuurkundige wetenschappen te Groningen. 1854. (*v. h. Genootsch.*)
- * Werken van het Koninkl. Instituut van Ingenieurs. 's Gravenh. (*v. h. Instit.*)
- a. Uittreksels uit vreemde tijdschriften. 1854—55. No. 1—4.
- b. Afdeling Oostelijk Java. Notulen. 1855. Verg. 1 en 2.
- * Werken, uitgegeven door het Provinciaal Utrechtsch genootschap van kunsten en wetenschappen. Utrecht. (*v. h. Genootsch.*)
- a. Aanteekeningen van het verhandelde in de sectie-vergaderingen. 1845—55.
- b. Verslag van het verhandelde in de Algemeene vergadering. 1854.
- * 22ste Jaarlijksch verslag van het Parapattan-weezengesticht. Batav. 1855. (*v. d. Direktie.*)
- Comptes rendus de l'Académie des sciences. Tom. XL. No. 21, 23, 24, 26. Tom. XLI. No. 1—3. Paris. 1855.
- Proceedings of the Boston Society of Natural History. Vol. I. 1841—44. Vol. II. 1845—48. Boston.
- Philosophical transactions of the Royal Society of London. Vol. 144. Pt. II. Lond. 1854.
- The transactions of the Linnaean Society of London. Vol XXI. 3. Lond. 1854.
- Abhandlungen der Senckenbergischen naturforschenden Gesellschaft. Bd. I. 1. Frankf. a. M. 1854.

Museum Senckenbergianum. Vol. I. III. Frankf. a. M. 1834—45.
 Jahresbericht der Deutschen morgenländischen Gesellschaft. 1845
 u. 1846. Leipz.

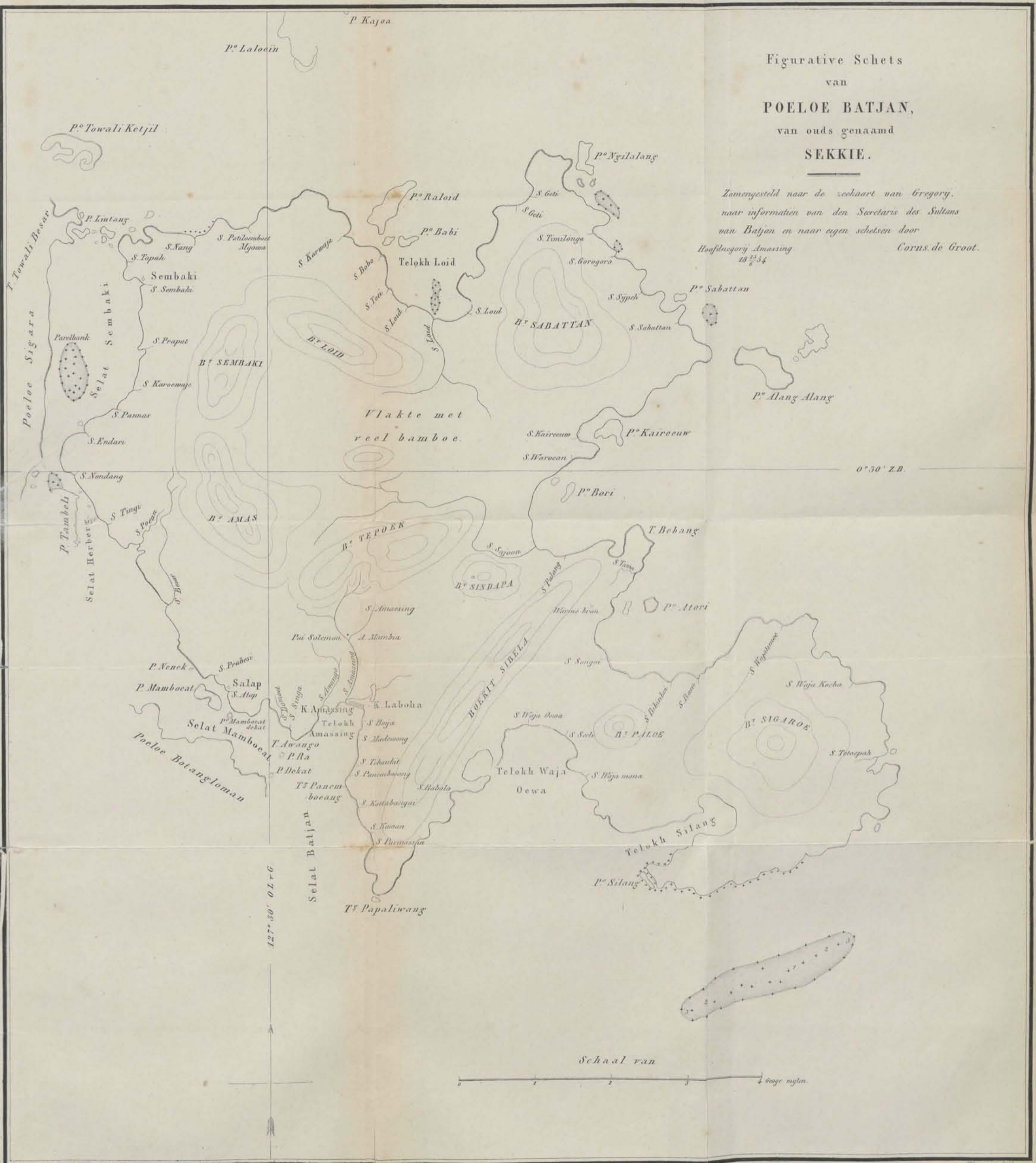
Tijdschriften.

- Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde, uitgeg.
 d. h. Batav. gen. v. k. en w. Dl. IV. 5. 6. Batav. 1855.
- Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek. Dl. XII. 2, 3.
 Zwolle. 1855.
- Indisch schoolblad. No. 9 en 10. Batav. 1855.
- De Indiër. Jg. 1855. No. 54—79. Zalt. Bomm.
- Tijdschrift voor Nederlandsch Indië. Jg. XVII No. 7, 9. Zalt.
 Bomm. 1855.
- Algemeene Konst- en Letterbode. Jg. 1855. No. 1—17, 33—39.
 Haarl.
- Biang-lala, Indisch leeskabinet. Jg. IV. No. 4. Batav. 1855.
- Tijdschrift (Bijdragen) van het Koninkl. instituut voor de taal-,
 land- en volkenkunde van Ned. Indië. Dl. III. 's Gravenh.
 1855.
- * Natuurkundig tijdschrift voor Ned. Indië. Dl. VI. No. 5, 6.
 Batav. 1855. (*v. d. Nat. vereen. in N. I.*)
- Het regt in Ned. Indië. Jg. VI. No. 3, 4, 6. Batav. 1855.
- De Gids. Jg. 1855. No. 8. Amsterd.
- Jaarboeken voor wetenschappelijke theologie. Dl. XIII. No. 1.
 Utrecht. 1855.
- Tijdschrift tot bevordering van christelijk leven in Ned. Indië.
 Jg. I. No. 6. Batav. 1855.
- De Economist. Jg. 1855. No. 1—4. Amsterd.
- Revue et Magasin de zoölogie. 1855. No. 1—3. Paris.
- Journal des économistes. 1855. No. 1—4. Paris.
- The annals and magazine of Natural history. No. 85—89. Lond.
 1855.

- The Zoölogist. No. 147—151. Lond. 1855.
- * Journal of the Asiatic Society of Bengal. 1855. No. 3. Calcutta. (*v. d. Soc.*)
- The American journal of science and arts. No. 55, 56. New-Haven. 1855.
- Archiv für Anatomie, Physiologie und wissenschaftliche Medicin. 1855. No. 1, 2. Berl.
- * Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft. Bd. IX. H. 1, 2. Leipz. 1855 (*v. d. Gesellsch.*)
- Archiv. der Naturgeschichte. Jhg. XXI. 1. Berl. 1855.
- Journal für Ornithologie. Jhg. III. H. 1, 2. Cass. 1855.
- Malakozoologische Blätter. 1855. Vell. 1—4. Cass.
- Bonplandia. Jhg. III. No. 12—14. Hannov. 1855.
- Zeitschrift für allgemeine Erdkunde. Bd. IV. H. I. Berl. 1855.
- * Revista trimensal de historia e geographia do Brazil ou Journal do Instituto historico e geographico Brasileiro. Segunda serie. Tom. I—VI. Terceira serie. Tom. I—VI. No. 16. Rio de Janeiro. 1846—54. (*v. h. Instit.*)

Figurative Schets
van
POELOE BATJAN,
van ouds genaamd
SEKKIE.

Zamengesteld naar de zeekaart van Gregory,
naar informatie van den Secretaris des Sultans
van Batjan en naar eigen schetsen door
Hoofdbelegery Amassing
10²³54
Cornis de Groot.

0° 50' Z.B.

127° 30' O.L. + 6

Schaal van

4 duize mylen.

FRAGMENT MIJNER REIZE

DOOR DE

M O L U K K O ' S .

DOOR

J. F. G. BRUMUND.

MAKJAN EN BATJAN.

Vroeg van Ternate vertrokken, bragten wij den sulthan van Tidore nog een kort staatsiebezoek, en vervolgden daarna de reis (1).

H Wet was drie uren na den middag, toen een der heeren naar beneden kwam met het berigt: „wij gaan den Makjanners eene kleine visite brengen.” Hierdoor aangenaam uit mijne siesta gewekt, was ik in een oogenblik uit mijnen kooi en hut, en in de kleëren.

Tusschen Motir en Makjan naar buiten stoomende, digt langs de noordkust van het laatste eiland en het daar gelegen

(1) Bij gelegenheid der reize van Zijne Excellentie den gouverneur generaal, met de stoomboot Ambon, in de maanden september en oktober 1855.

Gnofikkia (1) voorbij loopende, waren twee vlaggende praauwen onder het razen harer tifa's snel naar buiten gekomen, en volgden de Ambon, als eere-geleide van den landvoogd.

Daar tijd en gelegenheid dit toelieten, werd besloten om ook nog aan Makjan een kort bezoek te brengen.

Het strand dáár is meestal rotsachtig en hoog. Aan de landingplaats strekte zich echter eene smalle lage zandstrook voor hetzelfde uit, waarop eenige prauwtjes waren gehaald, en ook onze beide sloepen opliepen. Een sprong bragt mij aan den wal, van waar ik spoedig over een zwaar rotsblok, dat als brug diende, het hooger strand had bereikt waar de negorij begint, die tegen een rijzend terrein oploopt.

Ons uitstapje op Makjan was een eenig uitstapje; overal elders werd de landvoogd verwacht; daarom vonden wij er eerepoorten, troféen, groen en guirlandes langs den weg, illuminatie's en parades, geheel de bevolking in haar zondagspak, alles uitgedacht en aangewend om de ontvangst op te luisteren en den hoogen gast zoo veel mogelijk eere te geven. Op Makjan kwam tegelijk met het bericht zijner komst, de gouverneur generaal zelf, daarom vonden wij er niets van dat alles. Toch zagen wij er meer dan elders, en wel datgene wat den reiziger voor alles belangrijk is, land en volk in hun normalen toestand. Wij moesten nu wel door ruigte en struiken dringen, langs smalle paadjes, onder geboomte en, tusschen de verspreid liggende hutten voortslingerende, opklimmen, maar wij leerden nu ook een dorp van Makjan kennen, juist zoo als het was.

Of ze er aan dachten de mannen van Batjan, dat bijna twee en eene halve eeuw geleden Nederlands eerste landvoogd in Indie, op zijne reize door de Molukko's, ook op hun eiland kwam? Wij mogen het betwijfelen. Ik zelf toch dacht er niet aan, of juister wist het toen niet; hoeveel minder dan zij, die geene jaarboeken hebben, en wier overlevering de gebeurtenis voorzeker niet heeft bewaard. Het geheugen van den oosterling is toch ge-

(1) Aldus gewoonlijk genaamd; de eigenlijke naam is Ngofakiaha.

woonlijk zoo ontrouw en arm als zijne verbeelding rijk en weelderig. Wij hoorden ook, bijna zijn twee honderd vijftig jaren voorbij gegaan sedert hij daar aan wal stapte, Pieter Both, de man die zijnen naam gaf aan den piek van Mauritius, aan wier voet hij, met drie rijk geladen schepen, in de diepte der golven wegzonk.

Het verbond toen, in 1613, met hen gesloten is belangrijk genoeg om het hier, in eenige bijzonderheden, te herinneren. Het eerste artikel bepaalde vrijheid van geloof: „ingeval eenige makjanners bij de christenen, of christenen bij de makjanners kwamen om van hun geloof te handelen, zullen ze die van beide zijden wedergeven, zonder hen in het minst te mogen trachten respektievelijk christen of moorsch te maken.” De makjanners zouden verder de handelswaren, uit Holland aangebragt, voor denzelfden prijs erlangen als de ternatanen; daarvoor verbonden zij zich weder om al hunne nagelen aan geen andere uitheemsche natien dan alleen aan de dienaren van de Vereenigde kompagnie te verkoopen en dat niet hooger dan vijfzig realen van achten de baar, ad perpetuitatem.

Omtrent den slavenhandel bepaalden zij: „ingeval eenige mooren bij de vrijen alhier worden veroverd zullen wij gehouden wezen dezelve aan hun te presenteren om te koopen, hetwelk zij eveneens aan ons zullen moeten doen, zoo eenige christenen in hunne handen komen te vallen.”

De hoofden van Makjan verbonden zich verder met een plegtigen eede: „in alles getrouw en gehouw te zijn; met 's Kompagnies vijanden, buiten haar weten, in het minst niet te kontrakteren, maar met de hollanders en ternatanen, des noodig zijnde te leven en te sterven”; waartegen ook Both beloofde en zwoer, uit naam der Heeren Staten: „om de makjanners tegen onze, der ternatanen en hunne gemeene vijanden, met alle mogelijke magt tot den uitersten druppel bloeds te assisteren. Alles zonder erg of list.”

Het kontrakt rickt zeer naar den geest van den tijd waar-

in het werd gesloten, en werd van de zijde der inlanders, wat de nagellevring tegen den gestelden prijs betreft, zoo dikwijls geschonden als ze daartoe slechts in de gelegenheid waren.

Valentijn klaagt er gedurig over. Onder 1627 schrijft hij zeer naif: „de makjanners schaamden zich niet hunne nagelen voor zeventig of tachtig rijksdaalders aan de tidorezen te verkoopen, die er weer honderd en meer rijksdaalders op Tidore (van de spanjaarden) voor kregen, waarom dan ook de strijd met de spanjaarden weder begon en den tidorezen verboden werd op Makjan te komen, zoo zij niet wilden doodgeslagen worden.”

Saris, een engelschman, die in 1611 met zijn schip naar Makjan ten handel kwam, geeft ons in zijn uitgegeven dagregister een verhaal, dat eene uit het leven gegrepen voorstelling bevat van den gedurigen strijd en de moeilijke omstandigheden, toenmaals uit de monopolisatie der nagelen geboren, door de onzen met geweld gehandhaafd, door de inlanders en vreemde handelaren gedurig aangerand.

Op de oostkust geankerd voor Peleweri en Tahane kwamen spoedig twee hollanders aan boord, die wilden weten wie hen derwaarts den weg had gewezen „dat het noodzakelijk iemand der ingezetenen moest gedaan hebben, dien zij, hem kennende, voor zijne oogen wilden aan stukken hakken, en zeiden, dat hij door dáár te komen, hun ongelijk aan deed, alzoo dat hun eigen land was, hetgeen zij met het zwaard hadden gewonnen.” Saris antwoordde daarop: „dat zij naar hunne forten zouden wederkeeren en hunnen hoofden zeggen, indien zij iets van hetgeen bij hen overschoot behoefden, dat zij het dan vóór anderen voor een behoorlijken prijs zouden kunnen bekomen, daar hij hen voor zijne burens en broeders in Christus erkende, maar dat zij meer eigendom aan dat land zouden hebben dan hij, daarvan wist hij niets en daarom wilde hij er ook blijven liggen en koophandel drijven met allen die aan boord kwamen.” Daarop vertrokken beiden, dreigende alle inlanders die nagelen

aan boord bragten te zullen dooden. Intusschen kwamen deze spoedig met hunne nagelen. De hollanders wedergekeerd, wilden hunne namen opschrijven, waarop Saris zijnen „zwabber last gaf hen van het schip te doen gaan.”

Drie, vier praauwen, welke met nagelen naar het engelsch schip wilden, werden nu door de hollanders genomen, terwijl zij hunne soldaten overal langs het strand verspreidden, om allen geheimen handel te beletten, en eene korra-korra om hulp naar Tidore zonden.

Weldra kwam van daar het schip De roode leeuw, van 30 stukken, opdagen, dat achter dat van Saris post vatte. Het volk schold op elkander. De hollanders zongen schimpende liedjes op de engelschen en roeiden gedurig over hunne ankerkruk om het anker te doen zinken. De engelschen stelden zich te weer en het dreigde tot een bloedig treffen te komen. Nog een tweede schip, De maan, kwam van Ternate. De engelschen gingen aan wal maar werden overal door de hollanders op den voet gevolgd, zoo dat zij zonder nagelen moesten wederkeeren. Eindelijk vertrok Saris, gevolgd door beide schepen, om hem allen handel langs de kust te beletten, hoewel hij nog hier en daar een weinig nagelen aan boord kreeg, hetwelk zoo schielijk toeging, dat men kwalijk tijd had ze te wegen en te betalen. Die strijd en moeilijkheden bleven voortduren. Wilden de hollanders hun nagelmonopolie niet opgeven, waaraan zij, gelijk wij weten, steeds hardnekkig bleven vasthouden, dan moesten zij eindelijk wel tot het uiterste komen, tot de uitroeijing der nagelboomen op Makjan en alle verdere eilanden onder Ternate, Tidore en Batjan. Dit geschiedde dan ook op Makjan in 1655. Toen eerst bleven de vreemde schepen weg, en keerde de rust voor die eilanden weder; maar eene rust als die des doods, daar, waar vroeger zoo veel handelsverkeer en leven hadden gebloeid. Sedert dien tijd werden de enkele forten welke de spanjaarden daar nog bezaten, en die met de eilanders

heulende vroeger nog altijd rijke winsten van den verboden nagelhandel getrokken hadden, ook meer en meer lastposten, tot zij in 1633 hunne laatste bezitting op Ternate te Gamma-lama uit eigen beweging verlieten, en zich naar de Manilla's terugtrokken.

Van dien tijd af verviel ook Makjan meer en meer tot zijne tegenwoordige onbeduidendheid. Dat eiland, vroeger van zoo groote beteekenis in den molukschen handel, had als opgehouden te bestaan; zijne geschiedenis had zich gesloten. Wat toch anders melden ze ons nog, de twee eeuwen van dat eiland, sedert den aanvang der extirpatie voorbijgegaan, dan slechts zijn kwijnend leven en vermindering van bevolking.

Maar we staan nog altijd aan strand en zouden Gnoffikkia gaan zien.

Steeds klimmende langs een smal en oneffen pad, dat ons als in eene doolhoflaan rondvoerde, kwamen wij eindelijk boven aan een kerkhof, waar een digt bosch van kanarieboomen de achterzijde der negorij omgaf. Allengskens was veel volk zamen gevloeid en weldra waren we, altijd op eerbiedigen afstand, omringd van veel mannen, maar vooral van jongens en kinderen. Vrouwen zagen wij niet. Slechts enkele gluurden hier en daar van tusschen het geboomte en door het gebladerte. Zij hadden groote vrees voor ons.

Ik ging eene woning binnen, en zag nog even, hoe eene vrouw, vol angst, eene ladder naar de vliering opgesneld, die achter zich naar boven haalde. Wie weet wat hare mannen hen wel van ons christenen hadden verhaald. Uit eene tweede woning vlugtte eene andere, bij mijn binnentreden, de keuken door, eene zijdeur uit.

De hutten van bamboe en op den grond gebouwd waren onaanzienlijk en met laag aflopende daken. De deur, ook van bamboe gevlochten, sloeg als een klepluik naar binnen open. Achter en ter zijde was een langwerpige gedeelte der binnenruimte afgeschut. Het eerste dient tot slaap- en bergplaats, het

tweede tot keuken. Van het kerkhof begaven wij ons naar de woning van het hoofd der negorij. Men had intusschen eene smalle voorgalerij onder een laag dak, zoo veel mogelijk, ter ontvangst ingerigt. Een omhangen rustbank was tot troon verheven; daarvoor stond eene ruwe tafel, waar langs houten banken met spreijen er over, en matjes er voor, uitgespreid. De beperkte ruimte liep spoedig vol menschen. Het werd er zeer benaauwd. Een hevig geraas van zingen en schreeuwen drong van binnen tot ons door. Ik ging eens zien. Twee mannen wareu daar bezig om, met wijd gapende en schreeuwende monden ter eere van den hoogen bezoeker, trekkebeenende en wringende met hals en armen, hunne tandak-kunsten te vertoonen. Anderen stonden er om, zongen mede of schreeuwden er door heen. Er stond eene tafel waar ze nog zoo even, door het onverwacht bezoek overvallen, bezig waren geweest inlandsche sigaartjes te rollen. Wederom zag ik geene vrouwen. Naar de achterruimte gegaan vond ik ze daar, maar aanstonds vloten ze weder vol schrik voor mij weg. Voor eene tweede maal binnengekomen en haar den weg afsnijdende, zagen zij, op elkander gedrongen, mij aan, met een gelaat zoo verschrikt en versteend als hield ik hen een Medusa kop voor. Die arme vrouwen; wat ze toch wel van mij dachten, of vreesden, die toch niets anders wilde dan haar zien en in vrede en vriendschap, zoo mogelijk met haar praten over haar land en volk. De mannen geraakten intusschen door zang en dans al meer en meer in vuur; nog anderen kwamen binnen, zoodat het geraas en de benaauwdheid mij letterlijk naar buiten dreven.

Makjan wordt geroemd als zeer vruchtbaar, en deszelfs bevolking als ijverig boven die der omliggende eilanden. Zij spinnen er garen, maken zeer goede netten, weven eene soort van gestreept goed, en weten ook zeer aardig en fijn te vlechten.

De sagoboom wordt er wegens de natuurlijke gesteldheid des eilands niet gevonden; maar rijst, djagong, tabak worden er veel ge-

bouwd, zelfs de tabak en ook kanarie-olie en pitten in zekere hoeveelheid, met nog eenige andere produkten uitgevoerd. Zij maken ook werk van het visch zouten en rooken. „Makjan” zegt Valentijn „kan zichzelf van alles, uitgenomen de sago, rijkelijk voeden, en daarvan aan andere eilanden nog wel mededeelen.” „Die van Makjan en Motir,” lezen wij bij Apollonius Schot, die in 1609 in de Molukko's was, „leggen zich meer dan die van Ternate en Tidore op den arbeid toe, en bewerken beter hunne landen.”

Makjan is een vuurberg. Meermalen hebben zijne inwoners door hevige uitbarstingen en aardbevingen veel geleden. In 1646 woedde daar vooral eene vreeselijke eruptie: „toen is”, zegt Valentijn, „de berg door zijne schrikkelijke aardbeving vaneengescheurd, waardoor te dier tijd veel dorpen en menschen vergaan zijn”. Omtrent eene eeuw later herhaalde zich die uitbarsting onverwacht. Toen kwamen daarbij drie duizend menschen om. In Valentijn's tijden werden de breede kloven, door welke zich de eerste eruptie eenen weg naar zee had gekozen, de wagensporen van Makjan genoemd.

In juni 1854 heeft de heer C. de Groot, ingenieur van het mijnwezen in Indie, den berg beklommen, en is hij langs de zogenoemde wagensporen naar boven gegaan. Wij laten zijn belangrijk verhaal, ons welwillend afgestaan, hier gaarne volgen.

„Des morgens ten 5 ure aangekomen voor de kampong Gnofakiaha, hoofdnegorij van Makjan, en op de noordkust van het eiland gelegen. Vergezeld door den jongen heer Goldman ben ik daar onmiddelijk aan den wal gegaan, en van daar met eene vlerk sampan, langs het strand geroeid naar het brankat (ravijn), dat te midden der noordkust van het eiland in zee afloopt. De bodem van dit brankat ligt, tot aan zee, bedekt met uitgeworpen brokstukken van basaltlava; slechts weinigen daarvan hebben gerold; meest allen hebben zeer scherpe hoeken; weinigen den afgeronden vorm der rolsteenen. De menigte van scherpe rots-

stukken bemoeijelijkte zeer de beklimming van dezen thans uitgedoofden vulkaan, welke door mij, in bedoeld brankat opgaande, is verrigt.

Op verscheidene plaatsen is de weg, als ik dien zoo noemen kan, zeer gevaarlijk. Dan eens door loodregte afstromingen der lava, waaraan het regenwater heeft medegewerkt om ze gladder te maken, dan weder door de spleten en scheuren, welke men overal ontmoet, en welke men òf moet overspringen òf, op gevaar van er in te storten, met behulp van een dunnen boomstam moet overklimmen. Ik verkoos er over te springen, dewijl men in het ravijn geen geboomte vindt, waarvan de stam zwaar genoeg is, om er de zwaarte van zijn ligchaam op te durven vertrouwen.

De wanden van het ravijn, welke reeds op korten afstand van het strand 30 à 40 ned. ellen hoog zijn, en eene grootte tuschenruimte laten, worden allengs hooger, en naderen elkan- der meer en meer. Op sommige plaatsen bedroeg de hoogte der loodregt opstaande wanden wel 80 tot 100 ned. ellen. De afstand dezer rotswanden of de wijdte van het ravijn werd, toen ik op 30 à 40 ned. ellen van den kraterrand was genaderd, zoo naauw, dat ik er niet verder kon doordringen en verpligt was den terugtogt aantenemen.

Het is mij gebleken dat de berg van Makjan minstens twee groote eruptieperioden heeft gehad; in de eerste is de groote, naar het n. 15° w. gekeerde krater ontstaan, terwijl in de tweede, die groote krater weder voor een groot gedeelte is opgevuld, zoodat zich nu een begroeide heuvel binnen dien voormaligen krater verheft.

Van tegenwoordige werkzaamheid heb ik geen spoor kunnen ontdekken.

Van den naar n. 15° w. geopenden ringvormigen kraterrand, heeft zich aan de westzijde een scherp spitse heuvel afgescheiden, tusschen welken en den kraterwand ik ben opge-

klommen tot op den top van dien heuvel. Eenige makjanners, mijn jongen Tengaron en een oppasser van Ternate hebben ons vergezeld. Ten 6 ure 's morgens begonnen wij te stijgen; ten 12 ure 's middags bereikten wij het hoogste punt; daar rustten wij een vierde uur uit, en toen, onverwijld den terugtocht aannemende, bereikten wij ten half vier ure weder het zeestrand.

Op twee derden van de hoogte vonden wij wilde pisang en mangga, ook prachtige boomvarens, tot 20 voeten hoog.

Van den vulkaan op Makjan kon ik dien op Motir goed overzien, deze heeft slechts de aanwijzing van eene eruptieperiode. De kraters van Makjan en Motir zijn bijna in tegenovergestelde rigting geopend; de eerste, zoo als gezegd is, naar n. 15° w., de tweedenaar z. 15° w.

Op de noord- en oostkust van Poeloe Makjan bestaat de zeebodem uit rotssteen, afkomstig van den vulkaan op het eiland."

"Op donderdag 18 juni 1854" vervolgt de heer de Groot "overgestoken naar Batjan. Toen wij oproeiden tusschen groot en klein Towali, des middags ten twaalf ure, kwam de inlandsche schrijver van den resident ons zeggen: "toewan, ada goenoeng kloewar api" (de berg werpt vuur uit). Toen wij buiten kwamen, bemerkten wij dat het de berg van Makjan was, dien ik verleden maandag beklommen had. In Valentijn vindt men vermeld, dat die berg in 1646 vervaarlijk heeft gebrand, en door eene verschrikkelijke aardbeving is van een gescheurd. Er bestond bij de lieden op Makjan geene herinnering of aanteekening, dat deze berg ooit te voren was beklommen, noch door europeanen, noch door inlanders; het ravijn door Valentijn genoemd "de wagensporen van Makjan" is het brankat waarin ik ben opgeklimmen.

Ik ben zeer benieuwd om op Makjan terug te komen, ten einde de uitwerking dezer eruptie nategaan; — ten half drie ure scheen de eruptie geëindigd; de kruin des bergs bleef in rook en damp gehuld, welke langzamerhand neersloegen. De heer Gold-

man, die zeer goed teekent, heeft, even als ik, van de eruptie twee schetsen gemaakt, de eene zoo als wij de uitbarsting ten 12 ure zagen, de tweede zoo als de berg zich ten 2¹/₂ ure voordeed.

4 julij. 's Middags ten 5 ure op Makjan, voor de hoofdnegorij Gnofikiaha ten anker gekomen. Te Gnofikiaha geïnformeerd naar de eruptie van goenoeng Makjan, en tot onze niet geringe verwondering vernomen, dat er geene eruptie, zelf niet eens eene rooking had plaats gehad".

„Het is bekend" schrijft mij de heer de Groot „dat meermalen zulk een gezichtsbedrog in de Molukko's heeft plaats gevonden. Hier werd het verschijnsel eerst door de eilanders waargenomen. De djoeroetoelies (schrijver) van den resident, een man van jaren, die misschien reeds veertig jaren lang deze zee bezocht, was er zoo zeker van, dat hij het waagde zijnen resident en mij daarvoor van het middagmaal afteroepen, en voor ons beiden, ook voor den luitenant Veenhuizen en den jongen heer Goldman, die de reis medemaakten, was de eruptie grootsch, prachtig, verschrikkelijk, ook zoo waar, dat de resident en ik er ieder twee schetsen van maakten.

De fata morgana langs de kusten der Siciliaansche zeeëngte zijn bekend. Zij zijn luchtverschijnselen, die bij helder warm en stil weder boven de zee opstijgen en vaak treffende vertooningen vormen van schepen, torens, steden en bergen, die ligtelijk kunnen misleiden. Uit dampen, ontstaande door de zon uit zee opgetrokken, hebben zij van daar ook hunnen naam fata morgana, droom-tooverbeelden. Het oogbedrog van den berg van Makjan zal zijn veroorzaakt door eene zamenpakking van wolken om deszelfs top, waaraan het sterk zonnelicht en de vibratiën der warmte den schijn eener eruptie gaven.

Het kleinere en veel lagere Maré, wegens de voortreffelijke leemaarde daar gevonden, ook Pottenbakkerseiland genaamd, ligt in het midden der beide vuurbergeilanden Tidore en Motir,

van ieder door een vaarwater, omtrent eene mijl breed gescheiden. Motir en Makjan liggen ruim een en een vierde mijl van elkander. De berg van Makjan, door de herhaalde hevige uitbarstingen geteisterd, vertoont zich als twee toppen. Lager dan dien van Tidore, is hij weder hooger dan de berg van Motir. De top van den berg van Makjan ligt op $0^{\circ} 18'$; van Motir op $0^{\circ} 28'$, van Tidore op $0^{\circ} 38' 20''$, van Ternate op $0^{\circ} 48' 30''$ n. br., terwijl die van allen als van eene meridiaan doorsneden worden; liggende Motir op $127^{\circ} 29', 30''$, Makjan op $127^{\circ} 31'$, Tidore op $127^{\circ} 30' 20''$ en Ternate op $127^{\circ} 26' 30''$ o. l."

Valentijn zegt dat men in zijnen tijd meende „dat de vuurberg van Makjan met dien van Ternate en den Gammacanorre van Almahera een en hetzelfde grondvuur hadden, hetgeen zich door drie verschillende ovens ontlastte en uitdampte". Men grondde die meening op de verschillende elkander gevolgde eruptie's der drie bergen, en daarop, dat dan de eene, dan de andere wat sterker blaakte. Professor Reinwardt opperde op zijne reize door de Molukko's ook soortgelijke meeningen omtrent nog andere vulkanen daar.

Is dit waar, dan heeft de meening van den heer de Groot ook veel waarschijnlijkheid, dat eenmaal die van Makjan en Motir te gelijk in uitbarsting waren. De kraters met de openingen naar elkander toegekeerd, liggen slechts een groot uur hemelsbreedte van elkander verwijderd. Verbeeld u zulk eene aanschouwing; twee kraters tegelijk in werking; hoe onzettend en toch hoe schoon. Een donkere nacht ligt over de zee gezonken; de natuur is stil; slechts een flauw koeltje vult de zeilen van het schip, dat met u uit het verre westen aanstevent. En eensklaps barsten nu beide vuurmonden vreesselijk los, vervullen zij de lucht en verre rondom u den omtrek der zee met hunne donderende en ratelende slagen. Twee breede vuurzuilen, waaruit naar alle kanten bliksemschichten schieten, verrijzen hoog in de lucht, en tegelijk storten twee gloeiende lavastroomen langs haar

vlammeud pad naar de diepte der zee af. De duistere nacht is plotseling in een helderen dag herboren, en de diepte der zee weerkaatst het beeld van dien vreeselijken hellebrand en sulfergloed daarboven. Voorzeker eene aanschouwing ontzettend, die met vrees en huivering vervult, maar ook eenig schoon en verheven.

De naam van het eiland door ons bezocht wordt verschillend, Makjan, Macquian, Makian, Mochian, Matsjan of Matschan geschreven; de ware naam en spelling door ons gevolgd is Makjan. Zoo lezen wij ook Mortier, Mortes en Motil voor Motir; evenzoo Bachian, Batsjan, Batian, Batschian en Bacquian voor Batjan. Het is met onze kennis en de spelling der namen van vele eilanden en plaatsen in den Indischen archipel nog zeer treurig gesteld. Zij behoeft sedert lang groote en dringende herziening. Zoo gaf mij een vroegere radja van de Gorameilanden, om niet anderen te noemen, nog de volgende rektificatien: als Manawoko voor Manavolka; Watoebella voor Matabella; Verdata voor Vordate; Waigeoe voor Waigioe; Misol voor Misole; Soroekakke voor Salawatti. Vaste regeling omtrent de spelling, en naauwkeurige herziening der namen zijn meer dan dringende behoefte. Is het toch in het algemeen treurig dat wij die namen nog niet goed weten te noemen, en dat de spelling zoo verschillend is, het is ook zeer lastig en hoogst onaangenaam voor een schrijver, daarbij op gedurige onzekerheid te stooten en niet te weten welke keuze te doen, dikwijls in weerwil van zich zelven te moeten dwalen. Moge spoedig orde komen in dien chaos, en de verwenschte cacographie eene gewenschte orthographie worden.

Het moet echter opgemerkt worden, dat in de laatste jaren reeds eenige verbetering in een en ander is gekomen.

Verscheidene eilanden hebben ook twee, drie of meer namen. Mij dunkt een voor ieder is ruim genoeg. De Indische archipel is toch al zoo rijk aan namen, dat wij ze waarlijk niet behoeven te vertwee- of drievoudigen.

In het begin der veertiende eeuw waren op Makjan meer dan twintig dorpen. Valentijn telde er in zijnen tijd nog veertien. Heden zijn er nog Ngofakiaha, Ngofagita en Tahane, ieder met een hoofd genoemd sengadi; Sabale, Talapao, Tafasoho, Tagono, Ngofabobawa, Bobawa, Molapa, Mailao, Peleweri en Samsoen, wier hoofden kimalaha's zijn, en Sabalola met een hoofd, ngofamanjira genoemd.

Valentijn berigt dat in die veertien dorpen vroeger verscheidene duizenden woonden. Hij geeft voor 1672, „2220 mannen en bevens wel 9000 (zoo men wil)”. Moeten wij onder die getallen slechts weerbare mannen verstaan, gelijk het woord mannen gewoonlijk beteekent, dan komen wij, althans wat de laatste opgave betreft, tot een voor Makjan te groot cijfer. Apollonius Schot geeft ook voor 1609 maar negen duizend zielen op. De officiele opgaven van het zielental der bevolking gedurende de laatste vijf en twintig jaren loopen uit een, en verschillen van vier duizend tot meer dan zes duizend. De veiligste keuze is misschien het middengetal vijf duizend.

Makjan's bevolking, verdeeld in vele negorijen en onder verschillende hoofden, had vroeger het treurig lot om nu eens door Ternate dan weder door Tidore overheerscht te worden.

Reeds in 1321 onderwierp Ternate een deel van Makjan aan zich, in 1334 door deszelfs geheele onderwerping achtervolgd. In 1343 wisten Tidore en Batjan het aan Ternate afhandig te maken, dat hetzelfde echter drie jaren later weder herwon.

Ook gedurende de overheersching der portugezen en spanjaarden verwisselden de makjanners tweemalen van heer. De onzen vonden er, onder den zeevoogd Paulus van Caarden, in 1608, den vijand te Tafasoho op de westkust.

Na een vergeefschen aanslag op Tidore gewaagd te hebben, zeilde van Caarden naar Makjan, om daar zijn beter geluk te beproeven.

Den 20 juni 1608 liet hij het anker voor het fort Tafasoho vallen. Het was op eene hoogte gelegen en door acht honderd tidorezen onder twee portugezen bezet. Drie nauwe en steile paden „zeer wel met stukken en bassen voorzien” voerden naar het fort op. De onzen, twee honderd vijftig europeanen en eenige inlanders sterk, verdeelden zich in drie hoo- pen, welke onder den bevelhebber van het fort Oranje op Ternate, van Caarden en Jan Janszoon, kapitein van het schip Gelderland, de drie toegangen binnen drongen. De bevelhebber van Oranje werd teruggeslagen en verloor verscheidenen der zijnen. Van Caarden was echter gelukkiger. Hierop herstelden zich de overigen, drongen naar boven, en jaagden den vijand, van alle kanten tegelijk besprongen, met groot verlies uit zijn fort.

In de vesting werd overvloed van voorraad, en een „getal van veertig bassen, waaronder drie falkonetten,” ook omtrent zestig balen nagelen gevonden. De ingezetenen begaven zich toen weder onder den koning van Ternate, en werden in genade aangenomen. Zoo bragt van Caarden Makjan weder geheel onder Ternate. Van Caarden sloot toen het eerste nagel- en vriendschapskontrakt met Makjan, later door Both hernieuwd, gelijk wij hoorden. Dat de makjanners, in weerwil van beide kontrakten, nog geenzius onze vrienden en bondgenooten waren, bleek reeds spoedig in 1627, toen zij met de opstandelingen van Batjan, die dáár ons fort wilden afloopen, de bezetting vermoordden, en het eiland aan de spanjaarden overgaven, alsmede met die van Tidore en de spanjaarden heulden. De landvoogd van Ternate verijdelde echter een en ander door zijne snelle en krachtdadige maatregelen.

Bij den algemeenen opstand in de ternataansche landen in 1650, tijdens de regering van sulthan Mandar Sjah, toen de Vlaming landvoogd der Molukko's was, vielen ook eenige hoofden van Makjan af. Vlaming zelf dáár gekomen, wist echter spoedig de zaken te herstellen.

Wij hadden langen tijd drie forten op Makjan bezet, Gnofikkia op de noord-, Tabelola op de zuid-, en Tafasoho op de westkust.

Hoe belangrijk Makjan toen geacht werd, blijkt ons uit de opgaven van den kommissaris der Molukko's in 1627, Gilles Zeijst. Volgens hem waren op Gnofikkia, waar het opperhoofd van Makjan, met den rang van opperkoopman, woonde, alleen 75 europeanen; op Tafasoho, waar een hoofd met den rang van koopman was, bevonden zich zestig, en nog eenigen te Tabelola onder eenen assistent. Onder dezen waren twee opperwondheersers benevens verdere burgerlijke en militaire beambten.

Gilles Zeijst geeft ons ook eene opgave van de winsten en uitgaven welke de Kompagnie toen daar had. Wij laten die hier benevens die van Ternate en Batjan volgen.

De algemeene lasten der Molukko's beliepen:

Op Orangie en Tolukko.	f 96117 " 8 " 10
Op Gnofikkia.	" 30020 " 0 " 5
Op Tafasoho en Tabillola.	" 35411 " 2 " 0
Op Batjan.	" 13730 " 7 " 11

De onkosten te zamen f 175278 " 18 " 10

De winsten bedroegen:

Op Ternate f 61761 " 0 " 11

Op Gnofikkia " 16647 " 8 " 13

Op Tafasoho,

en Tabillola " 18233 " 8 " 10

Op Batjan. " 4992 " 1 " 8

----- f 101620 " 19 " 10

Welke afgetrokken van de lasten,
zoo bedroegen de lasten meer dan de

winsten, de som van f 73657 " 19 " 0

Onder deze onkosten zijn niet gerekend twee of drie schepen, die men jaarlijks hier noodig had, om voorraad aan te brengen, de nagelen te vervoeren, en om deze en gene diensten te doen. En zoodanig was zijne bevinding van deze landvoogdij den 15den september in het jaar 1627.

De uitgaven overtroffen dus in dien tijd reeds ver de inkomsten. Dit verlies werd echter ruim gedekt door de hooge prijzen, welke men toen in Europa voor de nagelen kon bedingen.

Men moet het lezen, als uit den mond dier mannen zelven hooren, om het te kunnen gelooven welk eene staatkunde zij omtrent het bestuur der Molukko's durfden aanraden. Schot laat zich daarover aldus uit:

„Behalve de andere middelen, om hen in teugel te houden, kunnen de volgenden van dienst zijn. De hollanders moeten de mooren elkander over en weder gedeeltelijk laten verdelgen door de oorlogen welke zij onderling voeren, zonder immer, dan in geval van de meest dringend noodzakelijkheid, zich daarmede te bemoeijen; vervolgens moeten zij van Ceram en andere eilanden nieuwe christenen overvoeren naar de Moluksche eilanden, om de plaats der gesneuvelden aan te vullen. Zij moeten eindelijk, met veel zorgvuldigheid en ijver, de landzaten onderwijzen in de christelijke godsdienst, en zoo velen als zij kunnen tot het aannemen van dezelve trachten te lokken. Want behalve dat hiermede wordt voldaan aan de pligten van het geweten, eischt zulks de gezonde staatkunde, omdat geene banden de menschen vaster aaneen verbinden, dan die van de godsdienst.”

En volgens Valentijn was Zeijst, achttien jaren later kommissaris, volslagen van oordeel, „dat de welstand der Ed. maatschappij aldaar alleen in den oorlog tusschen de ternatanen, kastilianen en tidorezen bestond, en dat men het ten allen tijde in dien staat daar houden moest, omdat men dan, en an-

ders niet, verzekerd was al de nagelen van Ternate en Makjan te zullen bekomen. Daarbij meende hij „dat in vredes-tijd onze eigene honden ons het meest beten, en dat de ternatanen dan gelegenheid hadden, om onzen ganschen staat aan onze geveinsde vrienden te openbaren, hetgeen zij in tijd van oorlog niet konden doen, buiten dat de ternatanen dan ook nooit zoo trotsch zouden zijn, als zij zich wel onverdrage-lijk in tijd van vrede toonen, dan aangezien zij niet alleen op elkanderen, maar ook op onze vijanden steunen.”

Zoo treurig als treffend leert ons hier de geschiedenis van het monopolie in de Molukko's, dat de staatkunde, eenmaal van een valsch en boos beginsel uitgegaan, tot de meest noodlottige en booze gevolgen kan voeren. Hoe konden onze vaderen, om zich te verrijken, zoo alles vergeten, de heiligste pligten schenden, aan hunne geldzucht de welvaart en het geluk dier bevolking, ja het leven van zoo velen opofferen!

Met de uitroeijing der nagelboomen op Makjan werden al- lengskens de drie forten, waarschijnlijk allen reeds door de por- tugezen gebouwd, benevens nog twee sterkten, in 1634 onder den landvoogd Ottens aangelegd, verlaten. Thans woont niet één europeaan meer op het eiland, is reeds sedert lang de laatste gouvernements beambte van daar wedergekeerd.

De sulthan van Ternate, onder wiens gebied ook Makjan be- hoort, heeft er eenen ambtenaar, oetoesan genaamd. Deze oefent daar in zijnen naam het gezag uit, zorgt dat zij, die voor de heeren- of hofdiensten naar Ternate moeten opkomen, aan hunne verplichtingen voldoen, en dat de gestelde leveringen of belas- tingen, in produkten van den grond bestaande, aan het gouver- nement en den sulthan voldaan worden.

Zijn gezag is echter meer in naam dan in de daad, daar hij over geen genoegzame magt kan beschikken om zich te doen gelden.

Hoe weinig de makjanners zich om hem en des sulthans

gezag bekreunen, bleek voldoende in 1848, toen zij den oetoesan van hun eiland wegjaagden, alle gezag aan den sulthan opzeiden en weigerden hem eenige dienst meer te bewijzen of schatting te betalen, zoolang hij niet aan hun verzoek zou hebben voldaan, om de hoofden der beide negorijen, Ngofakiaha en Ngofagita van hun eiland te verwijderen, tegen welke zij eene hevige verbittering hadden opgevat, omdat zij den sulthan hadden bekend gemaakt met de pogingen tot verzet en oproer tegen hem onder de bevolking aangewend, door een vroeger hoofd van Makjan, naar Ternate verbannen. Vergeefs waren zelfs de pogingen van den resident van Ternate, wiens tusschenkomst door den thans zoo magteloozen eenmaal zoo magtigen sulthan was ingeroepen, om hen te bevredigen. Zij sloegen weldra over tot het plegen van ongeregeldheden. De resident plaatste er eenen ambtenaar van zijnentwege en trachtte door zachte maatregelen de gemoederen te bedaren. Zij bleven echter onstuimig bij hun onbillijken eisch volharden, vorderden nu zelfs de afzetting van het grootst gedeelte hunner hoofden en de uitlevering van eenige ternatanen, terwijl zij tot volslagen opstand kwamen en naar Tidore om hulp zonden.

Eene vertooning van magt werd naar Makjan gemaakt, met bedreiging dat men tot strenge en afdoende maatregelen zou overgaan, indien zij zich niet weder aan het gezag van den sulthan onderwierpen. Doch ook dit was te vergeefs. Andermaal begaven zich velen hunner in prauwen naar Tidore en eischten met drift ondersteuning van den sulthan. Deze, die waarschijnlijk voor zich uit ouden haat, ook om zijn gebied te vergrooten, vooral omdat hij zeer gebeten was op den sulthan van Ternate, wiens vader in 1809 Tidore had helpen vermeesteren, gaarne hunne zijde gekozen had, was daarin echter door den resident reeds voorgekomen, bij wien hij zich verbonden had de makjanners af te wijzen en zich geheel buiten de zaak te houden. Hij wees hen daarom ook nu weder af,

en liet hen van zijn eiland verjagen. Makjan bleef echter in opstand tot in julij des volgenden jaars, toen eene expeditie onder den luitenant ter zee Noordduijn, bestaande uit de oorlogsbrik Zwaluw en tien korra-korra's, welke een detachement infanterie benevens eenige vrijwilligers der schutterij en vijf honderd ternatanen met alfoeren in hadden, voor Makjan verscheen. In den beginne wilden zij zich nog verzetten, doch spoedig het vruchteloze daarvan inziende, hadden zij reeds den derden dag de hoofdschuldigen uitgeleverd, en was daarmede het eiland weder aan het gezag des sulthans onderworpen. Sedert dien tijd bleef Makjan in rust.

Omtrent een uur had ons uitstapje op Makjan geduurd. Toen stoomden wij weder verder. Een zoo eenige als grootsche blik is die welke gij in die zee om u heen werpt. Vier vulkanen verrijzen daar, op slechts geringen afstand van elkander, uit de diepte der zee tot aanmerkelijke hoogte. Waar ter wereld vindt ge nog zulk eene aanschouwing. De meest verwijderde is die van Ternate, met zijnen krater aan de noordzijde, 5404 rijnl. voeten hoog. Wanneer geene wolken noch dampen zijne kruin omhullen is hij, bij helder weder, vooral des morgens, tot op eenen afstand van omtrent 15 geografische mijlen zichtbaar. Door het kleine maar hooge Maitara daarvan gescheiden, verheft zich die van Tidore, een zuivere kegel, nog dertig voeten hooger.

Over het meer lage Maré ziet gij dien van Motir, waarachter zich weder de berg van Makjan, met zijne twee toppen majestueus verheft.

Ik zit reeds eenigen tijd op de kaart van Batjan te kijken, en denk er over, waarop dat eiland, naar zijne gedaante het meest gelijkt. Het is bekend en springt in de oogen, dat Celebes en Almaheira, in wier middenzee Batjan en zoo veel andere, nog niet getelde, ook grootendeels onbekende eilanden zijn gelegen, eene polypvormige gedaante hebben. Ook de gedaante van Batjan trekt daar heen. En ware de natuur ons slechts een wei-

nig meer te wille geweest, door de beide baaijen, die tegenover elkander in eene noordoostelijke en zuidwestelijke rigting liggen, dieper landwaarts te laten binnen dringen, dan zou Batjan een zoo schoonen polypvorm van vier armen voorstellen, als slechts in Celebes en Almaheira kan bewonderd worden. Maar daar dit, jammer genoeg, nu juist het geval niet is, en ik toch gaarne eenige gelijkenis wil vinden, zoo houd ik de kaart omgekeerd, de zuidoost punt naar boven, tegen het licht en zie dat Batjan evenzeer op eene javaansche wajangpop zonder armen gelijkst als Europa, indien men zich Spanje als het hoofd denkt, volgens Fokke Simonsz, op eene zittende vrouw welke met eene schaar, Italic, hare vuurtest, Grickenland, schijnt te willen oprakelen.

Daar mijn lezer echter, waarschijnlijk meer van de geografie van Batjan wil weten dan deszelfs gelijkenis, hoe treffend ook, op eene wajangpop, zoo haast ik mij daaraan te voldoen. Te meer gevoel ik daartoe aandrang, omdat de geografische kennis van Batjan sedert Valentijn weinig is gevorderd.

Ik ben een te groot beminnaar van teekeningen, gelijk men dat noemt à vol d'oiseau genomen, dan dat ik ook u mijn lezer, niet van uit de hoogte eene geografische blik op Batjan zou laten werpen. Wij verheffen ons daartoe, in ballon, tot hoog boven deszelfs hoogste toppen. Daar, voorzigtig over den rand van ons schuitje gebogen, zien wij het met zijne vlakten en bergten, door een donkergroen tapijt van Urwälder overtrokken, beneden ons liggen. Grootere en kleinere eilandjes omringen hetzelfde als kiekens hunne hen. In den breedten en blinkenden rand der golvende wateren gevat welke Batjan omringen, bieden zij eene aanschouwing, welke wij getroffen en zwijgen bewonderen.

In het oosten verliest zich het uitgestrekt Almaheira aan den verren horizon in een nevelachtig verschiet. Zoo nevelachtig als dat verschiet, is helaas ook nog altijd onze kennis van Almaheira. Straat Patientie scheidt Batjan van hetzelfde.

Legio van namen op de wereldkaart pleiten meer voor de ijdelheid en vleijerij, dan voor het gezond verstand en de juiste keuze van hunne uitvinders; de naam Patientie, aan die straat gegeven, is echter zoo juist als waar gekozen. Welk scheepsvogd toch, van het zuiden of het noorden die straat binnengezeild, zag zijn geduld daar niet vaak op harde proef gesteld. In 1844 kwam ik op eene reize van Ambon benoorden Borneo naar Batavia door dezelve. Onze Zwaluw, anders eene brik haren naam toch zoo ten volle waardig, vorderde daar als een kreeft. Ook de verlenging der straat tusschen de verdere westkust van Almaheira en de overliggende kleine eilandjes tot Ternate, die als in eene regte lijn boven elkander liggen, mag evenzeer gelijke aanspraak op den naam van straat Patientie maken.

De wind was maar flauw en de stroom tegen toen wij daardoor kwamen. Verscheidene malen op eenen dag gingen wij over de linie en weder terug. Bragt ons een opwakkerend windje over haar heen, en meenden wij het nu gewonnen te hebben, weldra gleed het weder magteloos langs de klappende zeilen neder, en andermaal had ons de stroom met zijne magtige armen ook aanstonds weder gegrepen, nog lager terug gebragt dan van waar wij gekomen waren. Zoo ging het keer op keer.

Het passeren der linie is gewoonlijk een vrolijke dag aan boord, vaak een feest van groote pret; ik weet echter niet mij ooit zoo aan boord verveeld te hebben als dien dag, ook in weerwil van het bijzonder voorregt om zoo gedurig de linie te mogen snijden.

Langs de oostkust van Batjan, dicht onder den wal, liggen verscheidene eilandjes. Zij zijn onbewoond en van beperkten omvang. De voornaamste daarvan zijn Ngilalang, Sabattan, Allang-allang, Kaïreeuw, Boni en Atori. De oostkust loopt naar het noorden en zuiden in twee schiereilanden uit. De tusschenliggende kust wordt daardoor tot eene groote baai ge-

vormd, wier binnenste deel door de landtong Bebang wederom in twee omtrent gelijke deelen wordt verdeeld.

Ook van de zuidkust loopt eene landtong uit, die van Papaliwang, welke de zuidwestelijke baai van Amassing, waarin de hoofdplaats ligt, van de zuid liggende baaijen Waja, Oewa en Silang scheidt.

Tenoorden van Batjan liggen de eilanden Towali ketjil, Laloëin met Kajoe, en buigt de baai Loid naar binnen, waarin nog de kleine eilandjes Raloid en Babi worden gevonden.

Langs de west liggen verscheidene eilanden, welke met de overliggende kust verschillende straten van verschillenden naam vormen. Het meest noordelijke en grootste is het Towali besar der kaarten, door de inlanders gewoonlijk Sigara, doch meestal Kassevoeta genaamd. Het vormt de straat Sembaki, welke langs een derde deel der westkust voortloopt, waar deze eene zuidoostelijke strekking aanneemt en men in straat Herberg, door het overliggende Tambeli gevormd, komt. Van uit straat Herberg, een eind langs de kust die hare zuidoostelijke strekking vervolgt, gezeild, komt men in straat Mamboeat, en van daar in straat Batjan, waarvan de eerste door het overliggend eiland Botang-loman wordt bepaald. In de laatste straat komt de baai Amassing uit. Gelijk straat Patientie zijn ook de straten Sembaki, Herberg en Mamboeat zeer moeilijke vaarwaters, wegens de vele eilanden, reven en klippen daarin gelegen, vooral wegens de sterke stroomen, welke beurtelings om den noord en zuid loopen.

Ruim een jaar geleden roeide eene prauw, gevoerd door zeventig riemen, waarin de toenmalige resident van Ternate en de ingenieur van het mijnwezen, de heer de Groot, zich op eenen ontdekkingstogt bevonden, uit straat Sembaki, straat Herberg binnen, in groot gevaar om door den stroom tegen den hoogen wal gedreven te worden en te vergaan. Het water uit de bredere straat van Sembaki in den engen trechter van die van Her-

berg, door den noordoosthoek van Tambeli met den overwal gevormd, vallende en zamengedrongen, trekt daardoor voorbij dien hoek, waar de straat zich verbreedt, met een sterken stroom naar den wal van Tambeli. Die stroom greep de prauw aan, en niet dan met de hoogste krachtinspanning gelukte het den voerders van den rotswand vrij te komen.

De prauw liep nog geen nederlandsche el vrij; had zij geraakt, dan ware het met, allen die zich daarin bevonden, gedaan geweest!

Vestigen wij thans van uit onzen hoogen luchtzetel, den blik meer bepaald op Batjan, op deszelfs bergen en vlakten. Voor anderen valt ons reeds aanstonds het gebergte van Sibela in het oog; verheft het zich ver boven al de overigen, het onderscheidt zich ook hierdoor geheel van hen, dat het eene bepaalde strekking heeft van den hoek Papaliwang tot dien van Bebang, het eiland van het zuidwesten naar het noordoosten, over eene lengte van 22 minuutmijlen, doorlopende. Naar gissing verheffen zich deszelfs toppen van eene hoogte van 600 tot 1400 nederlandsche ellen.

Tot nog toe heeft men Batjan voor een vulkanisch eiland gehouden, en den berg Sibela voor een uitgebranden vulkaan aangezien, eene meening, waarschijnlijk geboren uit de aanwezigheid van zoo vele vulkanen op de eilanden nabij Batjan, maar die grootelijks wedersproken wordt door nadere kennis-making met Batjan's natuurlijke gesteldheid. De vorm toch van het Sibela gebergte is niet alleen verschillende van vulkanisch gebergte, maar ook pleiten de steenen, op vele plaatsen aan den voet van hetzelfde gevonden, als zijnde graniet en oude schiefer-gesteenten, geheel voor het tegendeel. Ons oog daalt langs beide zijden van het Sibelagebergte naar vlakke streken af, waarin zich deszelfs dicht bewassen voet verliest. De grootste vlakte, die ten noordwesten, loopt verder weder op naar den berg Tepoek, welke haar bepaalt, gelijk het bergje Paloe

die ten zuidoosten insluit. Aan de andere zijde van den berg Tepoek zien wij nog eene derde vlakte, en wel de grootste, die in het midden des eilands is gelegen, zich ten noorden uitstreckende tot aan de baai Loid, ten oosten door den berg Sebatten, ten westen door de aan elkander geschakelde bergen Loid, Sembaki en Amaas bepaald. Beoosten den Paloe ligt nog de Sigaroe. Noemen wij de bergen naar hunne hoogte en uitgestrektheid, dan zien wij, dat zij na het Sibelagebergte aldus in rangorde op elkander volgen: Tepoek, Sigaroe, Amaas Sembaki, Sebatten, Loid en Paloe. Voor zoo ver de nasporingen hebben kunnen strekken, blijken de meesten door pyrogene werking ontstaan te zijn, behoorende het eruptief of doorbrekend gesteente, overal waar men het ontdekte, tot de groensteen, terwijl de opgeheven, doorbroken gesteenten, kalksteen, kolen, zandsteen, conglomeraten, mergels en kleigesteenten zijn.

In de vlakte tusschen het Sibelagebergte en den Tepoek, ontdekken wij nog eenen berg, den Sindapa. Wij noemden dien tot nog toe niet, of liever letten thans eerst en afzonderlijk op denzelfden, omdat, zoo een berg van Batjan, welligt deze de eenige is van vulkanische werking. Aan zijne westelijke helling toch, een weinig beneden de niet hooge kruin, ontdekken wij een meer, door vrij steile oevers van zeven tot tien ned. ellen hoogte omgeven. Het doet zich omtrent cirkelvormig voor, en zal welligt een diameter hebben van 300 à 400 ned. ellen. De diepte van zijne wateren kan aanmerkelijk zijn. Zoo ergens op Batjan dan moet hier, waar wij misschien een uitgebranden krater beneden ons zien, wiens eenmaal vloeiende en kokende bodem, thans vaste grond, het waterbekken van een meer is geworden, aan vroegere vulkanische werkingen worden gedacht. Nog eerst moeten echter nadere waarnemingen worden gedaan, om genoegzame zekerheid te krijgen. Intusschen erlangt het vermoeden, dat de Sindapa een

vulkaan is, nog eenige nadere waarschijnlijkheid door de warme bronnen van Atori, op zes minuutmijlen afstand van het meer, aan den voet van het Sibelagebergte ontdekt. Die bronnen dringen door eene laag van stukken eruptief gesteente naar buiten. Hare wateren zijn zoo heet, dat men in dezelve, hoewel reeds een goed eind van den oorsprong voortgevoeid, de hand of voet niet kan steken. In de nabijheid der bronnen zijn ook spleten waar uit zwaveldampen oprijzen. Mogen nu ook de bronnen hare warmte aan nog andere dan vulkanische oorzaken kunnen ontleenen, zoo mag men echter, in verband met het nabij liggend meer van den Sindapa, hier aan vulkanische oorzaken denken.

Wij zien hoe meer dan veertig rivieren of beken zich van uit het gebergte en de binnenlanden naar alle kanten der kusten in zee uitstorten. De voornaamste zijn de Sajoan, die naar de oostkust, de Amassing, Resan en Tengi die naar de westkust uitloopen. Zij zijn binnen hare monding slechts over eene kleine lengte bevaarbaar voor praauwen, en wel tot eenen diepgang van eene ned. el.

Nog eenige, als de Atap, Awango, Doemoet, Poean, Sembaki, Singa en Waja Koeba, zijn soms ook met praauwen, echter van zeer weinig diepgang, en slechts voor zeer korten afstand te bevaren. De overige zijn daarvoor ten eenemale ongeschikt. De lezer zal zich misschien verwonderen, dat ik, oningewijde, hem daar zoo onverwacht, met zooveel wijsheid van geologie en geografie, omtrent het tot heden nog zoo goed als onbekend Batjan als uit de lucht kom vallen. Wij danken haar, nevens het kaartje van Batjan, aan de vriendelijke mededeelingen van den heer de Groot. Hij gaf ons die, als de vruchten zijner ontdekkingstogten over Batjan en der berigten op de plaatsen zelve ingewonnen. Hoe zou ik het ook van mij zelve kunnen weten, ik, die slechts eenige weinige uren op Batjan vertoefde en in eenen draagstoeldraf een klein en vlug-

tig togtje naar zijn binnenland deed. Daarvan wil ik thans verhalen. Wij verlaten daarom ons luchtschuitje, om weder onze plaats aan boord van de Ambon in te nemen.

Dewijl we niet voor den volgenden vroegen morgen voor straat Sembaki, in wier ingang verscheidene kleine kalkrotseilandjes liggen, moesten zijn, had de Ambon gedurende den nacht met verminderde stoomkracht geloopen.

De morgen van den volgenden dag ging voor ons op, en wij liepen beoosten klein Towali, Kajoa en Laloëin in het noordoosten achter ons, straat Sembaki te gemoet.

Omtrent de beide zoo goed als onbekende eilanden Kajoa en Laloëin, meldt ons het dagboek van den heer de Groot nog.

„Naar Kajoa geroeid; dit eiland heeft op de noordkust een steilen rotswand aan zee, op sommige plaatsen tot 30 à 40 ned. ellen hoog. Die rotswand bevond ik te zijn een basalt-conglomeraat, bestaande de ingesloten stukken en het bindmiddel uit basalt-lava. Zoowel op de noord- als westkust lag koraalkalk tegen het eruptief gebergte aan; de zeebodem bestaat op die kusten uit koraal, deels levend, deels dood, en op de westkust met zandgrond afwisselend. Tegen 5 uren 's namiddags kwamen wij in de hoofdnegorij Goaripin. Deze kampong was in de laatste jaren daarheen verplaatst, waar zij nu lag, op eene koraalbank, welke maar weinige duimen boven zee ligt. De reuk van de met dampen vervulde lucht was er dan ook op den dag, doch vooral 's nachts, alles behalve aangenaam, en deze woonplaats zal zeker niet onder de meest gezonde mogen worden gerekend.

Op de zuidwestkust van Kajoa, kwam het mij onder het voorbij varen voor, dat daar hetzelfde conglomeraat lag, als ik gisteren aan de noordkust vond. Op de zuidwestkust van het eilandje Laloëin, dat zuidwestelijk ligt van de hoofdnegorij Goaripin, zijn wij ten anker gekomen, dewijl tegenwind en stroom ons verhinderden verder te gaan.

Op de zuid- en zuidoostkust van dit eilandje ligt, tegen het

zandstrand, een levend koraalrif, dat zeer steil afloopt naar de diepte; zulks heb ik 's avonds waargenomen, toen wij, om eene opkomende bui te ontloopen, eene meer veilige legplaats zochten hetgeen ons niet zeer goed gelukte; wij hebben dien nacht wakende doorgebracht."

In 1609 werd door Schot de geheele bevolking van Kajosa, wegens deszelfs onveiligheid, naar Makjan overgebracht, daar zij gedurig door de spanjaarden en hunne bondgenoten de tidorezen werden overvallen. Thans telt die bevolking omtrent vier honderd zielen.

Weldra waren wij straat Sembaki binnengestoomd. Het was ons nu alsof wij eensklaps in een meer waren overgeplaatst. Aan beide zijden en voor ons uit verrezen hooge, groene kusten, waarvoor hier en daar een smal strookje laag strand heen liep, welks glinsterend wit zand zich bevallig tegen het overhangend groen afteekende. Weldra zagen we nu ook twee prauwen van den Batjanwal afsteken, en onder het geraas harer tifa's haastig op ons aanscheppen. Zij bragten ons den kapitein laut of vlootvoogd met den sekretaris of eersten minister en den rijksbestuurder van den sulthan van Batjan, benevens den loods aan boord. Zij hadden daar reeds vier dagen op de komst van den gouverneur generaal gewacht en kwamen den hoogen reiziger namens hunnen sulthan komplimenteren, zijn slamat datang brengen. Ik begin met den loods, want hij was spoedig, in mijn oog, ver weg de belangrijkste persoon van het drietal en zal dit, meen ik ook, weldra voor mijnen lezer zijn. Geenzins om zijne kleeding of uiterlijk; het was toch volstrekt van hem niet waar, wat men wel eens beweert, dat de kleederen den man maken; daarin wonnen de beide anderen het hem ver af. Hij had eene wollen of wolachtige broek aan, een vest van zeer gewone stof met kleine bloempjes, dat een weinig te kort was, een geel nankins jasje, meer naauw dan elegant gemaakt, en een platten, lakenschen pet op het hoofd. Bovendien

was hij van de pokken geschonden, en had een gezigt zoo als duizenden inlanders ons dat dagelijks kunnen vertoonen. Maar die man, zoo nederig gekleed en van zoo onaanzienlijk uiterlijk, vereenigde in zijn persoon vier niet alleen hoogst belangrijke betrekkingen, maar ook betrekkingen welke gij waarschijnlijk nergens meer ter wereld, noch in een tweede persoon vereenigd vindt. Hij was niet alleen loods, maar ook serjeant, hoofd der christenbevolking van Batjan, tevens haar schoolonderwijzer, leeraar en herder. Spoedig had ik een gesprek met hem aangeknoopt. Midden in straat Sembaki ligt eene bank, eene parelbank, zoo als de inlanders zeggen, tuschen welke en den wal van Batjan de Ambon door moest. Als hij den djoeroemoedi (roerganger) zijnen koers had aangewezen, vertelde hij mij een en ander van het onbekend land waar langs wij stoomden, van deszelfs kleine bevolking, de zeeroovers, zijne gemeente en kerk. Het waren echter slechts afgebroken gesprekken, want de man stond daar bij roer en kompas op een gewigtigen post, waar ik hem niet mogt storen.

De sekretaris van den sulthan was in fantasie arabische kleeding; hij droeg een langen, donker lakenschen priesterjas, zag daarin zeer goed uit, en moet ook, gelijk men beweert, een man zijn, geheel berekend voor zijn ambt, de regterhand, de wijsheid van zijnen sulthan. Ik kan niet zeggen dat des sulthans broeder, de vlootvoogd, een even gunstigen indruk op mij maakte. Zijn uniform van overste der infanterie, weêrsprak evenzeer zijne betrekking als ze weinig om zijn ligchaam paste. Daarbij droeg hij een paar groote puntboorden, die geenzins de achtbaarheid van zijn persoon verhoogden. Hij scheen mij ook toe, zijnen hoogen rang meer aan geboorte dan aan verdiensten te moeten danken.

In zijn admiraalschip ons op zijde gekomen, sukkelt dit met de andere prauw op sleeptouw genomen, in het kielwater der

Ambon achter aan. Over de koperen ballustrade der kampingne gebogen zie ik in hetzelfde neder. Het middenst en grootste gedeelte der praauw, wij zullen het admiraalschip maar bij zijnen naam noemen, is ingenomen door de kajuit met een atappen dak gedekt. Voor en achter liggen eenigen op hunnen rug met opgetrokken knien en toegeknepen oogen te luijeren, anderen zitten nedergedurkt bij een. De praauw is eivol. Dit brengt de staatsie van een oostersch vlootvoogd mede. Op den voorsteeven staat een onbewegelijke éénponder op zijnen standaard zoo deftig en peinzend te kijken, als een watervogel op zijn eenen poot aan den rand van eene waterkom. Nog eenige onbruikbare snaphanen, en ik heb u de gansche bewapening der praauw van Batjans vlootvoogd genoemd. De sulthan moet bij magte zijn, om, des vereischt, nog een paar praauwen met een éénponder en eenige snaphanen in zee te zenden. Is het te verwonderen dat met zulk eene vloot de zeeroovers, zoo dikwijls zij zulks verkiesen, in Batjans wateren vrij spel hebben, als waren zij daar te huis.

Daarvan zijn zoo treurige als treffende voorvallen te verhalen. Het is ruim elf jaren geleden, dat de broeder van den tegenwoordigen sulthan met drie man in eene praauw van wal stak om te gaan visschen. Daarmede bezig, kwamen onverwacht eenige rooverspraauwen op hunnen terugtogt, snel aangeroeid. In een oogenblik hadden zij den armen man met zijn volk aan boord. De sulthan moest het wel aanzien en laten geschieden. Hij kon er, in weerwil van zijnen kapitein laut en vloot, niets aan beteren. De ongelukkige zucht nog in zijne harde slavernij, zoo hij niet reeds onder haar vreeselijk juk is bezweken. Maar welk een harde slag trof, nu onlangs weder, het arm en zoo weinig bevolkt Batjan. Sedert waren de roovers praauwen niet weder in deszelfs wateren verschenen; maar daar kwamen ze tegen het midden van 1855 weder onverwacht aaroeijen.

Zij landden niet, gelijk de geruchten melden, op de hoofdplaats van Batjan. Wat ze ook wel eens van hunne dapperheid, ja ridderlijken geest verhalen, daarvan is al zeer weinig aan. Mogen zij zich ook, in de engte gedreven en door den nood gedrongen, woedend verdedigen, zij zullen nooit den strijd zoeken. Waar ze tegenstand hebben te verwachten scheppen ze gaarne voorbij, er slechts op uit, om te roven en slaven te maken, waar zij weerloozen met groote overmagt kunnen overvallen. Zoo ging het ook toen weder. Evenzeer door de vrees voor stoombooten, als door hunne begeerte om te rooven gedreven, schoten hunne prauwen ijlings door de straten langs de westkust van Batjan, kwamen ze daar haastiglijk aangeroeid, uitziende wie ze op hunnen weg mogten overvallen en grijpen. Argelooze visschers van Batjan, die, ver van aan zoo nakend vreeselijk gevaar te denken, gerust hunne netten hadden uitgeworpen, prauwen van Ternate, Tidore en Wadjoe, die daar waren gekomen om tripang en karet te zoeken, werden hunne gemakkelijke prooi; twee en zeventig menschen, huisvaders en jongelingen, hunne ongelukkige slagtoffers. Twee en twintig hunner waren mannen van Batjan; de overigen waren onderdanen der sulthans van Ternate en Tidore of van Celebes. Twee die zich weerden werden gedood. Vijf moeders met hare kinderen werden van het strand geroofd. Zij woonden in tijdelijk opgeslagen hutten, aldaar achtergebleven terwijl hare mannen en zonen, daar van elders gekomen om damar hars te zoeken, het bosch en gebergte waren ingegaan. Aangesneld konden deze de prauwen die hen alles ontvoerden zich nog zien verwijderen, misschien het gillen en jammeren der hunnen nog hooren. Vreesselijke toestand, ontzettende ramp! En waar zijn ze nu, en welk is hun lot? o! wien, die aan hun denkt en aan hun lot, krimpt het hart niet ineen van bitteren weedom. Hoe lang nog zult gij, zeeroof, engel des verderfs, vreeslijker dan ieder andere, uwen bloedigen en doodelijken geesel

opgeheven houden boven de duizende eilanden der indische zeeën, de handel, welvaart en rust, het geluk en de ontwikkeling van hunne volkeren, door roof en moord en brand verstooren en onderdrukken?

Wij stoomen dicht langs de hooge kust van Batjan. Een dicht en donker groen boschtapijt ligt er over geworpen. Van het lage strand, waar nog ranke en hooge stammen verrijzen, die hunnen voet doopen in den schuimenden vloed, is het opgetrokken tot over de hoogste toppen van het binnenland. Nergens ontdekt het oog een kaal plekje. Van zulk eene vegetatie kan ons westen zich nauwelijks een denkbeeld vormen. Doch ook nergens een hutje of de opstijgende rookwolk die u het aanwezen van menschen verraadt. Voorzeker eene schoone maar ook eene eenvormige natuur. Wij zien twee, drie witte stippen boven het geboomte door de lucht zweven. Kakatoewa's! en wij die reeds langs zoo veel eilanden der Molukko's stoomden, en nog geene kakatoewa's in de vrije natuur zagen, volgen hare vlugt met belangstellend oog. De verrekijkers gaan van hand tot hand. Ook een tooneelkijker doet goede diensten. Jammer slechts dat ze ons moeten doen twifelen, en meenen het zijn witte watervogels. Het moge vreemd klinken, toch is het waar, dat ik op mijne gansche reize door de Molukko's, het zoogenoemde vaderland der kakatoewa's en loeries, slechts die twee twijfelachtige kakatoewa's boven Batjan in de vrije natuur zag. Andere reizigers waren gelukkiger. Ik moest mij vergenoegen met een paar loeries, die, in kooijen opgesloten, tot ons reisgezelschap behoorden, en eene kakatoewa op haren stok, een vriendelijk en gezellig beest. Maar ik zag ja vaak, nog meer niet, wat toch anderen voor mij zagen, soms roken. Immers op verscheidene mijlen afstand van de Ambon-eilanden konden hunne reukzenuwen zich reeds op de geur der kruidnagelen vergasten. Ik mogt zoo gelukkig niet zijn. Zoo herinner ik mij ook ergers in een gedicht gelezen te hebben, dat duizende en duizende vlinders van de schoonste en

schitterendste kleuren Tondano's waterval onzweven; en ik, die toch twee-, driemaal stond op de smalle brug over den waterval gelegd, van daar naar beide zijden nederzag in de stortende en schuimende waterkolom of opzag naar de lucht, en om mij heen naar de uit het diep ravijn verrijzende groene bergwanden, zag slechts enkelen, die als verdwaald daar heen wiekten, en op wier kleurendos volstrekt niet te roemen viel. Men moet het zoo treffen, dan kan men op reis veel zien.

En van Batjans kusten wenden wij thans de oogen naar den meer verwijderden overwal van Kaseroeta. Ook daar datzelfde bergachtige land, diezelfde hooge groene kusten wier golvende lijnen hier en daar over hooger rijzende toppen loopen. Het is een vrij aanzienlijk eiland, wel niet zeer breed, maar dat zich over eene lengte van omtrent vijf mijlen n. t. o. en z. t. w. uitstrekt. Wij verlaten onze Ambon weder voor eenige oogenblikken, om, onder de leiding van den heer de Groot, een weinig kennis met zijne inwendige gesteldheid te maken.

Tusschen de z. o. zijde van Kaseroeta en de n. w. zijde van Tambeli liggen eenige kleine eilandjes. Tegenover hen, daar waar eene rivier van denzelfden naam in zee uitloopt, stappen wij te Kaseroeta aan wal. De rivier gevolgd, ontdekken wij spoedig aan haren regteroever, twee niet zeer aanzienlijke hutten. Eene daarvan dient den sulthan van Batjan, als hij soms Kaseroeta bezoekt, tot tijdelijk verblijf. Beiden worden door een tweetal zijner volgelingen met hunne huisgezinnen bewoond en bewaakt. Zij zijn de eenige bewoners van Kaseroeta's eenzame en verlaten landen. Wel mag ik zeggen verlaten landen, daar toch, waar thans die twee hutten zoo eenzaam verrijzen, en hare enkele bewoners langs het smal voetpad naar de rivier afgaan, lag vroeger eene sterk bevolkte en magtige kampong, in wier midden zelf een vorst zijnen zetel had opgeslagen, zijnen kraton bewoonde. Wanneer? zie, daarvan zwijgt de geschiedenis, zelfs Valentijn, de

naauwkeurige Valentijn, die anders de Moluksche zaken toch van zoo hoog weet op te halen, meldt ons niets daarvan. Ik kan slechts alleen duistere overleveringen geven, overleveringen, die, sedert zoo vele geslachten van vader op zoon overgebracht, slechts tot onzen tijd mogten komen met het schraal bericht dat de vorsten van Batjan, vóór hunnen zetel en hoofdkampong op hare tegenwoordige plaats, aan de baai van Amassing, te vestigen, dien hier hadden. En de steenen fondamente[n] zijn nog daar, om de overlevering te staven, zoo ze niet alleen aan dezelve[n] haren duur moet danken. Zie wij kunnen ze nog hier en daar, te midden der ruigte op den sterk bewassen grond volgen; hier zelfs, vlak bij het voetpad, dat langs de rivier een eind naar het binnenland voert, springt nog een regte hoek uit. Wij nemen een paar steenen in de hand, en zijn verwonderd steenen te zien zoo goed gevormd en gebakken, op een eiland als Kaseroeta. Zij zijn zoo rood en hard gebakken als de besten uit den tijd van Modjopahit, wel niet zoo groot, maar toch grooter dan onze gewone bakken. De fondamente[n] zijn die eener ommuring, binnen welke des sulthans astana zich verhief. Hoe lang en wanneer hij daar woonde, wat hem daar bragt en van daar weder naar Batjan verwijderde, kunnen ons die steenen wel niet zeggen, maar uit Valentijn zien wij, dat de hoofdplaats van Batjan reeds in 1558 op hare tegenwoordige plaats was gevestigd.

Thans volgen wij den sulthan met den heer de Groot op eenen ontdekkingsstogt naar de binnenlanden. Wij gaan kopermijnen zoeken. Drong nimmer het bericht, althans gerucht tot u door, dat Batjan en Kaseroeta eilanden zijn, rijk aan verschillende, zoo kostbare als nuttige metalen en mineralen? De sulthan had er altijd den mond van vol, en wist een ieder die zijn eiland bezocht, daarvan steeds veel te verhalen. Ik herinner mij nog zeer goed, moge het ook reeds meer dan twaalf jaren zijn geleden, bij de terugkomst van den gouverneur der Molukko's van eene reize naar eenige eilanden van zijn zoo

onzeker als wijd gebied teruggekeerd, waarop hij ook den sulthan van Batjan had ontmoet, op Amboina gehoord te hebben, dat deze had verklaard, verweg de rijkste sulthan uit het oosten te zijn, en een eiland te beheerschen in welks schoot onnoemelijke rijkdommen van metalen en mineralen waren besloten, welke hij echter in hunne diepe en duistere legers moest laten rusten, omdat hij, arm aan onderdanen, geene handen had om ze aan het licht te brengen. En later werden die schatten van Batjan nog meermalen besproken en beschreven, zeiden we vaak: „werd Batjan aan mij afgestaan, dan zou mijne fortuin zijn gemaakt.” Maar wat verpraten wij onzen tijd, kom en volg, laat ons liever naar eene dier rijke mijnen opgaan, gewapend met den berghamer en wat we verder voor ons mijnonderzoek behoeven. Het rivierbed is weldra onze eenige weg over rolsteenen. Wij plassen door het water dat om ons schuimt en bruischt, en hebben het vooruitzigt nog een goed eind het zoo gemakkelijk pad te mogen volgen, voor ons el dorado is bereikt. Doch neen, zoo ver behoeven wij ook niet te gaan; het heeft ons zijne koperschatten, in eene menigte van rolsteenen, reeds tot hier met den stroom te gemoet gezonden. De sulthan komt reeds met eenigen aangelooopen. Het zijn eruptive gesteenten. Wij behoeven ze slechts open te slaan om het koper in rijke lering te vinden. De hamer treft den eenen na den anderen. En wij zien den sulthan even teleurgesteld aan als de steenen op hunne breuken. Wij bezien ze nog eens, en wederom, maar vinden er niets meer in dan slechts sporen van gedegen koper. Dit kan noch mag ons echter ontmoedigen. Wij vervolgen daarom onzen rivierweg, al is het ook niet meer met zoo hooge verwachting als in den aanvang. Intusschen rust de hamer geen oogenblik en wordt eene menigte van steenen opengeslagen. Wij vinden echter slechts sporen en niets meer dan sporen van koper.

Hier zij u eindelijk, na een zoo moeilijken als vergeef-

schen togt, aan eene zandplaat in het midden der rivier gekomen. Daarop zullen wij, naar het plan door den sulthan gemaakt, vernachten, om den volgenden dag den togt te vervolgen naar den berg, van waar ons die steenen zijn toegerold. Daar echter de sulthan en wij, zoo geheel in onze verwachting teleurgesteld, er niets meer durven verwachten dan wij reeds vonden, en het bovendien den sulthan nu ook op eens in de gedachte komt, dat die zandplaat, wel beschouwd, een zeer gevaarlijk bivouak is, omdat de eerstkomende banjir ons met nachtleger en alles reddeloos kan wegvoeren, wordt, na kort beraad, maar voor goed tot den terugtogt besloten. Wij vernachten in de twee huizen of hutten. Ik moet den sulthan de eere geven welke hem toekomt. Zoo hij ook, uit onzen ontdekkingstogt, al niet blijkt de rijkste sulthan van het oosten te zijn, hij is zekerlijk een der meest ijverigen en verstandigen onder hen. Vaak doorkruist hij dagen lang, gekleed als de minste zijner onderdanen, op bloote voeten en in het zweet zijns aanschijns, zijn eiland op ontdekkingstogten, om bronnen van ontwikkeling voor hetzelfde te vinden, en daardoor bevolking van elders er heen te lokken. Er moge nu wel iets van het zoeken naar den steen der wijzen onderloopen, dit kan men hem niet toerekenen, daar hij er wel eenige aanleiding toe heeft, als oosterling zonder vorming en kind zijner verbeelding, die nimmer aan eenige hoogeschool studien in het mijnwezen maakte.

Hij is ook een kunstenaar, weet zeer aardig te draaijen, ook goed te slijpen, en, gelijk ik hoor, in goud en zilver te werken. In dit opzigt is dan wel de mantel van een zijner voorvaderen op hem gevallen; van „Alaawadin den tweeden”, die in 1704 nog regeerde, en van wien Valentijn ons verhaalt „dat hij een koning was, scherp van oordeel en van een groot vernuft, hetgeen hij ook zelf in persoon in het beoefenen van verscheidene ambachten getoond heeft, — wetende zeer kunstig in goud, zilver, koper, ijzer, enz. te arbeiden en alles ook zelf te

draaijen, waarvan men verscheidene fraaije stukken, door hem zelve gemaakt, aan zijn hof beschouwen kan." In andere opzigten verschillen beiden echter hemelsbreed van elkander, want verhaalt ons Valentijn van zijn sulthan, dat deze zoo sterk in de vuist was, dat hij een buffel ter neder kon werpen, den onzen, al is hij voor een oud man ook nog goed ter been, kan men het zeer goed aanzien, dat hij geenzins zal beproeven, hem dit na te doen. Een kalf, wat zeg ik, een bokje zou hem nog te magtig zijn. En wordt ons van Alaawadin berigt, dat hij een „zeer laatdunkend, opgeblazen vorst was, streng in zijne regering en zoo trotsch van aard, dat hij zonder zijne vlag te strijken voor het fort Oranje op de reede van Ternate kwam," de onze is nederig en vriendelijk, een zoo vaderlijk regent van zijn volk als een gehoorzaam onderdaan van ons gouvernement.

De zoogenoemde en door verscheidenen wel eens als zeer precieus geroemde Batjansteenen, worden allen, in weerwil van hunnen naam, niet op Batjan maar op Kaseroeta gevonden. Zij komen slechts in zoo ver van Batjan als zij door de slijpende handen van den sulthan of andere batjanners gaan. Zij zijn doorschijnend en niet onaardig gekleurd, groen, bruinachtig, melkkleurig, met banden wederom van verschillende kleur, hebben echter geene waarde, daar zij tot de chalcedons, semi-opalen en andere kwartssoorten behooren. Deze steenen worden veel in de rivier van Kaseroeta, voornamelijk aan het strand der, door den landtong Loleo-delina daarvan gescheiden en op de westkust gelegene baai Imboe-imboe, gevonden.

Maar wij zouden naar Batjan stoomen, en ik houd u zoo lang te Kaseroeta op.

Straat Sembaki wordt enger aan haar einde door de bogtig uitloopende kust van Batjan. De noordkust van Tambeli strekt zich voor ons uit. Het is alsof zij onzen verderen togt zal stuiten en wij weldra den steven weder zullen moeten wenden. Maar geen nood, de oorlogsstoomboot Vesuvius, welke de

Ambon reeds van Kema af begeleidde, zoo vertrouwd in de wateren der Molukko's, gaat ons voor. Zij verdwijnt achter het land van Batjan, weldra zijn ook wij dien hoek omgestoomd, en straat Herberg opent zich voor ons.

De straat zou, volgens sommigen, haren naam ontleenen aan een vroegeren resident van Ternate, die zich het eerst daardoor heeft laten roeijen en Berg heette, maar door de zijnen in de wandeling Herr Berg werd genoemd. Wij vermelden het als een bijzonder staaltje van curieuse naamsafleiding. Midden in de enge opening der straat verheft zich schilderachtig een wollig en begroeid eilandje. De ruimte is zoo beperkt dat wij gemakkelijk den wal van Batjan met eenen steen konden bewerpen. De baai van Batjan binnengestoomd, kwam ons ook de sulthan van Batjan, onder het razen en kloppen der zijnen op hunne tifa's, aan boord. Voor een man van jaren, zag hij er nog zeer goed uit. Vreemd genoeg voor eenen sulthan, was hij in een fantasie residents kostuum gestoken. Alleen zijne makota, kroon, deed hem als sulthan kennen. Deze was, geloof ik, van dezelfde stof als de beerenmutsen der grenadiers vervaardigd, en liep van achteren uit in eene soort van zware hanenstaartveren, die, vijf in getal, met sierlijke buiging over elkander hingen. Van voren was zij behangen met eene menigte van kwartssteentjes, door Zijne Hoogheid zelf geslepen. Zij behoort voorzeker onder de minst kostbare vorstenkronen.

Hij bragt den gouverneur generaal en mevrouw zijnen welkomstgroet, boog eenige malen, keek in de rondte als iemand die zich niet geheel op zijn gemak bevindt, vertelde dat hij reeds een paar dagen hooger op de stoomboot had gewacht, en langzamerhand weder naar zijne hoofdplaats was afgezakt, boog ten afscheid en ging vooruit om den ontvangst te regelen.

Wij ontbeten nog eerst aan boord. Voorzeker het beste wat wij doen konden, daar des sulthans tafel, kok en servies, ook met den besten wil, wel iets te wenschen zouden overla-

ten. De lucht betrok intusschen; gedurende de tafel viel zelf regen. Wij vreesden, — maar met geëindigd dejeuner was ook de bui voorbij gegaan, en zag weder een heldere en drooge hemel op ons neder.

Batjan vertoont niet veel, van de reede gezien. Het fort Barneveld met zijne hoog wapperende vlag op den achtergrond, op den voorgrond een nederig huis voor de receptie ingerigt, iets verder nog een, twee anderen, daarvoor een strand zonder zeehoofd, waarop eenige prauwtjes liggen gehaald, en waarnaar de sulthan in eenen stoel uit zijne vlaggende prauw gedragen wordt. Overigens eene rijke tropenvegetatie, dicht geboomte dat de nederige hutten van Batjan voor ons oog verbergt, en naar het gebergte der binnenlanden oploopt. Regts ligt een uitgestrekt kokosbosch, waaronder de hutten der Laboha's of christenen schuilen.

De tentsloepen zijn gereed. Voor we er echter in afdalen om Batjans gewenschten grond te betreden, willen we nog eerst een geschiedkundigen blik op hetzelfde werpen. Valentijn zal ons daartoe de bouwstoffen leveren, in het eerste deel van zijn Oud en nieuw Oost-indie verspreid te vinden. Ook nog enkele anderen zullen er het huune bijvoegen.

De vorsten van Batjan zijn van wonderbaren oorsprong. Hun stamvader was een draak. Valentijn verhaalt: „De koningne van Ternate, Tidore en Batjan zeggen dat zij uit eenen draak, doch ieder uit een bijzonder ei gesproten zijn, om welke reden de koning van Batjan een draak boven op zijn paleis heeft uitgesneden staan.” Wij zouden gaarne meer van de zaak willen weten; maar Valentijn geeft niets meer. Op Batjan weten ze er ons ook niets van te verhalen, en vergeefs zagen we uit naar het drakenbeeld voor des sulthans woning. De vorstelijke familie zelve schijnt hare doorluchtige afkomst geheel vergeten te hebben.

Intusschen geeft ons Valentijn nog eene andere overlevering,

die meer in de bijzonderheden treedt, en waaraan de batjanners ook meer hechten. Bigara of Bikoe Sigara, de oudste bekende vorst der Molukko's, liet zich op zekeren dag voorbij Batjan roeijen. Aan het strand een bamboeboschje ziende, begaf hij zich met zijn volk daarheen om eenige bamboes te kappen. Maar naauwelijks hadden zij den eersten kap gedaan, of, o wonder! zij zagen daaruit bloed naar buiten dringen. Nog grooter werd de verbazing van den vorst, toen hij aan den wortel der bamboe vier eijeren zag liggen, die slangeneijeren schenen te zijn, en eene stem uit het boschje hoorde, die zeide: draag goede zorg voor deze vier eijeren, bewaar ze zorgvuldig, want vier vorstelijke personen zullen daaruit geboren worden. Opgetogen nam hij de eijeren mede. Niet langen tijd daarna berigtte men hem ook, dat daaruit vier menschen geboren waren, drie mannen en eene vrouw. De vrouw trouwde met een vorst op Almaheira, de mannen werden de stamvaders der vorsten van Batjan, Boeton, en van een der Papoesche eilanden, niet genoemd. Bij de twisten, welke in vroegere tijden de zoogenaamde moluksche vorsten, die van Ternate, Tidore, Gilolo en Batjan, dikwijls om den voorrang voerden, beriepen zich die van Batjan steeds op het vinden der eijeren op hun eiland, waardoor hun, meenden zij, billijk den voorrang toekwam. „Maar” zegt Valentijn, „dit ging bij de anderen niet door. Zij hadden mede wel gehoord dat zij van eenen draak afkomstig, en van één geslacht waren, maar wilden hun echter den voorrang niet toestaan.”

De vorsten uit de oostelijke gedeelten van den indischen archipel leiden gewoonlijk hunnen oorsprong van uit de aarde af; zij zijn geboren uit een ei, eene slang, eenen kaaiman of boom. Die uit de westelijke gedeelten, gelijk de vorsten der javanen, maleijers, makasaren, klimmen hooger op. Zij laten hemelsche wezens op aarde nederdalen en maken die tot hunne stamouders.

De geschiedenis der moluksche vorsten en eilanden, sedert de vroegste tijden, is die van gedurige oorlogen en rooverijen onder elkander, waardoor de ongelukkige bevolking maar al te zeer leed.

Tot omtrent het einde der dertiende eeuw waren de batjanners nog een zeeroovend volk. In het begin der veertiende kozen zij zich een vorst, welke ook opgenomen werd onder de moluksche vorsten, en toen in rang boven dien van Tidore stond. Djenoel Abidin was in 1511 de eerste mahomedaansche vorst van Batjan. In het begin der veertiende eeuw verkeerden, volgens Valentijn, reeds zeer veel javanen en arabieren in de Molukko's, vooral te Ternate, van welke verscheidenen zich op Batjan vestigden. De nagelen waren het lokaas dat die vreemdelingen daar heen trok, en hen den heidenschen vorsten en volkeren, daarvoor, nevens geld en waren, ook hunne godsdienst deed brengen. Valentijn noemt nog de namen van eenige andere vorsten van Batjan. Wij kunnen ze echter wegens hunne onbeduidendheid in zijne folianten laten rusten. Een hunner echter, Moesom genaamd, die als sulthan den titel voerde „de standvastige in het geloof,” zoon van den reeds genoemden sterken sulthan, moeten wij daaruit echter voor eenige oogenblikken laten opstaan. Hij werd, zegt Valentijn, in de wandeling de dommekracht genoemd. Deze regeerde tot in 1709. Onder hem troffen Batjan twee slagen, welke hetzelve voor altijd tot zijne tegenwoordige onbeduidendheid verwezen. De kinderziekte bezocht zijn land en rigtte eene vreeselijke slagting onder het volk aan. In 1706 bezat hij nog van tien tot twaalf duizend onderdanen, in 1707 bleven hem, door die ziekte, daarvan nog slechts twee duizend over. Door andere rampen verloor hij er nog meer, zoodat, besluit Valentijn, „hij nu niet boven de twee honderd man sterk is, en wil dat zoo voortgaan, zoo zal hij weldra een koning zonder volk zijn.” Thans telt de bevolking van Batjan omtrent 1700 zielen.

De tegenwoordige sulthan gevoelde bij de aanvaarding van

het bestuur, zoo zeer de nietigheid van zijn rijk, althans te onbeduidend om deszelfs beheerscher op den titel van sulthan aanspraak te kunnen doen maken, dat hij verzocht slechts dien van panghoeloe, hoofd, te mogen voeren. Later nam hij dien van sulthan toch aan. In lateren tijd moet hij ook zijn rijk ter overname het nederlandsch gouvernement hebben aangeboden, slechts tot koopprijs stellende, dat men hem als ambtenaar, met een voldoende maandelijksch traktement, tot hoofd van Batjan benoemde. Hij volgde daarin eenigzins het voorbeeld van Alaawadin den sterken, zijnen voorvader, die in 1685 Oebi-major en Oebi-latoe, met de aanliggende eilandjes, voor acht honderd rijksdaalders aan de Kompagnie verkocht.

De tweede slag welke Batjan onder Moesom trof, was dat toen voor goed aan deszelfs vorsten de aanspraken werden ontzegd, welke zij tot dien tijd herhaaldelijk hadden laten gelden op het bezit der dorpen Lissabatta, Hatoeé, Sawaai, Laöelata, Papoeti, Bawoer, Toeloesei, Saléman en Hatilen, langs de noordkust van Ceram gelegen. De Kompagnie stond Moesom toe zijne afgezanten naar die plaatsen te zenden, met voorwaarde, „dat hij ze in bezit mogt nemen, mits de ingezetenen daar niet tegen hadden, en zich genegen toonden onder hem te willen staan, maar dat zij daartoe geenzins mogten gedwongen worden.”

Het gezantschap, begeleid door eenige beambten der Kompagnie, over Amboina derwaarts vertrokken, keerde onverrichter zake terug, en daarmede waren voor altijd Batjan's aanspraken op die buitenbezittingen vervallen.

De batjanners lieten ook hun regt op eenige Papoea-eilanden gelden, „doch welke die zijn” zegt Valentijn, „is mij onbekend.”

In vorige tijden bezitters van de Oebi-groep, hunne regten ook op eenige Papoea-eilanden latende gelden, en volgens hetgeen wij lezen bij Valentijn, naar hun volkenregt, niet geheel ongegronde aanspraken op eene streek der noordkust van

Ceram makende, zien wij daaruit, dat de sulthans van Batjan, thans tot hun eiland bepaald, vroeger ook, even als die van Ternate en Tidore, hunne magt ver daar buiten hadden uitgebreid.

Wij laten hier de beschrijving volgen, welke Valentijn ons geeft van Moesom's gezantschap en deszelfs ontvangst te Amboina, als eene niet onbelangrijke bijdrage tot de kennis van de staatsie en het karakter dier hooge personen van Batjan, ook van het grootsch en deftig ceremonieel waarmede de Kompagnie hen inhaalde.

„Het verscheen den 25sten augustus met de sloep Kariki op de reede van Amboina en werd den 27sten door de gemagtigden, de onderkooplieden Pieter Nuijts, Balthasar de Bruijne, en Alexander van Brussel, boekhouder en geheimschrijver van den raad van justitie, evenals in het jaar 1675 ten tijde van den heer Hurdt, van boord gehaald, en onder drie schoten van de sloep naar land gevoerd, en daar ook zoo ontvangen.

's Konings brief, die toen reeds van boord ging, en in een zilveren schotel door hen aan een korporaal van den heer Van der Stel's lijfwacht, Mijlraad, overgegeven en weder in een anderen zilveren schotel gelegd was, had de lengte van een span en was drie vingers breed, zijnde (gelijk wij zullen zien) in het maleisch en met arabische letters geschreven.

De brief werd door dien korporaal, nadat hij met een geel zijden neusdoek bedekt was, onder een geel zonnescerm (de koninklijk verw) blootshoofds gedragen.

Hierop volgde, als in processie, de eerste gezant of de prins van Batjan ('s konings oudste zoon) Kaijtsjili Mantsoer genaamd. Hij was een heer van eene korte gestalte, geenziens de vetste, en na gissing een of twee en dertig jaren oud: Hij had een tafetta, geel en rood gebloemd kleed aan, een rooden gemarmelden tulband (diftor of wrongsgewijze) op het hoofd, die met verscheidene zilveren verdeelingen hier en daar in het rond, en

wel een vinger breed, gelijk zij omtrent ook zoo ver van een stonden, onderscheiden was, waaraan men groote zilveren kwasten, met loovers op de linkerzijde, hangen zag. Ook had hij een grooten rood en geel gestikten neusdoek over zijnen schouder tot achter op zijnen rug hangen.

Op zijne zijde zag men eene schoone kris, wier hecht van uitnemend schoon rood en wit akarbahar of koraal was, vier duimen breed, hoedanig eene soort ik nooit meer gezien heb.

De tweede gezant, Doebo-Doebo genaamd, was hoekom of 's lands opper-rigter, een lijvig heer, doch mede de langste niet. Het was een man van twee of drie en veertig jaren, die een sitsen rok aan, een enkel rooden tulband of diftor makoeta met zilveren loovers op het hoofd, en ook eene schoone kris op zijne zijde had.

Deze twee gingen blootsvoets tusschen onze gemagtigden in.

Daarna volgde de sjahbandar of tollenaar, die de eerste man van hun gevolg, en in het rood scharlaken gekleed was.

De tweede man van hun gevolg had een gestreepten karmozijnen rok aan, die van twee personen in het wit gekleed met krissen op zijde gevolgd werd, doch een derde, mede in het wit gekleed, scheen wel een priester te zijn.

Behalve deze waren er zes oppassers met geweren, die achter hen gingen.

Dus gingen zij ten half elf ure 's morgens naar het kasteel Victoria, waarin zij van den heer landvoogd en zijnen raad verwelkomd werden. Ten elf ure werden vijf charges met musketten en op ieder charge een kanonschot gedaan, daarna werden zij deftig met wijn enz. onthaald, zoodat zij toen van geen verbod van wijn in den koran schenen te weten, ja dit vocht begon hen zoo sterk in het hoofd te malen, dat zij op het einde slecht duitsch begonnen te spreken en vrij buitensporig te vuilbekken.

Na twee uren verblijf in het kasteel werden zij door dezelfde gemagtigden na eene woning aan strand, tot hun verblijf geschikt, gebragt, doch zij hadden voor hun vertrek de beleefdheid om al de koeken en krakelingen, hun tot eene versnapering (alzo zij onze spijs niet eten zouden) voorgezet en nog overgeschoten, mede naar hunne woning te verzoeken, zoodat men ze hun in twee schotels nazond."

Zij kwamen ook de hulp van den gouverneur der Moluko's inroepen in het wederverkrijgen van een kostbaren steen, welken de sulthans vader of grootvader, vroeger te Hila vertoevende, daar ter bewaring had achtergelaten. De brief van den sulthan welke dat verzoek bevatte, is ook curieus genoeg om hier nog eens gelezen te worden. Hij luidde:

„Een waar woord is een zinspreuk der gerechtigheid.

De keizer Makadeddin (dat is de standvastige in het geloof) de koning van Batjan, de overvloedige groete, en volmaakte bede, voortkomende uit eene hartelijke vriendschap, dat is, uws zoons zijner majesteit, des keizers Makadeddin, des konings van Batjan, die een blad van opregtheid ten bewijs van zijne onvergelykelijke eere, benevens zijne menigvuldige groetenis toekent aan zijnen vader, den heer gouverneur Adriaan van der Stel, die het land van Ambon bestiert en alle magt der Maatschappij waarneemt, tot alles dat in Indie is, omdat bij den glans van zijn verstand, wijsheid en voorzigtigheid in al zijne werken doet doorsteken, en ook alle ellendigen en vreemdelingen bemint, en die ook kennis heeft over alle geslachten, die na- of verrebstaanden zijn, en aan denwelken voornamelijk, wederom de heilige en bovenal verheven God, een volmaakt welvaren, ouderdom, en het tijdelijk leven schenke, en dien eeuwig wil doen zijn in de plaats van heerlijkheid en van hoogheid, tot in allen eeuwigheid. Amen, O! Heer der heirscharen!

Vorder zoo en is er niets, dan alleen dat ik (of uw zoon)

te zeggen hebben, dat wanneer de prins Mantsoer en de prins Doebo- Doebo, aan (u) mijn vader, van dien robijn kennis gegeven hebben, uw zoons verzoek is om mijnen zoon (den prins voornoemd) een weinig te helpen om dengenen te doen zoeken, dien dezen steen bewaart, en die Toebang-besi genaamd is; laat hem denzelven bij mijnen vader, den heer gouverneur brengen, en dat mijn vader dien steen dan neme, en hem den jongeling, den zoon van den sjahbandar, Abdul Rachman genaamd, geve, want bijaldien mijn vader de zaak van dezen steen, benevens het akkoord daarvan niet verstaat, zoo gelieve maar Latoewani te roepen, aangezien uw zoon (of ik) hetzelfde aan Latoewani te kennen gegeven heeft: 't einde.

Ik heb niets ter wereld, dat waardig is u aan te bieden, dan deze twee stuks paradijs-vogels.

Aldus sluiten wij dezen brief, in het paleis des konings van Batjan, den een en twintigsten van de maand sjawal (of november) in het jaar (der vlugt van Mahomed) elf honderd een en twintig (of 1709)."

Kort na hunne komst in de Molukko's kwamen en vestigden zich de portugezen ook op Batjan. Althans wij lezen dat de vorst van Batjan, verontwaardigd over den verradeliijken moord aan den sulthan van Tidore en den schandeliijken roof op zijn eiland gepleegd door den Portugeschen laudvoogd Garcas Henrik // hen in 1526 uit zijn land deed vertrekken." Later werden zij weder vrienden. De vrede en vriendschap was echter steeds van korten duur. Zoo vereenigde zich de vorst van Batjan in 1553 ook met de overige moluksche vorsten tot eenen strijd op leven en dood met de portugezen en tot uitroeijing van het christendom door dezen in hunne landen verspreid. Met hevige verbittering werd de moorddadige strijd gevoerd.

Onverwacht werd echter diezelfde vorst van Batjan, de zoo bittere vijand van het christendom, die daarom ook met de andere

moluksche vorsten te Tidore op den koran deszelfs ondergang gezworen had, in 1558 met zijn gansche huis en vele zijner onderdanen christen.

Dit mag ons zeer verwonderen. „Het kwam ook den portugezen”, zegt Valentijn, „zeer vreemd voor.” Zij zonden er echter Nicolaas Nugnes naar toe, die zeer wel ontvangen werd, en den vorst, nevens zijnen broeder, den prins, en drie prinsessen, zijne zusters, kort daarna doopte, leerende ondertusschen ook de vorstin, nevens eenige vrouwen van haar gevolg, die met haar te gelijk gedoopt werden, gelijk vele van zijne vrienden en onderdanen, die dit voorbeeld van hunnen koning en vorstin volgden; tot welken tijd men de bekeering der Laboe-wa's schijnt te moeten brengen, die ook sedert christenen bleven.”

Wat dien vorst en de zijnen zoo eensklaps deed veranderen? „Hij kwam” antwoordt ons Valentijn, „hiertoe juist niet door den besten grond, want de princes van Ternate, op welke hij verliefd was, naar Batjan stil vervoerd hebbende op eenen tijd, dat hij te Ternate gekomen was, om dien koning in den oorlog te helpen, werd hij te rade, om de woede van dien vorst over deze vervoering te ontgaan, zich met de portugezen te bevredigen, en, om dien vrede te vaster te maken, aanstonds christen te worden, tot welk einde hij van den landvoogd ook een priester verzocht, om hem te onderwijzen en dan te doopen.”

Sedert dien tijd mogen wij gelooven, dat de portugezen zich voor goed op Batjan vestigden, en er het fort bouwden waarin de onzen hen, of liever de spanjaarden, in 1609, onder Hoen vonden.

Hoen eischte de vesting op; maar kreeg kort en krachtig tot antwoord „dat men zulke honden niet wilde te spraak staan.” Daarop ontscheepte hij zijn volk onder Louis Schot en Jan Dirksen, en jaagde de spanjaarden met hunne bondgenooten, zonder eenigen tegenstand te ontmoeten, het bosch in en de bergen op. Weldra waren ze ook van geheel het eiland verjaagd

waar de onzen zich nu in hunne sterkte vestigden, die zij Barneveld noemden en van vier bolwerken voorzagen. „Toen werd ook tusschen den koning van Batjan en de hollanders een verbond gemaakt, waarbij zij onderling beloofden als vrienden zamen te zullen leven en al hunne krachten tegen de kastilianen en portugezen te zullen inspannen. Daar benevens verschenen ook al de Batjansche christenen voor den onderzevoogd Hoen, en deden aan hem in naam van den prins van Oranje den eed van getrouwheid, belovende de kastilianen voor vijanden te zullen houden, en kwamen toen met hunne vrouwen en kinderen bij de vesting wonen.”

De onderkoopman Adriaan van der Dussen, wien men eene bezetting van vijftig hollandsche krijgsknechten toevoegde, was daar de eerste gezagvoerder.

Het navolgend berigt, dat wij insgelijks aan het reeds genoemd reisverhaal van John Saris danken, kan ons, indien het naar waarheid is geschreven, doen zien, hoe het korten tijd na Hoen daar met de onzen, hun monopolie en verhouding tot den inlander gesteld was. „De hollanders” zoo verhaalt hij „begroetten ons met vijf stukken, welke ik op gelijke wijze beantwoordde, maar dewijl er een van 's konings wege aan boord was, zeiden wij dat het ter cere van den koning was, die mij liet weten, dat hij mij had willen komen bezoeken, maar door de hollanders verzocht was dit niet te doen. In het fort waren in het geheel dertien stukken geschut, zoo groot als klein. De hollanders, hier wonende, worden van de ingezetenen meer gevreesd dan bemind, hetgeen echter de reden is waarom zij daar beter varen, want de ingezetenen verhaalden ons, dat zij ons geen katie nagelen, dan met gevaar van hun leven durfden brengen. De koning zond zijnen admiraal en eenige zijner edellieden aan boord om mij welkom te heeten, zeggende: dat zij aan onze vlag wel konden zien van welke natie wij waren. Zij bezigden veel beleefde woorden, wenschende dat wij door onze

plaats hadden, en zij van de hollanders mogten bevrijd wezen, daar hun land door de oorlogen bijna geruïneerd was. Ik ont-haalde hen vriendelijk, en zeide gekomen te zijn om handel met hen te drijven, en indien hun koning dit goed vond, daar een kantoor op te rigten. Hun antwoord was, dat zulks voor hen eene gewenschte zaak zoude zijn, maar die in de gegeven omstandigheden niet zou worden toegestaan. Zij wilden het echter hunnen koning voorstellen.

De kapitein van het hollandsch fort kwam mij ook bezoe-ken, van wien ik hoorde dat zijne magt daar bestond uit der-tien stukken en dertig soldaten, die meest getrouwd waren, òf met vrouwen van dat land, òf van Holland. Van deze waren elf man in het fort, die den aanval van de spanjaarden of au-deren moesten afkeeren. Allen waren slordig van leven en met weinig goede hoedanigheden begaafd. Maar het scheen dat zij hunnen kapitein navolgden, want zoodra was deze niet aan boord, of die gasten volgden hem, klaagden over hunne armoede, en vielen zoo, zonder genoodigd te zijn, met onze maats aan den bak, en gegeten hebbende wat het schip opleverde, keerden zij met hunnen kapitein weder naar land."

De engelschman moest zonder nagelen verder; misschien heeft hem dit wel een weinig bitter gestemd, en de soldaten met hunnen kapitein als zulke slordige en slechte menschen, als zulke be-rooide hongerlijders doen afschilderen. Het blijkt ons uit zijn verhaal, dat hij zich niet beroemen kon op bijzonder vriende-lijke en beleefde ontvangst voor Batjan. Dit ondervond zijn landgenoot, de bekende zeereiziger William Dampier, in 1691 echter in nog veel erger graad. Ja diens ontvangst daar zou zekerlijk tot de grootste moeilijkheden met Engeland hebben kunnen aanleiding geven, zoo de krachtige en verstandige maat-regelen van Rooselaar, landvoogd van Ternate, dit niet voorko-men hadden. Valentijn verhaalt ons de zaak aldus:

"In het laatste van des heeren Rooselaars regering kwam in

de Molukkos de vermaarde opperpiloot William Dampier te vervallen, die eerst op Batjan aangierde. De serjant, die daar het bevel had, zeide dat het voornemen der engelschen was hen te vermoorden en te berooven, verzocht daarop hulp van den koning van Batjan, die Dampier gevangen en het roer van zijn schip nam, latende hem wel drie etmalen onder den blaauwen hemel in den tronk zitten, en meende zeer wel te doen met hem, geboeid zijnde, na de hoofdvesting op Ternate te voeren. Dit bedrijf werd door dien landvoogd zeer kwalijk genomen, gelijk hij ook aanstonds ontslagen en die serjant eerst in hechtenis gezet, en naderhand naar Batavia gezonden werd, om door Hare Edelheden na verdienste behandeld te worden, hetgeen naderhand, na eene langdurige gevangenis, ook geschied is. Den heer Rooselaar heeft men ook over zijne voorzigtige behandeling omtrent Dampier, bij schrijven uit het vaderland, ten hoogste en vooral daarover geprezen, dat hij Dampier eene lijst van zijne schade op Batjan geleden (waarvan hij in het eerst zeer breed opgegeven had) afgevorderd, en hem dus den pas afgesneden heeft, om meer dan hetgeen die lijst inhield te kunnen eischen. Men had hem wel eenige dingen ontnomen, doch hij heeft veel daarvan weder bekomen."

Het was er ver af dat de onzen, hoe wel ook op Batjan gevestigd, daar in vrede heerschten. In 1627 bedreigde hun zelfs een groot gevaar. De christenen, die om het fort woonden, beeraamden eene zamenzwering tegen de bezetting. Dit geschiedde vooral door opstoken der spanjaarden, die van uit Gamma-lama, hunne vestiging op Ternate, nog altijd in het geheim bleven werken, om hunne verloren bezitting weder te krijgen. Waarschijnlijk kwam er bij, dat die christenen, Laboea's genaamd naar de landstreek waar zij woonden, zich maar niet zoo aan den eisch der Kompagnie konden onderwerpen, om niet slechts van heer maar ook van geloof te veranderen. Zij vereenigden zich om het fort af te loopen en de bezetting te vermoorden. Daar-

toe hadden zij ook om hulp naar Gamma-lama gezonden. Het verraad werd echter bij tijds ontdekt. De landvoogd van Ternate haastte zich met het schip *De Goede Hoop* naar Batjan. Vijf der aanvoerders van den opstand werden gevat, met den dood gestraft, en hunne hoofden op palen gesteld. De opstandelingen vlugten echter met de overige leiders naar de binnenlanden. Het bleek spoedig dat de sulthan van Batjan zelf in het geheim met de opstandelingen heulde. Na vele moeilijkheden en onderhandelingen, werd de zaak eindelijk, zoo veel mogelijk geschikt. De Laboea's konden naar hunne huizen wederkeeren, maar moesten zich tot onmiddellijke onderdanen der Kompagnie verklaren, waartegen zij, en niet minder de sulthan van Batjan, zich echter zeer verzetten.

De Kompagnie volhardde in haren eisch, en grondde dien op de overwinning door Hoen tegelijk op hen en de spanjaarden behaald, toen hij hun land overmeesterd had; ook op de laatsten, na hun verraad, andermaal bevochten. Van hier dat de verhouding van het nederlandsch gouvernement tot Batjan tweeledig is; de Laboea's christenen zijn onderdanen, de sulthan met de mohamedaansche bevolking zoogenaamde bondgenooten.

Door de kontrakten tot uitroeijing der nagelen met de Moluksche vorsten gesloten, ten gevolge waarvan die van Batjan ook nog jaarlijks eene toelage ontvangt, niet minder door het uitsterven van een zoo groot deel zijner bevolking, is Batjan meer en meer tot zijne tegenwoordige nietigheid weggezonden. Hoe weinig de tegenwoordige sulthan zijnen troon en rijk acht hoorden wij reeds. Thans ligt er nog een serjant met eenige inlandsche soldaten, die er tevens zoo genaamd posthouder is.

Men kan, de zaak wel beschouwd, niet zeggen dat de nagel-extirpatie het volk van Batjan zoo veel nadeel heeft berokkend. De sulthan toch eigende zich reeds vroeg de winsten van den handel toe; hij had zich tot monopolist tusschen zijn volk en de Kompagnie gesteld, waarom het volk toen reeds de

boomen verwaarloosde, en bij de plukking, voor het gemak, de takken afbrak.

De kommissaris Gilles Zeijst, die in 1627, tijdens den opstand der Laboea's, ook op Batjan kwam, meldt ons daarvan in zijn verslag nog het verdere:

„Het spijtigste van alles is, dat zij, die de kruidnagels inzamelen, dezelve niet in het hollandsche kantoor durven brengen, zonder ze alvorens te hebben aangeboden aan den koning, die ze meestal behoudt, en den bringers niets anders geeft dan een klein stukje lijnwaad; hij wil geen vaste belasting bepalen, om het alzoo aan zich zelven te houden dus willekeurig te kunnen handelen. De landzaten, ziende den vorst zelven de kruidnagels aan den hollandschen koopman leveren, en den prijs daarvoor ontvangen, willen de moeite niet nemen om te werken, om hem de voordeelen aan te brengen, terwijl zij zelven behoeftig blijven.

De kruidnagels, in dit jaar aan het kantoor geleverd, zijn er ter sluik gebragt; wanneer de koning er achter komt, straft hij dit bedrijf zeer streng. Indien de koopman, in den oogsttijd, den vorst laat verzoeken om door zijne onderdanen werk te laten verrigten, klaagt hij dat hij geen volk heeft; dezulken, die hij daartoe verlof geeft, voegt hij eenige opzieners toe, om te beletten dat zij iets aan anderen leveren; van hier dat zij niet zoo vlijtig zijn in dit werk, als of zij zelven het voordeel daarvan trokken. Liever willen zij sago verzamelen of zich met de visscherij generen.”

Na den gedempten opstand, werd de bezetting van Batjan weder tot 46 man gebragt. De maandelijksche uitgaven daarvoor waren volgens Zeijst 344 gulden en 10 stuivers.

Later in 1696 werd die bezetting zeer verminderd. Wij lezen daaromtrent bij Valentijn:

„Men heeft in deze sterkte Barneveld niet altijd evenveel volk gehad, doch zij is altijd van de E. maatschappij ordentelijk

bezet gehouden, tot dat zij in het jaar 1696, aan den voornoemden koning Alawaadin, den 28 julij, ter order Harer Edelheden ingeruimd, en van hare vorige hollandsche bezetting ontbloot is, hoewel echter, om eene wettige reden van staat, nog een serjant met zes soldaten in eene daar achter staande loggie is blijven post houden, om tot eene wacht voor dien koning te dienen, en vooral om dien gevaarlijken vorst wat in het oog te houden."

Wij vonden op Groot Towali, de fundamenten van een voormalig vorstelijk verblijf, en zeiden, niets te weten van zijn vroegeren bewoner noch diens onderdanen. Misschien kan Valentijn ons toch eenig licht over hen doen opgaan. Hij spreekt van een eiland „Ombatjan," door de onzen, nadat zij onder Hoen het fort Barneveld hadden ingenomen, bezocht. Het was onbewoond, maar zij vonden er eene oude, vervallen vesting, vroeger door den vorst van Batjan bewoond. Hij had dit eiland, „een van de vruchtbaarste der gansche Molukko's geacht", door eene vischrijke zee omringd, wegens de gedurige overvallen der tidorezen moeten verlaten, en was met zijn volk naar Batjan verhuisd, waar hij zich, nabij de hoofdplaats van dat eiland te Laboea, met goedvinden van deszelfs vorst had gevestigd, vermits zij, ieder voor zich onmagtig ten oorlog, vereenigd beter tegen hunne vijanden konden bestaan. Ombatjan is nergens op de kaarten te vinden, noch op die van Valentijn, noch op anderen die ik zag. Het zal waarschijnlijk ons tegenwoordig Groot Towali zijn. Doch zoozeer de oude, vervallen vesting voor ons vermoeden pleit, zoo zeer pleit daar ook weder tegen, dat Valentijn het een vlak eiland noemt, terwijl Groot Towali hoog en bergachtig is. Maar waar, zelfs in Batjans verren omtrek, een laag eiland te vinden; allen zijn hoog, rots- en bergachtig.

Ook zegt Valentijn, dat op Ombatjan veel buffels en varkens werden gevangen, en ik heb niet gehoord dat ze daar gevonden

worden, ja meen dit, althans bepaald van de buffels te moeten betwijfelen. Valentijn is in meer nog duister omtrent zijn onbekend Ombatjan, en de herkomst der sulthans van Batjan.

Te meer welkom is mij daarom, de onlangs, nadat ik dit fragment mijner reize door de Molukko's, omtrent Batjan en Makjan reeds geschreven had, mij geworden bijdrage tot de kennis der vroegere geschiedenis van Batjan, de herkomst van zijne sulthans en hun regt op Groot Towali of Kaseroeta. Ik dank het den heer Höveker, predikant te Ternate, die dezelve ontving van het hoofd der Laboca's van Batjan. In het maleisch geschreven komt de hoofdinhoud hierop neder.

In vroegere tijden, toen Batjan's bevolking nog heidensch was, waren aldaar twaalf negorijen, genaamd Amasing, Neneri, Pomba, Tabangkit, Soerambi, Sowadaï, Imbeït, Mamoeraï, Bobalo, Andapi, Korani, en Malolongi.

Over ieder negorij was een hoofd, bobatoe genoemd. Deze gehoorzaamden met hunne onderdanen aan eenen vorst, wiens naam Poetra Alam Samargila, en wiens titel sengadji was. Tusschen dezen en zijn broeder ontstonden groote twist en strijd, omdat de laatste met een deel der bevolking tot het islamsch geloof wilde overgaan. Eindelijk week hij uit met de bevolking van negen negorijen. Zij begaven zich gedeeltelijk naar Tidore, gedeeltelijk naar Ternate en Menado. Slechts drie negorijen, die van Tabangkit, Amasing en Sowadaï bleven hunnen sengadji getrouw.

Iets vroeger was ook een vorst of hoofd, met een groot getal volgelingen, van Makjan naar Groot Towali verhuisd. Zij waren mahomedanen.

Een ouder broeder van Samargila, bij dezen achtergebleven, maar later ook door den lust bekropen om mohamedaan te worden, deed daardoor ten tweedemale eenen godsdienstoorlog op Batjan uitbreken. Hij vlugtte en begaf zich naar Groot Towali, waar de makjanners zich voor goed gevestigd hadden, en hun vorst zich een hem waardig verblijf had doen bouwen.

Met open armen werd hij daar ontvangen. Bij zijnen overgang tot hun geloof, veranderde hij zijn vroegeren naam, Awal Djawan in dien van Aliwadin. Bij den dood des vorsten werd hij diens opvolger. Samargila later wenschende zich met zijnen broeder te verzoenen, daartoe gedrongen door broederliefde, gelijk het verhaal zegt, misschien meer nog door het verlangen om zijne uitgeweken onderdanen terug te krijgen, begaf zich naar Towali, en noodigde zijnen broeder uit, met al zijne onderdanen, naar Batjan te verhuizen, waar hij hun voldoende bosch- en bouwlanden wilde afstaan. De verzoening werd getroffen, en de vorst verhuisde met geheel de bevolking van Towali naar Batjan.

Gelijk zijn broeder mohamedaan was geworden, zoo werd Samargila later christen. Hij werd met zijn volk door een spaansch priester, Martin Mangoes gedoopt, en noemde zich sedert naar dezen, sengadji Martin Mangoes. Hier is strijd met het verhaal van Valentijn, die ons den portugees Nugnes, als de eerste christenprediker op Batjan noemt.

Nevens de sulthans van Batjan, nakomelingen van Aliwadin aan welke de mohamedaansche bevolking onderworpen was, heerschten de nakomelingen van Mangoes over de christenen. Zij worden opgegeven als volgt: sengadji Mangoes, sengadji Hihoho, sengadji Ganda, terwijl de verderen Sindoro, Molodjoenga, Pitji Thomas, Kaberti, Marcus, Klavert, Jozef Paulus Maïtimoe en Samuel Jacob Kondoewa, volgens de lijst slechts serjant worden genoemd. Wij hebben geenzins de overtuiging, dat deze overlevering zuiver historisch is; zij heeft echter hare waarde en moge strekken om hetgeen Valentijn ons geeft op te helderen en aan te vullen.

Bijna drie eeuwen zijn, sedert den eersten doop op Batjan bediend, verlopen. Drie eeuwen, en hoe treurig is het daar nog met het christendom gesteld. Het is duidelijk dat wij de schuld daarvan niet aan de Laboea's mogen, maar die aan ons zelve moeten wijten. Gedurende die eeuwen zoo goed als geheel aan

zich zelve overgelaten, bleven zij, uit staatkunde en navolging christenen geworden, dit ook alleen uit staatkunde en gewoonte. Als de vroegere predikanten van Ternate hunne jaarlijksche reis, die echter dikwerf wegens gebrek aan predikanten niet kon geschieden, naar de gemeenten van Menado en de Sangir-eilanden deden, dan vertoefden ze ook enkele dagen op Batjan. En waarin bestond dan hun werk daar? Montanus, die daar in 1675 was, zegge het ons zelf: „op Batjan, in de negorij Labowa, heb ik twee predikatiën voor de hollandsche, eene voor de inlandsche gemeente gedaan, en tevens den heiligen doop aan drie kinderen bediend. Van de tien schoolkinderen zijn er zeven verschenen, van welke vier het vraagboek van Aldegonde, drie alleen de gebeden hadden van buiten geleerd. Onder het katechiseren der bejaarden heb ik bevonden, vier manspersonen die het Onze Vader, twee mans- en vijf vrouwspersonen die alleen de gebeden, zes die daarenboven alle vraagboeken hadden van buiten geleerd, en de anderen niets. Ook zijn, door den serjant en schoolmeester, de soldaten ondervraagd naar de kennis der godsdienst, zijnde allen (uitgezonderd drie) redelijk daarin ervaren.”

Zij preekten voor hen in een hoog maleisch dat ze niet verstonden, en waren tevreden als zij in dezelfde taal eenige gebeden en de vragen uit hunne leerboekjes konden opzeggen. En hoe ongelukkig dat lesopzeggen toeging, zegt ons Montanus ook zoo geheel, als hij vervolgt: „insgelijks bespeurende de domme manieren van onderwijzen, daar een ieder zijne gebeden opzegt voor den schoolmeester met eene stem, die als binnen de tanden en lippen gekluisterd is, waardoor die door geen der toehoorders gehoord werd, en bijgevolg daardoor niemand onderwijst ontvangt, zoo heb ik den schoolmeester aanbevolen, dat hij ieder artikel des geloofs en de Tien geboden, met eene luide stem al zijnen leerlingen voordrage, waarop hij dan van allen een navolgend antwoord afeische, hebbende ik zulks in Ambon ook ingevoerd.”

Voor ons ligt een kerkelijk verslag van den predikant Wouter Hendrik Tenckink, die op zijne dienstreize in 1744 ook op Batjan kwam. Wij laten zijn berigt in deszelfs geheel volgen, als niet onbelangrijk in verschillende opzigten: „en kwamen dus den 28sten te Batjan, bevindende aldaar na visitatie de kerk en schoolstaat te zijn aldus:

Ledematen.	1
Kinderen in de school.	17
„ buiten de school.	22
Gemeene christenen.	
Mannen.	24
Vrouwen.	31
Gedoopte kinderen.	23
	—
te zamen.	118

Schoolboeken.

- 2 bijbels (maleische) in kwarto.
- 1 caron predikatieboek.
- 10 psalmboeken, goed.
- 12 geheel geschonden.
- 12 vraagboeken, doch zeer slecht.

Op nieuw gegeven.

- 15 psalmboeken.
- 15 vraagboeken.”

Uit het getal der gedoopte kinderen blijkt reeds aanstonds, dat Batjan toen in jaren door geen predikant was bezocht. Geheel de gemeente was ook maar twee bijbels rijk! Doch hooren wij verder: „Hier heb ik de kinderen geëxamineerd, maar zeer slecht bevonden. De schuld daarvan was niet de meester maar het gebrek aan boeken, lezende bijna allen in een oud blad van eenen maleischen bijbel. Hierbij komt nog de nalatigheid der ouders om hunne kinderen vlijtig in de school te zenden, op-

dat de jeugd het beginsel zijns wegs leere, en opgewassen daar niet van afwijke. Zeer noodig derhalve dat een genoegzaam getal schoolboeken van verschillende soort gezocht worde om de jeugd te doen onderwijzen in dezen wel aangenamen tijd en dag des vredes en des heils. Heb daarbij den meester ook ernstig vermaand en aangespoord en uit naam van mijne groot achtbare heeren en meesters aanbevolen, de hem toevertrouwde jeugd met alle ernst, vlijt en lust in de school te onderwijzen, den tijd daartoe wel in acht nemende, en niets te verzuimen om de kinderen tot het leeren aan te sporen en behulpzaam te zijn op eene zachte wijze; maar de moedwilligen en hardnekkigen met de roede te tuchtigen en te straffen, opdat men in het vervolg wat meer vruchten van zijne schooldienst mogt zien en om den bepaalden schooltijd voor niets anders te besteden dan om de teedere jeugd kennis en verstand te doen hebben; en dat niet door groote jongens, die men veeltijds tot dat werk gebruikt, maar zelf, zijnde niemand anders schoolmeester of daartoe geroepen dan hij; zulende hiermede de weldaden van onze groot achtbare heeren en meesters het best vergelden, waartoe ik den kommandant aldaar gelast heb, om daarop een wakend oog te houden, dat de meester zijne dienst vlijtig betrachte, en mede dat de kinderen vlijtig ter school komen, de ouders opwekkende om hunne kinderen niet aan de school te onttrekken, alsof hunne kinderen niet wijzer moesten worden dan zij, opdat het loffelijk werk van onze groot achtbare heeren en meesters en hunne groote onkosten tot behoud hunner zielen niet ijdel worden verspild noch verwaarloosd, maar dat ze vruchten mogten voortbrengen en daaraan met eene vlijtige waarneming, betrachtting en gewillige gehoorzaamheid moge beantwoord worden.

Hierop heb ik den volgenden dag gepredikt uit Lukas 19 vers 41 en 42, waarin ik de gemeente opwekte om toch in dezen dag van Gods welbehagen en goedertierenheid over hen, eens te betrachten wat tot hunnen vrede diende; nu sprak de

Heer nog tot hen, dat Hij niet wilde hunnen dood maar hunne bekeering en zaligheid, waartoe de Heer hun nog dien tijd schonk om zich tot Hem te keeren, maar als zij dezen tijd kwamen te verachten dan zoude komen de dag der wrake onzes Gods; daarom zouden zij nog in het heden ontvlieden de toekomende toorn Gods, en zich snellijk wenden tot Jezus, die zit op den troon der genade, opdat zij behouden werden en verzekerd zijn, zoo zij gelijk de tollenaar in den tempel boetvaardig kwamen, genade te vinden voor God; waarop ik het nachtmaal, na gehouden predikatie, aan eene vrouw, geen meerdere lidmaten op Batjan zijnde, heb uitgedeeld. Des namiddags heb ik eene dank- of liever opwekkende predikatie gehouden, over Ps. 15 vr. 1 en 2, en geleerd hoe zij, Gode voortaan waardiglijk moesten leven en wandelen, om genade, barmhartigheid en vergeving hunner zonden te verkrijgen.

Hierop nam ik met bede- en zegenwensch afscheid van hen, nam de reis aan en kwam op Kema."

De predikatie was aandringend genoeg; ik vrees echter dat zij weinig of geen goede vruchten zal gedragen hebben. Door hare lange zinnen en hoog maleisch onverstaanbaar, zal zij zich wel als de woorden van den roepende in de woestijn verloren hebben. En ook verstaan, wat was te verwachten van dat enkel woord, na, en waarschijnlijk ook voor vele jaren weder gesproken in eene gemeente, verstoken van alle kennis en godsdienst onderwijs, waar ze in de school niets meer leerden, dan van een oud bijbelblad woorden te spellen en lezen? Waarlijk, als wij Montanus en Tenekink hooren, dan kunnen wij het zoo geheel begrijpen, dat de christenen van Batjan niet wijzer en beter waren. Tenekink meende het te beteren door tuchtroede en boetpredikatie, vooral door een gedurig beroep op zijne groot achtbare heeren en meesters. Zijn opvolger zal er voorzeker weinig vruchten van gezien hebben.

Hij mogt zich wel op de groote onkosten tot behoud hun-

ner zielen, en op de weldaden dier heeren en meesters jegens hen beroepen, want die waren ongetwijfeld groot! Den meester gaven zij maandelijks eenige guldens, en der gemeente van tijd tot tijd eenige bijbels en boeken, als de predikant op zijne bezoekreize er de school visiteerde en een dag kwam preken, om er verder alles zoo treurig achter te laten als hij het er gevonden had.

Na de engelsche tusschenregering was Jungmichel van Ternate, de eerste die daar weder kwam, nadat Batjan jaren lang geheel verlaten was geweest. Zijn opvolger, ds. Höveker, bezoekt ook jaarlijks twee malen van daar Batjan, en vertoeft er eenigen tijd. Ook hij moet zich zeer over den toestand der gemeente beklagen, en wenscht evenzeer als ik, dat spoedig in haren nood worde voorzien door de plaatsing van een eigen zendelingleeraar daar.

De zendeling Geisler, weder naar Nieuw-Guinea vertrokken, was er, op verzoek van Höveker, onlangs ook twee maanden werkzaam. Ik had geen tijd noch gelegenheid om met de gemeente kennis te maken.

En nu in de sloepen, die ons reeds zoo langen tijd wachten. De roeijers, javanen, zien er goed uit in hunne blaauwe baaitjes met witten gordelriem, heldere broeken en vlugge hoeden met wapperende linten. Wij verlaten de sloepen voor draagstoelen, en de batjanners, plassende door het water, snellen met ons het strand op. Het receptiehuis is met matten belegd, met wit en bont lijnwaad behangen, zoo veel mogelijk opgesierd. De admiraal, de kommandant van het leger, de rijksbestuurder en verdere edelen van Batjan hebben hun compliment gemaakt, en wij zijn reeds in draagstoel op weg naar de plaats der steenkolenmijnontginning.

Batjan heeft twee hoofdstraten, welke evenwijdig van zijn strand loopen. Wij volgen de achterste, tamelijk breed, aan beide zijden met hutten bebouwd, waarin ook de mesdjid en het huis van den sulthan staan, slaan aan haar einde links af

en gaan nu eene brug over, die over eene kreek is geslagen, welke achter de negorij omloopt en waarin de Amassing zich uitstort. Nu vervolgen wij onzen weg langs een pad, dat ons door eene moerassige streek voert, welke in den regentijd door de Amassing wordt overstroomd, en waarin de sagopalmen welig tieren. Iets verder loopt regts, vlak langs het pad, een heuvelachtig terrein, maar weldra zijn wij weder in eene vlakke streek. De sagopalmen worden daar door ander geboomte vervangen. De beste en hooge stammen zijn echter reeds onder de slagen van den bijl gevallen. Het is meer laag hout, waartusschen de batjanners zich, hier en daar, een stuk grond ontgonnen hebben. Eenige akkers liggen braak, op anderen zien we djagong en aardvruchten staan.

De vlakke rijst onmerkbaar, en voert ons, na een klein uur, het gebergte en eene kloof binnen, waar de Amassing ons tegen komt. Eerst zacht oplopende, wordt ons pad weldra meer steil en moeilijk voor de dragers. De Amassing stort in de diepte nevens hetzelfde hare bruischende waten over een bed van steenen. Het bosch is er digt en donker, nog oorspronkelijk en woest. Hooge stammen verrijzen in hetzelfde, waaronder zijn die goede houtsoorten opleveren.

Batjan levert goed timmer- ook meubelhout op. Er worden ook ebben-, satijnhout en nog andere edele houtsoorten gevonden. Verschillende gedeelten van het pad zijn moeten gevormd worden, door het doen springen van de levende rots met buskruid. Dáár vooral is het pad, dat zich als klimop om den rotsigen bergwand slingert, moeilijk. Voorbij het midden van den weg, waar de kloof op haar engst is, voert eene brug, die in het midden op een hoog en breed afgestort rotsblok rust, over de rivier, en brengt het pad naar haren regteroever over. Als de regens vallen, voert de Amassing, die voorbij de brug van vijftig tot tachtig voeten beneden ons voortstroomt, hoog opgezwollen, nevens rotsblokken ook boomstammen af. Wij zien

hier en daar eenen stam liggen, die op de stroomen van den volgenden westmoeson wacht om verder gebragt te worden. De natuur is zoo schoon als woest, toch zijn wij blijde eindelijk de plaats onzer bestemming bereikt te hebben. Nogmaals de rivier overgegaan, komen wij in eene te midden van zwaar bosch geopende ruimte, welke zich als een half rond vertoont en langzaam rijst.

Daar zijn de voorloopige werkzaamheden reeds begonnen, en zal men eerlang met eene putboring naar steenkolen aanvangen. De plaats ligt omtrent 6100 nederlandsche ellen van de hoofdplaats. Nog 2400 ned. ellen daarboven, aan den oorsprong der Amassing, op den berg Tepoek, worden steenkolen gevonden. Men mag verwachten op de plaats der aanstaande boring, als daartoe het best geschikt bevonden, de laag aan te treffen. De kolen op den Tepoek gevonden, bevatten nog te veel ijzerdeelen. Die ik in het kabinet van den heer de Groot zag deden zich daardoor witachtig voor. Het is te verwachten dat de dieper liggende lagen beter zullen zijn. Een ingenieur van het mijnwezen is op Batjan geplaatst. Het eiland wordt geregeld onderzocht. Dit zal ook later het geval zijn met Almaheira, dat, naar geruchten, veel belooft voor het mijnwezen. Het goud op Batjan gevonden is zeer goed.

Vier en twintig chinezen, vroeger goudwasschers en goudgravers op de westkust van Borneo te Montrado, bij den laatsten opstand daar gegrepen en naar Batjan gebannen, zijn met de goudwassching bezig. Een groot getal bannelingen van Java werken aan de kolenmijn (1).

Goud schijnt in vrij aanzienlijke hoeveelheid op Batjan aanwezig te zijn. Maar de valleities zijn daar, waar het ontdekt is, overal te naauw; men kan er niet genoeg menschen aan het werk stellen, de ontginning niet op genoegzaam groote schaal beginnen. Het tot nu toe gevondene belooft daarom nog geenzins de moeite en uitgaven.

(1) Thans (1856) is dit werk gestaakt.

Ook zijn granaatjes in het schiefergesteente van Sibela gevonden, maar klein en niet zeer helder.

Misschien zal het wel het beste zijn, om de goudontginning aan de chinezen, en zooveel anderen als zich naar de mijnen willen begeven, met jaarlijksche licentiën te verpachten. Naar sommiger meening althans zou het meer tot schade dan winst voeren, om dit voor 's gouvernements rekening aan chinezen over te laten. De chinezen toch behooren ook al tot die menschen, die zeer belust zijn op goud, daarenboven zijn zij niet weinig diefachtig van aard. Wegens gebrek aan personeel kan men hen ook niet altijd op de vingers zien, en moet men het werk dus grootendeels aan hunne zoo verdachte eerlijkheid overlaten.

Batjan, eerst als sedert gisteren onderzocht, moet nog verder onderzocht worden. En voert dit ook niet aanstonds tot de beste uitkomsten, vloeijen daaruit niet dadelijk rijke winsten voort, die uitkomsten en winsten zullen, bij volharding, naar alle waarschijnlijkheid verkregen worden.

Worden op Batjan voldoende kolenlagen gevonden, dan zal daarmede ongetwijfeld een nieuw tijdperk voor dat eiland en zijne bewoners aanbreken. Aan den handelsweg tusschen China, Japan en Nieuw-Holland gelegen, en eene goede haven bezittende, zullen de stoomschepen er hunne kolen komen halen. Daardoor zullen er ook inlanders en europeanen van alle kanten zamenvloeijen. Een bestuur zal er zich vestigen, koophandel en landbouw zullen er opbloeijen, de bosschen onder den bijl vallen, in rijke bouwlanden herschappen worden, en het, gedurende verscheidene eeuwen, zoo onbeduidende sulthannaat van Batjan, in eene belangrijke winstgevende bezitting van Nederland worden herboren. Zoo veel eilanden in het oosten van den Indischen archipel waren tot heden niet veel meer voor Nederland, dan de Hesperische tuinen voor den draak die ze bewaakte.

Moge uit de gegeven tijdsomstandigheden de Herkules wor-

den geboren, welke dien draak velt, en Nederland zijne gouden appelen brengt. Het kan niet genoeg van belang worden geacht, om bij de voortgaande ontwikkeling der handelsbetrekkingen tusschen de landen, in het noorden en zuiden dier eilanden gelegen, dezelve meer en meer te onderzoeken, te doen kennen, aan die handelsbetrekkingen dienstbaar te maken, zoo mogelijk daarin te doen deelen.

De soldaten van den sulthan wachtten reeds en ontvingen ons met dezelfde eerbewijzing als bij de ontscheping. Zij zagen er niet zeer aanzienlijk uit in hun verschoten en versleten blaauw linnen pak. Hunne geweren behoefden ook meer dan gewone reparatie. Zij hielden daarom de eereschoten maar voor zich, en onthaalden ons, als ter vergoeding, te meer op het geraas van hunne trom en het oud vaderlandsche pijpje. Wij konden geen voet verzetten, of ze tromden en pijpten achter ons aan, dat hooren en zien vergingen; voor goed werd hun daarom het stilzwijgen opgelegd. Twee hunner droegen oude spaansche koperen helmen. Twintig in getal, zijn zij de gansche krijgsmagt of lijfwacht van den sulthan. Dit verhindert hem echter niet, om, gelijk hij voor zijne twee, drie prauwen een kapitein-laut of vlootvoogd heeft, ook over hen een majoor als bevelhebber, benevens een kapitein en luitenant aan te stellen. Die heeren deden het uitstapje mede, maar bij gebrek aan stoelen of dragers grootendeels te voet. Ik zag den kommandant van het leger, op de schouders van een zijner soldaten, een stroompje passeren dat ons pad doorsneed. Men konde het den heeren aanzien, dat het staatsiepak, vooral de schoenen, hun hinderlijk en lastig waren.

Wij gingen en zagen rond, onder de loods waar de werkplaatsen waren, aan de put waarin de boor moet nederzinken, gebruikten eenige ververschingen, waren nog op eerbiedigen afstand getuige van het springen eener rotsklomp door kruid, en keerden toen langs hetzelfde pad dat wij afgekomen waren, we-

der naar Batjan en de Ambon terug. Het pad door bannelingen van Java, onder opzicht van den aanwezigen ingenieur van het mijnwezen te Batjan aangelegd, is het eenige op het eiland. Er zijn slechts nog, berigt ons de heer de Groot, weinig en zeer slechte voetpaden, meestal door de alfoeren bij het damar zoeken gemaakt. Van deze paden loopt een van de hoofdnegorij noordwaarts over den berg Tepoek, door de vlakke naar de noordkust aan de baai Loid; een tweede begint iets ten oosten der hoofdnegorij, loopt noordoostwaarts, aanvankelijk door de vlakke en verder over den berg Sindapa, langs het meer Goesa, naar de rivier Sajoan en de oostkust; dit pad heeft eene lengte van 15 minuutmijlen; een derde voetpad, loopende door de vlakke, welke de landengte vormt ten zuidoosten van den berg Sibela, vangt aan bij de rivier Songoai op de oostkust, en heeft eene lengte van $6\frac{1}{2}$ minuutmijlen. De alfoeren en anderen maken alleen van dezelve gebruik bij het zoeken naar damar en rotan.

Even arm als Batjan aan wegen is, zoo arm is het ook aan negorijen. De hoofdplaats is de eenige. Er bestaan nog wel drie kleine nederzettingen, vooral van daar tijdelijk verblijvende vreemdelingen, langs de westkust te Sembaki Salap en aan den stroom Besar, maar die mogen geen aanspraak maken op den naam van negorij. Intusschen lezen wij in Temminck's Coup d'oeil général, die op Batjan een zeer werkzamen vulkaan plaatst tot heden nog niet gevonden, ook zwavelbronnen waarvan nog maar die bij Atori ontdekt zijn: „des sentiers bien entretenus conduisant à des kampongs ou villages nombreux servent à les réunir entre eux, de manière que l'île peut être parcourue presque dans toutes les directions.” Hij zegt ook dat de maleische christenen op Batjan zeer talrijk zijn. Intusschen hoorden wij dat ze slechts twee honderd in getal zijn, en een achtste deel der bevolking uitmaken.

Wij vermelden dit geenszins om den schrijver, een man van

zoo grooten ijver en bijzondere verdiensten omtrent de kennis van Indie, aanmerkingen te maken. Hij die nimmer Indie bezocht, kan het niet helpen dat hem zoo onjuiste en onnaauwkeurige berigten werden gegeven. Wij mogten gelukkiger zijn, en achten ons daarom te meer nog verplicht het onze te geven tot nadere en kennis van Batjan. Even als eene voldoende algemeene geschiedenis van Nederlandsch-indie, missen wij ook nog altijd eene geografische beschrijving van zijne duizend eilanden, die zoo juist als genoegzaam volledig en uitvoerig is. Hier zijn wij reeds bijna twee en eene halve eeuw beheerschers van het grootst gedeelte des indischen archipels, maar, hoe vreemd het ook moge klinken, nog geenszins groote kenners van zijne landen, volken en geschiedenis. Het eerste laat, wel beschouwd, voorzeker nog veel te wenschen over, het tweede echter nog meer. Zelfs de kinderen op school hebben, in weerwil van het goede reeds geleverd, nog geen voldoende geschiedenis en aardrijkskunde van Indie. De Geschiedenis der nederlanders buiten Europa van Van Kampen en wat nog anderen gaven heeft voorzeker hare verdiensten, maar wie slechts eenigzins bekend is met de vele bijdragen, sedert tot hare nadere en meerdere kennis gegeven, met de bronnen die nog voor haar kunnen vloeijen, zal zeggen dat ze nog op de hoogte van den tijd is, dat geen betere, geen meer volledige kan geschreven worden, indien slechts een andere Van Kampen zich daartoe wil aangorden.

Voor de behoefte aan eene geografische beschrijving van Indie, juist, tevens genoegzaam volledig en uitvoerig, heb ik tal van bewijzen en van geheel afdoende bewijzen, zoo als ik meen. Geef ik ze hier niet, omdat ik te ver zou moeten uitwijden, ik ben daarom niet minder bereid die elders te geven, als het belang der zaak dit nog van mij eischen mogt. Slechts eene vraag wil ik mij nog ten slotte veroorloven. Waarom moesten zij, die zich vroeger of later aan het schrijven eener aardrijkskunde van Nederlandsch-indie wjdden, dikwijls uit zoo on-

volledige, ook wel eens onzuivere bronnen putten? De heer Temminck zal het ook wel willen gelooven, dat ik te hooge achting heb voor de verdiensten van zijn Coup d'oeil, te veel daaraan verschuldigd ben, om met die aanwijzing omtrent Batjan geacht te kunnen worden de groote verdiensten, welke zijn werk overigens toekomen, in iets te willen ontkennen.

De bevolking van Batjan is van gemengd ras. Zoowel Europa als de omliggende eilanden droegen daartoe bij.

De bezetting van portugezen, spanjaarden en hollanders leefde met inlandsche vrouwen. Apollonius Schot, die nog voor Gilles Zeijst als kommissaris Batjan bezocht, meldt ons dat er in zijnen tijd nog zeventien portugesehe huisgezinnen waren. Handelaars van de naburige eilanden zetten er zich neder, ook werden slaven ingevoerd. De bevolking draagt de gewone kleding der mohamedaansche inlanders.

Batjan moet vroeger zeer rijk aan nagelen zijn geweest. Gilles Zeijst zegt daarvan: „Indien op Batjan eene volkplanting van 800 tot 1000 manspersonen met hunne gezinnen konde gevestigd worden, zou men van daar zoo veel en nog meer kruidnagels dan van Makjan en Amboina kunnen halen.” In weerwil der extirpatie is de nagelboom toch nog niet uitgestorven op Batjan. Men vindt hem vooral aan den noordoosthoek des eilands. Daar groeit ook de pala radja, eene nootmuskaat in vorm verschillende van de gewone kleine en meer langwerpige, volgens sommigen fijner en geuriger van smaak dan die van Banda. Zij groeijen vooral in groote hoeveelheid op het naburige Oebi. De batjanner ziet er niet naar om, maar van Ternate, ook van Boni komen ze wel eens met prauwen om die te plukken, te droogen en in den handel te brengen.

Naar Banda overgebracht zal men thans ook daar hare kultuur beproeven en ze nader onderzoeken. Men vindt op Batjan ook den zoogenaamden kanari-babiboom, daarin van den gewonen onderscheiden, dat deszelfs noot niet eene, maar drie

pitten bevat. Deszelfs blad gelijkt eenigzins op dat van den wilden kastanjeboom. Hoe vruchtbaar ook de grond en hoe rijk de natuur van Batjan is, wordt er echter weinig of niets aan den landbouw gedaan. Rijst wordt slechts in zeer geringe hoeveelheid geplant. De sago is het plantaardig hoofdvoedsel van den inlander. Hier en daar legt hij nog een tuintje aan om eenige aardvruchten te winnen. De omliggende zee levert ook overvloedig verschillende smakelijke vischsoorten op, maar de bevolking is er zoo traag en onverschillig, dat niemand in het bezit van een behoorlijk vischnet is. Ook is er eene goede jagt op herten en wilde varkens, doch daarop jagen slechts alleen eenigen der christenen, en sommigen die van den overwal van Gilolo of Almaheira komen.

Batjan levert ook genoegzaam rotan, bamboe en de voor den inlandschen huisbouw zoo geachte nibong- en wokka boomen op. Er kunnen ook goede steenen gebakken en kalk gebrand worden. In een woord Batjan is een eiland, dat slechts eene verdere bevolking behoeft om weldra op te bloeijen en zijne bewoners in zoo grooten overvloed te doen leven, als ze thans zich armoedig behelpen. Voor eenige jaren ontving Batjan onverwacht, voor korten tijd, eene belangrijke vermeerdering van bevolking. Ik had het reeds vroeger gehoord, de sulthan verhaalde mij echter de omstandigheden nog eens, toen ik op de terugreis een eind wegs naast zijnen draagstoel wandelde. Meer dan tweehonderd huisgezinnen, misnoegd op hunne hoofden, waren tegelijk van Boanoh een eiland tegenover de noordkust van klein Ceram, uitgeweken, en kwamen te Batjan. Met open armen werden zij door den sulthan ontvangen. Hij was zeer verblijd met die aanwinst van bevolking. Zijne vreugde mogt echter slechts van korten duur zijn. De toenmalige gouverneur der Molukko's kwam ze terug eischen, op grond van het regt, op de Moluksche eilanden heerschende, dat de bevolking behoort aan den grond en de hoofden waarop en waaronder zij geboren

zijn. En de uitgewekenen moesten wel, in weerwil van zich zelven, wederkeeren, en de sulthan moest ze wel zien gaan, hoe veel leed het hem ook deed. „Maar de toean besar” zoo zeide hij mij tot den gouverneur gezegd te hebben, „neme het mij niet kwalijk; volgens mijn kontrakt ben ik verpligt alle ongelukkigen, die op mijn eiland aankomen, te ontvangen en goed te behandelen; dat heb ik gedaan. Zie! zij hebben reeds zooveel grond bebouwd en, kasih-an, nu moeten zij wederkeeren, die zoo gaarne hier zouden blijven”. Het baatte niets. „Nu liggen ze weder woest, die landen door hen ontgonnen”, besloot hij treurig zijn verhaal.

Europa klaagt over overbevolking; op de meeste der Moluksche eilanden is groot gebrek aan bevolking. De Kompagnie is daarvan eene groote oorzaak door de gedurige oorlogen, wegens haar streng monopolie, met de inlanders gevoerd. Die oorlogen ontvolkten ten eenemale het zoo vruchtbaar en vroeger zoo dicht bevolkt klein Ceram of Howamohel, en deden op de omliggende eilanden honderden vallen. Daartoe droegen ook bij de kontrakten, na geëindigde oorlogen met die eilanders gesloten, waardoor de mohamedanen gedwongen werden op de hoofdplaats onder het nederlandsch fort zamen te wonen, zich daar op te hoopen en het overig deel des eilands woest te laten liggen; zoo op Boeroe, Boanoh, Manipa andere eilanden.

Hoe jammer toch dat die vruchtbare en gezonde eilanden nog altijd zoo weinig bevolkt, zoo woest en verlaten daar liggen. Indien men de hollandsche kolonisten, die zoo sterk gevaren zijn in de moerassen der Saramakka, eens naar die eilanden had gezonden, ik geloof men zou er evenveel voldoening van gehad hebben, als thans groote teleurstelling en bittere ellende de gevolgen zijn geweest van die ongelukkige Saramakka kolonisatie. Waarom niet nog kolonisten naar de Molukko's gezonden, en daar steeds mede voortgegaan. Ik bedoel geene kolonisten zoo maar uit den grooten hoop gekozen,

zonder genoegzame kennis van de personen om er zich later in bedrogen te zien, die zich Indïe droomen als een land waar zij niet behoeven te werken, en zich door slaven kunnen laten bedienen, maar mannen van erkende vlijt, werkzaamheid en volharding, die iets durven en willen ondernemen, vooral goede christenen. Zijn toch die eilanders traag, vadsig, lui en gelijk Valentijn van de batjanners schrijft „geen werk dan van hunne wellusten en dartelheden makende”, dan kan men immers niet beter doen dan zulke kolonisten in hun midden of in hunne nabijheid te vestigen. Die zullen hen dan door woord en voorbeeld van hunne vadsigheid en luiheid kunnen genezen, en betere dingen leeren bedenken dan hunne wellusten en dartelheden. Dat ware vrij wat beter dan al die jeremiaden, welke men zoo gedurig kan hooren en lezen over den treurigen toestand der moluksche volkeren. Het is beter gehandeld dan met de handen in den zak te staan klagen, en het middel is zoo eenvoudig, als de zekerheid van deszelfs heil boven allen twijfel is verheven. Men zende slechts kolonisten uit naar die vele, zoo goed als verlaten liggende eilanden, niet in massa, maar gelijk ik zeide, uitgelezen mannen met hunne huisgezinnen, iedere maal door anderen achtervolgd. Men noeme ze kolonisten, zendeling arbeiders of met welke andere namen ook, dit is mij onverschillig, indien ze slechts komen. Indien ze slechts komen om die volkeren uit hun eeuwigen sluimer te doen opstaan en ontwaken, om met dezelve hunne eilanden te ontginnen, dáár christendom en beschaving, landbouw en handel te doen opbloeijen, om die landen en volkeren aan hunne bestemming, waartoe ze ook Nederland werden toevertrouwd, te doen beantwoorden.

Ik heb de overtuiging dat het niet genoeg is zendelingbouden naar den indischen archipel te zenden. Zij enkelen verliezen zich onder duizenden, en moeten nog altijd en voor langen tijd eene menigte van eilanden onbezocht laten. Denken we

slechts aan de Sangir-, Talaut- en Papoe-eilanden, Nieuw Guinea, de Aroe- en Zuidwester-eilanden, om van zoo vele anderen nog te zwijgen.

Er wordt genoeg in Nederland over kolonisatie geschreven en gesproken; maar ook gehandeld? Het gaat daarmede als met de dikwijls zoo hoog geroemde ontwaakte belangstelling van Nederland in Indie. Vinden de werken over Indie geschreven, die Nederland omtrent deszelfs volken en landen kunnen voorlichten, dáár veel lezers? Hun getal is en blijft nog altijd zeer beperkt. Ze blijven in lange rij onopengesneden op de planken der boekwinkels staan. Eene brochure, mits niet te duur, wil men nog wel eens lezen, en waartoe? Gewoonlijk om zich te verwarren en te verliezen in den strijd der meeningen, waarin men niet magtig is te beslissen.

Gelijk ieder ander sulthan zoo heeft ook die van Batjan zijne staatsie. Vier zwaarddragers stapten aan beide zijden van zijnen draagstoel voort. Een man droeg zijnen kostuumdegen en twee pajongdragers liepen achteraan. Hij had acht dragers. Nog drie, vier anderen, de eene hand aan den draagstok der stoel geslagen, gingen tusschen hen in.

De staatsie vertoont echter meer op het papier dan ze in werkelijkheid was. De zwaarden toch waren oude kavallerie sabels, die men vergeten had te poetsen, en hunne dragers onderscheidden zich slechts daardoor van de anderen, dat ze een vuilgeel, kort baadje aan hadden, en een doek van dezelfde kleur slordig om het hoofd gebonden. De overigen waren gekleed gelijk de andere inlanders, en beide pajongs, die meen ik chinesische waren, van de minste soort, gelijk men die op iedere bazar voor eene halve recepis meer of minder koopen kan.

Ook stapte het eskorte zoo geheel zonder complimenten, lagchende, pratende, met en nevens hunnen sulthan voort, als of zij huns gelijken en geenzins eene Hoogheid in hun midden hadden. Of dit een gevolg was van des sulthans welwillendheid en pa-

triarchalen zin, die liever door zijne onderdanen bemind dan gevreesd wil zijn, liever als vader dan als sulthan over hen heerschen wil, of wel van zijne onmagt, durf ik niet beslissen. Intusschen ontving mijne hooge gedachte van den eerbied en de vrees, waarmede ik meende dat de oostersche volkeren hunne sulthans omringden, een gevoeligen slag.

Vroeger hadden de sulthans van Batjan, even als die van Ternate en Tidore, ook hunne danseuses, die bij plegtige gelegenheden optraden. Met den tijd zijn zij echter ook verlopen en de sulthan berust er geheel in, als hij slechts in vrede zijn sagobrood eten en klapperwater drinken kan. Aan den anderen kant is het echter ook waar, dat hij benevens zijn vloot- en legerhoofd, ook nog altijd zijnen rijksbestuurder (goegoegoe) tevens geheimsekretaris, en hakim (rijksregter) heeft. Het kan echter waar zijn, dat zoo hooge titels meer blijven bestaan ten gevolge der eerezucht van degenen die ze voeren, dan wel omdat de sulthan er zoo zeer op gesteld is die te behouden. Een eind wegs ging hij ook te voet. Een der heeren nam hem onder den arm. Zij gingen voor mij uit. Toen kon ik mij geheel overtuigen, dat des sulthans voeten niet in schoenen te huis behoorden. Van tijd tot tijd toch zwaaide hij daarop, alsof hij zoo even een arakhuis had verlaten. Ik geloof dat hij hartelijk blijde zal geweest zijn toen de Ambon weder wegstoomde, hij zijnen rok uitgooijen en zijne schoenen uitschoppen en ze met steek en degen weder voor goed in de kist wegbergen kon. Toen zal hij ook wel gezegd hebben: „een mensch is toch nergens aangenamer dan te huis in sarong en kabaja; al die staatsie is slechts zorg en last; hare eer en weelde worden te duur betaald.”

Wederom ging het in draagstoeldraf over de brug, die dreunde en bousde onder de dansende voeten der menigte, en we waren terug in de breede binnenstraat van Batjans hoofdplaats.

Ik liep even de ruimte op waar hare mesdjid staat en zag

een onaanzienlijk steenen gebouw, ruw opgetrokken, met raam-
openingen zonder vensters, met een atappen dak dat zijnen tijd
had gehad, zouden reinigingsvijver voor den tempelbezoeker.
Slechts het verhoogd dak en de trom waarop de uren des
gebeds worden geslagen, die in een voorportaal tje hing, deden
het als Batjans mohamedaanschen tempel kennen.

Des sulthans woning ligt dieper in; het is een steenen huis uiter-
lijk van weinig vertooning, en dat inwendig nog minder moet zijn.

In het voorbijgaan traden we ook het hospitaal binnen, waar
de zieken der bannelingen, die aan de kolenmijn werken, wor-
den verpleegd. Bijna allen hadden been- of voetwonden. Men
weet dat zij die zich zelve maken om vrij van den arbeid te zijn.
Het hospitaal was zeer goed ingerigt en de zieken waren rein
gekleed.

Mij dunkt zij zullen er beter gelogeed en verzorgd zijn
dan de sulthan in zijn paleis.

Een nieuw kerkje der christenen, van nieuwe klipsteenen op-
gemetseld, was in aanbouw.

Nog een oogenblik vertoefden wij in het huis van receptie,
toen gingen we weder aan boord en stoomden weldra de baai
van Batjan uit, te midden van eene menigte zeekwallen, die in
zoo grooten getale ver om het schip de zee bedekten, als ik
nog nimmer vroeger gezien had. Met het vallen van den avond
zagen we nog op verren afstand den rug van eenen walvisch boven
water uitkomen. Natuurlijk zagen wij er naar met bijzondere
belangstelling en scherp turend oog; al mogten we ook niet
meer zien dan een drijvenden balk of boom, de gelijkenis was
treffend.

Toen viel de duisternis. De Ambon heesch zijne seinlantaarns
in top, en stoomde stampende, snuivende, kugchende, de wijde
zee verder binnen. En Batjan in den schoot des nachts weg-
gezonden, was voor altijd aan ons oog onttrokken, voorbijge-
gaan als een visioen in den droom.

Naauwelijks een uur vertoefden wij op Makjan, misschien verlieden vier uren met ons uitstapje naar het binnenland van Batjan. Zooveel uren, dagen, weken mijns levens, die voorbij gingen, waarvan ik niet meer weet wat ik daarin zag of hoorde, zij liggen achter mij als eene schilderij, wier beelden de tijd deed verbleeken; zooveel jaren mijns vroegeren levens, welke mij slechts in algemeene omtrekken overbleven, die weinige uren echter op Makjan en Batjan vertoefd, zullen mij steeds in levende herinnering blijven. En kwam ik er toe om hune herinnering, met zooveel als onwillekeurig daarmede zamenvloede, hier neder te schrijven, het was om die uren nuttig voor mij, ook nuttig voor anderen te doen worden.

Vaartwel gij beide eilanden; mogen anderen na mij betere dingen van u kunnen melden; dat landbouw en handel, christendom en beschaving uit uw midden opbloeijen!

POELOE SI-MALOE

(HOG-ISLAND DER ENGELSCH E ZEEKAARTEN).

DOOR

F. H. J. NETSCHER.

Resident van Tapanoeti.

Van de nagenoeg evenwijdig met de kust loopende eilandenreeks bewesten Sumatra zijn de zuidelijkste, Engano, de Poggi- en Mentawi-eilanden, beschreven in dit tijdschrift (1).

Daarop volgen ten noorden de Batoe-eilanden en Nias, die meer bekend waren, door eene vroege en langdurige vestiging van europeanen.

Benoorden Nias ligt het laatste groote eiland van dien schakel, bekend onder den naam van Hog-island, bij de inlanders Poeloe Si-maloe genoemd; dit eiland, op Nias na het grootste der eilandenreeks, schijnt vóór mij nimmer door europeanen te zijn bezocht, niettegenstaande het hoogst belangrijk is te achten, uithoofde van zijne ligging ten opzichte van het rijk van Atjeh en van Nias, van waar in vroegere jaren duizenden slaven werden uitgevoerd naar de onderscheidene atjehsche havens, voor welker slavenhalers Si-maloe een gewigtig station was.

(1) Engano: deel II bl. 379, dl. III bl. 338 en 370.

Poggi- en Mentawi-eilanden: dl. I bl. 399, dl. III bl. 319.

Omtrent de Banjak-eilanden en Nias, die ook tot de reeks behooren, vindt men in dit tijdschrift aantekeningen in deel III bl. 419 en deel V bl. 316.

De voorgenomen beschaving en zedelijke ontwikkeling van de daartoe zoo vatbare bewoners van Nias deden het mij van groot gewigt achten, met den waren toestand van Hog-island bekend te zijn, en in de maand november 1854 besloot ik, niettegenstaande de gebrekkige kennis van het land en vaarwater, met Z. M. schoenerbrik Sylph en twee kruisbooten eene verkenning van dat eiland te maken, en zoo mogelijk met het land en de bewoners bekend te worden. Hierin ben ik ten volle geslaagd.

Hog-eiland of Poeloe Si-maloe ligt 13 à 14 mijlen uit den wal van Sumatra, dus even dicht er bij als Nias van Singkel; het heeft eene strekking van het n. w. t. w. en z. o. t. o. \pm 12 mijlen en is gemiddeld $2\frac{1}{2}$ à 3 mijlen breed.

De noordpunt ligt op $2^{\circ}50'$ n. b. $95^{\circ}40'$ o. l., de zuidpunt op $2^{\circ}21'$ n. b.; het is dus nagenoeg $\frac{2}{3}$ zoo groot als het eiland Nias en heeft eene oppervlakte van \pm 80 geografische mijlen. Het aanzien van het land is even als het laatst genoemde, heuvelachtig, doch men vindt daarop niet een zoo hoog berg als de Goenong Modjaït van Nias; de hoogste berg zal ongeveer 1000 voeten hoog zijn.

De noordkust van het eiland loopt vrij stijl in zee, en zeer nabij den wal vindt men eerst op 20 à 25 vademen grond. De oevers, hoewel rotsig, zijn tot aan den waterspiegel begroeid. Volgens inlichtingen en voor zoo ver mij is gebleken, staat hier zelden of nimmer zware branding. De kust wordt op onderscheidene plaatsen door eilandjes beschermd en levert eenige goede havens op.

De noordkust naar het zuidoosten langs varende tot op een derde gedeelte van het eiland, wordt eene eilandengroep gevonden, die eene allerprachtigste baai vormt, waar achter nog een inham ligt, die het aanzien van een uitgebranden krater heeft, zeer ver landwaarts ingaat, en zeer diep moet zijn; zij schijnt zelfs geschikt om groote vaartuigen te bergen. De-

ze eilandjes zijn slechts schraal bewoond, dan vernemende dat er kampongs aan den wal waren, ging ik op eene kruisboot over en debarkeerde met de sloep aan het strand in de nabijheid van een riviertje, waarin twee atjehsche kolleks lagen. Aan het strand niets vindende dat mij tot inlichting kon dienen, trachtte ik met een paar inlandsche matrozen van de kruisboot landwaarts in te gaan, den linkeroever van de rivier langs een klein pad volgende. Dit pad werd eindelijk zoo slecht, door de diepe modderpoelen van karbouwen, dat ik niet verder kon; doch eene kleine sampan ziende liggen, ging ik daarin en liet mij door de twee matrozen oproeien.

Weldra zag ik kudde van honderden karbouwen overal langs den oever grazen, en kwam vervolgens aan groote, uitgestrekte ladangs, die met zorg met rijst beplant en ompaggerd waren, tot dat eindelijk rijke sawahs, op nieuw ontgonnen boschgrond aangelegd, mij de nabijheid van woningen deden veronderstellen, die zich dan ook spoedig, verspreid liggende, vertoonden. Langzamerhand waren een aantal menschen aan den oever gekomen, en ik zocht dus eene goede plek om te landen. Van die menschen vernam ik, dat ik bij de kampong Si-goeli was. Hoogst verwonderd een europeaan te zien, vroegen zij naar de reden mijner komst; daar zij berigt hadden ontvangen, dat twee vaartuigen voor de rivier in de baai ten anker lagen, schenen zij zich eenigermate te verontrusten. Toen ik hen evenwel deswege gerust stelde, en zeide, dat ik alleen hun land kwam zien en hunnen vorst een bezoek brengen, en hun de verzekering gaf, zij zich even gerust konden bevinden als ik zelf was in hun midden, waar ik mij zonder vrees of magt had begeven, was weldra het vertrouwen gevestigd. Ik wandelde inmiddels met de menigte voort, door de sawahs en ladangs, en kwam eindelijk in de kampong, gelegen tusschen twee hooge heuvelruggen in eene aangename vlakte. Eene geregelde kampong bestaat er niet; regts en links staan wo-

ningen verspreid, volgens den maleischen bouwtrant van bamboe en alang-alang, doch vrij zindelijk en in geen deele op die der niassers gelijkende. De vorst of het eerste hoofd, Radja Maidan, woont op eene aangenaam beschaduwde plek, aan den voet van twee heuvels. Een veertigtal huizen ligt verspreid in deze bebouwde vlakte. Het getal mij omgevende mannen schatte ik op ruim honderd.

Naar mijne gissing zal ik 4 à 5 palen van het strand verwijderd zijn geweest; men verhaalde mij dat achter de kampong een bergrug, die steil en moeilijk over te trekken was, het eiland doorsneed, en de hoofdkampong Si-maloe aan den anderen kant lag. Daar ik geen bepaalde afspraak aan boord had gemaakt om eenen nacht of langer uit te blijven, durfde ik mijne reis niet verder landwaarts in uitstrekken, hoe gaarne en met hoeveel gerustheid ik dit ook zou hebben gedaan, en ik bepaalde mij dus tot zoo ver landwaarts in te gaan. Naar het strand keerende werd ik door Radja Maidan en zijne rijks-grooten begeleid; ik bezocht nog even de meer noordwaarts aan het strand gelegen kampong Loemawé van ongeveer 30 huizen en keerde terug naar de monding der rivier.

In de kampong had ik aan de hoofden en gemeenen eene uitdeeling van tabak en gambier gedaan, en ontving sirih in overvloed als tegengeschenk. Aan het strand gaf de vorst mij drie buffels ten geschenke, en bood mij een aantal te koop aan; ik nam alleen een jongen buffel aan voor de bemanning der vaartuigen, gaf eenige tegengeschenken, embarkeerde weder, en ontving weldra aan boord een aantal bezoeken, zoodat eene oneindige hoeveelheid kippen te koop, die tegen zeer geringe hoeveelheid tabak en gambier met graagte werden afgestaan.

Aan de zuid is het vaarwater langs de kust ondieper, en vol reven, zoodat men niet dicht daar langs zeilen kan met groote vaartuigen, doch slechts met kruisbooten en prauwen.

De eerste plaats aan de zuidkust, van de west komende, is Lakoean, gelegen aan het strand in eene schoone vlakke met rijstvelden, de radja heet Katjik Djawab en heeft vier soekoes onder zich, genaamd soekoe Rika, Taliola, Lanting en Laka; er is eene bevolking van 400 maleijers, vrouwen en kinderen, en 80 atjehnezen; deze negorij is nog niet lang geleden aangelegd. De vlakke beslaat eenige palen, doch daar er geen bevaarbare rivier is, moet men met de sloep aan het strand landen, dat zeer veilig kan geschieden; op de reede lagen vier atjehnesche prauwen ten handel. Men bracht mij hier een schaap ten geschenke.

De zuidkust verder langs gaande, begint men aan het strand reeds meerdere vlakten bij afwisseling te zien, tot dat men te Si-maloe komt, waar eene veilige ankerplaats is. Si-maloe ligt in eene vlakke van eenige palen uitgebreidheid, alles sawahs en bebouwde velden. De afstamming en de soekoes zijn dezelfden als te Lakoean; de bevolking bedraagt 600 à 700 werkbare mannen, van den maleischen stam, en \pm 200 atjehnezen zijn hier als landbouwers gevestigd. De maleische radja Samporno oefent hier het gezag uit. De kampong is in twee deelen verdeeld, waar in elk een ondergeschikt hoofd is. Ter reede lagen negen kleine prauwen ten handel.

Ook hier wilde men een karbouw ten geschenke geven, welk geschenk evenwel, op verzoek, in een schaap en vruchten werd veranderd. Si-maloe ligt, even als Lakoean, slechts eene dagmarsch van Si-goeli, aan de andere zijde van het eiland. Tusschen beide eerstgenoemde negorijen bestaat gemeenschap overland, even als naar het verder zuidoostwaarts gelegen Tapa. Tot Tapa zijn nog veel reven, doch Tapa zelf, aan den zuidoosthoek gelegen, is eene veilige legplaats voor groote vaartuigen, die het best doen, die plaats van den zuid- of oostkant te naderen, waar het vaarwater het zuiverst is. Tapa ligt aan eene kleine

rivier, in de grootste vlakte van het eiland; de sawahs zijn uitmuntend en uitgestrekt; het aantal karbouwen is hier ontelbaar. De afkomst en indeeling der maleische bevolking is hier dezelfde als in de andere kampongs. Radja Sikajoroen, die met nog een paar anderen kort geleden naar eene der atjehsche havens was vertrokken, heeft het bestuur in handen. De maleische bevolking bedraagt, zonder vrouwen en kinderen, 900 zielen; de atjehnezen zijn er 200 sterk. Op de reede lagen 24 handelsprauwen van Atjeh, Troemon, Singkel en Nias, waarmede lijnwaden, amfioen, tabak en gambier werden aangevoerd. De vorst van Atjeh schijnt hier den meesten invloed uit te oefenen, welligt omdat hier de meeste atjehnezen wonen; er lagen vier prauwen klaar, om als huldebewijs naar Atjeh te worden gezonden, waarvan men de lading op \pm f2000 schatte. Ook hier was de ontvangst zeer goed.

Tapa is, volgens informatie, het tijdelijk toevlugtsoord van alle slechte sujetten van Nias (dat het digst hierbij ligt), zoodra zij achtervolgd of verdacht worden. Ook worden de slaven, wanneer zij heimelijk van Nias uitgevoerd worden, dat thans echter eene zeldzaamheid is, hier gebragt, om bij gunstige gelegenheid naar Atjeh te worden overgevoerd.

Geheel het eiland Si-maloe is heuvelachtig, begroeid met zware boomen, en buitengemeen vruchtbaar; de vlakten of valleitjes worden beplant met rijst, op sawahs en ladangs waaraan uitermate veel zorg wordt besteed, djagong, suikerriet en andere produkten voor eigen konsumptie; tabak en gambier worden er in het geheel niet geplant en zijn daarom uiterst schaarsch en duur. De bosschen leveren hoofdzakelijk rotan, damar, en getah op, al hetwelk bestemd is voor den handel met de atjehnesche havens. Wild gedierte, behalve varkens, wordt hier evenmin als op Nias gevonden.

Volgens overlevering van de atjehnezen te Troemon stam-

men de bewoners van Si-maloe af van eene maleische vrouw uit Menangkabau, die verbannen was naar dit eiland; zij had eenen hond mede genomen, en uit de zamenleving daarmede sproten kinderen voort, die het eiland hebben bevolkt. Duidelijker is het echter dat zij de afstammelingen zijn van meerdere emigranten uit Menangkabau; zoo als de bewoners zelven opgeven, zou, zeven geslachten geleden, een afstamming van den vorst van Menangkabau met de dochter van den vorst van Atjeh getrouwd zijn, die hem het eiland Si-maloe afstond, onder voorwaarde van hem onderdanig te zijn; hierbij hebben zich nog meer menschen van zijn land gevoegd.

Volgens de opgaven ter plaatse bedraagt de bevolking van het eiland ongeveer, als volgt:

Maleijers.	mannen.	zielen.
Si-goeli	100	500
Lemawé	80	400
Lakoean	90	400
Si-maloe	600	3000
Tapak	900	4500
in de binnenlanden		
verspreid	500	2500
	<hr/>	<hr/>
Totaal	2270	11300
Atjehnezen		
Sakoean		80
Si-maloe		200
Tapak		900
		<hr/>
	Totaal	1200

van welke laatsten veel tijdelijk. De taal, zeden en gewoonten zijn volkomen gelijk aan die der maleijers uit de Padang-

sche bovenlanden; van daar dat het mij gemakkelijk viel in het bovenlandsch maleisch met de inwoners te spreken; wel heeft men eene andere taal, bij hen de landstaal genoemd, doch dit is eene vermenging van atjehneesch en maleisch; deze wordt op de noordoostkust minder gesproken, dewijl daar geene atjehnezen gevestigd zijn.

Behalve het dragen der atjehnesche broek, vindt men in kleeding of gewoonten niets verschillend van hetgeen men in de Padangsche bovenlanden aantreft, dan welligt meer goede trouw en zuiverheid van zeden. Op mijne vraag, waarom men de huizen niet meer bij elkander bouwde, en de kampongs met een paggar afsloot, dewijl dit de veiligheid van personen en goederen zou bevorderen, kreeg ik ten antwoord, dat dit onnoodig zou zijn, daar diefstal bij hen onderling onbekend was, en hunne vrouwen even veilig in de verspreide huizen waren als opgesloten, terwijl overigens de gewone menangkabausche hadats gehandhaafd worden.

Geen der kampongs heeft suprematie over de andere; elke kampong is dus een op zich zelf staand staatje, waar elk leeft zoo goed hij kan. Si-goeli en Lemawé alleen zijn niet eijnsbaar aan Atjeh, doch jaarlijks zendt de vorst van Analaboe eene prauw, die de bewoners dan vullen met olie, klappers en rotan, als een bewijs van eerbied zoo zij zeggen, doch, naar mijne meening, in de hoop van goede vrienden te blijven.

Hoofdzakelijk wordt werk gemaakt van de veeteelt; zelden heb ik grooter kudden buffels aangetroffen, die er zoo goed uitzagen en blijkbaar werden verzorgd. Muntspecie is hier niet anders bekend dan de pilaarmat, die in kleine stukjes wordt gekapt; duiten of ander geld is niet gangbaar; de hoeveelheid munt schijnt zeer gering te zijn. Onderlinge betalingen geschieden door den ruil van artikelen; rotan is een hoofdbetaalmiddel, wordende veel berekend naar de waarde van een zeker getal bossen rotan. Algemeen werd door de maleijers

geklaagd over het weinige handelsvertier, dat aanleiding is dat zij niet meer bebouwen dan voor hunne behoefte noodzakelijk is, niettegenstaande de geschiktheid en vruchtbaarheid van den bodem.

De handel wordt uitsluitend met de havens van Atjeh gevoerd, van waar nu en dan handelsprauwen komen en werwaarts de bevolking ook gaat om rijst, die van uitmuntende kwaliteit is, rotan, damar, was en eenig hoornvee voor spaansche matten van de hand te zetten, waarmede de lijnwaden en andere levensbehoefden worden ingekocht en naar het eiland teruggevoerd.

De kinderpokken, die van Atjeh zijn overgebracht hebben, in 1854 over geheel het eiland buitengewoon veel slagtoffers gemaakt, en waren nog steeds overal heerschende; slechts weinig menschen vond ik die niet daardoor geschonden, of wel eerst zeer kort geleden daarvan genezen waren, hetgeen den handel zeer heeft benadeeld en waardoor gebrek aan lijnwaden enz. bestond.

De bewoners van Hog-island of Poeloe Si-maloe maken, wat beschaving betreft, eene gunstige uitzondering op de overigen der westelijke eilandenreeks, dat aan hunne afkomst en aanraking met atjehnezen moet worden toegeschreven. De bevolking verkeert in eenen toestand, die weinig verandering behoeft, om op gelijke hoogte met de bewoners van Sumatra te worden gebracht, waartoe het land zich bovendien zeer eigenen zou. Mag het bevreemding baren, dat de nabijheid dezer meer beschaafde bevolking geen gunstiger invloed op de niassers, waarmede zij zoo veel in aanraking zijn geweest, heeft gehad, dan moet dit worden toegeschreven aan den verderfelijken invloed van den slavenhandel met Atjeh en de uitvoering van slaven, onder de benaming van pandelingen, naar den vasten wal van Sumatra, waardoor de niasser in vroegere jaren, in elken vreemdeling, vooral die welke met de atjeh-

nezen in handel waren, een natuurlijken vijand van zijne vrijheid zag. Dit vooroordeel begint echter thans, door de meer dadelijke bemoeienis van het gouvernement en de weldadige bepalingen, waardoor het pandelingschap is opgehouden te zijn erkend, merkbaar te verminderen.

V E R S L A G
VAN DE
KOMMISSIE TOT VERBETERING
DER
INDISCHE ZEEKAARTEN,

OMTRENT DE VERRIGTINGEN IN HET BELANG VAN DE
HYDROGRAFIE VAN NEDERLANDSCH-INDIE GE-
DURENDE HET JAAR 1855.

De officieren van Z. M. zeemagt zijn, even als in het vorig jaar (1), voortgegaan met, zooveel de overige drukke diensten toelieten, in het belang der hydrografie werkzaam te zijn. Vijfendertig kaarten of schetsen, nieuwe opnemingen bevattende, kwamen gedurende het jaar 1855 bij de commissie in. Zij worden vermeld in de dit rapport vergezellende bijlage A, en van die stukken verdienen de volgende, wegens hunne belangrijkheid, eene speciale vermelding.

Drie kaarten, te zamen bevattende de vaarwaters in straat Banka, en twee schetsen, de eene van de oostkust van Sumatra, van Tandjong Bon tot aan de Djambi-rivier, en de andere van de mondingen der Koetei-rivier, door den luitenant ter zee 1^e klasse G. W. F. Moeth, achtereenvolgens bevelhebber over Z. M. schoener Aruba en schoenerbrik Saparoea. De luite-

(1) Het verslag over 1854 is geplaatst in deel IV bl. 167 van dit tijdschrift.

nant ter zee Moeth voorzeker, heeft zich meer dan eenig ander op dit oogenblik in Indië aanwezig officier der nederlandsche marine, door hydrografische werkzaamheden verdienstelijk gemaakt. Reeds in het vorig jaarlijksch verslag van de commissie werd zijn naam, ten gevolge zijner nuttige opnemingen van de Duizend-eilanden en van de kusten van Billiton, met lof vermeld, en zijne opnemingen, gedurende 1855 tot stand gebragt, getuigen op nieuw van zijn onvermoeiden ijver en zijne bijzondere geschiktheid voor dit soort van werk.

De luitenants ter zee 2^e klasse A. J. van Mansvelt, F. H. T. Troester en J. A. Baart de la Faille, dienende aan boord van Z. M. stoomschip Onrust, vervaardigden eene schets van de Kapoeas-rivier, van Salimbouw tot aan de kampong Samoet. Nog nimmer te voren was een oorlogsbodem zoo ver in het hart van Borneo doorgedrongen. Samoet, gerekend langs de kronkelingen der rivier, ligt bijna 40 duitsche mijlen boven Salimbouw, en daar nu laatstgenoemde plaats, naar dezelfde wijze van berekening, omstreeks 70 mijlen van de zee verwijderd is, zoo is de Kapoeas-rivier thans over eenen afstand van ongeveer 110 duitsche mijlen door Z. M. stoomschepen bevaren.

Eene schets van de oostkust van Borneo, strekkende van 1° zuider- tot 5° noorderbreedte, werd vervaardigd door den luitenant ter zee 1^e klasse G. Gersen en de officieren van Z. M. schoenerbrik Padang. De verkenning strekt omstreeks een graad noordelijker dan de vroegere opnemingen, en bereikt de uiterste grens aan die zijde van onze bezittingen.

De kruistogten ter opsporing van zeeroovers langs de kusten van Soembawa en Flores gedaan, gaven aan de officieren van Z. M. stoomschepen Celebes en Admiraal van Kingsbergen (vooral de luitenants ter zee 2^e klasse A. C. J. Edeling, J. P. M. Willinck en H. van Goens) de gelegenheid aan de hand tot het in kaart brengen van eenige nog weinig bekende deelen der genoemde eilanden, zooals onder anderen de groote

baai van Salee of Soembawa, een gedeelte der noordkust, en de Selat Molo langs de westkust van Flores, en het rooversnest Lollakota op hetzelfde eiland.

De Siepang- (of Simpang) rivier, op de westkust Borneo, van af de monding tot voor het verblijf van den panembahan, een afstand van 4 duitsche mijlen, werd opgevaren door Z. M. stoomschip Borneo en de luitenants ter zee 2^e klasse H. Schokker en E. L. baron van Heeckeren tot Walien vervaardigden eene schets dier rivier, zoomede de luitenant ter zee 2^e klasse jhr. A. J. van Geen van de reede van Soekadana.

Eene schets van de oostkust van Sumatra van hoek Batakarang tot aan Tandjong Bon werd gemaakt door den luitenant ter zee 1^e klasse J. W. van Rhijn en den stuurman Swencke.

De luitenant ter zee 2^e klasse J. C. Oudraat bragt in kaart de reede van het eiland Serang, gelegen in de baai van Kapaauw op de westkust van Nieuw Guinea.

De gezaghebber H. Maks en de 1ste stuurman A. H. Kuipers van de gouvernements marine eindelijk dienden eene belangrijke schets in van de Kahajan- of Grootte Dajak-rivier, op de zuidkust van Borneo. Men voer de rivier op tot aan de kampong Open-batoe, gelegen op eenen afstand van omstreeks 25 mijlen, gerekend langs de kronkelingen der rivier.

Eenige plaatsbepalingen en berigten van hydrografischen aard werden gedurende 1855 ontvangen. De nieuw ontdekte of beter bepaalde klippen komen voor in de bijlage B van dit rapport en zijn vroeger reeds in de Javasche courant bekend gemaakt.

De veranderingen in het personeel der kommissie, gedurende 1855 voorgevallen, zijn als volgt:

Uithoofde van vertrek naar Nederland traden in de maand april af: de president, de vice-admiraal E. G. van der Plaat, het lid, de kapitein ter zee A. baron Collot d' Escury en het buitengewoon lid, de geografische ingenieur S. H. de Lange.

Het presidentschap der commissie is den 1 april 1855 aanvaard door den schout bij nacht J. F. D. Bouricius, terwijl den 19 april 1855 tot lid der commissie is benoemd de luitenant ter zee der 1^e klasse P. M. Collard.

De heer C. A. Ochler, sedert vele jaren als waarnemend teekenaar en lithograaf op het hydrografisch bureau werkzaam, is in de maand november definitief in die betrekking bevestigd.

De werkzaamheden op het hydrografisch bureau in het afgelopen jaar hebben bestaan in de volgende:

Eene nieuwe kaart van de oostkust van Celebes met aangrenzende vaarwaters werd uitgegeven. De samenstelling dezer kaart door wijlen den luitenant ter zee H. D. A. Smits aangevangen, is vervolgd en voltooid geworden door den luitenant ter zee P. baron Melvill van Carnbée. De kaart strekt zich uit van 7 graden zuiderbreedte tot 3 graden noorderbreedte en van 120 tot 127 graden oosterlengte van Greenwich. Het bestek der kaart is gelijk aan dat der vroeger alhier uitgegeven kaarten van straat Makasar, de Javazee en de eilanden beoosten Java, zoomede der in Nederland uitgegeven kaart van de Moluksche eilanden [1: 1,000,000]. Zij vormt met de zoo even genoemde kaarten een geheel, zoodat thans van het grootst gedeelte van den indischen archipel algemeene kaarten bestaan. Het lijdt geen twijfel of de kaart van de oostkusten van Celebes zal zeer gezocht zijn, naardien die vaarwaters door de Molukkos- en Chinavaarders zeer druk bezocht worden, en de engelsche en andere vreemde kaarten, waarmede men zich tot dus ver moest behelpen, wat nauwkeurigheid betreft, zeer veel te wenschen overlaten.

Eene derde editie werd uitgegeven van de kaart der eilanden beoosten Java door wijlen den luitenant ter zee Smits. De eerste maal werd deze kaart uitgegeven in 1848 en de tweede editie verscheen in het jaar 1850. Vele opnemingen in de vaarwaters ten oosten van Java plaats gehad, hebben de gele-

genheid gegeven de derde uitgave der bedoelde kaart veel te verbeteren, zoodat zij eene grootere waarde heeft dan hare voorgangsters en schier een gansch nieuw werk kan genoemd worden. De bewerking dezer uitgave had plaats door den luitenant ter zee Melvill van Carnbée.

Dezelfde officier maakte eenen aanvang met de zamenstelling en de heer Oehler met de gravure van de kaart van de westkust van Sumatra met aangrenzende eilanden en vaarwaters, tot welker uitgave het gouvernement bereids magtiging heeft verleend. Zonder eene ernstige langdurige ongesteldheid van dien officier, zou dit werk thans verder gevorderd zijn geweest.

De bestaande kaarten zijn door bijteekening der latere ontdekkingen van klippen en gevaren zoo veel mogelijk verbeterd.

Het debiet van kaarten en gidsen bij het depot van zee-kaarten heeft in 1855 bedragen eene geldswaarde van f 5726 zijnde f 783 minder dan in 1854.

Dit minder geldelijk bedrag is hieraan toe te schrijven, dat de prijs der laatst uitgegeven kaarten zeer gering is gesteld, en zij tevens zoodanig zijn ingerigt, dat de zeeman, door zich dezelve aanteschaffen, vele andere kaarten, welke vroeger onmisbaar waren en wier aanschaffing veel geld kostte, thans kan ontberen. Het voorname doel is niet, om zoo veel mogelijk geld te innen, maar wel den zeeman, tegen den minst mogelijken prijs, de meest doelmatige kaarten te verschaffen. Op die wijze worden de belangen der zeevaart het meest gebaat.

Hieronder volgt eene vergelijkende opgave van het getal, dat van eenige der voornaamste kaarten, gedurende de twee laatste jaren is verstrekt geworden.

	Gedurende 1854.	1855
Kaart van Java, door Melvill van Carnbée (bladen)	242	122
Gids voor idem idem	10	5
Kaart der reede van Batavia, door Escher, enz. .	28	16
Id. van de vaarwaters tusschen Sumatra en Bor-		

	Gedurende 1854. 1855.	
neo, 1 ^e gedeelte, door Melvill van Carnbée.	48	49
Kaart van idem, 3 ^e gedeelte, door Smits.	60	41
Gids voor Banka en Gaspar, door Idem.	7	5
Kaart van straat Gaspar, door Osthoff.	22	26
Id. van de eilanden beoosten Java, door Smits.	38	79
Gids voor idem idem.	14	8
Kaart van straat Makasar, idem	104	65
Id. van z. w. gedeelte Celebes, door Schröder, enz.	20	45
Id. van de Moluksche eilanden, door Gregorij.	27	20
Gids voor idem idem.	7	3
Kaart van Padang tot Taboejong, door Osthoff.	15	12
Id. van de Javazee, door Smits en Melvill van Carnbée.		162
Id. van de oostkust van Celebes, door idem.		51

Het totaal getal kaarten, gedurende de laatste jaren verstrekt, heeft, berekend over vierjarige tijdperken, bedragen als volgt:

van 1840 tot en met 1843	287	stuks
" 1844 " " " 1847	869	"
" 1848 " " " 1851	2746	"
" 1852 " " " 1855	4085	"

Reeds hier boven is melding gemaakt dat de geografische ingenieur S. H. de Lange in het afgelopen jaar wegens ziekte naar Nederland is moeten vertrekken. Sedert werd het treurig bericht ontvangen dat deze verdienstelijke ambtenaar, gedurende zijne reis naar het vaderland, op den 29 mei is overleden.

Na het vertrek van den geografischen ingenieur is zijn assistent, de heer G. A. de Lange, met de waarneming zijner betrekking belast geworden, en is hij vervolgens, in den aanvang van het nu ingetreden jaar, definitief in die betrekking bevestigd.

De controleur der 3^e klasse bij de landelijke inkomsten en kultures J. J. van Limburg Brouwer is den wd. geografischen ingenieur, in september, als tijdelijk assistent toegevoegd.

De werkzaamheden van de geografische ingenieurs hebben bestaan in het berekenen der uitkomsten van hunne belangrijke geodesische metingen in de residentie Cheribon, in het jaar 1854 volbragt. Vervolgens hebben zij in de laatste helft van 1855 eene serie van metingen gedaan in de Preanger-regentschappen, waardoor de opname in Cheribon met die van Batavia en Buitenzorg in verbinding zal worden gebragt. Het heeft Zijne Excellentie behaagd den heeren S. H. en G. A. de Lange, wegens hun boven bedoelden arbeid in Cheribon, 's gouvernements volkomene tevredenheid te kennen te geven.

De bijzonderheden der verrigtingen van de geografische ingenieurs zijn opgeteekend in hunne aan het gouvernement ingediende uitvoerige driemaandelijksche rapporten, waaraan de kommissie de vrijheid neemt zich te refereren (1).

Bijzonder aangenaam was het der kommissie, dat de belangrijke zaken der bebakening, de kustverlichting en het loodswezen in Nederlandsch-indië, ten gevolge van de benoeming van den luitenant ter zee 1^e klasse P. F. Uhlenbeck tot inspekteur over deze aangelegenheden, onder een afzonderlijk beheer zijn gebragt. De kommissie zal zich nu bepalen tot eene korte vermelding van hetgeen, uit een hydrografisch oogpunt, ten deze is tot stand gebragt.

Het nieuw katadioptrisch kustlicht van de 2^e orde op den vuurtoren ter 4^e punt in straat Sunda bij Anjer is den 13 november 1855 ontstoken. Men vermeent dat dit licht thans volkomen aan zijne bestemming beantwoordt.

(1) Omtrent de verrigtingen van de geographische ingenieurs zie men het Natuurkundig tijdschrift voor Nederlandsch-indië.

De ijzeren bolbaak op schroefpalen op de Zwaantjes droogte of Karang Koko in straat Madura is in augustus jl. opgerigt.

De hervormingen in de bebakening van de vaarwaters van Batavia werden, met eene kleine wijziging van het oorspronkelijk projekt, in het afgeloopen jaar tot stand gebracht.

Eerlang hoopt men dat eene ijzeren boei op de gevaarlijke klip van Pamanoekan geplaatst zal zijn.

Een dioptrisch licht van de 3e orde is van wege het Britsch gouvernement den 1 november 1855 ontstoken op het in de nabijheid van Riouw, in straat Singapore gelegen eilandje Klein Konijn (Coney).

De nieuwe inrigting voor den tijdbal te Batavia eindelijk is mede in het afgeloopen jaar in werking gekomen en voldoet geheel aan de vereischten.

Meer bijzonderheden der genoemde kustlichten, baken en tijdbal zijn vermeld in de bijlage B van dit verslag.

Bijlage A. Lijst der in 1855 ingekomen kaarten en schetsen.

Gedeelte der oostkust van Noord Poggij (Pageh) en ankerplaats voor de kampong Simenajoe.

De baai van Belaboean-djau of Djawa op zuid Pageh, door de luitenants ter zee 2^e klasse G. W. C. Westenberg en J. D. J. van der Hegge Spies.

De Selabba-baai op Pora, door dezelfden.

NB. De drie bovenstaande schetsen zijn vervaardigd op last van den kapitein luitenant ter zee M. F. Courier dit Dubekart, kommanderende Z. M. brik de Haai.

Drie kaarten, te zamen uitmakende de geheele straat Banka, door den luitenant ter zee G. W. F. Moeth, kommanderende Z. M. schoener Aruba.

Kom of bogt aan den z. w. hoek van Poeloe Katjangang (een der Zeven-eilanden, benoorden Banka), door de officieren

van Z. M. schoenerbrik Egmond, onder bevel van den luitenant ter zee 1^e klasse P. van Wijhe.

De oostkust van Sumatra van Batakarang punt tot aan Tandjong Bon, door den luitenant ter zee 2^e klasse J. W. van Rhijn en den stuurman Swencke, eerstgenoemde kommanderende Z. M. schoener Aruba.

De oostkust van Sumatra van de Kwalla Nior tot aan de Kwalla Toenkal, door dezelfde.

De oostkust van Sumatra van de Djambi-rivier tot aan Tandjong Bon, door den luitenant ter zee 1^e klasse G. W. F. Moeth, kommanderende Z. M. schoener Aruba.

Droogte ten zuiden van Poeloe Anto nabij Lingga, door de officieren van Z. M. schoenerbrik Egmond, onder bevel van den luitenant ter zee 1^e klasse J. H. Beelaerts.

De Kapoeas-rivier van Salimbouw tot aan de kampong Samoet, door de luitenants ter zee 2^e klasse A. J. van Mansvelt, F. H. T. Troester en J. A. Baart de la Faille, aan boord van Z. M. stoomschip Onrust, onder bevel van den luitenant ter zee 2^e klasse F. J. Abresch.

De Siepang- (of Simpang) rivier, door de luitenants ter zee 2^e klasse H. Schokker en E. L. baron van Heeckeren tot Walien.

De westkust van Borneo, van Tandjong Satee tot aan de Matan-rivier.

De reede van Soekadana, door den luitenant ter zee 2^e klasse jhr. A. J. van Geen.

NB. De laatstgenoemde drie schetsen zijn opgenomen op last van den luitenant ter zee 1^e klasse P. W. Stort, kommanderende Z. M. stoomschip Borneo.

De Kahajan-rivier, door den gezaghebber H. Maks en den 1sten stuurman A. H. Kuipers van de gouvernements marine.

De oostkust van Borneo van 1 graad zuider tot 5 graden noorderbreedte, door de officieren van Z. M. schoenerbrik

Padang, onder bevel van den luitenant ter zee 1^e klasse G. Gersen.

De Pasir-rivier, door dezelfden.

De Bajor-rivier (een der mondingen van de Koetei) door dezelfden.

De Djawa-rivier (dito), door dezelfden.

De mondingen der Koetei-rivier met een gedeelte der kust daar benoorden tot aan Soekalirang, door den luitenant ter zee 1^e klasse G. W. F. Moeth, kommanderende Z. M. schoenerbrik Saparoea.

Westelijk gedeelte der bogt van Mamoedja op de westkust van Celebes, door de officieren van Z. M. schoenerbrik Ambon, onder bevel van den luitenant ter zee 1^e klasse J. N. A. de Ruuk.

De reede van Penamboang, als boven, door dezelfden.

Poeloe Koemoedong bij den n. w. hoek van Soembawa, door de officieren van Z. M. stoomschip Batavia, onder bevel van den luitenant ter zee 1^e klasse J. E. de Man.

Kliprif tusschen Gili Banta en Komodo, beoosten Soembawa, door den gezagvoerder P. J. van Kampen van het nederlandsch indisch schip Al Alawie.

De baai van Salee op Soembawa, door de officieren van Z. M. stoomschip Celebes, onder bevel van den luitenant ter zee 1^e klasse F. Hansen.

Dezelfde baai, door den luitenant ter zee 2^e klasse A. C. J. Edeling, dienende aan boord Z. M. stoomschip Admiraal van Kingsbergen, onder bevel van den luitenant ter zee 1^e klasse J. Osti.

De noordkust van Flores met Poeloe Komodo en Rindja, door den luitenant ter zee 2^e klasse H. van Goens.

De bogt en het rooversnest van Lollakota op Flores, door den luitenant ter zee 2^e klasse J. P. M. Willinck.

Oostelijk gedeelte der baai van Timor-Koepang, door denzelfden.

N. B. De drie laatstgenoemde schetsen op last van den luitenant ter zee 1^e klasse T. Hansen, kommanderende Z. M. stoomschip Celebes.

Reede van Sakita met de kust van Tomboekoe, door de officieren van Z. M. stoomschip Vesuvius, onder bevel van den luitenant ter zee 1^e klasse H. F. Valentini.

Ankerplaats op de kust van Lakor, door den luitenant ter zee 1^e klasse J. A. van Ommen, kommanderende Z. M. schoenerbrik Rembang.

De noordwestkust van Seera, door J. F. Scheel, gezagvoerder van de nederl. indische bark Abdul Hasim.

Selaro en Adaoeit door denzelfden.

Vaarwaters tusschen de Tabetlo-eilanden, door den luitenant ter zee 2^e klasse jhr. L. A. W. M. de Stuers, aan boord Z. M. stoomschip Vesuvius.

De noordhoek van Gilolo, door de officieren van het evengenoemd stoomschip, onder bevel van den luitenant ter zee 1^e klasse H. F. Valentini.

Reede van het eiland Serang, in de baai van Kapaauw, op de westkust van Nieuw Guinea, door den luitenant ter zee 2^e klasse J. C. Oudraat, aan boord Z. M. adviesbrik Pylades, onder bevel van den luitenant ter zee 1^e klasse W. A. Kleijne.

Bijlage B. Opgaaf der in 1855 bekend geworden of nader bepaalde gevaren, zoomede der veranderingen in de kustverlichting en de bebakening aangebragt.

1. De luitenant ter zee der 1ste klasse G. Gersen, kommanderende Z. M. schoenerbrik Padang, ontdekte in de maand januarij 1855 twee zandbanken in straat Makasar gelegen, volgens de bepalingen aan boord van genoemden oorlogsbodem gedaan, op 3° 21' z. br. 117° 29' 30" o. l. en 2° 48' z.

br. $118^{\circ} 21'$ o. l. van Greenwich. Beide deze droogten zijn een weinig boven de oppervlakte der zee verheven en werden reeds op tamelijk verren afstand gezien. De eerstbedoelde scheen zich in eene o. n. o. en w. z. w. waartsche rigting ongeveer $\frac{1}{8}$ mijl uit te strekken, terwijl de andere $\frac{3}{4}$ mijl scheen te zijn. De laatstbedoelde kan welligt de Trinderbank zijn, doch zij is alsdan gelegen 3 of 4 mijlen ten n. w. van de plaats, voor dit gevaar tot dus ver op de kaarten aangewezen.

2. De gezagvoerder George Brown van de engelsche bark Victor berigt, dat hij den 19 september 1853 heeft gestooten op eene tot dus ver onbekende klip, gelegen in de Stolze's straat, in de navolgende peilingen:

Poeloe Betong (het oostelijkste van de Zes-eilanden) . z. z. o.

Een klein eilandje tusschen Poeloe Mendanau en

Poeloe Oela Gala (Lang- en Laag-eiland). . . n. o.

Tafel-eiland w. $\frac{1}{2}$ z.

Het schip zat gedurende 10 minuten aan den grond en men vond toen: op het droogst gedeelte van de koraaldroogte 8 voeten en verder langs het schip $2\frac{1}{2}$ tot $5\frac{1}{2}$ vadem, terwijl op twee scheepslengten afstand de diepte 14 vademen bedroeg.

3. De gezagvoerder F. J. Nahmens van het nederlandsch barkschip Oosterling berigt de ontdekking van eene klip of bank gelegen ten n. w. van het eiland Bawean.

Des namiddags ten 3 uren van den 21 maart 1855 bevond gemelde bodem zich op $5^{\circ} 33'$ z. br. en $112^{\circ} 34'$ o. l. van Greenwich. Men zeilde van hier, tot des namiddags 5 uren, regt noorden, eene duitsche mijl, als wanneer het eiland Bawean over het midden gepeild werd z. o. ten z. en te gelijker tijd hevige branding werd gezien in het w. ten n. op ongeveer $1\frac{1}{2}$ mijl afstand van het schip. De ligging van dit vermoedelijk gevaar, volgens het bestek van genoemd schip is: $5^{\circ} 28'$ z. br. en $112^{\circ} 28'$ o. l., doch de gele-

genheid ontbrak hetzelfde nader te onderzoeken.

4. De gezagvoerder B. G. Palmer van het amerikaansch schip *Celestial* berigt, dat hij den 21sten mei 1854 klippen onder water heeft gezien, gelegen volgens het bestek van het schip, op $1^{\circ} 16'$ z. br. en $106^{\circ} 50'$ o. l. van Greenwich. Men loodde drie vademen, doch op de klippen nabij het schip scheen minder water te staan. Even daarna loodde men weder 17 vademen.

5. De kapitein luitenant ter zee M. F. Courier dit Dubekart, kommanderende *Z. M. brik de Haai*, ontdekte in het jaar 1855 de navolgende klippen, nabij de westkust van Sumatra.

a. Tusschen Oedjoeng Poo en Poeloe Limpan, niet ver van Diah, bevond men zich eensklaps tusschen reven, welke tot 5, $3\frac{1}{2}$ en 3 vademen werden aangelood. Men had een geruimen tijd noodig om van de kust tot buiten het bereik dezer klippen af te werken, en het schijnt geraden op deze hoogte $\frac{3}{4}$ mijl van de kust verwijderd te blijven.

b. Bezuiden Kwalla Batoe zijnde, buiten de reven volgens de kaart van Endicott, loodde men onverwachts van 25 vademen moddergrond, 6 en 5 vademen harden grond, terwijl gepeild werd: Kwalla Batoe n. 8° o., kaap Felix n. 74° w. en Oedjoeng Siranga, nabij Soesoe, n. 40° o., hetgeen de ligging van het rif bepaalt op nagenoeg $3^{\circ} 41'$ noorderbreedte.

c. Een weinig ten zuiden van de koraalbank, gelegen ten z. z. w. van Poeloe Babirahan (zuidoostwaarts van Singkel) loodde men eensklaps van 16 vademen op 6 vademen harden grond en zag men de steenen onder het schip. Er werd alstoen gepeild: Poeloe Babirahan n. 17° o. en de koraalbank in eene lijn met Poeloe Kadang n. 18° w.

6. De britsche gezagvoerder Fitz-Maurice berigt de ontdek-

dekking van eene droogte, gelegen volgens zijne waarnemingen op $1^{\circ} 35'$ zuiderbreedte en $129^{\circ} 38'$ oosterlengte. De droogte met slechts 2 vademen bestaat uit rotsachtigen grond en is gelegen in de peilingen:

den heuvel of berg op Poeloe Popa (The Beehive) n. ten o.; het uiteinde van Groot-Kanari, op ongeveer 12 eng. mijlen afstand, z.w. $\frac{1}{4}$ w. Volgens de peiling schenen de Kanari-eilanden, omstreeks 10 minuten te oostelijk op de kaart geplaatst te zijn. Toen men zich nabij de droogte bevond, was de afstand tot het naast bij gelegen eiland, van de groep ten noorden van Mijsool, ongeveer 4 of 5 engelsche mijlen.

7. De luitenant ter zee 1e klasse van Wijhe, kommanderende Z. M. schoenerbrik Egmond, ontdekte eene 2 vadems bank in de nabijheid van Lingga, gelegen in de peilingen (met het miswijzend kompas):

Poeloe Mapar en Poeloe Badas in ééne lijn . n. ten w. $\frac{1}{4}$ w.
den zuidhoek van Poeloe Kolombo . . n. o. ten o. $\frac{1}{4}$ o.

8. Dezelfde officier ontwaarde eene klip in het vaarwater ten n. w. van de Lingga-eilanden, in de peilingen:

Poeloe Pompon, over het midden o. z. o. $\frac{1}{8}$ o.
Batoe Bleijer Pompon, dito, n. n. o.

Poeloe Potong n. w. $\frac{7}{8}$ n.

9. Van den haven- en equipagemeester te Samarang werd in augustus het berigt ontvangen, dat het wrak van de onlangs ter reede van Samarang verbrande en gezonken siamesche wankang, liggende in $4\frac{1}{2}$ vadem diepte ten noordwesten van de schepen ter reede en waarop slechts 2 vademen gelood wordt, thans voorloopig bebakend is met een der afgebrande masten van het vaartuig zelf, benevens eenige bamboezen; wordende te dier plaatse gepeild:

den grafkoepel van het bergje Molojok . . . z. 4° o.

den toren van het fort te Pontjol z. 28° o.

den seinpost op het havenkantoor z. $39\frac{1}{2}^{\circ}$ o.

de monding van de rivier of Kali Gawe . . z. 64° o.

10. Eene ijzeren bolbaak op schroefpalen (volgens het systeem van Mitchell), is opgerigt op de Zwaantjesdroogte of Karang Koko in straat Madura. Haar top $12\frac{1}{4}$ el boven hoogwaterstand verheven zijnde, is deze baak voor het oog 4 ellen boven den waterspiegel geplaatst, te zien op eenen afstand van ruim $2\frac{1}{2}$ mijl, zoodat men, bij het uitzeilen van het Soerabajasche Jansens-vaarwater, de uiterton van dit zeegat uit het oog verliezende, bij goed weder deze bolbaak in het gezigt zal krijgen.

Bij dezelve zijn gepeild:

De oostelijkste Zadelberg of Madura	n. $26\frac{1}{2}^{\circ}$ w.
Poeloe Kambing of Bokken-eiland	n. $31\frac{1}{2}^{\circ}$ o.
Ringit gebergte	z. $70\frac{3}{4}^{\circ}$ o.
Lamoengan berg	z. $24\frac{1}{4}^{\circ}$ o.
Ardjoeno berg	z. 62° w.
Penangoengang- of Djapan berg.	z. $73\frac{1}{4}^{\circ}$ w.

Deze bolbaak staat op het droogste zandplaatje van het koraalrif, dat slechts bij springtijden ten halve onderstroomt.

11. De hervorming in de bebakening van de vaarwaters van Batavia is, met eene kleine wijziging van het oorspronkelijk projekt, tot stand gebragt.

Die bebakening is thans zamengesteld als volgt:

A. Twee soorten van baken zijn aangenomen, namelijk de eene soort aan het boveinde voorzien van eenen bol, en de andere op gelijkewijze van eenen kegel, tot aanduiding van de vaarwaters naar en van de reede van Batavia.

B. De beide zijden der drie groote naar de reede van Batavia geleidende vaarwaters zijn van bovengenoemde baken voorzien, in dezer voege, dat de eene zijde van het vaarwater steeds baken met bollen, en de andere zijde baken met kegels voert, of wel, dat de schepen in het zeilen naar Batavia door een der drie groote vaarwaters, de baken met bollen steeds aan stuurboord, en de baken met kegels steeds aan bakboord van zich moeten houden.

C. De volgende punten zijn van baken voorzien:

I. Het westelijk binnenvaarwater (beginnende bij den Menscheneter, en verder loopende ten zuiden langs de Kombuizen en Middelburg, en ten westen langs Onrust en Kuiper):

a. baken met bollen:

het noordeinde van het rif van Menscheneter,
het noordeinde van het rif van Ontong Java,
de Mathildaklip,
de klip ten zuidwesten van Kuiper,
de Reigersdaaldroogte.

b. baken met kegels:

de Karang Tongara,
de zuidwesthoek van de westelijkste der klippen aan de westzijde der Groote Kombuis,
de Karang Loembong,
de klip regt zuiden der Kleine Kombuis,
de Meindersdroogte,
de Karang Ketapan,
de zuidpunt van het rif van Middelburg,
de steen van Onrust,
de westpunt van het rif ten noorden van Kuiper,
het rif van Purmerend.

II. Het westelijk buitenvaarwater (ten noorden langs de Kombuizen, tusschen de eilanden Rotterdam en Haarlem, en vervolgens tusschen de Rijnland- en Neptunusdroogten door):

a. baken met bollen:

de noordwestelijkste der klippen ten noorden van Middelburg,
de Karang Poeloe Obi bij Rotterdam,
het Wapen van Purmerend,
de Rijnlanddroogte.

b. baken met kegels:

de Karang Poeloe Ajer, bewesten Hoorn,

de Neptunus droogte,

de Karang Pipa, digt ten zuiden van den Pas-op.

III. Het oostelijk vaarwater (ten zuiden van Vadersmit-bank langs) (1):

a. baken met bollen:

de droogte gelegen op bijna $\frac{1}{4}$ mijl ten oosten van Vadersmit-bank,

de zuidpunt van Vadersmit-bank,

de zuidpunt van de bank Neerstuk.

D. de kleur der baken is *zwart*.

E. behalve de bol- en kegelbaken tot aanduiding van het vaarwater, zullen de grenzen van eenig gevaar nader aangegeven kunnen worden door eenvoudige gewone palen, daar waar zoodanige nadere aanduiding noodig wordt, geacht.

Ingeval van het wegslaan van eene baak wordt in afwachting dat zij door eene nieuwe vervangen wordt, hare plaats aangeduid door eene tijdelijke baak van bamboezen.

12. Den 13 november 1855 werd ontstoken het nieuw katadioptrisch kustlicht van de tweede orde, geplaatst op den vuurtoren ter 4^e punt in straat Sunda, bij Anjer.

Hetzelve vertoont iederen nacht, van zonsondergang tot zonsopkomst een *wit stilstaand licht*, zichtbaar van het dek van een gewoon schip, waarop men met het oog 5 ellen boven den waterspiegel verheven is, op eenen afstand van 4 geografische of duitsche mijlen, terwijl het, bij goed vuurzicht, uit de mars en in het tuig op 5 à $5\frac{1}{2}$ mijl zal kunnen worden waargenomen; de hoogte van de lichtbron boven den waterspiegel bij

(1) De zuidergrens van het ooster vaarwater is in 5 vadem diepte, zijnde de Prioksdroogten in minder diepte gelegen.

springtij-hoog waterstand, bedraagt 29,5 ned. ellen of 94 rijnl. voeten.

13. Van wege het britsch gouvernement te Singapore is, onder dagteekening van 12 oktober 1855, eene notifikatie uitgevaardigd, omtent den

Raffles-vuurtoren, op welken van en na den 1 november 1855, een stilstaand dioptrisch licht van de derde orde, van zonsondergang tot zonsopkomst branden zal. Deze toren is opgericht op het eilandje Coney of klein Konijn-eiland, bij Barn-eiland, voor den westelijken ingang van straat Singapore, en ligt, volgens opgave, op $1^{\circ} 8' 15''$ noorderbreedte en $103^{\circ} 45' 20''$ lengte beoosten Greenwich.

De hoogte der lichtbron is 105 engelsche voeten boven den waterspiegel bij hoogwaterstand. Het licht kan, van het dek van een gewoon schip, gezien worden op eenen afstand van 3 geografische of duitsche mijlen, en verlicht 233° van den horizon; namelijk van St. Jan's-eiland, door het zuiden naar het noordwesten omgaande, tot dicht bij de Sultansdroogte.

Wanneer men, ten oosten of ten westen van het licht zijnde, hetzelfde uit het oog verliest, zal men daardoor gewaarschuwd worden van de nabijheid van de gevaren van Middel-eiland ter eene zijde en van de Sultansdroogte ter andere zijde.

DE RUÏNE PANAMPIKKAN

IN

K E D I R I.

DOOR

D. C. NOORDZIEK.

Assistent resident van Ngrowo.

Aan de oostelijke helling van den Wilis (distrikt Pakoentjen, afdeeling Ngrowo, residentie Kediri), op ruim 3000 voeten hoogte, worden op een afzonderlijken top, die, wegens het omringend zwaar geboomte, uit de vlakte nogtans als zoodanig niet is te herkennen, overblijfselen aangetroffen van vroegere javaansche bouwkunst, die belangrijk zijn omdat de aldaar aanwezige beelden voor het meereendeel gaaf en ongeschonden zijn, maar belangrijker welligt wegens de aldaar aanwezige inscriptien op steen.

Even als andere soortgelijke is ook dit monument terrasgewijze aangelegd, in eene der bovenste en wel de naar het zuiden gekeerde helling van den top zelve; het aantal der terrassen is drie.

Een vier voet breede en zestien voet hooge steenen trap voert naar het

Eerste terras.

Op het midden daarvan verheft zich een van geslepen riviersteenen opeen gestapelde tafel van zuiver ovaal ronden vorm, lang 19 voeten, op de grootste breedte breed 7 voeten en hoog 4 voeten en 3 duimen.

De zijden of wanden zijn aan alle kanten glad afgewerkt; alléén de bovenrand is, ter breedte van 6 duimen, uitgewerkt en met bloemen en loof versierd.

Het ovaal bovenvlak heeft aan de voorzijde een reusachtigen drakenkop (als zoodanig echter niet meer te herkennen) en draagt van achteren een, tot 4 voeten hoogte koepelvormig opgetrokken steenhoop, die aan het huisje van een roerganger, aan boord van inlandsche vaartuigen, denken doet.

Trouwens heeft het geheel, hoe het den eigenaardigen vaartuigbouwvorm dan ook misse, niettemin wel eenige overeenkomst met eene prauw en ligt zulks, waarover hieronder nader, welligt ook in de bedoeling der voorstelling.

Tusschen beiden [tusschen den drakenkop en het huisje namelijk] staat op een vierkant kussen, hoog 1 voet 3 duimen en aan elke zijde lang 5 voeten 5 duimen, waarvan de kanten rijk gebeeldhouwd zijn, een beeld hoog 3 voeten 4 duimen, leunende tegen een in hetzelfde kussen bevestigden staanden steen.

Deze heeft de gedaante van een' mijter, dat is, hij is van boven breeder en tevens dikker dan van onderen, en gerekend van af de bovenoppervlakte van het kussen, juist 5 voeten hoog, en aan alle kanten, de breedte zoo wel als smalle zijden, dus als rondgaande, met letterschrift bebeiteld.

Het beeld is geheel ongeschonden en stelt voor een man van middelbaren leeftijd, in staande houding, de linkerhand steunende op het wapen, genaamd *godo*, en de rechterhand gereed om het naast hem staande wapen, genaamd *bindie*, te grijpen; aan en rond de voeten van het beeld liggen verscheidene groote

en kleine steenen kogels (van 7 en 6 tot 2 duimen middellijn), terwijl men regts een zittend beeldje vindt; dit schijnt aldaar echter niet te huis te behooren en is er welligt later gebragt.

Het geheel is zoodanig geplaatst dat de voorstegen, om hem zoo te noemen, gekeerd is naar den trap, waar langs men het terras opkomt; achter den achterstegen is de tweede trap, 3 voeten 8 duimen breed en 17 voeten hoog, die geleidt naar het

Tweede terras.

Aan den voet van den tweeden trap zijn twee beelden in staande maar niettemin eerbiedige houding, terwijl aan het boven einde, tevens het begin van het terras, twee zoogenaamde deurwachters gevonden worden.

Behalve twee weinig beteekenende beelden, die aan den voet van den derden trap zich bevinden, en een beschreven steen (naar Batavia gezonden) biedt dit tweede terras weinig bezienswaardigs aan.

Langs den derden trap, breed 3 en hoog 5 voeten, bereikt men het

Derde terras.

Aan den ingang worden aangetroffen de overblijfselen der gewone deurwachters, waarvan een de gedaante van een gedrogtelijken vogel schijnt te hebben gehad.

Op het midden staat een van geslepen en gehouwen riviersteenen vervaardigd langwerpig vierkant monument, in den vorm van een altaar.

De hoogte bedraagt 4 voeten 3 duimen, de breedte 10 voeten 3 duimen, de diepte 7 voeten.

Aan den voorkant van dit monument, en daarmede als verenigd, bevindt zich een kleiner insgelijks van gehouwen steen opgezet vierkant stuk, hoog 3 voeten, breed 3 voeten en 4 duimen,

in welks voorzijde eene kleine nis is gespaard, dienende tot ligplaats van den uit steen gehouwen kop van eene landschildpad, lang van den snuit tot den nek $1\frac{1}{2}$ voet en evenredig breed.

Links en regts van dit vooruitspringend klein vierkant zijn trappen, langs welke men het bovengedeelte van het grooter vierkant monument of altaar kan bereiken, en vindt men aldaar eenige beelden, die als kunstgewrochten weinig waarde hebben, doch van welke een (naar Batavia gezonden) wegens het in dorso gebeiteld schrift en zinnebeeld, welligt niet onbelangrijk is.

De wanden van het monument zijn gebeeldhouwd en stellen tafereelen uit het dagelijksch leven voor.

Een en ander heeft echter zeer veel geleden.

Nog meer is dit het geval met de aan weerskanten van het monument zich bevindende kleinere, insgelijks vierkante monumenten.

Van deze beiden is van het oostelijk geplaatste bezwaarlijk iets meer te herkennen, dan dat dit in der tijd de pendant moet zijn geweest van het westelijke, zijnde dit ter hoogte van 3 voeten 2 duimen met vier zijden, elk van 6 voeten en 3 duimen, uit gehouwen steen opgetrokken.

Even als het midden monument, stellen ook de buitenwanden van dit kleiner monument tafereelen uit het dagelijksch leven voor. Het lijstwerk, waarmede de bovenkant versierd schijnt te zijn geweest, is geheel uiteen gevallen; in de hier en daar verspreide brokstukken werd echter het duidelijk bewijs gevonden, dit niet uit gehouwen maar gevormden en daarna gebakken steen is zamengesteld geweest. Trouwens is het aan den ingang van het terras aan de westzijde geplaatste beeld insgelijks van gebakken steen.

Deze ruïnen of overblijfselen van vroegere javaansche bouwkunst zijn bekend onder de benaming van Panampikkan. De heer Neijs, controleur van Ngrowo, is van meening dat hieronder zoude zijn te verstaan, iets nabij of overeenkomende met het fransche *hermitage* (1).

De regent van Ngrowo daarentegen is van oordeel dat de beteekenis van het woord Panampikkan zoo ver niet moet worden gezocht, en de benaming niet in vroeger maar in later tijd aan de plaats gegeven zijnde, daaronder enkel moet worden verstaan, eene als met de tegenwoordige begrippen niet strookende en daarom algemeen verworpen of afgewezen zaak.

En deze uitlegging laat zich overeen brengen met de omstandigheid, dat in deze oudheden door de bevolking hoegenaamd geen belang wordt gesteld, noch zij zich daaraan iets laat gelegen leggen.

Anders zijn aan zoodanige plaatsen overleveringen verboden, of wel worden zij geacht het geheimzinnig vermogen te bezitten tot vervulling van deze of gene wenschen, en worden zij, het zij uit eerbied dan wel uit bijgeloof, eenigzins onderhouden.

Niets van dit alles echter is hier het geval, en daaraan schijnt dan ook te zijn toe te schrijven, dat het bestaan van Panampikkan zoo weinig bekend is.

(1) Het woord *panampikkan* is afgeleid van het grondwoord *tampik*, hetwelk op zich zelf niet bestaat, maar wel het daarvan gevormd werkwoord *nampik*, in den zin van: *afwijzen, afkeuren, weigeren, versmaden, uitsluiten*, ook: *zich iets onthouden*. *panampikkan* is dus: *plaats van versmading, weigering, afkeuring; plaats van onthouding; dus overdragtelijk: plaats, waar vandaan men de aardsche, wereldsche goederen* (in het algemeen het wereldsche) *versmaadt en zich daarvan onthoudt*, ten einde zich met iets hoogers bezig te houden, zich daarvoor te prepareren. Ik geloof, dat het fransche woord *hermitage*, ongeveer den zin van het woord *panampikkan* terug geeft.

Gelijk straks gezegd, zijn aan de plaats geenerlei overleveringen verbonden en is dan ook te vergeefs getracht omtrent oprigting, vermoedelijke bestemming, als anderzins, eenige inlichting te bekomen.

De navolgende gissing wordt door een der inlandsche hoofden gewaagd.

Het verhaal omtrent de lotgevallen van Djojo Koesoemo zegt, dat deze, op eene reis over zee naar Kling, werwaarts hij door zijne vrouw, zuster en vier broeders werd vergezeld, verongelukt en aan de schipbreuk alléén een der vier broeders, genaamd Djojo Seno, ontsnapt wezen zou. Deze Djojo Seno bereikte op het omgeslagen vaartuig den wal van Java en begaf zich naar den berg Wilis, waar hij, dankbaar voor zijne wonderbare redding, zich als kluzenaar, onder den naam van Tjoerigo Noto nederzette.

Welligt heeft dezelfde dankbaarheid hem er toe geleid om zijne redding aanschouwelijk voor te stellen, en is, in zoodanig geval, het op het eerste terras geleverd tafereel te beter te verklaren.

De gissing schijnt te minder gewaagd, omdat Djojo Seno, die nog in de wajang voorkomt, even als het op het eerste terras aanwezig beeld, wordt voorgesteld met een zonderling hoofd-tooisel en nu eens met de godo dan weder met de bindie gewapend.

De steen met opschrift en het beeld, hierboven vermeld als naar Batavia gezonden, zijn opgenomen in het museum van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen. Van beide hopen wij eene nadere naauwkeurige beschrijving te geven, want vooral het beeld is merkwaardig door deszelfs afwijking van het type der overige bekende hindoe-beelden op Java. Het is en relief tegen eenen steen gebijfeld; de steen is hoog 1.08 en breed 0.57 ned. el; het beeld is hoog 0.62 en schijnt voor te stellen eene vrouw, het hoofd bedekt met een aantal op-eengestapelde doeken, en het onderlijf gekleed in een tot de voeten ahangend gewaad, dat het voorkomen heeft van zeer dikke snoeren, acht maal onder elkander om de beenen gewonden. Aan de achterzijde van den steen ziet men een visch (?) en eene korte inskriptie, die welligt opheldering zal geven, maar nog niet is ontcijferd.

E. N.

A A N T E E K E N I N G E N

OMTRENT

B A L I.

(*Extrakt uit het dagboek van den ambtenaar P. L. VAN BLOEMEN WAANDERS, belast met eene kommissie in Beliling*).

17 oktober 1855. Reeds vroeger was bij mij het berigt ingekomen, dat de bevolking van Bangli een groot getal koffijboomen zou hebben omgekapt, daarvoor als reden opgevende, dat alleen de koffij oorzaak was Bangli van dag tot dag al meer achteruit ging, en geen der overige gewassen meer wilde tieren; de koffijboomen zouden den grond derwijze moeten verhitten, dat geen andere gewassen in derzelver nabijheid kunnen voortkomen. Eenige doerianboomen hebben daarvan een sprekend bewijs geleverd. Voor dat in hunne nabijheid koffij was geplant, schonken die boomen hunnen eigenaars, jaarlijks, een aanzienlijk getal overheerlijke vruchten; naauwelijks was men er evenwel toe overgegaan om op dienzelfden grond koffij te planten, of de doerians begonnen te kwijnen, gaven hoe langer zoo minder vruchten, tot dat zij in den loop van dit jaar geheel hebben opgehouden te bloeijen, en alle kenmerken dragen aan den eindpaal huns levens te zijn gekomen.

Dit berigt kwam mij te dwaas voor, dan dat ik daaraan

vertrouwen mogt hechten; ik liet daarom nadere informatie inwinnen, en heb heden het stellig bericht ontvangen (immers voor zoo ver men aan berichten van balinezen mag geloof slaan), dat al de koffijboomen, welke men in het rijk van Bangli met zoo veel zorg en moeite had geplant en onderhouden, werkelijk zijn uitgeroeid geworden en aan de vlammen prijs gegeven.

22 oktober. Volgens mededeeling heeft de reis van den vorst naar het meer Boejan ten doel, om de hulp van de godin der vier balische meren (Dewi Danoe) aftesmeeken, op dat het landschap overvloedig van water moge worden voorzien, en alzoo moge bijdragen tot een verhoogden bloei en welvaart van Beliling.

Naarvolgens de alhier heerschende begrippen moet eene dergelijke bedevaart eigenlijk ieder jaar plaats grijpen; in overoude tijden hield men zich dan ook stipt aan deze verplichting; door oorlog en andere omstandigheden is zulks later in onbruik geraakt, en schrijft men den achteruitgang van Beliling daaraan gedeeltelijk toe.

Pedanda Njoman Boeroean, die door den rijksbestierder bestemd was om het te Mengoei te vieren feest bij te wonen, heeft van deze reis moeten afzien, daar hem gisteren een kleinzoon geschonken is, en hij, volgens het balisch bijgeloof, ongetwijfeld door eenen tijger zou worden verslonden, dan wel een ander ongeluk hem zou overkomen (sébél), indien hij het waagde door woeste en onbewoonde streken te reizen, binnen de eerste elf dagen na de geboorte van het kind. Pedanda Wajan Boeroean heeft hem vervangen.

24 oktober. Volgens mededeeling van eenige alhier ten handel gekomen personen uit Tabanan zou men ook aldaar gedurende de laatste dagen veel koffijboomen moeten hebben omgekapt, wordende het aan dat gewas gedeeltelijk geweten, men in geen vijf maanden een druppel regen heeft gehad, en door deze ongekende droogte, het meerendeel der veldgewassen is mislukt.

Ook te Pajangan, onder Kloungkong, moeten koffij aanplantingen zijn uitgeroeid.

De rijksbestierder is op heden met een gevolg van \pm 1500 mannen en vrouwen naar het meer Boejan vertrokken.

Naardien men reeds ettelijke jaren in gebreke is gebleven, deze voor de welvaart van het land zoo noodzakelijke bedevaart te ondernemen is men zeer beducht, dat het niet dan met veel moeite en opofferingen zal kunnen gepaard gaan de godheid te vermurwen, en haar te bewegen veel regen aan het land te schenken en der bevolking een rijken en milden rijst-oogst te verzekeren. Door den rijksbestierder is mede genomen, om aan Dewi Danoe ten offer te brengen: honderd duizend duiten, goud voor eene waarde van zestig duizend duiten, een karbouw ter waarde van vijftig duizend duiten, 80 stuks eenden, kostende tien duizend duiten; alzoo te zamen twee honderd en twintig duizend duiten of f 550.

Vijftig duizend duiten worden in het meer geworpen, de overigen worden verdeeld onder de mangkoes, mandesas, kabajans en paseshs, welke lieden tot de dienst der roemah dewa's behoren.

Veertig eenden worden met den karbouw geslagt en door de menigte genuttigd, de veertig overige eenden worden met steenen om den hals in het meer geworpen, ook het goud moet in het water geworpen worden.

De vader van den rijksbestierder vertelde mij, dat Dewi Danoe vooral op de bevolking van Tabanan vertoornd was, omdat de vorst van dat rijk naliet hulde en eerbied te bewijzen aan Dewi Danoe te Baratan, schrijvende hij hoofdzakelijk hier aan toe, dat de padi en djagon, gedurende dit jaar, in dat landschap voor een groot gedeelte door de veldmuizen en rupsen is vernield (marana).

26 en 27 oktober. De rijksbestierder vertrok heden morgen van Danoe Boejan om de terugreis naar Beliling aan te ne-

men. Te Gil-gil komende bezocht hij in het voorbijgaan de roemah dewa aldaar en ontving hij te dier gelegenheid van Dewi Danoe last, om niet verder te gaan, nog drie dagen te Gil-gil te blijven vertoeven, zich aldaar aan de dienst dezer godheid te wijden, de noodige offeranden te doen, en zich in het godshuis aan gebeden en boetedoeningen over te geven.

Dergelijke godspraken hebben hier menigwerf plaats.

Alhier geschiedt zulks aldus: de vorst met zijne volgelingen zich in de roemah dewa vereenigd hebbende, heft men eenen lofzang aan ter eere van Maha Dewa; door het plegtige en indrukwekkende van het gezang vervoerd, begint een van het gezelschap derwijze te beven en opgewonden te geraken, dat hij zich schier niet meer meester is, als een ware bezetene raast en tiert en wild in het rond springt, tot dat hij, uitgeput van vermoeienis, neerstort en niet de minste teekenen van leven geeft.

Door het branden van wierook en tjendana brengt men den mysticus weer tot zich zelve, en deelt hij den omstanders mede, deze of gene godheid in hem is gevaren, en het haar uitdrukkelijke wil is, de door hem op te noemen bevelen stipt worden nagekomen. Hem door den aanzienlijksten van het gezelschap gevraagd zijnde wat de eischen der godheid zijn, worden die achtereenvolgend opgesomd, en komen die gewoonlijk neder op het voorschrijven van boetedoeningen en andere godgevallige werken. Na afloop hiervan staat hij op, vangt andermaal aan te dansen en te springen, zet zich de kris op de borst, evenwel zorg dragende dat deze hem geen letsel aanbrengt en gaat met deze potsen voort, tot dat hij geheel is afgema, en zijne krachten hem verlaten. Dit is het oogenblik dat de godheid hem verlaat en hij weder tot den eenvoudigen staat van sterveling terugkeert.

Over het algemeen worden de bevelen, door een dusdanig persoon gegeven, strikt nagekomen. Het gebeurt soms evenwel dat er drie of vier personen tegelijk in geestverrukking geraken en voorgeven verschillende goden voor te stellen.

Alsdan wordt de kwestie moeilijker, vermits, zooals van zelf spreekt, hunne eischen ook verschillend en dikwijls geheel met elkander in strijd zijn. Om dan tot eene gewenschte uitkomst te komen laat men deze personen onderling raadplegen, en zijn zij het eens geworden, dan wordt zulks den ligtgeloofigen omstanders, bij monde van de voornaamste godheid, medegedeeld, en datgene voorgeschreven wat zij in hunne hooge wijsheid besloten hebben ter eere der godheid te doen verrigten. Eene dergelijke geestverrukking noemt men wawalen.

Januarij 1856. Reeds sedert een geruimen tijd was de zwager van den pembekkel Ketoet Hanjangan, met name Hie Tianjar ongesteld. Deze ongesteldheid werd in de laatste dagen eene zware ziekte, die den lijder ten grave deed dalen.

De geheele loop der ziekte had niets doen bespeuren wat eenigen argwaan kon verwekken en het sterfbed was kalm en zacht geweest.

Het kinderachtig bijgeloof van den balinees vertoonde zich ook bij deze gelegenheid in het helderst licht. Bij een der aanverwanten van den overledene was namelijk het vermoeden gezeten, dat de geliefde bloedverwant geen natuurlijken dood was gestorven en de eene of andere duivelskunstenaarj daaraan niet vreemd was. Hij deelde dit vermoeden aan de overige familieleden mede en vroeg hunne meening. Al spoedig was men heten deze volkomen eens, en niemand anders kon de bewerkster van dien dood geweest zijn dan de vrouw Hie Tilaba, uit dezelfde desa (Bandjar-djawa). Zij toch had in vroegere jaren in vriendschap met de bloedverwanten van den overledene geleefd en zich later, om onbekende redenen, teruggetrokken, waardoor eindelijk eene groote verkoeling van weêrszijden was

ontstaan; deze verwijdering had haren haat gaande gemaakt, waarom zij besloten zou hebben Hie Tianjar's ongeluk te be-rokkenen.

Ten dien einde had zij gebruik gemaakt van het op Bali zoo algemeen in zwang zijnde middel, om zich van eenen vijand te ontdoen, namelijk de duivelsbezwinging (ngeleak).

Deze misdaad eischte wraak; Ketoet Hanjaran wendde zich daarom met het vereischt getal van 10 bloedverwanten of vrienden tot den vorst, en drong op de verbanning der schuldige vrouw aan.

Hij zwoer, dat hij en zijne 10 bloedverwanten de werkelijke overtuiging hadden, dat Hie Tilaba hunnen bloedverwant door ngeleak had vermoord.

Als een regtvaardig vorst en geheel overeenkomstig de ge-bruiken des lands verbande hij de vrouw naar Kali-boekboek, alwaar zij gedurende een jaar aan het zeestrand moet verblijf houden (1).

Dit vonnis werd geslagen zonder in de zaak onderzoek te doen, en niettegenstaande de vrouw in de roemah dewa te Kali-boek-boek plechtig gezworen had, zij aan den dood van Hie Tianjar geheel onschuldig was. Deze eed wordt bij iedere dezer gele-genheden gevorderd. Indien de beschuldigde zou weigeren dezen onvermijdelijken eed te doen, dan zou hem zulks het le-ven kosten.

(1) De leak speelt op Bali eene groote rol, maar ook op Java is hij niet minder bekend; de leak hier is de weerwolf van Nederland.

In Banjoewangi is nog eene goesti-vrouw, die uit Djembrana verbannen werd, omdat zij door de leak bezeten was. In Gianjar werd een jongeling van 20 ja-ren om dezelfde reden om het leven gebragt, toen ik er mij bevond; deze was een slaaf. Op Java heeft menige sluipmoord plaats om geen andere reden dan door den duivel bezeten personen van kant te maken.

Het banningsoord voor dusdanig beschuldigde personen is Kali-boekboek. Zij die hunne verwijdering vorderen voorzien in hunne behoefte.

Men betaalt namelijk:

Voor een jaar verwijdering 6 pekoes.

" 1/2 " " 4 " 500 dt.

Dergelijke beschuldigingen zijn hier niet zeldzaam en slechts weinig belilers trekken de kracht van zoodanige bezwering in twijfel.

2 februari. Zeker inwoner van Pengastoelan had eene hevige liefde opgevat voor een jong meisje uit de desa Bandjar; deze liefde werd van de zijde van het meisje niet beantwoord, en reeds meermalen had zij zijne aanzoeken van de hand gewezen. Er bleef hem nu niets anders tot bereiking van zijn doel meer over, dan tot toovermiddelen zijne toevlugt te nemen. Te dien einde sloeg hij het tooverboek pijolas open, en zocht en vond het gewenscht artikel.

Eenmaal met de spreek tot het beoogd doel bestemd bekend zijnde, nam hij een lontarblad, grifte daarop eenige toepasselijke hieroglyphen, en sprak daarna de gevorderde tooverwoorden daarover uit. Na afloop hiervan sloop hij naar de woning zijner geliefde en begroef het betooverde blad voor de deur. Het kon nu niet anders of de aangebedene moest in de door hem gespannen strikken vallen, en zijne liefde met nog vuriger liefde beantwoorden. De minnaar had, in de overhaasting waarmede hij was te werk gegaan, niet opgemerkt dat hij door velen was bespied geworden, en het door hem verrigte geen geheim gebleven was. De ouders der maagd werden bij tijds van den aanslag op het hart hunner dochter onderrigt, waardoor de wanhopende poging van den niet minder wanhopenden minnaar geheel en al in duigen viel.

Ook dusdanige ongeoorloofde handelingen mogen niet ongestraft blijven. Het distriktshoofd van Bandjar, Ida Made

Rahi wendde zich tot den rijksbestierder, met verzoek den schuldige te straffen. De zaak werd in behandeling genomen, doch is tot heden niet uitgewezen, omdat de broeder van de hierbedoelde maagd reeds vroeger een eend gestolen had van hem, die thans wegens tooverij voor den registerstoel was geroepen, en dat die zaak toenmaals door Ida Made Rahi en den pembekkel Nenga Rahoës van Pengastoelan in der minne was geschikt, zonder dat den dief eenige straf was opgelegd.

Daarom vordert Nenga Rahoës, dat de thans hangende kwestie op dezelfde wijze worde afgedaan, in kompensatie van het vroeger gebeurde.

Mogt er nogtans èene straf volgen, dan bestaat die, volgens de hadat, uit eene boete van 2 bongkoes en 4 pekoes.

3 februarij. Berigt gekregen, dat heden morgen, in de desa Bangkang, op last van zekeren Goesti Made Bandjar, eene oude vrouw is vermoord geworden, en zulks om de volgende reden.

De hier bedoelde vrouw werd, een paar jaren geleden, door den pembekkel van Padang-boelia naar Tegal-lenga verbannen, om dat zij omgang met den duivel en reeds menige familie in het ongeluk gestort had.

De tijd van verbanning verstreken zijnde, keerde zij naar hare desa, Padang-boelia, terug. Niet lang na hare aankomst hadden er te dier plaatse andermaal sterfgevallen plaats, die den vreedzamen inwoners van Padang-boelia onnatuurlijk toeschenen, en op nieuw werd de schuldige vrouw, voor één jaar, naar Kali-boekboek verwijderd.

Na verloop van dezen termijn, dacht zij, zou hare ellende uit zijn, en men haar toestaan hare verdere levensdagen te midden harer aanverwanten door te brengen. Dit voorregt was haar nogtans niet gegund; als schadelijk voor de rust werd zij voor eeuwig uit de desa verbannen en door hare bloedverwanten miskend en verstooten, die de ongelukkige vrouw aan Made Bandjar overleverden, met vergunning naar verkiezing met haar te handelen.

De vader van Goestie Made Bandjar nam haar op en liet haar van den ochtend tot den avond in zijnen tuin arbeiden. Dit ging een geruimen tijd goed, doch ziet! op eens wordt de zuster van Made Bandjar ziek en lijdt geweldig.

Made Bandjar dacht dat eene verandering van verblijf wellicht eene gunstige wending in den toestand zijner zuster zoude brengen en bragt haar naar Beliling over. Ook dit mogt niet baten en de ziekte nam hand over hand toe.

Andermaal werd de lijderes naar Bangkang overgebracht, doch nauwelijks aldaar teruggekomen nam haar lijden voor goed een einde, en zij bezweek in de armen haars vaders. Wie anders dan de tooverheks kon nu dien dood berokkend hebben? Gewis geen balinees zou van andere denkwijze zijn. Hare schuld sprak te luid dan dat eene strenge straf haar niet zou wachten. Made Bandjar deed niets anders dan zeer eenvoudig gebruik maken van de vergunning, hem door de bloedverwanten der tooverkol verleend, liet haar naar het kerkhof van Bangkang overbrengen, en door een der slaven van den rijksbestierder wreedaardig vermoorden.

Toen het gebeurde te mijner kennis kwam, liet ik den rijksbestierder en diens vader, Goesti Poetoe Kebon, ontbieden. Zij verklaarden mij plegtig, van het gebeurde niet eerder dan ik te zijn onderrigt geworden, doch waren tevens van meening, dat Goesti Made Bandjar niet tegen de hadat had gezondigd, en hij slechts de inspraak van zijn hart had gevolgd, zooals ieder ander balinees in zijne plaats zou gedaan hebben. Hierop gaf ik hun te kennen, dat mijne zienwijze ten dezen aanzien hemelsbreed van de hunne verschilde, en ik aan niemand, zelfs den vorst niet, het regt toekende, eenig persoon, van welke misdaad hij ook mogt zijn beschuldigd, te doen om het leven brengen, zoolang deze misdaad niet door bevoegde personen onderzocht en ten volste bewezen was; dat ik hun dan ook ten dringendste verzocht, den op last van Made Bandjar uitgevoerden moord,

aan een onpartijdig en verlicht onderzoek te onderwerpen en den misdadiger die straf op te leggen, die bevonden zal worden geheel in verhouding te staan tot het gepleegd feit.

De rijksbestierder heeft mij beloofd aan mijn verzoek te zullen gevolg geven.

Al mijne vertoogen tegen dit dom bijgeloof en de rampspoedige gevolgen die daaruit voortvloeijen, zijn te vergeefs en vinden geen ingang.

De hoofden en minderen en zelfs de priesters zijn al te zeer van het bestaan van bovennatuurlijke wezens overtuigd, dan dat het ons, althans gedurende de eerste jaren, zou gelukken hen tot meer verlichte denkwijze te brengen; zelfs de pembekkel Njoman Gempol, die overigens in verstand en gezond oordeel ver boven zijne landgenooten staat, durft hun bestaan niet loochenen. Hun gestadig antwoord is: „onze soerat agama spreekt van het bestaan dezer zaken; hoe kunnen wij er dan nog aan twijfelen.”

6 februarij. Heden heeft ook in deze desa een hanengevecht plaats. Geen andere dan de bevolking van de desa's Beliling, Bandjar-djawa en Bandjar-tegal mag daaraan deel nemen, omdat alleen deze bevolking tot het gebied van de roemah dewa te Beliling behoort. Dit gevecht heeft eene godsdienstige strekking en moet dienen om de goden te bevredigen en de vele ziekten, die tegenwoordig alom heerschen, te keer te gaan. De belinger is namelijk van oordeel, dat in een land, alwaar in geruimen tijd geen oorlog gevoerd is, hevige ziekten uitbreken en de bevolking op die wijze gedecimeerd wordt; zonder bloed te storten kan er geen voorspoed zijn; daar het hun evenwel niet vrijstaat naar verkiezing oorlog te voeren en langs dien weg eenige offers aan de godheid te wijden, zien zij zich gedwongen tot de hanen hunne toevlugt te nemen en die kampvechters elkanders bloed te doen plengen.

Men noemt een dusdanig gevecht, hetwelk niet langer dan

drie dagen mag duren, mesaboe getih, dat is: bloedstorten.

7 februarij. Een bezoek ontvangen van den rijksbestierder, den pedanda Made Goenong en de pembekkel's Njoman Gempol en Ketoet Liarta. Zij verzoeken mij eenparig, de zaak van Goesti Made Bandjar niet verder te vervolgen en hem vergiffenis te schenken, omdat de vader van den rijksbestierder hem magtiging verleend had tot het volvoeren van dien moord. Toen ik hierop antwoordde, dat mij dit vreemd voorkwam, vermits Goesti Poetoe Kebon mij op den 3 dezer de plegtige verzekering had gegeven, dat Goesti Made Bandjar de vrouw had laten om het leven brengen, zonder zijnen zoon of hem daarin te kennen, zeide Njoman Gempol, dat Goesti Poetoe Kebon hem opgedragen had, mij zijne excuses aantebieden voor zijne vergeetachtigheid, en het hem bij ons onderhoud op den 3 geheel ontgaan was, dat hij Goesti Made Bandjar gemagtigd had naar willekeur met haar te handelen. Goesti Poetoe Kebon liet mij zeggen: „saja orang sakit koeat koeat loepa.” Ik was zoo vrij den rijksbestierder onbewimpeld te kennen te geven, dat ik aan de uitvlugt van zijnen vader weinig geloof sloeg, en hij daar van gebruik maakte, om zijnen neef Made Bandjar in geene ongelegenheid te brengen. Vervolgens herhaalde ik nogmaals het reeds vroeger gezegde, namelijk, dat in ieder land, waar men aanspraak op beschaving wilde maken, het aan niemand, zelfs den vorst niet, vrijstond, willekeurig over het leven van eenen medemensch te beschikken, zoolang het aangewreven feit door geen behoorlijk onderzoek was tot klaarheid gebragt. Dat ik hem mitsdien dringend verzocht, en zulks in afwijking van de balische gewoonten, voortaan geene toestemming tot het volvoeren van een doodvonnis of liever moord te verleenen, zonder vooraf gehouden onderzoek van door hem zelven daartoe te benoemen priesters of hoofden.

Hij heeft mij beloofd (zoo als gewoonlijk) aan dit verlangen bij voorkomende gelegenheid te zullen gevolg geven.

Nadat dit onderwerp was afgehandeld begon ik andermaal over het dwaze en kinderachtige der menigvuldige heksen- en spookhistorien, waaraan zij zoo gretig geloof sloegen en die tevens zoo uiterst verderfelijk voor land en volk waren.

Dringend verzocht ik hen, met meer gezond oordeel over dusdanige ongerijmde sprookjes te redeneren en die niet anders te beschouwen dan als vertelsels, uitgevonden om ondeugende kinderen schrik in te boezemen. Vruchteloos ging ik op dien weg voort; niemand kon of wilde mij gelooven.

Njoman Gempol heeft mij eene tijdruimte van twee maanden gevraagd. In dat tijdvak zal hij achter het ware der zaak trachten te komen en de heksen hare kunsten doen vertoonen; blijkt het waarlijk, dat men hem steeds met kindersprookjes heeft trachten om den tuin te leiden, dan belooft hij mij die te zullen verwerpen en ook anderen daartoe over te halen. Op dit oogenblik gelooft hij er aan, omdat al zijne landgenooten daarin vertrouwen stellen, en ik op geheel het eiland Bali te vergeefs naar iemand zou zoeken, die het bestaan van leaks en andere booze geesten zou durven in twijfel trekken; zoo lang hij derhalve de overtuiging niet heeft, dat er geen sterveling bestaat die in bovennatuurlijke kunstenarijen is ingewijd, zoo lang toch zal hij aan hun bestaan geloof hechten. Te meer wordt hij in dit geloof versterkt, omdat hij, twee achtereenvolgende nachten, van Bandjar-djawa naar Beliling gaande, op het kerkhof een onnatuurlijk lichtverschijnsel zag, dat zich heen en weer bewoog. Wat kon dit verschijnsel anders geweest zijn dan een spook of kwade geest (boeta), welke wezens zoo vaak de rustplaats der dooden met hun aanzijn verpesten?

Heden middag ontving ik een bezoek van Pan Roemiäni, ouderen broeder van den pembekkel Ketoet Liarta. Hij is een man van meer dan zestig jaren oud, bekleedde in vorige jaren de betrekking van sedahan-besar en is niet van gezond oordeel

misdeeld. Hij verhaalde mij, dat, tijdens het bestuur van Goesti Ngoerah Made Karang-assam, de beschuldigingen van hekserijen haar toppunt bereikten. Wanneer de persoon, op wien de hekserij was uitgeoefend, ten gevolge daarvan overleed, werd de beschuldigde voor een jaar verbannen; liep het evenwel met eene ziekte af, dan was die straf slechts voor een half jaar; werd de heks tijdens de verbanning nogmaals beschuldigd, dan wees men haar een ander banningsoord aan; ook daar weder op tooverij betrappt wordende, werd die persoon door den vorst aan den sjahbandar uitgeleverd, die haar aan de eene of andere handelsprauw verkocht. Het was hem nogtans nimmer ter ooren gekomen, dat men eene van hekserij beschuldigde persoon had om het leven gebragt, en hij meende dat, bijaldien Goesti Made Bandjar geene vergunning van den vorst had erlangd tot het vermoorden van de hier bedoelde heks, hij alsdan den de dood verdiend had.

12 februarij. Een bezoek ontvangen van den rijksbestierder en de pembedkels Gede Dangin en Njoman Gempol.

Njoman Gempol bragt het gesprek op nieuw op de leaks en boeta's (daemonen) en verzocht mij mijne denkbeelden daaromtrent ook aan Gede Dangin medetedeelen. Nadat ik met genoegen aan dit verzoek had voldaan, gaf mij Njoman Gempol berigt, dat hij met eenigen zijner ambtgenooten over dit onderwerp breedvoerig gesproken en hun mijn gevoelen ten dezen aanzien gezegd had; dat zij, na rijpe overweging, besloten hadden geen blind vertrouwen meer te stellen in al hetgeen hun ten deze van af hunne vroegste jeugd was voorgepredikt, en overeengekomen waren naar het al dan niet bestaan dezer wezens een grondig onderzoek in te stellen. Twee maanden zouden aan dit onderzoek gewijd worden, en bleek het hun in dat tijdvak niet ten volle, dat ik ongelijk had en dat zij werkelijk door een heirleger van leaks en boeta's omringd waren, dan zouden zij het bestaan dier wezens loochenen en zich aan

mijne zijde scharen, ten einde ook het overig gedeelte der bevolking tot betere en meer verlichte denkwijze over te halen.

Ten einde mijn betoog nog meer kracht bij te zetten, heb ik hun vrijheid verleend, om alle mogelijke geestenbezweerders, welke zich mogten voordoen, op mij af te zenden, en deze hunne duivelskunstenarijen op mijn persoon te doen uitoefenen.

„Maar”, zeide Gede Danguin, „welligt heeft mijnheer een middel dat de heksen onschadelijk op hem maakt.”

Ik antwoordde hierop, dat een vast vertrouwen in hunne onmagt, alle mogelijke bovennatuurlijke wezens onschadelijk maakte, en dat men zich vooral niet door den schijn moest laten bedriegen.

Indien deze geesten in werkelijkheid dan niet aanwezig waren, morde Njoman Gempol, dan kon hij ook geen geloof meer hechten aan de godsdienstige boeken, daar deze hem van het bestaan van kwade geesten spreken en het geloof daaraan levendig houden, door het voorschrijven van verschillende offeranden aan die wezens; dat bijaldien het hem dan ook, na een onderzoek van twee maanden, bleek, dat ik gelijk had, hij er alsdan sterk voor was om alle soerat agama's ten vlamme te doemen.

Ik nam de vrijheid op deze laatste ligtvaardige ontboezeming geen antwoord te geven.

14 februarij. Heden had ik een onderhoud met den pambekkel Njoman Gempol. Ik achtte het van mijnen pligt, na meer andere onderwerpen te hebben behandeld, terug te komen op het gesprek dat ik op eergisteren met den rijksbestierder, hem en Gede Danguin had. Njoman Gempols weifeling omtrent het al dan niet bestaan van kwade geesten doet mij de gegronde hoop voeden, dat ik eerlang er in slagen zal, hem door overreding zoo ver te brengen, dat hij deze dwaze volksbegrippen laat varen en meer verlichte idéeen hunne plaats zullen innemen.

Hoe nietig het ook moge schijnen, acht ik het niettemin van wezenlijk belang mijne ten deze gehouden gesprekken voort

te zetten, dewijl bij mij de overtuiging is gevestigd, dat de bijgeloovige begrippen, waarmede de balinees in zulk eene hooge mate is behebt, zoovele oorzaken zijn waarom de nijverheid geen hoogere vlugt kan nemen en tot een eeuwigdurenden kreeften-gang gedoemd is.

Tot staving van deze mijne bewering breng ik ten overvloed de volgende voorbeelden bij.

Uit zeer geloofwaardige bronnen is het mij bekend, dat het op de grenzen van Tabanan gelegen meer Boejan, zonder veel inspanning, zou kunnen dienstbaar gemaakt worden tot het bewateren der rijstvelden van midden Beliling.

Dit werk is daarom van veel belang, vermits de belilingsche rivieren niet voldoende water opleveren om alle velden tegelijk te besproeijen.

Ieder belilinger is, niet minder dan ik, van het belang daarvan doordrongen; niemand durft het evenwel wagen een zoodanig werk te ondernemen, overtuigd dat hij het met den dood zoude bekoopen; de rivieren zijn door de goden aan het menschdom geschonken om zich daarvan te kunnen bedienen; de meren blijven het uitsluitend eigendom der goden, geen sterveling heeft het regt eenig water daarvan te ontvreemden.

De weg die van Beliling naar Tabanan leidt is voor voetgangers en vee over het algemeen vrij wel; slechts op één punt, Batoe-medjan genaamd, is die weg zoo steil en rotsachtig, dat geen paard, koe of karbouw dit hoogst moeilijk pad kan op- of neêrgaan, zonder gevaar te loopen in de diepte te zullen neêrstorten. Ik houd mij niettemin overtuigd, dat, zonder veel moeite, dit gedeelte van den weg zeer goed te verleggen en te verbeteren zou zijn. Hieraan kan nogtans niet gedacht worden, omdat dit moeilijk punt in de nabijheid van het meer Boejan ligt en de goden tegen iedere verlegging of verbetering zijn. Zoo lang de onderwerpelijke passage evenwel in den tegenwoordigen toestand blijft, zal dit immer eene onoverkomelijke

zwarigheid opleveren, om het handelsverkeer tusschen beide rijken eenige belangrijkheid te doen verkrijgen.

Zoo als men weet kunnen er in het oostelijk gedeelte van het landschap Beliling geene sawahs worden gemaakt, uit totaal gemis aan water. Gedeeltelijk is gebrek aan het benoodigd water wel oorzaak, doch voor een gedeelte is men dit gebrek aan water ook aan het bijgeloof verschuldigd.

In het gebergte boven de desa Penoektoekan moet zich, onder anderen, een waterval bevinden, die, wel is waar voor het oog verborgen, doch voor een ieder, die in hare nabijheid komt, hoorbaar is. Deze watermassa schijnt zich door een onderaardsch kanaal eenen weg gebaad te hebben, die eerst in de nabijheid der zee, in den vorm eener springbron aan den dag komt.

Hoezeer nu een ieder de innerlijke overtuiging heeft, dat dit geluid door niets anders dan door den val van water veroorzaakt wordt, is niettemin niemand kordaat genoeg, om zich van de waarheid daarvan te overtuigen en in de nabijheid van dezen onzichtbaren waterval een patjol in den grond te zetten.

Ik heb Njoman Gempol en eenige anderen beloofd, dat, zoodra de weersgesteldheid zulks zou gedoogen, ik mij van de waarheid hunner mededeeling wilde overtuigen, en, mogt het mij door een plaatselijk onderzoek blijken, dat men mij geene verdichtselen heeft opgedischt, ik alsdan met mijne bedienden gedurende twee à drie dagen aldaar zou blijven vertoeven en eenige aarde wegwerpen, mits, wanneer mij en de mijnen gedurende die dagen geen ongeluk overkwam, zij alsdan mijn voorbeeld zouden volgen en beproeven het aanwezig water eenen nieuwen loop te geven.

Zij hebben mij in allen ernst beloofd, deze konditie aan te nemen, daar zij, na eenen arbeid van 2 à 3 dagen van mij en mijne lieden, de verzekering zouden bekomen hebben, dat de goden ook niet tegen dat werk zijn.

19 februarij. Heden werd mij verhaald, dat zekere Hie Gatjak, van de desa Sochoek, in eene vlaag van hevige gramschap (hoogst waarschijnlijk zinsverbijstering), twee zijner kleinkinderen zoodanig mishandeld heeft, dat het eene kind, naauwelijks 8 jaren oud, ten gevolge daarvan bezweek en het andere, 6 jaren oud, nog heden in bedenkelijken toestand verkeert.

Volgens de balische wetten, gek of niet gek, moet de moordenaar met stokslagen zoo lang gemarteld worden, tot dat hij onder de slagen bezwijkt.

Ik heb den rijksbestierder verzocht, in deze zaak geen overijld vonnis te doen vellen en vooraf naauwkeurig te doen onderzoeken, of de moordenaar het vol besef van de door hem gepleegde euveldaad heeft en welligt niet krankzinnig is, vermits het, naar mijne meening, zeer wreed zou gehandeld zijn, iemand te doen vermoorden, die geene kennis draagt van de door hem begane misdaad.

DE STAD PALEMBANG.

DOOR

F. J. B. STORM VAN 'S GRAVESANDE.

Onder de gewesten, welke tot het uitgestrekt gebied van Nederlandsch-indie behooren, bekleedt de residentie Palembang eene aanzienlijke plaats.

Dit land heeft vermaardheid gekregen door den moord in 1811 op de nederlandsche bezetting en ingezetenen gepleegd; door de woelingen welke sedert aldaar voorvielen; door de roemrijke overwinning, in 1821 door de nederlandsche land- en zeemagt, onder aanvoering van den generaal majoor de Kock op den toenmaals regerenden vorst Machmoed Badar-oedin behaald; door de onlusten welke van 1849 bijna onafgebroken tot 1853 in het rijk gewoed hebben.

Eene bijdrage welke den tegenwoordigen toestand der stad Palembang kenschetst zal misschien daarom niet van belang ontbloot zijn, omdat die hoofdstad in naauw verband staat met het land waartoe zij behoort, terwijl, in allen gevalle, die beschrijving zal kunnen bijdragen, om de plaats meer bekend te doen worden.

Voorts zij hier opgemerkt, dat de ondervolgende opgaven allen getrokken zijn uit authentieke stukken, en loopen over het jaar 1854.

De schoone rivier Moesi, welke aan den voet van het Ba-

rissan gebergte, nabij de grenzen van Benkoelen, ontspringt, doorstroomt bijna geheel het gebied van Palembang, stort zich, na eenen loop van misschien 500 engelsche mijlen, door twee mondingen, de Oepang en de Soensang genaamd, in de Banka zee.

Op 13 duitsche of 52 engelsche mijlen van de Soensang ligt de stad Palembang, op $2^{\circ} 59'$ zuider breedte en $104^{\circ} 47' 45''$ lengte beoosten Greenwich, en wordt door de Moesi, welke haar van het zuiden naar het noorden doorsnijdt, in tweeën gedeeld.

Langs de beide oevers der rivier rijzen talrijke woningen op, terwijl zelfs de rivier niet onbewoond is, daar velen op het water talrijke vlothuizen, raket genaamd, hebben geplaatst, welke tot geschikte woningen dienen, en met rotan touwen aan palen bevestigd zijn.

De stad strekt zich meer in de lengte dan wel in de breedte uit, voornamelijk ook omdat de ingezetenen het liefst bij de rivier wonen, om zoo veel te beter en gemakkelijker van dien grooten waterweg gebruik te kunnen maken.

Palembang beslaat langs de Moesi, van het eene tot het andere einde, eene lengte van vijf engelsche mijlen, terwijl de breedte, van die rivier landwaarts in gerekend, op de meeste plaatsen, geen halve engelsche mijl bedraagt.

Bij haren loop door de stad vormt de Moesie twee niet zeer groote bogten. Hare breedte bedraagt aan de beide einden der plaats 1188 en 1608 rijnlandsche voeten, terwijl zij in het midden der stad slechts 1012 rijnlandsche voeten breed is. Daarbij heeft zij eene diepte van 40 tot 50 vt. rijnlandsch.

De grond, waarop Palembang gebouwd is, is moerassig. Blijkbaar is de bodem alluviaal, en men kan zich gemakkelijk voorstellen, dat, in een betrekkelijk niet lang verleden tijdperk, niets dan zee was, waar thans huizen staan en handel en bedrijvigheid heerschen.

Ook vindt men thans nog, op 3 à 4 engelsche mijlen noordwestelijk van Palembang, op hooge gronden sporen van huizen, en het is zeker, dat, in vroegere tijden, de bevolking dáár gevestigd was. De volksoverlevering bevestigt zulks ook.

Een groot getal kleine rivieren of krekten doorstromen de stad en komen allen haar water in de Moesi storten. Zij ontspringen in de lage gronden nabij Palembang en hebben dus slechts een korten loop, doch zijn allen voor praauwen bevaarbaar.

Palembang is verdeeld in kampongs of wijken.

Derzelve getal bedraagt 57, waarvan 39 kampongs op den linker- en 18 op den rechteroever.

Het bestuur der plaats berust, onder het oppertoezicht van den resident, bij den assistent resident en magistraat, die tot zijne hulp een inlandsch hoofd van policie heeft, benevens eenige mindere inlandsche beambten, allen van gouvernementen wege bezoldigd wordende. Het toezigt over de kampongs en het handhaven der orde aldaar behoort aan de inlandsche kampongshoofden, waarvan er twee in elke kampong zijn, een eerste en een tweede.

De chinesche en arabische bevolking staat onder afzonderlijke hoofden uit die natien gekozen.

Hoezeer de chinezen en arabieren reeds veel bij elkander wonen, is het echter nog niet mogelijk geweest, om aan hen afzonderlijke wijken ter bewoning aan te wijzen.

Van vroegere tijden af hebben zij zich onder de andere bevolking vermengd en daarom valt het nu moeilijk beide natien bijzondere plaatsen te doen bewonen, hetgeen overigens zeer wenschelijk en ook door het gouvernement voorgescheven is.

De bevolking bestaat uit europeanen en derzelve afstammelingen, inlanders, chinezen, arabieren en eenige andere vreemde oosterlingen.

Behalve eenige weinige gepensioeneerden, bestaat, ongerekend

de militaire bezetting, het europeesch gedeelte der bevolking uit ambtenaren en drie handelaren. De meesten hunner bevinden zich daar wegens hunne ambtelijke betrekking.

De inlandsche bevolking stamt grootendeels van de javanen af, welke in de zestiende eeuw en vroeger van Java naar Palembang zijn overgekomen en geheel het land overheerscht hebben.

Voorts hebben zich vreemdelingen van Malaka en van de daarbij gelegen landen, zoo mede van Sumatra's oostkust met die javanen vermengd. Hetzelfde is ook het geval geweest met de inheemsche bevolking, welke, tijdens de overkomst der javanen, Palembang bewoonde; en zoodanig ontstond in de stad Palembang eene bevolking, geheel verschillende van die, welke, verder in de binnenlanden gevestigd, als de oorspronkelijke bewoners des lands te beschouwen is.

De javaansche taal werd de voornamelijkste of hoftaal in de stad, en dit gebruik duurt nog voort, hoezeer in den loop der tijden die taal veel van het oorspronkelijke verloren heeft en vermengd is geraakt met palembangsche woorden of spreekwijzen.

De bewoner der binnenlanden noemt nog steeds den palembangschen stedeling djawa (javaan).

De chinezen hebben, even als overal in den indischen archipel, zich op Palembang den toegang weten te verschaffen. Men beweert dat het sedert c.c. 135 jaren is, dat zij door de palembangsche vorsten aldaar zijn toegelaten. De arabieren zijn mede niet lang op Palembang gevestigd. Hunne eerste komst aldaar wordt geschat c.c. 160 jaren geleden te zijn.

De andere vreemde oosterlingen zijn van Hindostan, de kust van Malabar of van Ceilon gekomen, sedert 50 of 60 jaren. Hun getal is zeer gering.

Het cijfer der geheele bevolking bedroeg op 1 januarij 1855 :

II.

30

	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
Europeanen en derzel-				
ver afstammelingen.	47	9	46	102
Palembangers. . . .	10034	13166	14365	37565
Chinezen.	863	682	959	2504
Arabieren en andere vreem-				
de oosterlingen. . .	405	607	660	1672
te zamen.	11349	14464	16030	41843

Deze getallen zijn zeer nauwkeurig en het resultaat eener door het hoofd van het plaatselijk bestuur gedane telling, hetwelk sedert de laatste jaren te Palembang steeds plaats vindt en geen bezwaar oplevert.

Hieronder volgt eene nadere omschrijving der bevolking:

	Getrouwde		Weduwnaren.	Weduwen.	Huwbare		Kinderen van 13 jaren en beneden	
	Mannen.	Vrouwen.			Jongens.	Meisjes.	Jongens.	Meisjes.
Palembangers. . .	6771	7089	964	3687	2299	2390	7575	6790
Chinezen	388	400	123	185	352	97	537	422
Arabieren	264	295	13	199	106	99	329	314
Vreemde ooster-								
lingen	14	14	6	—	2	—	7	10

Volgens deze opgave bedraagt het getal der mannen 19750 en dat der vrouwen. 21991
weshalve er 2241
individus meer zijn van het vrouwelijk dan van het mannelijk geslacht.

Het getal der weduwen is zeer groot en overtreft ver dat der weduwnaren.

Doch onder weduwen zijn hier ook begrepen vrouwen, die van hare mannen gescheiden zijn, en daar, volgens de moha-

medaansche wet, eene scheiding gemakkelijk is, terwijl de Palembang ook nog al houdt van verandering, zoo verklaart zich daardoor het groot getal weduwen.

Daarentegen is het verschil tusschen getrouwde mannen en getrouwde vrouwen niet groot.

Er zijn 361 vrouwen meer dan mannen. Men ziet hier uit, dat het nemen van meer dan eene vrouw eer als uitzondering dan als regel plaats vindt.

Indedaad zijn het alleen de hoofden en de rijken, die twee of meer vrouwen tegelijk hebben; de gewone man heeft in den regel er slechts eene.

Onder de chinezen vindt ook veelwijverij plaats. Het is opmerkelijk, dat de chinezen op Palembang beweren, dat zulks volgens hunne wetten geoorloofd is, terwijl op andere plaatsen in den nederl. indischen archipel het tegendeel beweerd wordt.

Het getal woonhuizen van de inlandsche bevolking en daarmede gelijk gestelden bedraagt 5418 stuks; hiervan zijn:

van planken geheel met pannen bedekt	1350
gedeeltelijk van planken en bamboe zamengesteld.	605
van bamboe.	2924
vlothuizen geheel van planken of gedeeltelijk met bamboe zamengesteld.	539
te zamen	5418

bewoond wordende, na aftrek van het europeesch gedeelte der bevolking, door 41741 inlanders en daarmede gelijkgestelden, zoodat elke woning op bijna $7\frac{3}{4}$ ziel gesteld kan worden.

De woningen der europeanen en hunne afstammelingen zijn 17 in getal.

Men vindt, buiten de gouvernements gebouwen, eenige weinige steenen huizen, aan partikulieren behoorende.

Van lieverlede schijnt de lust tot het bouwen daarvan toe te nemen, waartoe ook wel zal bijdragen dat goed deugdzaam timmerhout hoe langer zoo moeilijker te verkrijgen is.

Bijna alle huizen zijn op palen gebouwd, eensdeels wegens den vochtigen ondergrond, anderdeels omdat zulks meer met de inlandsche leefwijze overeenkomt.

De palembangers verstaan bijzonder de kunst van deugdzaam en nette planken huizen te bouwen.

Zij weten die zeer juist ineen te voegen en gebruiken daarbij weinig spijkers of ander ijzerwerk. Daarom kan eene goede woning verscheidene malen afgebroken en elders weder opgezet worden, zonder veel vernieuwing te vorderen. Uit dien hoofde vindt het koopen en verkoopen van woningen dikwijls plaats; menig palembanger bouwt zich een huis, met de bedoeling om het later voor een' goeden prijs van de hand te zetten.

Ook onder de vlothuizen (raket) treft men zeer goede aan. De bevolking bewoont ze gaarne om de gemakkelijkheid waarmede praauwen met handelsgoederen daaraan liggen kunnen of om andere bedrijven uit te oefenen.

Onder het bestuur der palembangsche vorsten, naauwelijks 34 jaren geleden, waren de chinezen verplicht in vlothuizen te wonen. Het was hun verboden zich op den vasten wal te vestigen.

Voor de inlandsche en arabische bevolking bestond destijds ook het verbod, dat, behalve de vorstelijke familie, niemand huizen mogt bewonen van ijzerhout of tembessoe (de twee beste houtsoorten in het Palembangse), als of het land daarbij slecht zoude varen, wanneer deszelfs ingezetenen goed gehuisd waren; zelfs sommige vormen van huizen waren alleen aan de vorstelijke personen toegestaan.

Het zal wel geene vermelding behoeven, dat onder het nederlandsch bestuur dergelijke verbodsbepalingen niet meer bestaan.

De openbare gebouwen in de stad Palembang zijn slechts weinig in getal en wel de volgende:

Het fort, hetwelk in vroegeren tijd tot verblijf der palembangsche vorsten diende, en den naam droeg van den nieuwen kra-

ton, in tegenoverstelling van een dergelijk gebouw, den ouden kraton, welke na 1821 afgebroken is.

Deze nieuwe kraton, dien men, volgens de inlandsche opgaven, in het jaar 1780, tijdeus het bestuur van den palembangschen vorst sulthan Mohamad Baha-oedien, is begonnen te bouwen, bestaat uit een langwerpig vierkant, omgeven door een hoogen, steenen muur, en op de vier hoeken van bastions voorzien.

Na de verovering in 1821 is het tot huisvesting der militaire bezetting ingerigt, en bevat als zoodanig de kazernen, magazijnen, het hospitaal enz. terwijl zich daarin bevinden de tot de civiele administratie behoorende pakhuizen, de lands kas en de gevangenis.

De voorzijde, welke naar de Moesi gekeerd is, heeft eene lengte van 290 ned. ellen, terwijl de diepte 180 ned. ellen bedraagt.

De school voor de kinderen der europesche bevolking.

Dit gebouw diende vroeger tot regtbank en is in 1854 tot eene school ingerigt, waar door elkander van 25 tot 30 kinderen onderwijs ontvangen.

Wanneer van tijd tot tijd een geestelijke Palembang bezoekt wordt de school tot kerk gebezigd.

De mohamedaansche kerk of *mesdjid* met daarbij behoorende minaret.

Onder de regering van den sulthan Machmoed Badar-oedien, en wel in het jaar 1740, is men met den opbouw daarvan begonnen. Het is een fraai, vierkant, steenen gebouw, voorzien van eenen niet hoogen toren.

Van binnen rust het gebouw gedeeltelijk op steenen, gedeeltelijk op ijzerhouten pilaren, terwijl de vloer uit marmeren tegels bestaat. Drie gemetselde vijvers voor en op twee zijden der kerk leveren water op voor de gebruikelijke ablutien der mohamedanen.

Deze kerk is eene der schoonste van geheel Ned.-indie.

De *minaret*, ruim 100 voeten hoog, is een lompe, achtkante toren, van waar des vrijdags de priester de geloovigen tot het gebed oproept. Dertien jaren later dan de mesdjid, en wel in 1753, onder het bestuur van den soesoehoenan Achmad Nadjem-oedien werd deze toren gebouwd.

Een steenen hek omsluit het geheel, hetwelk niet weinig bijdraagt tot versiering der plaats.

De *chinesche kerk* is een fraai steenen gebouw, in 1841 opgericht uit bijdragen der chinesche en ook der europesche bevolking. Zij is van binnen versierd met zeer schoon snijwerk en verguldsel.

Nog zou men onder de openbare gebouwen kunnen rekenen de vorstelijke begraafplaatsen, welke zich in de kampong 3 llier of Lemabang bevinden.

Deze bestaan mede uit steenen gebouwen; een daarvan is voorzien van een steenen koepeldak. De kolossale muren en verdere sterke bebouwing zouden doen veronderstellen, dat zij voor eeuwen opgericht waren.

En toch zouden zij spoedig in verval raken, zoo niet dezelve van gouvernementen wege onderhouden werden, daar, vreemd genoeg, noch de talrijke vorstelijke afstammelingen wier voorouders hier begraven liggen, noch de overige bevolking er iets voor over heeft, om die graven in goeden staat te houden.

Aansporingen hebben niets geholpen, en zoo is men er toe moeten overgaan om, wilde men niet deze gedenkteekenen van vroegeren tijd laten vervallen, dezelve van landswege te doen onderhouden.

De graven zelve zijn eenvoudig; meestal vindt men op een gemetseld voetstuk van iets meer dan eene manslengte twee uitgesneden steenen, waarvan een voor het hoofd en de andere voor het voeteneinde, en hier en daar eenig verguldsel.

Dit laatste versiersel is alleen aan de kindergraven aangebragt.

In de rapporten van den gewezen kommissaris voor Palembang, wijlen den heer J. J. van Sevenhoven, na de verovering van Palembang in 1821 en volgende jaren, wordt de Palembang afgeschilderd als wraakgierig, trouweloos, lui, twist- en woelziek en vele andere ondeugden bezittende.

Er valt niet aan te twifelen, of deze opgave, door een zoo zeer met het inlandsch karakter bekenden ambtenaar gedaan, is geheel overeenkomstig de waarheid.

Maar dan moet men ook zeggen, dat, sedert dien tijd, ten dezen opzichte eene gunstige verandering plaats gevonden heeft.

De ondervinding, sedert eene reeks van jaren opgedaan, heeft bewezen, dat het karakter van den Palembang niet slechter is dan dat der overige bevolking van Nederl.-indie; ja! men zou, op grond van die ervaring, eerder kunnen aannemen, dat hij in goede eigenschappen, in de rustige volbrenging der hem opgelegde pligten, veel vooruit heeft boven menig ingezetene der overige deelen van het gouvernements gebied. Dit is voorzeker eene vrucht van het gouvernements bestuur, hetwelk zich in den loop der tijden beijverd heeft, om aan een ieder regt te doen wedervaren, en geene beletselen in den weg te leggen aan hem die zich een behoorlijk bestaan wil verschaffen.

Men zal echter niet beweren, dat de Palembang geene ondeugden bezit; die zijn elk mensch eigen, en vooral in heete gewesten; doch trouweloosheid, valsheid, wraakzucht zijn bij hem in de laatste tijden niet zoo veelvuldig voorgekomen, dat men hem die, meer dan elke andere natie, als een nationale of volkstrek aanwrijven kan.

De Palembang is luchtig van gemoed, beminnaar van vermaken en opschik, een hartstogtelijk liefhebber van dobbelarijen, twistziek en niet werkzaam.

Hij neemt spoedig goede gewoonten aan en is over het algemeen eerlijk. Hij is zeer vatbaar voor de uitoefening van handwerken en van den handel. Al zijne verdiensten besteedt

hij eerst om zich eene goede woning en daarna fraaijen opschik te bezorgen en meubelen aan te schaffen.

Om daartoe te geraken ziet men hem dikwerf zeer zwaar werken.

In den handel is hij zeer ondernemend en geslepen.

In het godsdienstige is de palembanger niet fanatiek; zijne godsdienst bepaalt zich voornamelijk tot het uiterlijke.

Slechts weinigen hunner verstaan, en nog maar ten halve, den koran.

De chinezen onderscheiden zich te Palembang, even als elders, door hunne bijzondere kleederdragt, leefwijze en godsdienst.

Er bestaat echter onder hen, veel meer dan elders in Indie, toenadering tot de inlandsche gewoonten.

Dit ontstaat daaruit, dat sukcessief een groot getal chinezen mohamedanen zijn geworden, terwijl veel palembangers van vroegeren en lateren tijd met chinesche vrouwen getrouwd zijn.

Terwijl hierdoor de onderlinge betrekkingen naauwer werden, gingen de gewoonten en zeden van het grootst gedeelte der bevolking op de chinezen over.

De meeste chinesche vrouwen belijden het mohamedaansch geloof.

In het algemeen valt op het karakter der chinezen te roemen. Zij bezitten niet dien trots of die verwaandheid welke men op Java wel bij die natie opmerkt.

Voor handwerken of voor handel evenzeer geschikt, zijn zij arbeidzaam, houden veel van een goed leven en vermaken. Even als elders in Indie zijn zij ondernemend en ontzien geene moeite om iets te verdienen.

De arabische bevolking leeft voor zich en heeft geen andere begeerte dan om geld bijeen te schrapen. Alle middelen zijn haar daartoe voldoende, mits de uiterlijke deftigheid die zij aanneemt, niet daardoor te kort gedaan wordt.

De arabieren zijn groote voorstanders van de openlijke godsdienst; doch daar blijft het dan ook bij. Niet zelden strekt de godsdienst tot dekmantel voor handelingen, die het daglicht niet kunnen zien.

Ze zijn allen handelaars en daarin zeer geslepen. Zij bekrampen zich in hun onderhoud, om slechts hun geld bij een te houden en te vermeederen.

De overige oosterlingen zijn handelaars of beoefenen ambachten. Zij dragen den naam van bij veel geslepenheid weinig goede trouw te bezitten.

De natuurlijke ligging der plaats wijst als met den vinger aan, dat de handel een der voornaamste bedrijven van Palembang moet uitmaken.

Aan een prachtigen stroom gelegen, welke zoo wel naar zee als tot diep in het binnenland bevaarbaar is, en reeds de wateren van bijna al de groote rivieren, die in menigte het land doorstroomen, opgenomen heeft, sedert eeuwen de verblijfplaats der palebangsche vorsten, die de voorname voortbrengselen der binnenlanden naar zich trokken, kon het niet missen of Palembang moest de voornaamste handelplaats van het land worden.

Gemakkelijk vervoer te water, eene groote verzameling van menschen, en daardoor veel kapitaal en nijverheid, waren zoo vele middelen om den handel te lokken.

Reeds onder het bestuur der vorsten was Palembang daarom eene belangrijke handelsplaats, en is zulks sedert het nederlandsch bestuur meer en meer toegenomen.

De palebanger geeft aan den handel de voorkeur boven andere bedrijven.

Met chinezen en arabieren is zulks ook het geval.

Al wat uit de binnenlanden of wat uit zee komt, verzamelt zich te Palembang om aldaar plaatselijk verbruikt of langs verschillende waterwegen naar de binnenlanden, dan wel naar zee gebracht te worden.

Het handelsverkeer over zee vindt plaats met Banka, Java; de oostkust van Sumatra, Lingga, Singapoera, Siam en China. Van Europa is in de laatste jaren geen vaarttuig regtstreeks te Palembang aangekomen.

De over zee ingevoerde goederen bestaan in europesche, java-sche, indische, bengaalsche lijnwaden, europesche katoenen garens, wollen goederen, ijzer- en koperwaren, javaasch zout, rijst, suiker, opium, chinesche pannen en kramerijen, ruwe zijde en zijden stoffen, papier, kokos- en katjangolie, eetwaren en dranken, zoo europesche als inlandsche, europeesch en inlandsch aardewerk, en verschillende andere artikelen.

De uitvoer bestaat in ruw en gezuiverd katoen, benzoin, rotan, rotanmatten, drakenbloed, witte en zwarte hars (damar), wilde cardamom, olifantstanden, getah pertjah, gom elastiek, was, peper, rijst, padi, arengsuiker, tabak, stofgoud, pinangnoten, te Palembang vervaardigde lijnwaden en zijden kleedjes, verschillende soorten van aldaar vervaardigde doozen en andere houtwerken, bewerkt koper, gedroogde visch en garnalen, palembangsche aardewerk, gambier en verschillende andere goederen meer.

In de binnenlanden worden voornamelijk zout, lijnwaden, ijzer- en koperwaren, aarde- en grof porcelainwerk, benevens kramerijen en eetwaren gesleten.

Het zijn hoofdzakelijk palembangers, die, met daartoe ingerigte prauwen, het binnenland bevaren, en daar hunne waren van de hand zetten, gedeeltelijk bij ruiling tegen produkten of anders tegen kontanten, die zij weder bezigen om wat van hunne gading is aan te slaan. Met dergelijke reizen naar de binnenlanden gaan dikwijls drie en meer maanden voorbij. De palembanger reist met zijne handelsprauw van kampong tot kampong, en koopt of verkoopt naar gelang het hem te pas komt. Somtijds blijft hij eenigen tijd op eene plaats, doch zendt een der zijnen met de reeds gekochte goederen af, om

daarvoor andere zaken te koopen en op te brengen.

Maar dikwijls ook brengt de binnenlander zelf zijne produkten naar Palembang en voorziet zich daar van het noodige.

Er bestaat, zoo als zich ligt verklaren laat, een druk verkeer tuschen Palembang en het binnenland.

Gedurende 1854 zijn ter genoemde plaats uit de binnenlanden aangekomen:

Palembangers	15184
Binnenlanders	68873
of te zamen	84057

personen. Hieronder zijn verscheidenen welke meer dan eene reis in het jaar maken. Onder de binnenlanders waren er velen uit de meer nabij Palembang gelegen streken, die daardoor het voordeel genieten om dikwijls de groote markt te bezoeken, tot het aanbrengen van eetwaren of geringe handelsartikelen, die een ver transport niet bekostigen kunnen.

Van palembangers waren er in hetzelfde jaar 20080 personen, meestal ten handel, naar het binnenland vertrokken.

Er zijn gedurende 1854 uit de binnenlanden te Palembang aangekomen 32208 prauwen en vlotten, meestal met handelsartikelen beladen.

In 1855 beliep het getal derzelven slechts 22903.

De voornaamste daarmede aangevoerde goederen bestonden, behalve eene groote menigte artikelen voor dagelijksch gebruik, in rijst, padi, ruw katoen, peper, benzoin, hars, gom elastiek, getah pertjah, rotan enz., en bedroegen:

Aan ruw katoen	33697½ pik.
„ benzoin	2344½ „
„ hars (witte)	5175 „
„ gom elastiek	4057½ „
„ getah pertjah	2245 „
„ tabak	1014½ „
„ was	256½ „

aan peper	167½ pik.
„ rijst	90830 „
„ padi	32383 „
„ drakenbloed	53 „
„ stofgoud	309 thail
„ rotan	54436 bossen,

welke hoofdzakelijk strekten om den uitvoer handel voedsel te geven, terwijl daartoe ook bijdroeg wat de nijverheid der plaats zelve opleverde.

Het stofgoud komt van de grenzen van het Djambische, en wordt naar Palembang, gedeeltelijk over land, gedeeltelijk over water, afgevoerd.

Het direkt gebied van Palembang levert tot dusver zeer weinig van dat kostbaar artikel op.

In 1854 is op Palembang aan zout uit de gouvernements pakhuizen verkocht $751\frac{1}{3}\frac{3}{0}$ kojans, die grootendeels naar de binnenlanden vervoerd zijn.

Het totaal van den in- en uitvoer over zee geeft over 1854 de volgende cijfers aan:

Voor den invoer:

wegens waarde van koopwaren	f 866,793½
aan zilvergeld	„ 588,244½
„ kopergeld	„ 11,401
„ receipten	„ 25,071
te zamen.	f 1,491,510

Voor den uitvoer:

aan waarde van koopwaren	f 817,119
„ zilveren munt	„ 112,131
„ receipten.	„ 7,887
te zamen	f 937,137
of in het geheel	„ 2,428,647

In den invoer van waren deelden:

Europa en Amerika voor	f	408,492
Bengalen en de W. van Indie	"	48,989
China, Siam, Cochinchina en Manilla	"	92,945½
Japan	"	243
De Ned. ind. archipel	"	316,124

Daarentegen bedroeg de uitvoer

naar Java en Madura	f	531,364
Banka	"	113,908
Lingga of Singapoera	"	254,344
China	"	5,740
Ned. ind. archipel	"	31,781

Over hetzelfde tijdvak is geheven aan:

Inkomende regten	f	42,314:14½
Uitgaande id.	"	52,065:51
Additionele id.	"	4,719:12½

Totaal . f 99,098:78

De invoer geschiedde:

Onder nederl. vlag voor	f	1,427,051½
" siamesche	"	17,186½
" chinesche	"	10,915
" cochinchinesche	"	8,480
" inlandsche	"	26,977

terwijl daarentegen de uitvoer plaats vond:

Onder nederl. vlag voor	f	881,784:35
" chinesche	"	29,898
" inlandsche.	"	20,409:90
" cochinchinesche	"	5,045

Dat de buitenlandsche scheepvaart niet onbelangrijk is kan uit het volgende blijken.

Gedurende 1854 kwamen te Palembang aan:

Onder nederl. vlag.

raschepen	46
inlandsch getuigde vaartuigen	464
Onder inlandsche vlag	28
" chinesche "	5
" cochinchinesche "	3
" siamesche "	1
te zamen	547

vaartuigen, metende omstreeks 5500 lasten.

In hetzelfde jaar vertrokken van daar:

Onder Nederl. vlag.

raschepen.	46
inlandsch getuigde vaartuigen	466
Onder inlandsche vlag	27
" chinesche "	5
" cochinchinesche "	2
te zamen	546

vaartuigen met ongeveer 5900 lasten ladingsruimte.

Onder de voorwerpen van de palembangsche industrie, welke uitgevoerd zijn, bekleeden eene groote plaats, gedraaide dozen, kistjes, kasten met snijwerk en verguldsel, alles uit hout vervaardigd, voor eene som van *f* 44,106; voorts:

voor <i>f</i> 16,347	aan geweven lijnwaad.
" " 4,203	" bewerkt koper.
" " 11,267	" aardewerk.
" " 3,320	" rotanmatten.
" " 11,032	" gedroogde garnalen, 551½ pik.

De invoer van zilveren munt was in 1854 zeer aanzienlijk, omdat gedurende dat jaar op Palembang het zilver hoog in prijs stond, in vergelijk met Java en Singapoera, waar zulks niet het geval was; zilveren specie is te Palembang de meest gewilde.

Koperen munt en receiptpapier zijn daar ook in wandeling, doch niet gewild. De eerste strekt alleen voor de dagelijksche geringe behoefte als pasmunt, het tweede voor wederuitvoer naar Java.

Alle handelstransaktien worden in zilveren specie gesloten.

Voor den zeehandel waren te Palembang in 1854 in de vaart 18 aldaar te huis behoorende ravaartuigen, benevens verscheidene inlandsch getuigde vaartuigen, bekend onder den naam van toop, lantja, lantjang, bidar, enz.

Tot den handel in de binnenlanden bezigt men andere soorten van prauwen of vlotten, welke laatsten alleen stroomafwaarts dienen kunnen.

De beoefening van andere bedrijven of ambachten biedt eene groote verscheidenheid aan. De vrouwen nemen daarin ook een groot aandeel.

De meeste derzelve weven katoenen of zijden kleedjes of houden zich bezig met het verwen van katoenen en zijden garen en met het spinnen van hetzelfde. De opbrengst dezer bezigheid voorziet dikwijls in het onderhoud harer huisgezinnen, en daaruit kan men het zich verklaren, dat, terwijl de mannen dikwerf niet werken, zij niettemin een middel van bestaan hebben. Over het algemeen zijn de vrouwen meer arbeidzaam dan de mannen. Zij munten uit in het maken van borduur- en kantwerk.

Goud- zilver- en ijzersmederijen worden druk beoefend. Velen dezer handwerkslieden reizen met hunne gereedschappen en prauwen de binnenlanden rond, waar zij van kampong tot kampong werk zoeken.

Met timmerlieden is ditzelfde het geval.

De Palembangers weten zeer goed het koper te gieten en bewerken tot huisraad en geschut (lilas), waarvan er wel van 3 pikols zwaarte gegoten zijn.

Het zuiveren van ruw katoen met een kleinen handmolen,

hetwelk vroeger veel plaats vond, is zeer verminderd, daar de uitvoer van gezuiverd katoen bijna geheel opgehouden heeft.

China, hetwelk de markt voor dit artikel was, voorziet zich geheel van Britsch-indië, terwijl ook de palembangsche katoensoort, als te kort van draad, minder geschikt geacht wordt dan de bengaalsche.

In 1854 heeft er eene naauwkeurige opname plaats gehad der verschillende te Palembang uitgeoefende bedrijven.

Dezelve volgen hier onder:

mattenmakers	73
landbouwers of ladangmakers	234
visschers	95
zeehandelaars	532
handelaars naar de binnenlanden	1913
kleinhandelaars, neringen, winkeliers visch, vruchten, kleeren	762
rijst- en padiverkoopers	94
atap-en kadjang "	107
scheepstimmerlieden en praauwenmakers	39
timmerlieden	275
zilver- en goudsmiden	195
ijzersmeden	235
wapensmeden	7
kopersmeden of gieters	154
tinnegieters	13
meubelmakers	21
krisscheedemakers	41
draaijers in hout	103
kisten- en dozenmakers	86
ivoor-, houtsnijwerk- en hoornwerkers.	19
zijde- en garenverwers	8
weefsters	203
garenmakers	48

naaisters en borduursters	21
veehouders en melkverkoopers	52
metselaars	68
houtzagers	95
daglooners.	520
duikers	20
tambangers of overvaarders	147
zeevarenden	96
verwers	53
steen- en pannebakkers	10
oliepersers	9
tuiniers	57
waschlieden	13
baardscheerders	3
broodbakkers	3
doekoens	10
leeraars (goeroe).	46
koran- en brieveschrijvers (1)	67

Met ziet hieruit welk eene groote verscheidenheid onder de bedrijven aangetroffen wordt.

In de Indische Bij, jaarg. 1843, 1e deel, pag. 383, komt eene gelijke opgave voor van de bedrijven te Palembang uitgeoefend in 1832; bij vergelijking zal men eene groote vermeerdering vinden over het jaar 1854.

Overigens vindt er menigvuldige verwisseling in de uitoefening van menig bedrijf plaats.

Menigeen laat zijn beroep varen en gaat ten handel, om, na korteren of langeren tijd, zijn oud bestaanmiddel weder bij de hand te nemen.

(1) Deze getallen wijzen alleen de hoofden der huisgezinnen aan.

De palembangers verstaan bijna allen het huizen bouwen en prauwen maken; de reparatiën bewerkstelligen zij zelf, en eerst wanneer er iets belangrijks te maken valt roepen zij de hulp in van anderen.

Ten behoeve van het algemeen bestaan te Palembang twee bazaars, zijnde met pannen gedekte loodsen, rustende op steenen pilaren.

Aan elken oever der Moesi bevindt zich zoodanige markt-plaats, nagenoeg in het midden der negorij liggende. Zij worden druk bezocht en zijn van de waterzijde met prauwen bereikbaar.

Bovendien treft men verschillende plaatsen aan, bij de mondingen der kleine rivieren, waar op prauwen eene soort van markt gehouden wordt.

De Moesi levert den geheelen dag een druk en bedrijvig gezigt op.

Dan eens zijn het schepen of inlandsche vaartuigen die komen of vertrekken; dan weder zakt een zwaar geladen raket de rivier af; daar tusschen beiden wemelt het van kleine vaartuigen die heen en weder varen. Eenigen lossen of laden goederen aan boord der groote schepen; anderen venten eetwaren rond, waarvan de prauwvoerders met schelle stem hunne waren uitroepen. Nog anderen hebben allerlei waren, die zij langs den geliefden waterweg door de negorij te koop brengen.

Twee hoofdwegen, aan elken oever der Moesi, doorsnijden Palembang in deszelfs geheele lengte. Verscheidene dwarswegen verbinden zich daar aan. Al die wegen worden in goeden staat onderhouden, doch vereischen, door het moerassig terrein veel onderhoud.

Het getal der groote bruggen bedraagt niet minder dan 76 stuks.

Voor de inlandsche de chinesche en de arabische bevolking, bestaan zoogenaamde scholen. Het onderwijs bepaalt zich in

de meesten, voor de mohamedanen, in het van buiten leeren van gebeden en sommige gedeelten van den koran.

In enkelen wordt ook onderwijs gegeven in het lezen en schrijven.

Wie den naam heeft van kundig te zijn of het vertrouwen bezit, opent zoodanige school; van lieverlede komen er leerlingen, die niets betalen, maar bij feesten of van tijd tot tijd eenige geschenken geven, en al vroeg weder als uitgeleerd de school verlaten.

Dikwijls ook laat de meester de school varen en begint een ambacht of vaart ten handel.

Eigenlijk verdienen deze inrigtingen niet den naam van scholen.

De chinezen hebben geregelde scholen. en het onderwijs vindt er goed plaats.

Vele palembangers kunnen lezen en schrijven.

Hunne gewoonte om zich naar de binnenlanden en buitenlands te begeven zal hen de noodzakelijkheid hiervan geleerd hebben. Van de vrouwen kunnen enkele lezen; die welke ook schrijven kunnen zijn zeldzaam. De mannen zien ongaarne dat de vrouwen de schrijfkunst verstaan.

De ondervinding heeft bewezen dat Palembang zeer gezond is. Men treft onder de bevolking veel stokoude menschen aan.

Het schijnt dat de nadeelige miasmen, welke gewoonlijk uit moerassen voortkomen, te Palembang zich niet ontwikkelen kunnen, omdat het terrein dagelijks, door eb en vloed, overstroomd wordt of droog valt.

De gestadige en spoedige afwisseling daarvan zal wel de oorzaak wezen, welke het vormen van die schadelijke dampen belet.

Het getal der in 1854 buiten de hospitalen overledenen, van de inlandsche bevolking en daarmede gelijkgestelden, bedraagt 651 personen; in het vorig jaar was het cijfer daarvan 838.

De inlandsche bevolking en daarmede gelijkgestelden stelt

weinig vertrouwen in de europesche geneeskunde. Niet dan in den hoogsten nood en slechts zelden wordt bij zieken de hulp van een europeesch geneesheer ingeroepen.

De doekoens, welke de geneeskundige praktijk onder het volk uitoefenen, zijn weetnieten.

De uitoefening der vaccine vindt eenmaal 's weeks plaats, onder toezigt van den eerst aanwezenden officier van gezondheid, belast met de civiel geneeskundige dienst.

Alle kinderen welke voor die kunstbewerking vatbaar zijn, moeten gevaccineerd worden.

Dit ondervindt niet de minste moeite; de bevolking is overtuigd van het nut dezer bewerking, doch, zoo men er niet de hand aan hield, zou zij evenwel uit onverschilligheid de zaak aten vervallen.

In 1854 zijn 857 kinderen gevaccineerd.

Mogten bovenstaande aantekeningen bijdragen om Palembang meer bekend te maken, dan zal de schrijver zich voldoende beloond achten.

VERKLARING
VAN
INSKRIPTIEN OP GOUDEN RINGEN

VAN
J A V A.

DOOR
R. H. TH. FRIEDERICH.

Voorafgaande opmerking.

Ik zal in dit stuk eerst de lezing geven van de woorden, die op deze ringen gevonden worden, in de volgorde die de bijgaande plaat geeft; daarna die inskriptien te zamen vatten welke tot ééne klasse behooren, en mijne opmerkingen daarover mededeelen; eindelijk, ter verklaring van één der symbolen, die ook op genoemde plaat afgebeeld zijn, eenige denkbeelden opgeven over het nog altijd onbeslist onderwerp van den oorsprong des indischen dierenriems (zodiacus).

Lezing der inskriptien.

De karakters zijn over het algemeen dezelfden op alle ringen;

- jonger dan de anderen, d. i. meer kwadraatvormig, zijn no. 7, no. 18 en ook no. 1. Zij behooren allen tot het kawischrift.
- No. 1. *Sarat, de geheele wereld.*
- No. 2. *Çrî hana, geluk is (er is geluk of er is çrî, de godin des rijkdoms, de zegenende beschermster van den landbouw).*
- No. 3. *Pranata, eerbiedvol voorover gebogen.*
- No. 4. *Grahana, eklips.*
- No. 5. *Çrijá, door het geluk (of door çrî, zie boven).*
- No. 6. *Dinna, dag.*
- No. 7. *Çrî téka, geluk komt (of çrî komt).*
- No. 8. *Poedjana, vereering (zie beneden).*
- No. 9. *Çrî labha, geluksvoordeel, (het verkrijgen van çrî).*
- No. 10. *Kadjét (of kadjót), verschrikt.*
- No. 11. *Pralina, verdwenen (overleden).*
- No. 12. *Sammána eerbiedbewijzing. (zie beneden).*
- No. 13. *Mdhana, een brahmaan (zie beneden).*
- No. 14. *Çamana, rust des geestes (zie beneden).*
- No. 15. *Ja (zonder zamenhang is de beteekenis niet te gissen).*
- No. 16. *Na (dito).*
- No. 17. *Sarana, toevlugt (zie beneden).*
- No. 18. *Bratí, een boeteling.*

Over de 7 symbolische teekens, buiten vorenstaande 18 inskriptien op de plaat voorgesteld, zullen wij later handelen. Nog heeft mij de heer Netscher, die al deze ringen of afdrukken daarvan met veel moeite vergaderd heeft (1), na het afdrukken der plaat, een 19den medegedeeld.

No. 19. *Pramána, getuigenis, autoriteit.*

(1) Ik bied hier mijnen bijzonderen dank aan de heeren A. W. Kinder, J. P. Zoetelief, G. A. E. Wiggers, G. J. G. Carlier, B. K. J. H. Lebron de Vexela, H. le Sueur, F. C. Wilsen en anderen, die, door mij afdrukken van de in hun bezit zijnde ringen af te staan, hebben medegewerkt tot de verspreiding van licht over deze overblijfselen der oudheid. E. N.

Wij gaan over tot het klassificeren en de nadere toelichting dezer 19 inskriptien.

I.

Nos. 5, 9, 2 en 7 hebben betrekking op *Crī*, de godin der rijstvelden en des voorspoeds. Zij is in de Hindoe-mythologie de vrouw van Vishnoe, echter op Bali ook vereenigd met Siwa en beschouwd als zijne echtgenoot; evenwel houdt zij ook daar haar oorspronkelijk karakter, en ik heb reeds vroeger gelegenheid gehad om over de gestadige kultus van deze weldadige godheid te spreken. Onbekend was het mij toen, dat zij ook op Java nog onder haren oorspronkelijken naam, en zonder door het mohamedanisme in een kwaden geest veranderd te zijn, door de eenvoudige landbouwers, even als in oude tijden, door offeranden en gebeden (*mantra's*) vereerd wordt. In de offeranden deelt de geheele landbevolking, doch zij die dezelve volbrengen zijn oude mannen of vrouwen, die alleen in het bezit der *spreuken* zijn, waarvan de kennis daartoe vereischt wordt. Deze oorspronkelijke godsdienst begint al op weinige (eng.) mijlen distantie van deze hoofdplaats; alleen in de naaste omgevingen is het mohamedanisme sterk genoeg geweest om zich daartegen te verzetten. Ik heb eenige hoop, dat mij de bedoelde spreuken zullen medegedeeld worden, en zal die dan onmiddelijk aan de redactie van dit tijdschrift geven, twijfelende ik niet dat zij volkomen verstaanbaar zijn. Ik noodig te gelijker tijd diegenen uit, die, door hunne betrekking of woonplaats, in de gelegenheid zijn om die kultus gade te slaan, alle *spreuken* en *formulieren*, bij het volbrengen van offeranden gebruikt, te willen mededeelen en de wijze van volbrenging zelve te beschrijven. Hierbij heb ik nog twee opmerkingen te maken:

Ten eerste, dat het zeer mogelijk en zelfs waarschijnlijk

is, dat zich op vele plaatsen geen spoor meer van die godsdienst vindt, natuurlijk door den invloed van het islamismus, maar dat men zich daardoor niet moet laten afschrikken om op andere plaatsen, welligt in de onmiddellijke nabijheid daarnaar te zoeken.

Ten tweede, dat diegenen die genegen zijn mogten om zulke spreuken op te sporen, dezelve, als het mogelijk is, in javaansche karakters geschreven mededeelen, zijnde zoowel het maleisch als vooral het hollandsch schrift ontoereikend, om ze met de noodige nauwkeurigheid op te teekenen.

No. 5 en 9 zijn sanskrit; het eerste biedt ons eenen casus obliquus (den instrumentalis) van *çri*; daarbij ontbreekt de neêrhaal, die de lange *â* aanduidt, en deze is ook in andere woorden van onze inscriptien, waar zij zich vinden moest, niet met zekerheid te herkennen. In no. 9 is bij *çri* gevoegd het skt. woord *labha*, juist met *bh*, geschreven, maar zonder verbuiging. Wij beschouwen dit als een skt. compositum, *geluksvoordeel* of *çri verkrijgen*; *lâbha* heet zoowel *voordeel* als ook *de verkrijging* (*â* is ook hier maar onduidelijk door een korten neêrhaal achter *l* uitgedrukt).

In no. 2 en 7 is het woord *çri* met een javaansch werkwoord verbonden. Dit is wel als een teeken van lateren tijd te beschouwen, en hiervoor pleit ook bij *çri teka* de vorm der letters, die geheel kwadraatachtig is. Van beide inscriptien vinden zich vele exemplaren op Java; waarschijnlijk zijn zij zelfs nog in mohamedaanschen tijd volgens de oude modellen nageemaakt, mogelijk zelfs eerst in dien tijd verzonnen. Eene andere verklaring dan die boven op bladz. 472 gegeven, waaraan ik echter thans geene waarde hecht, zou, met terugzigt op den bezitter des rings, de volgende zijn; *çri teka*, *de gelukkig gekomene*, *de welkomene*, *le bien venu*; *çri hana*, *de gelukkig aanwezende*. Ik hoop dat niemand meer waarde hieraan zal hechten dan ik zelf doe.

II.

No. 3, 17, 18 en 8 hebben betrekking op de Hindoe-godsdienst in het algemeen. Waarschijnlijk behooren hiertoe ook no. 12, 14 en 19.

No. 3. *Pranata*; de *n* moest de cerebrale zijn, even als in *sarana*, maar de twee *n*, cerebraal en dentaal, worden in deze inskriptien gestadig verwisseld, eveneens de twee *s*, palataal en dentaal; over het algemeen hebben de dentale letters de bovenhand, waarom zij later in het javaansch alphabet alleen eene plaats als aksaras behouden hebben, terwijl de twee andere (*n* en *ç*) slechts nog bij de *aksara moérda* buiten dit alphabet opgenoemd worden. *Pranata* heet *voorover gebogen, in die houding zijnde die men bij de godsdienst aanneemt*; de wortel *nam* met de praepositie *pra* is regt eigenlijk een godsdienstig woord. Zoo beginnen geschriften: *pranamja çirasú devam Ganânâtham, met het hoofd mij voorover neigende voor den god Ganeça*.

No. 17. *Sarana*; wat den vorm aangaat, moet de eerste letter de cerebrale *s* (*ç*) zijn, gelijk wij pas gezegd hebben; verder gaat er eene ronde streep om het grootst gedeelte van het woord heen, die hier geheel misplaatst is. Die streep kan noch de *ljakra* (*ra* achter een' medeklinker), noch de *paten* (of *wirâma*) zijn. Diergelijke misplaatsingen van genoemde streep vinden zich in onze inskriptien verder in no. 8, 13 en 14, en hebben in het begin de juiste lezing van die woorden moeilijk gemaakt, daar het gewaagd scheen geene beteekenis aan een teeken toe te kennen, dat openbaar op de plaats der *paten* staat. Daar wij echter in *sarana* geheel zeker zijn dat die streep gratuit bijgevoegd is, durven wij dit ook in de drie andere gevallen gerust aannemen. De verklaring van den oorsprong dier streep is dan ook niet moeilijk; zij is alleen door de onkunde der graveurs ontstaan; deze kenden veel diergelijke ringen, en het zijn de meesten waar die streep stond

(en wel ten regte stond, zie 1, 2, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 18, 19), en dachten dus, daar zij de beteekenis van hetgeen zij graveerden niet kenden, dat die streep een integrerend deel van iedere zoodanige inskriptie uitmaakte. Hieruit kunnen wij eene gevolgtrekking maken over den betrekkelijken ouderdom van ringen; waar zich deze fout vindt behooren zij tot den tijd van Madjapahit, of zijn zij van nog jongere dagteekening. Dat al in Madjapahit, ten minste in de laatste 50 à 100 jaren, de kunde van andere schriftvormen verloren was, besluiten wij daaruit, dat naar Bali geen spoor van andere karakters overgekomen is, terwijl toch de balinesche priesters, zoo als ik vroeger geloof bewezen te hebben, godsdienst, mythologie, literatuur en alles wat op den ouden tijd betrekking heeft, op het getrouwste bewaard hebben.

Sarana beteekent *beschermer* en *bescherming*, en wel altijd *bescherming door de godheid*. Het bidden daarom komt oneindige keeren in de kawiwerken voor. Het woord is natuurlijk sanskrit.

No. 18. *Bratī*, een *boeteling*, iemand die eene gelofte aan de godheid (*votum*) gedaan heeft. In het skt. is het *vratī* (nominatief van het thema *vratin*). Over den overgang of de verhouding van *v* tot *b* heb ik reeds dikwijls gesproken. In het Bengali bestaat maar eene letter voor die twee oorspronkelijke geluiden. Deze inskriptie schijnt weder op den persoon, aan wien de ring oorspronkelijk behoorde, betrekking te hebben, resp. hemzelve aan te duiden.

N. B. Het verschil van lange *ī* (᳚) en korte *i* (᳚) is in onze inskriptien niet meer regt duidelijk; men zoude het in enkele gevallen als uitgedrukt kunnen veronderstellen, zoo in *brati* en *pralina*, echter niet in *cri*.

No. 8. *Poédjana*. Dit is een van de woorden die wij boven bedoelden, waar de lezing, door eene ronde streep om het woord heen, onzeker was.

Na hetgeen wij boven, pag. 475, gezegd hebben nemen wij onze

tegenwoordige lezing als gewaarborgd aan. Het woord beteekent *godsdiens*t, *vereering der goden*. Een andere vorm, van denzelfden wortel afgeleid, is *poédjâ*, van dezelfde beteekenis als het eerstgenoemde; *poedja* en *poedji* zijn ook thans nog in het javaansch en maleisch in gebruik. Als iemand *poedjan* wilde lezen* (wegens de ronde streep), dan geeft dat ook een zin, maar die veel minder gepast is, en door de overige vooraf verklarde woorden tegengesproken wordt.

Poedjan uit *poedja-an* beteekent *voorwerp der vereering, de aangebedene*; daar wij nu zagen dat al de ringen betrekking op hunne bezitters uitdrukken, en door den aangebedene alleen de godheid kan verstaan worden, moet ik mij tegen deze lezing verklaren. De lange *oe* is niet onderscheiden van de korte

No. 12. *Sammâna*. In de lithographie is eene wezenlijke fout in de aksara *m*; de verbindende waterpasse streep in het midden, die duidelijk op de afdrukken is die voor mij liggen, is door den lithograaf niet gezien en naderhand ook niet verbeterd, men kon dus deze letter, nog meer echter de eerste letter van no. 13, waar dezelfde fout niet gekorrigeerd is (N. B. ik heb niet persoonlijk den lithograaf daarover onderhouden), voor *p* willen lezen. Echter pleit ook het overblijvende van de letter tegen eene verwisseling met *p* en wij zouden door *p* te lezen een allerbarbaarsch woord *sapmana* verkrijgen. Er is nog eene tweede fout in dit woord, in de *na*; men vergelijkte b. v. no. 2 en no. 14. Door het beter te willen zien en weten heeft men ook deze fout laten staan.

De lange *â* schijnt mij uitgedrukt te zijn door den korten neerhaal achter de *m*, als wij die letter vergelijken met no. 14. Bij de *s* is echter altijd een dergelijke neerhaal, die daar geene *â* aanduidt. Wij weten echter al, dat onze ringen in de periode vallen des overgangs van het verstaan tot het niet verstaan dezer letters.

Sammana vindt zich in Wilsons lexicon (1st edit.) niet,

echter wel *sammánana* in de beteekenis van *eerbiedbewijzing*, *vereering*. Wij aarzelen echter geen oogenblik om aan *sammána* dezelfde beteekenis te geven, daar het geheel regelmatig door het affix *a* van den wortel *man* met de praepositie *sam*, afgeleid wordt die, volgens Westergaard (*Radices sanscritae*), *magni aestimare*, *honorare* beteekent, en waarvan de causatieve vorm eveneens *honorare*, *salutare* beteekent. Het is zeer waarschijnlijk dat ook deze *eerbiedbewijzing* gedacht wordt niet aan menschen, maar aan de godheid gerigt te zijn.

No. 14. *Samana* lees *çamana*. Over de overtollige streep, die een *paten* schijnt daar te stellen hebben wij boven al twee keeren gesproken. Wij laten het aan anderen over, om uit een woord *saman* een vernuftigen zin te lokken. De analogie pleit voor mijne lezing. Dat *ç* door *s* uitgedrukt wordt hebben wij onder no. 17 boven gezien.

Çamana beteekent *rust des geestes*, *innerlijke bevreemding* en *onverschilligheid* (tegen de onwezenlijke dingen; eene eigenschap, waarnaar alle indische wijzen en boetelingen sedert alouden tijd getracht hebben). Dit woord heeft dus ook op de godsdienst, op het innerlijk, geestelijk leven betrekking.

No. 19. *Pramána*. Dit woord, dat niet op onze plaat is afgebeeld, is echter buiten allen twijfel; vgl. *pra* in no. 3, *ma* in no. 14 en *na* in no. 2, met welke teekens de onderwerpelijken volkomen overeenkomen. De neerhaal dien ik bij no. 12 als *á* verklaard heb, komt ook hier voor.

Pramána beteekent (*oorzaak*, *reden*.) *getuigenis*, *autoriteit*. Wij hebben hetzelfde woord in het bekende *firman* of *ferman* فرمان (volgens arabische verbastering). In Indie wordt dit woord in geschriften meer voor het geestelijke dan voor het wereldsche gebruikt. Wij veronderstellen dat ook hier.

III.

Deze klasse heeft indedaad op wereldsche dingen betrekking,

hoewel er een bijvoegsel van hoogere denkbeelden in vier van de zes tot deze klasse behoorende inskriptien gemakkelijk te herkennen is. Wij rekenen hiertoe no. 13, 4, 1, 10, 11, 6.

No. 13. *Máhana*, een *brahmaan*. Over de fout in de *m* heb ik onder no. 12 gesproken, en over de omgevende overtollige streep onder no. 17. Om niet in herhalingen te vervallen, zeg ik eenvoudig dat mijne lezing juist is.

De naam *máhana*, wordt verklaard in Wilson uit *má* lat. *ne*, dat *niet*, en den wortel *han*, *dooden*; van dien wortel luidt echter de imperatief niet *hana*, maar *djahi*, volgende die wortel de tweede klasse der sanskr. werkwoorden, en zijnde buitendien nog onregelmatig; wij komen dus met *dood niet* niet ver, en gelooven eerder, dat het woord afgeleid is van den wortel *mah*, *colere*, *honorare*, *eerbiedigen*, (causatief *doen eerbiedigen*) waarvan ook *mahat*, en *magnus* af te leiden zijn.

Wij zien ook in het voorkomen van den naam *máhana* op een' ring de trotschheid dier kaste, die zich overal weinig minder acht dan de goden zelven.

No. 4. *Grahana*, eene *eklips* (der zon of der maan).

Over de figuur op de lithographie heb ik bij te voegen, dat door mijne schuld, daar ik eerst onjuist las, eene streep boven den regel in de uitvoering doorgehaald is. Ik beschouwde die streep als door onnaauwkeurig afdrukken des rings ontstaan, maar hoewel niet te zamenhangende met het begin der *tjakra* (vgl. *cri*.) beneden den eersten neerhaal der *ga*, is die streep toch eene verlenging van dat teeken; dat er geene verbinding tusschen deze twee deelen der *tjakra* bestaat is alleen aan de kleinheid des rings te wijten. De *ga* verschijnt alleen in dit voorbeeld; hare figuur is echter duidelijk genoeg, zij is ook in deze soort van schrift even als in anderen van Java quasi eene halve *ka* (vgl. no. 7).

Dat wij *grahana* op eenen ring vinden, kan mogelijk daarvan komen, dat die ring ter herinnering aan eene bepaalde (zons- of maans-) verduistering vervaardigd is; echter kan het ook over

het algemeen op de vrees voor den verslindenden daemon, die zon en maan bedreigt, betrekking hebben.

No. 1. *Sarat*. Over den vorm valt niets aan te merken; de *paten* is hier op hare plaats; wil echter iemand dat teeken in het geheel niet laten gelden, dan verkrijgt hij *sarata*, quae vox nihili est. Wilde men hier *ç* voor *s* substitueren, dan hebben wij *çarat*, *herfst*. Echter hebben wij hier te lande geene herfst en deze verklaring bevalt mij minder, dan die door het welbekende kawiwoord *sarat*, *de geheele wereld*. Dit woord *rat* is in goede geschriften राट राट् en konde met *râdj* koning (nominatief *rât*) en *sarat*

mogelijk met *samrâdj* (*rât*) *universele monarch* te zamen hangen. Daar ik echter de middelgelederen, waardoor men van het begrip *universele monarch* tot dat van *geheele aarde* mogt kunnen komen, niet ken, wil ik die verklaring ook maar aangeduid, geenzins tot de mijne gemaakt hebben (*sarat* skr. beteekent *garen*; ik voeg dat hierbij op dat niemand geloove, dat ik dit over het hoofd gezien heb). Wat de *geheele wereld* op eenen zegelring te doen heeft is mij niet duidelijk, en ik laat de verklaring over aan menschen van meer poëtisch talent dan ik bezit.

No. 10. *Kadjet*. Dit woord zal men moeilijk in eenig woordenboek vinden, het schijnt mij echter zeer gemakkelijk te verklaren te zijn. Het is het verbindend lid tusschen kawi *kagiat*, (Java en Batavia *kaget*) en Jav. *kedjot*, Mal. *kedjoet*. Het woord beteekent dus *verschrikt*. Ook hierbij heeft men wel aan eene godsdienstige of bijgeloovige vrees te denken in dier voege als bij *grahana* aangeduid is.

No. 11. *Pralina*, *verdwenen*. Dit heeft betrekking op den dood van een voornaam persoon, waarschijnlijk van eenen vorst. Men zegt eveneens in het maleisch *ilang*, en ook het tot de hoogere taal behoorende *meninggal* is in de beteekenis van *ge-*

storven zijn uit hetzelfde denkbeeld te verklaren. Men vergelijkte eindelijk het op Bali gebruikelijk *devata, god geworden*; zie de twee genealogische tafels in mijn Verslag van het eiland Bali. (Verhandelingen van het Bataviaasch genootschap, deel XXIII p. 41 en 42). Nog een ander woord, ook op die tafels voorkomende, is *télas, geëindigd*.

No. 6. *Dinna*, dag. De schrijving is foutief; de *pasangan* is verkeerd gegraveerd; verder moest *dentaal n* in stede van *cerebraal* gebruikt zijn. Ook is het verdubbelen der *n* een teeken van latere dagteekening. In het skt. en kawi is het *dina*.

Over de zeven symbolen van ringen, die op de bijgaande plaat mede voorgesteld zijn, durf ik vooreerst nog geen bepaalde meening uitbrengen; alleen is mij no. IV bekend, en no. V vindt ook eene natuurlijke verklaring. Het is mij niet bekend, dat er op Java reeds eene verzameling van zulke symbolen gemaakt is, en daar ik overtuigd ben dat men gemakkelijk het getal zeer beduidend zou kunnen vermeerderen, zou ik het thans voorbarig beschouwen mij in gissingen te verdiepen, die mogelijk door het vergaderen van meerdere gelijke of verschillende sijnbolen, die niet alleen op ringen maar ook op godsdienstige gebouwen zullen zijn te vinden, in duigen zouden vallen.

Eene vergelijking met die symbolen, die voorkomen in de verhandeling van kolonel Sykes Notes on the Religious, Moral and Political State of Ancient India, plaat naast p. 454 (Journal Royal Asiatic Society of Gr. Britain and Ireland Vol. VI), heeft mij voor de onderwerpelijke figuren niets geholpen; alleen zoude men no. 28, een *stierenhoofd*, met ons no. VII kunnen vergelijken.

Echter vindt men veel zoodanige symbolen op Java, en aan diegenen, die zich met het vergaderen van zulke belangrijke teekens willen of kunnen bezig houden, raad ik ten zeerste

het vergelijken van gemelde plaat aan. Vooral vindt zich ook de boeddhistische *swastika* (no. 8 en no. 12) veelvuldig op Java. Of de *trisoela's* en het *óm* (no. 34 en no. 35) wel op boeddhisme betrekking hebben, daarover wil ik hier niet beslissen; ik maak maar op een punt opmerkzaam, dat is, dat men bij zulke vergelijkingen uiterst voorzigtig dient te werk te gaan, dat wij over den ouderdom en de geschiedenis der overblijfselen van het boeddhisme in Indie nog lang niet toereikend onderrigt zijn, en dat ten minste vele javaansche oudheden ons hunne geschiedenis bijna duidelijk verhalen, zoodat het vooreerst maar noodig is die onder elkander te vergelijken.

No. I en II dan van onze plaat zou ik genegen zijn op de *vereering der zon*, de *soerjasevana* (zie mijn Verslag van Bali), toe te passen, echter moeten wij eerst meer exemplaren en die nog duidelijker spreken, bij een hebben, voor dat ik hierover eene bepaalde meening zou willen uitspreken.

No. V beschouw ik als eene voorstelling van het woord *óm* (dat zich ook meer of min duidelijk in het begin van kawigeschriften vindt, en waarvan de laatste sporen in de *pada's* van het tegenwoordig javaansch schrift overgebleven zijn). Men kan hier zelfs de drie elementen, waardoor dat woord gevormd is, *vuur*, *water* en *lucht* willen herkennen (d. i. *Brahma*, *Vishnoe* en *Siva*).

No. VI is al vroeger verklaard door den heer Netscher als *soerja-koesoema*, met betrekking tot den naam van den bezitter. Echter zijn de oneindig vele sanskritnamen van personen op Java, volgens mijn inzien, van latere dagteekening, *van den tijd der brahmaansehe reaktie*, die wij in vereeniging te brengen hebben met de stichting van Madjapahit. Ik wil desniettemin aan de juistheid der verklaring van den heer Netscher nog niet twijfelen, en het zou uiterst belangrijk zijn als wij meer zulke zinspelingen bij de symbolen vonden, hoe-

wel zij daardoor bij den antiquarius aan waarde verliezen. Ik zou echter dit symbool, op het gezigt, voor een lotus houden die *op het water drijft*.

No. VII. schijnt een stierenhoofd te zijn. (Vgl. No. 28 op de plaat van kol. Sykes).

Over No. III. heb ik niets te zeggen.

No. IV eindelijk is *gadjamina*, de olifant-visch. Daar dezelfde ook in den dierenriem van Java en Bali voorkomt, zal ik in eene afzonderlijke verhandeling waarschijnlijk vaderland en den ouderdom van dezen dierenriem behandelen. In eene korte notitie als men hier maar verwachten kan, zal ik alleen opgeven, dat die olifant-visch oorspronkelijk den *walvisch* beteekent, hoewel de tegenwoordige maleijers, die den walvisch nader kennen leerden, thans dien naam op den *walrus* overgebracht hebben. Uit de onbekendheid met het dier verklaart zich ligt, dat de eerste indische kustbewoners, die van het noorden afkwamen, aan hetzelfde een snuit meenden waar te nemen, daar zij hetzelfde, even als de olifant, waterstralen zagen uitspuiten. Voor den indischen, niet-griekschen of egyptischen oorsprong der *teekens* (niet der astronomische verdeeling) der *ecliptica* pleit nu, dat dit dier daarin voorkomt, daar het aan grieken en egyptenaren in de *Middellandsche zee* niet kon bekend worden. Mijne andere redenen, vooral ook uit het teken genomen dat bij ons de *tweelingen* heet, maar in Indie *het paar* en hier de *mimi* of *belangkas* is, zal ik uitvoerig in de vorenbedoelde verhandeling opgeven, want ik weet zeer wel dat de meeningen van de europeesche geleerden, die over dit onderwerp geschreven hebben, met uitzondering van A. W. v. Schlegel, aanmerkelijk van de mijne verschillen, en ik dus mijne stelling met naauwkeurigheid zal moeten bevestigen.

B E R I G T E N .

Indische munten. — Door de welwillende tusschenkomst van den heer J. C. Schmidt, sekretaris van Cheribon, ontving de ondergeteekende van den titularen sulthan Anom te Cheribon een aantal vroeger in dat gewest gangbaar geweest zijnde muntstukken. Hieronder komen voor fransche *sous*, engelsche *pennies*, engelsch-indische *sicca-rupees* en *keping*-stukken, russische *kopeks*, en gedeelten van zilveren spaansche matten. Voor Nederlandsche-indië zijn vooral belangrijk:

1°. een koperen stuiverstuk met het opschrift: Java, en daaronder 1800, aan de keerzijde: 1 St.; aan beide zijden omgeven door een parelrand; de rondsneede heeft een kabelrand. De middel-lijn is 25, de dikte 3 millimeters.

2°. een koperen stuiverstuk of zoogenaamde bonk van 1801.

3°. een gouden ropij, onder het engelsch bewind op Java geslagen. Dit stuk komt volmaakt overeen met n°. 26 van het werk van den hoogleeraar H. C. Millies getiteld: De munten der Engelschen voor den Oost-Indischen archipel, maar voert het jaartal 1814.

4°. eenige tinnen muntstukjes, zoogenaamde *pitjes*, die vroeger door de sulthans van Cheribon geslagen werden. Deze zullen hieronder afzonderlijk behandeld worden.

5°. eenige tinnen muntstukjes, mede voor Cheribon geslagen, met chinesche opschriften, waarover hieronder nader.

E. N.

Oorspronkelijke munt van Cheribon.—Van den titulairen sulthan Anom en van den heer F. C. Wilsen ontving de ondergeteekende eenige zoogenaande *pitjes*, die in vroeger jaren door de vorsten van Cheribon werden geslagen. Zij zijn van tin, zoo dun als theelood, rond, 18 mill. in diameter, en voorzien van een rond gat van 10 mill. middellijn. Om dat gat staat, in zeer flauw gestempelde, gewone, staande kapitale letters: CHERIBON. De keerzijde is geheel glad.

Men zeide den heer Wilsen, dat het volk die munt zeer gaarne had, omdat men, door hare geringe waarde, voor een pitje de geringste kleinigheid, zoo als één inlandsche sigaar, één sirihblad, één pisang, kon koopen, hetgeen bij de thans bestaande munt, waarvan de halve duit de kleinste is, niet altijd mogelijk is, wil men niet meer betalen dan de waarde.

E. N.

Gouden hindoe-munt van Sumatra.—In het bezit van den heer H. J. J. Gout, controleur ter westkust van Sumatra, is, behalve een aantal andere oudheden, die bij nadere gelegenheid in dit tijdschrift zullen beschreven worden, een gouden muntstukje, van bijkans 9 mill. middellijn en 1 mill. dikte. Het heeft eenen stempel in den vorm van eene vierpantige ster, even als op de in de binnenlanden van Java gevonden oude zilveren muntjes, slechts op eene zijde, en zoo hard ingeslagen, dat de keerzijde zich bol heeft uitgezet, waardoor het muntje het aanzien heeft van eenen knoop zonder gaten.

Dit stukje is gevonden nabij Baros in de residentie Tapanoeli.

E. N.

Photografische afbeeldingen van oudheden.—
Op bl. 314 hiervoren hebben wij reeds melding gemaakt van de fotografische afbeeldingen, door den heer A. Lecouteux genomen van onderscheidene oudheden. Wij kunnen thans opgeven waaruit die afbeeldingen bestaan.

Van Singosari:

- 1°. de tempel;
- 2°. twee wachters;
- 3°. een doerga;
- 4°. een steen met opschrift.

Van Toempang:

- 1°. de tempel, van voren en ter zijde gezien;
- 2°. twee groote bas-reliefs;
- 3°. vier beelden;

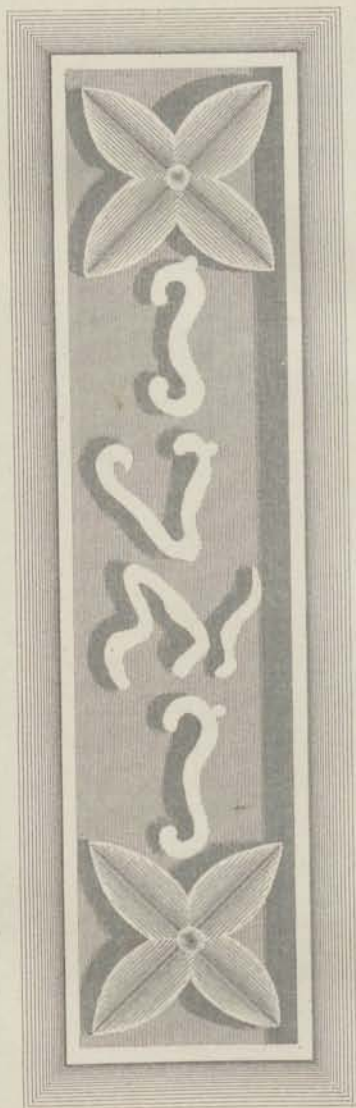
Van Kidal:

De tempel, van voren en ter zijde gezien.

Deze afbeeldingen stellen de genoemde voorwerpen uitnuntend voor; zij geven geheel en al het ruwe, verweerde der monumenten weder, en wat zij aan aantrekkelijkheid voor het oog missen in vergelijking van teekeningen, winnen zij aan juistheid van voorstelling. Verre weg de meeste teekeningen van oudheden toch zijn verfraaid wedergegeven, omdat het niet doenlijk is, in omtrekken met juistheid weder te geven de sporen die tijd en invloed van saizoenen op beeldwerk hebben achtergelaten.

De heer Lecouteux is er reeds in geslaagd, inskriptien op steen, bijkans op voldoende grootte om leesbaar te zijn, weder te geven, en hij twijfelt er niet aan te zullen slagen in het maken van kopijen, die het schrift genoegzaam vergroot voorstellen om het met gemak te ontcijferen. Dit zal zeker het belangrijkste resultaat zijn van zijne onderneming, en wij hopen dat hij

Zak. H. H. van Slyp. Baarn.

Remondt. Aals.

Paratorum p. 477.

tot het bereiken van dat doel immer die ondersteuning moge ondervinden, die hem tot nog toe van de zijde van invloedrijke personen is ten deel gevallen.

E. N.

Ruïnen van Panataran.—Nevensgaande teekening is medegeedeeld door den heer H. Kleijn van de Poll, thans resident van Bezoekie. Zij is genomen te Panataran, nabij Blitar (Kediri).

Het jaartal op de teekening wordt door den heer Friederich gelezen 1251 (na Chr). Wij hopen zeer dat Panataran spoedig meer moge bekend gemaakt worden. Aan de oudheden van oostelijk Java is tot nog toe veel minder aandacht geschonken dan zij verdienen.

De heer Kleijn van de Poll schreef daarbij het volgend berigt:

„De hoofdtempel heeft veel overeenkomst met Boro-boedho maar is kleiner in omvang en hoogte; in de nabijheid daarvan is een kleine tempel, die de teekening tot frontispice heeft. Het geheel is zeer belangwekkend en wel waard nader beschreven te worden.”

E. N.

Munten met chineesche stempels uit Cheribon.

Onder de hiervoren vermelde munten uit Cheribon komen voor de volgende; een er van is van koper en blijkbaar oorspronkelijk chineesch; de overigen zijn van tin, rond, 19 mill. in diameter, met een vierkant gat van 8 mill., aan eene zijde gestempeld en blijkbaar van indischen slag. De heer C. F. M. de Grijs, een der weinige nederlanders die de studie van het chineesch met ernst voortzet, meldt daaromtrent het volgende:

1. Koperen munt. Deze munt is van zuver chineesch maaksel. De karakters hierop voorkomende zijn:

Tsching (Morrisson deel II n°. 1021).

Hô (Morr. n°. 3984). Deze twee karakters vormen den jaar-naam of het regerings praedikaat van den keizer Hoei Tsoeng (Morr. 4600 en 11147), die van het jaar 1101-1126 regeerde. Hij nam den naam *Tsching Hô* aan in het jaar 1111 en verwisselde dien in 1118 met den naam *Tschoeng Ho* (1698-3984 Morr.) Ter rechterzijde staat het karakter *foeng*, (Morr. 11422) ter linkerzijde het karakter *pao* (Morr. 8259). Deze twee karakters zijn de in China gebruikelijke voor het woord *geld* (Morr. *Coin of China*).

2. Tinnen munt, in vorm met de chineseche overeenkomende. De karakters op deze munt zijn:

Pang (Morr. 8175) *Khi* (Morr. 5194). Het karakter ter rechterzijde is eene variante van *lan* (Morr. 6895, zoo als die voorkomt in *lan* (Morr. 6896). Morrisson's synopsis of various forms of the chinese character, pag 143 n°. 2).

Het karakter ter linkerzijde is eene variante van *pao* (Morr. 11422) en aldaar opgegeven.

3. Tinnen munt, van hetzelfde maaksel als de vorige. De karakters hierop voorkomende zijn *schî* of *sse* (Morr. 9148) en *tan* (Morr. 9762.)

Deze twee karakters moeten misschien eene klanknabootsing van het arabisch woord *soetan* voorstellen. Het karakter ter rechterzijde bestaat uit de klassenhoofden *schî* (Morr. 9147) en *kae* (Morr. 6550). Medhurst, Morrisson, Basile de Glemo-na noch Kangli geven dit karakter op.

Het karakter ter linkerzijde is in zegelschrift gesneden. Hier-van kan ik den normaal vorm niet terugvinden.

C. F. M. DE GRIJS.

